

Victor Papacostea

CIVILIZAȚIE
ROMÂNEASCĂ
ȘI
CIVILIZAȚIE
BALCANICĂ

Editura Eminescu

Texte digitizate la Biblioteca Județeană Mureș în cadrul proiectului
"Mai aproape de lectură: biblioteca publică în serviciul studenților".
Proiect realizat cu sprijinul Administrației Fondului Cultural Național.

Victor Papacostea

CIVILIZAȚIE ROMÂNEASCĂ ȘI
CIVILIZAȚIE BALCANICĂ

STUDII ISTORICE

Ediție îngrijită și note de
CORNELIA PAPACOSTEA-DANIELOPOLU

Studiu introductiv de
NICOLAE - ȘERBAN TANAȘOCA

Editura Eminescu
București, 1983

CUPRINS

Victor Papacostea - Note pentru un portret de *Nicolae Șerban Tanașoca*
Notă asupra ediției

ISTORIA ROMÂNILOR

Curs de Istoria românilor: Sfârșitul secolului al XVII-lea începutul secolului al XVIII-lea

Istoria românilor de la 1677 înainte

Istoria românilor de la 1693 înainte

Voievozi și cnezi

Mihai Viteazul

Un colaborator al lui Mihai Viteazul: banul Mihalcea

O școală de limba și cultura slavonă la Tîrgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab

Originile învățămîntului superior în Țara Românească

La fondation de l'„Academie Greque” de Bucarest. Les origines de l'erreur de datation et sa penetration dans l'historiographie

Doi bursieri ai lui Petru cel Mare la școlile din București

Amintirile unui contemporan despre personajele din „Tragedia Moldovei”

ISTORIE BALCANICĂ

La Peninsule Balkanique et le probleme des études comparées

Despre corporațiile moscopolene

Teodor Anastasie Cavalioti. Trei manuscrise inedite

Povestea unei cărți. *Protopiria* lui Cavalioti „Ein unicum”

Pentaglosarul lui Nicolae Ianovici

Cîteva note asupra familiei Sina (1788-1876)

Pasioniștii în Bulgaria și Muntenia. Episcopul Francisc Ferreri (1740-1813)

Viețile sultanilor - scriere inedită a lui Dionisie Fotino

Date nouă despre viața și opera lui Dionisie Fotino

Ilie Fotino

Sur l'Abécédaire albanais de Vechilhardgi

PAGINI DESPRE ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Opera lui Constantin Giurescu și dezvoltarea ideilor politice la începutul secolului al XX-lea

Note și comentarii de *Cornelia Paftacostea-Danielopolu*

Bibliografie

ISTORIA ROMÂNILOR de la 1677 înainte

Prelegerea I

Domnișoarelor și domnilor,

Înainte de a începe cursul, țin să vă reînnoiesc apelul făcut domniilor voastre ieri, în ședința de seminar, de a da acestor prelegeri toată atenția cuvenită. Îmi voi face întreaga datorie; vă rog să v-o faceți și dumneavoastră. Doresc ca, în ziua când voi părăsi catedra de Istoria Românilor, să plec cu o amintire bună și să vă las o amintire bună.

DOMNIA LUI ȘERBAN CANTACUZINO

După informațiile ce am, ați făcut pînă acum începutul domniei lui Șerban Cantacuzino; s-a sfîrșit capitolul înscăunării și ați dezbătut pe larg conflictul sîngeros dintre cele două partide ale Țării Românești.

Ați văzut o serie întreagă de ucideri. Vă mai menționez cîteva. În al doilea an de domnie au fost uciși - ne spune cronicarul Radu Popescu -

1) *Radu Vistierul Ocnașului*, spînzurat la Tîrgul Ocnei „de poarta casii lui”,

2) *copiii Sărdarului Drosul*, un fiu scoborît legat în ocna pustie și o fiică ucisă de niște seimeni hoți.

Mai departe, cronica lui Radu Popescu povestește: „De aceștia multe făcea Șarban Vodă care de s-ar fi scris cîte una, pare-mi-se că n-am avia hîrtie să le rînduim toate - că de om nici cum nu-i era milă, ca de o pasăre îndată îl omoria; ori de au avut vreo pizmă den boieria lui, ori de i s-au părut ceva bănuială pre cineva, ori l-au pîrît cineva, precum mulți oameni răi sînt în Țara Românească, îndată, fără întrebare, fără judecată, îi omora tirănește.”¹

Iar Del Monte, în raportul său, spune: „De cînd este acest principe (cred că e al zecelea an) dacă s-ar aduna toate lacrimile cîte s-au vărsat de nenorociții apăsăți de nedreptatea lui, s-ar face o baie destul de mare ca să se poată scălda comod. Dar mă tem să nu-i fie lui o baie eternă focul de pucioasă, și de păcură.”²

Pricinile acestor ucideri se văd din documentele timpului. Nu e, desigur, numai temperamentul înclinat spre tiranie al voievodului. Șerban a voit să răzbune umilințele, persecuțiile, surghiunurile și uciderile care au fost făcute asupra partidului cantacuzinesc în timpul domnilor care nu-i agreaseră (Grigore Ghica, temporar și Duca). E destul să vă citez o singură frază în legătură cu persecuțiile îndurate de Cantacuzini, în timpul lui Ghica: „de-i bătea în toate zilele pre talpele picioarelor, și-i spînzura de mîini cu sfoară, și-i muncea în tot felul, tîrîndu-i pre pămînt și pedepsindu-i cum le era voia.”

Au fost apoi chemați la Constantinopol și surghiuniți la Creta.³ Și în vremea lui Duca Vodă avuseseră, de asemenea, destul de suferit.

Dar cei persecutați au reacționat, la rîndul lor, împotriva domnului prin proteste la Poartă. Au avut loc două plîngeri, dintre care, una - condusă de Papa Buicescu - este impresionantă prin numărul celor care participă (trei sute de boieri merg să se plîngă turcilor). Dar prin banii săi și prin legăturile de prietenie cu Marele Vizir, Șerban Vodă ocoli primejdia. Pe Papa Buicescu, ocrotit de turci, nu-l putea atinge, dar parte dintre cei ce-l urmau plătiră cu viața. În cele din urmă, iminența primejdiilor din afară și poate chiar starea de spirit din țară au împins pe Șerban Cantacuzino la o politică de reconciliere. După atîta sînge vărsat el făcu un act politic. Anume, a trimis să aducă din

¹ Radu Popescu, în *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed. N. Iorga, 1902, p. 200 - 201.

² *Magazin Istoric pentru Dacia*, Sub redacția lui A. Treb. Laurian și Nicolae Bălcescu, V, București, 1847, p. 42.

³ Const. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul cronicelor muntene*, București, 1906, p. 41.

Ardeal, unde erau pribegiți, pe Gligorașco postelnicul Băleanu și pe mama acestuia, și-l făcu ginere pe Gligorașco, dându-i în căsătorie pe fiica sa. Gligorașco era fiul lui Ivașco Băleanu, care, la rîndul său, era fiul lui Gheorghe Băleanu banul. Despre această căsătorie, Radu Popescu ne vorbește în culorile cele mai trandafirii: „...carii atîta se potrivise amîndoi în toate cît gura nu poate spune frumusețea lor și înțelepciunile lor și toți îi fericia.”⁴

Aici este o chestie de detaliu, care trebuie lămurită. În ce privește numele acestei fiice a lui Șerban care a luat pe Gligorașco Băleanu, e o nepotrivire în izvoare. Astfel, în cronica lui Stoica Ludescu, numele ei este „Alexandra”, pe cînd în cronica lui Radu Popescu i se spune „Smaragda.”⁵ Noi ne întemeiem pe pomelnicul Mitropoliei din Tîrgoviște unde numele fetei este *Zmaragda*, deci *Smaranda* sau *Smaragda*. Așa îl dă și Filitti, Arhiva Gh. Gr. Cantacuzino, în tabloul genealogic (unde admite și datele de 24 ianuarie 1688, pentru căsătorie și 13 mai 1688, pentru moartea Smaragdei). Căsătoria a avut loc la 24 ianuarie 1688 (1796 (1688)). Au fost serbări mari și au participat soli din Moldova și din Ardeal. Însă nenorocirea păștea din aproape această căsnicie, fiindcă foarte puțin timp după nuntă, în mai 1688, tînără soție căzu greu bolnavă și muri (13/23 mai 1688). A fost îngropată la Cotroceni.

Apăsarea fiscală. Deschidem acum un alt capitol în istoria acestei domnii. Este vorba de apăsarea fiscală pe care o exercită Șerban Cantacuzino.

Iată cum se exprimă, în această privință, Radu Popescu: „Pentru dăjdii, ce să zic? Care mai nainte, fără cît știu foarte bine că în anul dintîi au luat den țară 2000 de pungi de bani, iar al doilea 3000, al treilea și mai mult, cît răsufu boierii, slujitorii, birnicii nu mai avea: bătuți, căsniți în toată vremea, își vindia moșiile, țiganii, viile și tot ce avia, de le cumpăra Șerban Vodă și ai lui; iar săracii plîngia și plinia tot ce le ceria, că era legați de stîlpii ce era înfiți la pușcărie, înlăuntru și afară, de bătea cumplit: pre boieri, pre căpitani, pre slujitori - pîn i-au sărăcit pre toți; și care cum scăpa, umplia țările, cari nu murea de bătaii sau de necazuri.”⁶

Această apăsare fiscală se explică în primul rînd prin stoarcerile turcești din ce în ce mai mari. Turcii erau într-o perioadă de reînviere militară și făceau înarmări masive. Ei ridică acum armate mari care străbat adînc Europa pînă la Alpi. Aceasta necesita, în mod firesc, cheltuieli. Armamentul, zahereaua, transporturile trebuiau împlinite de provinciile supuse imperiului, de noi în primul rînd. Nu trebuie să uitați apoi venalitatea curții turcești; dregătorii otomani mînceau mult din veniturile țării. Același lucru se poate spune și pentru Moldova, unde cererile turcilor erau tot așa de insistente. Nu trebuie să uitați iarăși că încă din vremea lui Mihnea al II-lea Turcitul - în a doua jumătate a veacului al XVI-lea (1577-1585) - se introdusese obiceiul să se reînnoiască domnia (*mucarerul cel mare*). Cu prilejul reconfirmărilor în domnie, țările erau iarăși stoarse.

Dar, în afară de cheltuielile haraciului mai erau unele cheltuieli extraordinare în ceasuri grele. (De pildă, de cîte ori Șerban e suspectat de turci, el e silit să cumpere cu bani tăcerea căpeteniilor lor. În general, orice suspiciune trezită la Constantinopol trebuie acoperită cu mare risipă de bani. Că Șerban Cantacuzino nu cruța banii în acțiunea sa politică și îndeosebi în raporturile cu turcii, rezultă bine din documente.⁷)

Dintr-o socoteală amănunțită pe care a făcut-o C. Giurescu, reiese că stoarcerile turcilor ajunseseră atît de mari în aceste vremi, încît „trei pături din veniturile țării sînt înghițite, sub diferite forme, de ei.”⁸ De asemenea, trebuie să aveți în vedere că Șerban Cantacuzino a cheltuit cu reînarmarea țării sume destul de mari; organizase pentru marile planuri politice ce avea un corp bun de oștire care se cerea întreținut, înarmat.

Iată acum în ce formă oglindește cronicarul Stoica Ludescu această stare de lucruri, presiunea fiscală: „Că întîi, fiind țara spartă și răsipită, pentru multe nevoi și greutăți, ce au fost împresurată

⁴ Radu Popescu, ed. N. Iorga, p. 210.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 201.

⁷ N. Iorga, *Studii și Documente cu privire la Istoria Românilor*, XI, București, 1906, p. 158, Radu Popescu, ed. N. Iorga, p. 196.

⁸ C. Giurescu, *Documente și Regește privitoare la Constantin Brîncoveanu*, București, 1907, Introducerea.

încă din zilele altor domni, ce au fost mai denainte, nu putu nici într-un chip s-o îndrepteze, nici să le folosească ceva, pentru că-l împresura turcii cu dări de bani și cu zaherele, încă și mai multe de cum fusese mai înainte.”⁹

Prin urmare, se vede din această cronică cum presiunea fiscală era determinată și de neconținutele cereri turcești, mereu sporite. Trebuie însă să recunoaștem că, pe lângă motivul acesta al stoarcerilor turcești, apăsarea fiscală se mai explica într-o oarecare măsură și prin dorința lui Șerban de a-și întoarce parte din averea pierdută în vremea prigonirii, cu atât mai mult cu cât împrejurările deosebit de grele în care domnea necesitau la fiecare pas mari cheltuieli. Dealtfel, nevoia de bani a monarhilor este generală în această epocă de mare înfrigurare războinică, de înarmări neîncetate. Tendințele imperialiste ale marilor monarhii - mînate din urmă de curentul mercantilist, se transmit și micilor state din sud-estul Europei. Instinctul de conservare comandă și principilor noștri o politică de întărire financiară și militară pentru a putea face față primejdiilor. Iată de ce, fiscalismul excesiv bîntuie întregul continent, asigurînd - peste dreptul orașelor și al feudalității - salvarea și dezvoltarea statului. Firește, au loc și abuzuri grave, cum a fost, de pildă, jefuirea hughenotilor în Franța și izgonirea lor pentru a li se lua averile.

În sfîrșit, de apăsarea aceasta fiscală ne vorbesc și izvoarele străine. De pildă, Del Monte arată cum boierii cărora li se dă încasarea birurilor din cîte un județ sărăcesc, vînd ce e al lor ca să împlinescă birurile. Șerban silește apoi de multe ori pe boieri „să-i împrumute bani.” Birnicii fug. „Din această cauză, Țara Românească e deșartă de oameni.”¹⁰

Politica externă a lui Șerban Cantacuzino. Este unul din capitolele cele mai importante din istoria acestei domnii, deoarece acum se accentuează din nou în Țara Românească - ca și în Moldova - politica anti-turcească. Se desemnează o tendință tot mai vie de scuturare a jugului turcesc și o atitudine de simpatie crescîndă pentru taberele creștine. *Totuși*, e clar un lucru: oamenii care reprezintă în aceste vremi gîndirea politică românească n-au încredere în victoria imediată a creștinilor. Iată de ce, înclinarea pentru creștini ne apare mereu temperată de *rațiunea politică*. Se recomandă, deci, prudență și temperanță.

„De lăudat este - zice Miron.Costin - fiecare domn să hie spre partea creștinească... însă cu înțelepciune, nu fără socoteală și fără temei, ca în loc de folos țării să aducă pieire.”¹¹

Stăruie în mintea multora politica de cumpănire a lui Radu-Mihnea care „păzind slujba dreaptă către împărăție, și datoria cea creștinească păzea.”¹²

Măsura și prudența clasei conducătoare se hrănește și din vechi învățăminte romane: „Că cel ce se gîndește să-și rescumpere patria lui din robia tirănească, întîi trebuie să caute folosul cel de obște (cum zic cei învățați) deci să caute ale războiului și ale biruinții, și atuncia este fapta cea din svîrșit încoronată (*Laus in fine cadit*, cum zice oarecare politic latin, sau cum zice altul, *Finis coronat opus*, adică svîrșitul cunună lucrul).”¹³

E interesant că și în Moldova se gîndea ca și în Țara Românească. Miron Costin rezumă admirabil tendințele acestei politici de echilibru: „*La turci credința și la creștini laudă.*”

Mai interesant e că și unii comentatori străini care au cercetat mai de aproape situația Principatelor noastre în raport cu marile imperii vecine înțeleg ei înșiși situația noastră. Chiar teama că am putea schimba doar pe stăpîn este înțeleasă. Iată ce spune în privința Munteniei Del Chiaro:

„Valahia se găsește între cele două imperii (Turcia și Austria). Acestea constituie o balanță, pe care voievodul trebuie să-și dea toată osteneala ca s-o mențină într-un echilibru perfect.” Mai departe, el exprimă temerea că dacă balanța aceasta s-ar apleca prea mult în defavoarea turcilor, atunci românii ar fi în pericol *să-și piardă și principatul și libertatea în mîinile germanilor*.¹⁴

⁹ *Magazin Istoric*, V, p. 20.

¹⁰ *Ibidem*, p. 40-42.

¹¹ *Cronicele României sau Letopiseșele Moldaviei și Valahiei*, editate de M. Kogălniceanu, I, București, 1872, p. 268.

¹² *Ibidem*, p. 287, „Deci și la turci credință, și la creștini laudă avea, că toate erau cu înțelepciune legate.”

¹³ *Magazin Istoric*, V, p. 105.

¹⁴ Del Chiaro, Anton Maria, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, București, Vălenii de Munte, 1914, p. 149.

Un altul, de data aceasta un francez, spune:

„Nu se poate lua în considerare avantajul care se poate trage de la moldoveni, de la valahi și de la ardeleni: sînt avantaje subsidiare de la care nu trebuie să se aștepte nici un folos decît atunci cînd creștinii vor fi cei mai tari. Ar fi chiar bine, într-o bună politică, să nu se prea încreadă, fără precauții sigure, în acest soi de creștini pe jumătate mahomedani, care se supun cu ușurință cînd văd forța venind asupra lor, și care se străduiesc s-o înlătore prin vicleșuguri și care dacă au interes ca necredincioșii să fie nimiciți - pentru motivul că aceasta i-ar izbăvi de suferințele ce le îndură și le-ar aduce un tratament mai bun - ei sînt încă și mai interesați în fond ca puterea otomană să nu fie doborâtă fiindcă atunci a lor ar fi curînd stinsă de împărat sau de regele Poloniei.”¹⁵

Vedeți că și străinii încep să ne cuprindă - moldoveni și munteni - într-o judecată comună. Punctul de vedere românesc e foarte bine precizat în rîndurile subliniate; este exprimată clar politica aceasta de basculă pe care erau siliți s-o ducă muntenii între turci și austriaci (moldovenii între turci și poloni - mai tîrziu ruși).

Din toate aceste cîrmepe se degajă tendința către o *politică externă oportunistă*. (Trebuie să luați acest cuvînt nu în sensul vulgar ci într-acela al intereselor și rațiunii de stat.) Această politică oportunistă nu excludea însă un ideal politic. Nu este desigur vorba de idealul unei mari națiuni, puternice, biruitoare; este un ideal mai modest - vă amintiți povestea idealurilor *uzate*, din *Brandt*, al lui Ibsen - dar urmărit cu înțelepciune și tenacitate.

Așa cum vom vedea, acest ideal însemna:

1. *Apărarea independenței politice* (într-o vreme în care turcii meditau din nou la transformarea în pašalicuri a Principatelor); 2. *Integritatea teritorială* (într-o vreme care anunța dezlănțuirea celor mai neîndurătoare poftes anexioniste și chiar împărțiri de state) și 3. *Ideea eredității dinastice* (foarte firească într-o eră în care statele europene se consolidează și se înalță în cadrul unei orînduiri monarhice absolute).

Acestea sînt ideile dominante ce se desprind din politica externă a lui Șerban Cantacuzino. (Și în Moldova, la bazele înțelegerii între Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare se întrevăd aceleași idei.)

Se pune acum întrebarea, în ce măsură era apt Șerban Cantacuzino - care va cîrmui 10 ani Țara Românească - să răspundă prin personalitatea sa acestor tendințe politice românești, acestor idealuri.

9 februarie 1939

¹⁵ N. Iorga, *Studii și Documente*, XX, p. 78; doc. din 5 dec. 1686 Versailles.

Prelegerea a II-a

Am încheiat prelegerea trecută deschizând un nou capitol în domnia lui Șerban Cantacuzino, anume acela al politicii externe. V-am arătat - cu citate - care era starea de spirit din Principate și în afară de Principate, în raport cu drumul pe care trebuia să-l urmăm noi în vicisitudinile acelor timpuri. Ați văzut că în fața tendințelor imperialiste care amenințau de pretutindeni hotarele țărilor noastre, își face drum la noi, tot mai mult, *ideea politicii de echilibru*. Însă atrag luare aminte Domniilor voastre că practica acestei idei nu e tot așa de ușoară ca formularea ei. Practica ei necesita un mare talent politic, finețe, agerime și un deosebit simț al situațiilor, apt să sesizeze toate variațiile climatului politic și să se adapteze tuturor împrejurărilor.

Această viață plină de un zbucium adeseori tragic pe care o duceau voievozii noștri merită să fie scoasă din culisele istoriei.

În al doilea rând, practica acestei formule politice era foarte anevoioasă din pricina faptului că *neutralitatea* sub nici o formă nu era cu putință. Ea presupune, dimpotrivă, amestecul activ de fiecare zi, în intriga diplomatică sau chiar în luptă, în scopul eroic - oricât de prezumțios ar părea - de a înrîuri desfășurarea evenimentelor și de a împiedica pe cât cu putință răsturnarea totală a balanței în defavoarea uneia dintre părți.

Un comentator atent al acestor împrejurări politice din jumătatea a doua a secolului al XVII-lea face, în legătură cu acestea, următoarele drepte observații: „Scăderea și intimidarea turcilor le era însă, după cum am spus, necesară; prin urmare, trebuiau să ajute în mod real pe creștini, trebuiau să facă și o politică pozitivă de îndrăzneală și de risc. Bineînțeles că - dată fiind situația lor - principii vasali ajung să exceleze în lovituri cu dublu efect și în schimbări de front, într-o echilibristică rafinată, prodigioasă. Dar această echilibristică nu era destinată numai să le facă obligați doi adversari în același timp, înșelându-i de fapt pe amândoi; ea trebuia să le aducă și foloase lor și țării, să le aducă un progres în sensul scopurilor urmărite.”¹⁶

Personalitatea lui Șerban Cantacuzino. Și acum să revenim la întrebarea cu care încheiasem prelegerea trecută: în ce măsură avea Șerban Cantacuzino aptitudinile necesare unei asemenea practici politice, în ce măsură va reflecta acțiunea lui ideea politicii de echilibru și tampon. Înainte deci de a trece la acțiunea lui militară și politică e necesar să cunoaștem mai de aproape *omul*, fiindcă în împrejurări și în timpuri ca acelea *condițiile subiective*, într-un cuvânt *personalitatea* cîrmuitorului avea o importanță cu totul deosebită în desfășurarea vieții statului și a națiunii.

Ne-a rămas într-o bună execuție portretul său fizic: fresca bisericii din Popești-Vlașca. Dar avem destule elemente pentru a putea schița și portretul moral și personalitatea politică a acestui domn. Descendent prin mama sa - fiica lui Radu Șerban - din cea mai veche și bravă aristocrație militară a țării, iar prin tatăl său din împărății bizantini, el ne apare înfățișat de izvoarele timpului în culorile cele mai favorabile. „Principe distins și cu o înfățișare măreață,” ni-l prezintă un contemporan.¹⁷ Iar Del Chiaro confirmă, arătând că avea „belle maniere, statura straordinaria, bella presenza.” Și mai departe, același: „dotato di tutte quelle prerogative que sono veramente degne di un principe grande.”¹⁸ Interesantă este și opinia unui fruntaș al Bisericii răsăritene. E vorba de Patriarhul Ierusalimului, Dosoftei, care se exprimă cam la fel: „De s-ar fi născut el la vreun Prințipat de al Europei, de ar fi singur stăpîn (nesupus turcilor), s-ar fi vestit numele lui în toată lumea.”¹⁹

În general izvoarele contemporane ni-l înfățișează apoi ca pe un susținător al literelor, un sprijinitor al vieții intelectuale - un adevărat Mecenat, spune Del Chiaro - foarte generos și înțeleghător. Foarte plăcut în raporturile personale, el cucerea prin afabilitate. A introdus la curtea sa un stil de civilizație și rafinament.

¹⁶ Virgil Zaborovschi, *Istoria politice externe a celor trei Principate*, București, 1925, p. 24.

¹⁷ *Monumenta Hungariae historica*. Magyar tortenelmi emlékek. *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, 1540-1699*, XVI, Budapest, 1875-1898, p. 146.

¹⁸ Să se observe lipsa acestui pasaj în traducerea recentă a lui S. Cris. Cristian, *Revoluțiile Valahiei*, cu introducere de N. Iorga, Iași, 1929, p. 93 - 94.

¹⁹ N. Iorga, *Despre Cantacuzini*, București, 1902, p. 251.

Aceasta este însă o latură a sufletului lui Șerban Vodă. Alături de ea mai este și cealaltă, a cîrmuitorului de stat. Și aci izvoarele sînt de acord în a recunoaște că era abil și energic, voluntar însă pînă la brutalitate și violent pînă la cruzime.²⁰ În general s-ar putea spune că acest voievod schițează o fizionomie foarte înrudită cu aceea a monarhilor absoluți ai acestui veac. Gîndiți-vă la Ludovic al XIV-lea de pildă.

Dacă adăugați la cele ce v-am spus și sugestia pe care a exercitat-o, atît asupra sa cît și în afară, numele pe care-l purta, veți înțelege și mai bine acest capitol din istoria Țării Românești. Această sugestie, plină de mari rezonanțe istorice, va fi ea însăși generatoare de fapte și idei politice; sub înrîurirea ei Șerban Vodă Cantacuzino va face o politică de reînviere a Bizanțului religios și politic. Oricît de neînsemnată sub raportul realizărilor, ideea aceasta, urmărită și de alți voievozi români, a stăpînit în adîncime sufletul voievodului și puternicul său temperament și-a putut-o ascunde - după cum se va vedea - de cercetarea indiscretă a cronicarilor și istoricilor (v. mai jos). Nu trebuie iarăși să uitați stema lui, care avea pe dînsa vulturul bizantin.

Stările politice din sud-estul Europei. Proiectul de cruciadă. Am schițat deci personalitatea lui Șerban Vodă. Dar cu aceasta n-am terminat. Istoria politică a Principatelor noastre, în această vreme mai ales, trebuie judecată în cadrul mai larg al stărilor politice sud-est europene; e necesar, prin urmare, să analizăm și condițiile exterioare. Fiindcă noi nu trăiam izolați. Dacă domnii noștri puteau, prin mijloacele lor, să influențeze uneori cursul evenimentelor, în nici un caz nu ei le determinau. Și e nevoie să analizăm aceste condiții cu atît mai mult cu cît ele formează cadrul în care se va mișca și acțiunea politică a lui Brîncoveanu.

Primul factor de care trebuie să țineți seama este *renașterea militară otomană*. Sub conducerea cîtorva viziri energici, Poarta știuse să se folosească de neînțelegerile și luptele dintre creștini și va ști, mai ales, să profite de strîmtorarea în care se găsea Austria, amenințată neconținut la frontiera ei apuseană de Ludovic al XIV-lea, iar în interior minată de starea de permanentă răzvrătire a ungurilor. Acest nou imperialism turcesc se orientează după mari interese economice pe care și altă dată Poarta știuse să le urmărească cu toată hotărîrea. Pe de o parte ea voia să-și asigure securitatea absolută în Marea Neagră - mereu tulburată de cazaci - și penetrația în lungul marelui drum polon de odinioară; pe de altă parte, pentru a împlini sistemul geo-economic pe care îl întrevăzuse Soliman Magnificul, Poarta socotea momentul din nou prielnic unei reluări a luptei pentru stăpînirea Dunării de mijloc.

Din prima orientare - cea nord-estică - au rezultat toate acele războaie cu polonii pentru cucerirea cetăților de la Bender pînă la Hotin și Camenița, iar pînă la urmă cucerirea Ucrainei căzăcești (unde Duca-Vodă va trebui în numele sultanului să readucă ordinea și siguranța); din a doua orientare va ieși marea expediție împotriva Vienei urmată apoi de toată acea lungă serie de războaie austro-turcești.

Al doilea factor important din afară de care trebuie să ținem seama pentru înțelegerea deplină a situației Principatelor noastre este *factorul polon*. În mijlocul unei lumi în plină transformare politică și economică - monarhii absolute cu baze economice mercantile - Polonia continua să rămînă un stat feudal cu o structură politică și economică mai mult agrară. De aci și aspectele aproape medievale pe care le înfățișează încă, la această dată, viața cavaleriei polone foarte vitează și sensibilă la ideea cruciadei, dar incapabilă de o disciplină colectivă și de înțelegerea politicii de stat.

Din această pricină, toate zvîrcolirile eroice ale viteazului Sobieschi - care reia în forme de cruciadă politica pontică și dunăreană a lui Zamoiski - de a adapta statul polon condițiilor de viață geo-politice și economice pe care le impuneau marile prefaceri ale acelor timpuri, vor rămîne infructuoase. Totuși, desfășurarea politică a Poloniei va cunoaște în decursul acestei mari domnii militare momente de strălucire și dominație care puneau în primejdie - după cum se va vedea mai jos - nu numai existența statului moldovean, dar și pe a Țării Românești și pe a Ardealului.

²⁰ Del Chiaro, A. M., *Istoria...*, p. 140.

În ce măsură turcii erau conștienți de slăbiciunea creștinilor, ne-o spune Cantemir: „Sultanul însă și marele vizir erau de cealaltă opinie; ei ziceau că fierul trebuie bătut pînă este cald și că greu se va mai ivi vreodată acest prilej atît de binevenit. Ungaria vine și se supune de bună voie (aluzie la politica lui Tököli!), Germania e stoarsă prin războaiele continue cu Franța, iar Suedia abia este în stare să susțină cel dintîi atac al armatelor otomane. Și supusă odată această țară, nici o piedică nu va mai sta în cale ca și celelalte popoare, care odinioară s-au ținut de împăratul, să se supună puterii otomane.”²¹

Este interesant că izvoarele noastre interne înregistrează cu emoție creșterea presiunii militare turcești. „În această vreme - spune Stoica Ludescu - păgînii foarte se înălțase și se iuțise cît nimenea din creștini nu putea să le stea înaintea.”²² În fața primejdiei se încearcă o nouă cruciadă. Animatorul ei este Sobieschi. Austria însă își condiționa participarea de adeziunea lui Ludovic al XIV-lea, pentru a fi astfel garantată la frontiera ei apuseană. Dar Ludovic refuză. De multă vreme francezii nu mai socoteau posibil „războiul sfînt.” (Trebuie să recunoaștem că - oricît de interesați erau să nu-și ruineze comerțul lor cu Levantul - erau totuși, vorbind astfel, mai sinceri decît celelalte puteri creștine care ascundeau sub aspecte de cruciadă îmbietoare interese de expansiune teritorială și economică.)

Războiul ruso-turc. Participarea domnilor români. Acest război pornise de pe urma stărilor anarhice din Ucraina. Această țară ajunsese mărul de discordie între poloni (care o mai stăpîniseră și aveau nevoie de ea pentru ieșirea lor la Marea Neagră), turci și ruși. Nu s-ar fi ajuns desigur aci dacă n-ar fi fost starea de dezordine și permanentă frămîntare în care trăiau cazacii. Incapabili s-o administreze, înapți pentru disciplina muncii, turbulenți, ei au ațîțat pofta de cucerire a vecinilor amintiți mai sus. Se desfac întîi de poloni, se supun turcilor, se desfac apoi și de aceștia, se supun țarului și sfîrșesc prin a provoca războiul între acesta și turci.

Domnii români, atît Duca Vodă cît și Șerban Cantacuzino, văzînd neunirea creștinilor, păzîră în această împrejurare credința către sultan. Ei merseră cu trupele lor, după cererea turcilor în tabăra acestora și luară parte la ridicarea unor fortificații. Iată cum povestește cronicarul acest episod: „Iar cînd au fost anul 7188 (1680), ridicatu-s-au turcii cu mare paste și cu mulțime de tătari de au mers la Dohan Ghecet. Atunce au mers și Șerban Vodă cu oaste muntenească și Duca Vodă cu moldovenii den porunca împărăției, de au șezut acolo pînă au făcut două cetăți care le-au zidit muntenii și moldovenii. Iar Domnii și cu Serascheriul au fost mai sus cu temeiul oștii, de păzea în priajmă pînă s-au zidit cetățile, și apoi s-au întors la luna lui octombrie. Atuncea și Șerban Vodă au venit iar la scaunul lui, și iar începu a se lupta cu toate nevoile ce-i venia de la turci...”²³

În continuare, cronicarul arată că Șerban Cantacuzino se grăbi să revină în scaunul său, unde îl așteptau mari greutăți, îndeosebi de pe urma cererilor turcești. Totodată ne lasă să vedem îngrijorarea domnului muntean în fața amenințării otomane, și mai ales fată de incapacitatea de rezistență a creștinilor.²⁴

Duca Vodă știe să se facă în această împrejurare foarte util. El mijlocește pacea între turci și ruși și conduce astfel lucrurile încît este singurul care - datorită dibăciei - cîștigă din acest război. I se dă - de către turci - domnia asupra Ucrainei, unde după cum știți și-a făcut palate, și a domnit administrînd cu talent și cu energie, rechemînd populația fugară și restabilind în sfîrșit ordinea și intensificînd producția și comerțul de vite. Firește că și Sobieschi și rușii nu puteau fi mulțumiți de politica lui Duca în această împrejurare, însă se consolau gîndind că o administrație moldovenească asupra Ucrainei este totuși preferabilă celei de-a dreptul turcești (după cum și turcii la rîndul lor își dădeau seama că soluția încorporării Ucrainei la domnia Moldovei este un compromis preferabil stăpînirii rusești sau polone).

Iată deci un adevărat triumf al politicii de echilibru. Este forma optimă în care realizăm funcția de *stat tampon* între diferitele imperialismes atunci în ciocnire, împlinind totodată și o foarte

²¹ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, II, București, 1876, p. 456.

²² *Magazin Istoric*, V, p. 20-21.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

importantă funcție europeană. (Pentru această funcție vom purta mai târziu, în veacul al XIX-lea, porecla de „*Belgia orientului*”). Dar, în veacul al XVII-lea, această funcție în serviciul umanității nu ni s-a dat prin nici un tratat, prin nici un congres; am creat-o noi înșine, ca expresie politică superioară a instinctului de conservare.

14 februarie 1939

Prelegerea a III-a

Am schițat în ultima prelegere portretul lui Șerban Cantacuzino spunînd că este nevoie de acesta pentru a ne da seama în ce măsură elementul personal influențează cariera lui politică. Ați văzut că avem de-a face cu o personalitate care se va adapta cu greu acelei politici de echilibru și tampon pentru care era mai bine așternut Duca Vodă. Copilăria umilită adăugase lui Duca toate acele elemente de suplețe pe care o astfel de politică le cerea. Pe cîtă vreme un temperament ca al lui Șerban se depășea pe sine și depășea condițiile mizere în care trebuia să domnească. Astăzi cînd intrăm mai adînc în obiectul cursului nostru, vă veți da seama că personalitatea lui era sortită să săvîrșească acte mari; împrejurările și condițiile obiective comprimau însă acest destin.

Cel dintîi capitol în cercetarea politicii sale externe îl formează *relațiile cu Ardealul*; se impun cercetării noastre în ordine cronologică. Cunoașteți vechimea legăturilor politice dintre Moldova, Muntenia și Ardeal. Un contact sufleteș mai bine precizat apare pe vremea lui Mihai Viteazul (legăturile ierarhice dintre Mitropolia Ardealului și aceea a Ungro-Vlahiei). Legăturile dinainte de Mihai Viteazul sînt mai mult de caracter politic. De data aceasta, în vremea lui Șerban Cantacuzino, înregistrăm un spor în aceste raporturi sufletești cu Ardealul, dar cu rezonanțe și în viața politică.

Într-adevăr, Șerban Cantacuzino aparține unei generații luminate care a avut conștiința unității etnice a românilor din Muntenia, Moldova și Ardeal. Moștenitor al unei frumoase biblioteci²⁵ înconjurat de o strălucită curte intelectuală, umanistă, nu vom exagera deloc socotindu-l și pe el avînd conștiința acestei unități. Dealtfel, fratele său mai mic și colaboratorul său apropiat, Stolnicul Cantacuzino, are meritul de a fi dat o expresie minunată - ca și Miron Costin în Moldova - acestei conștiințe: „... iar noi românii suntem adevărați romani în credință și în bărbăție, din care Ulpiu Traian au așezat aici în urma lui Decebal, după ce de tot l-au supus și l-au pierdut, însă români înțeleg nu numai ceștia de aici, ci și din Ardeal care încă mai neaoși sînt și moldovenii, și toți cîți și într-altă parte se află și în această limbă, măcar fie cevași mai osebită în niște cuvinte de amestecătura altor limbi, cum s-au zis mai sus, iar tot unii sunt, că dacă pre aceștia cum zic, tot români îi ținem, că toți aceștia dintr-o fîntînă au izvorît și cură.”

Este foarte firească deci presupunerea că și domnul să fi avut această concepție despre unitatea neamului românesc. În al doilea rînd, să nu uităm că Șerban Vodă pribegise prin Ardeal și putuse cunoaște de aproape pe frații noștri de acolo. Iată că unele împrejurări dureroase din viața poporului nostru din Ardeal în acea vreme vin să confirme presupunerea de mai sus asupra interesului duhovnicesc pe care acest voievod l-a purtat românilor din Ardeal. Este vorba de persecuțiile la care propaganda calvină supune pe românii din Ardeal. Această persecuție de caracter religios - la care se asociază însuși voievodul Ardealului, Mihail Apafi - ascundea însă și unele resentimente de rasă* care dovedesc că încă de pe atunci ungurii încep să aibă în Ardeal conștiința inferiorității lor numerice față de români și deci și a subrezeniei stăpînirii lor politice în această provincie. Voievodul maghiar însuși, cu prilejul unei călătorii remarcă cu îngrijorare că „românimea este o nație de tot spornică iar ungurimea și sășimea din zi în zi se împuținează”²⁶ și că „pe ungurimea aceea puțină, nu peste mult timp sau o vor desnaționaliza sau o vor nimici.” Această stare de spirit îl face pe Apafi să ia unele măsuri de apărare a națiunii maghiare împotriva unui proces de a cărui fatalitate se temea. Hotărăște, între altele, ca „locurile locuite și biruite de la început de unguri, sub grea pedeapsă și amenințare nicum și niciodată să nu le poată înstrăina românii din mîinile ungurilor, nici ungurii să nu aibă dreptul de a le vinde de veci.”

Recrudescența persecuțiilor religioase din vremea lui Apafi, patima și cruzimea cîrmuitorilor calvini maghiari nu ne surprind. Resentimentele lui Apafi împotriva românilor erau desigur împărtășite de o mare parte a nobilimii maghiare din Ardeal și a clerului în primul rînd. Dealtfel,

²⁵ Del Chiaro, *op. cit.*, p. 124.

* În cîteva rînduri vom întîlni, pe parcursul acestei ediții, folosirea de către Victor Papacostea a noțiunii de rasă. Contextul arată în mod clar că totdeauna istoricul înțelegea prin el noțiunea de popor. Așa cum se precizează și în studiul introductiv, Victor Papacostea a avut, pe tot parcursul activității sale de om de știință și profesor, o atitudine net ostilă oricăror discriminări rasiale (n.n. - C.P.D.).

²⁶ Hurmuzaki, XV, p. 1363.

antipatia era reciprocă. Petre Budai scrie în vremea aceasta, negru pe alb, că „românii din fire sînt dușmanii ungarilor.”** Dar să urmărim faptele.

Persecuția intrase într-o fază mai violentă încă din vara anului 1674, cînd Apafi hotărăște o sumă de măsuri care amenințau grav libertatea religioasă a românilor. Iată aceste hotărîri: „Mihail Apafi din mila lui Dumnezeu prințul Ardealului, domnul părților Țării Ungurești, etc. (...) credincioșilor noștri episcopului și vicarilor lui și protopopilor și tuturor păstorilor bisericilor celor românești din Ardeal, carii vor vedea cărțile acestea ale noastre, nouă plăcuților sănătate și mila noastră!

Știind toate cîte sînt de lipsă spre ocîrmuirea cea cu folos a lucrurilor oamenilor bisericești, ori în ce treaptă și dregătorie sînt puși, fără de care în nici un lucru se poate nădăjdui spor și rodire cuvioase, prinții cei dinaintea noastră au ținut obiceiul acesta: ca pispecul cel de legea noastră (adică cel calvinesc) să aibă grijă să îndrepte greșelile ce s-ar face în bisericile cele românești, care obicei ținîndu-l și noi, am voit și am orînduit ca Dlui de cinste pispecul Tisabeci Gaspar, să aibă grija de toate bisericile românești cele de sub stăpînirea noastră și să le ocîrmuiască după cunoscînța sufletului său, îndreptînd greșelile dintr-însele” (se iau măsuri pentru reînființarea tipografiei lui Racoți). Și amenințări: „carele se va împotrivi... poruncii lui (Tisabeci Gaspar) de pedeapsă nu va scăpa.”²⁷

Aceste măsuri de caracter general fură urmate de persecuții personale care lovîră în cele din urmă în însuși Vlădica Sava Brancovici al românilor. I se înscena acestuia un proces în legătură cu gestiunea sa.

Venirea lui Șerban Cantacuzino la tronul Țării Românești - personalitate atît de puternică și cu un nume atît de răsunător în lumea ortodoxă - nu putea rămîne fără urmări asupra luptelor religioase din Ardeal. Întemeiat pe vechi legături de bună prietenie cu Apafi el izbutește să oprească în parte aceste persecuții și să obțină pentru episcopul român Sava Brancovici, în ianuarie 1680, o stare de jurisdicție și neatîrnare aproape completă. Din nenorocire această stare nu fu de lungă durată din pricină că partida calvină din Ardeal - în fruntea căreia se găsea chiar soția lui Apafi - reacționa cu violență și reluară atacurile împotriva lui Sava. Se înscena un nou proces bătrînului Vlădică, iarăși cu învoirea lui Apafi - un om cu caracterul foarte slab - un proces infamant, cu acuzații de imoralitate gravă. Îl scoaseră din Vlădicie și „dezbrăcîndu-l în biserică de toate odăjdiile arhieresti, s-au dat în mîinele mirenești să se pedepsească după vrednicia faptelor sale (precum zice judecata aceea strîmbă).”²⁸

În urmă Sava fu bătut cu vergi și întemnițat. „Atîta l-au corbăcit - spune un contemporan ungar, care trăise la curtea lui Apafi - pînă ce s-au rupt și căzut cămeșa, pantalonii și carnea de pe dînsul.”²⁹

Același povestitor maghiar ne vorbește apoi de supărarea pe care această persecuție a cauzat-o lui Șerban Cantacuzino: „Ne mai auzită păgînească și cumplită tiranie! Nici ar fi lăsat Șerban (Cantacuzinul), domnul cel vestit al Valahiei, neizbîndită tiranie aceasta căci înștiințase pe prințul Apafi, că de ar trebui să cheltuiască 500.000 de taleri, încă va lucra la împăratul turcesc, ca să

** Afirmția aceasta - care este un citat din Petre Budai - nu trebuie înțeleasă ca o expresie a șovinismului. După cum dovedesc toate citatele date de autorul cursului, ca și alte studii din culegerea de față, este vorba de dușmănia dintre nobilimea și clerul maghiar, pe de o parte, și țărănimea împilată pe de altă parte. În studiile *Voievozi și cnezi și Mihai Viteazul*, Victor Papacostea dovedește cu numeroase argumente științifice legăturile dintre toți cei care sufereau împilarea nobilimii. Vezi, în volumul de față, în studiul *Mihai Viteazul*: „în ajunul celei mai mari expediții otomane împotriva Budei și Vienei, la începutul veacului al XVI-lea, se va face din nou un apel disperat la români și la secu. Dar masele înarmate, în loc să plece la hotare, au întors armele împotriva marii feudalități. Aceasta a fost răscoala zisă a lui Doja, după care - la primul atac turcesc - Ungaria s-a prăbușit.” Vezi și p. 338. „Cine a citit mărturisirea istoricilor maghiari în legătură cu suferințele secuilor, cine a citit narațiunile de cronică privind răscoala permanentă în care acești nenorociți au trăit veacuri întregi; cine a văzut în documente calda primire ce li s-a făcut totdeauna fugarilor și familiilor lor pe moșiile voievozilor munteni și moldoveni, va înțelege de ce secuimea a alergat în masă sub steagurile lui Mihai, așa cum altă dată alerga, la primul semnal, sub steagurile lui Ștefan cel Mare sau ale lui Petru Rareș” (n.ed - C.P.D.).

²⁷ Gh. Șincai, *Hronica Românilor și a mai multor neamuri*. . ., III, București, 1886, p. 267.

²⁸ Samuil Clain din Sad, *Ms. Hist. Valachiae*, tom. IV, p. 190 și urm., apud Șincai, *op. cit.*, vol. III, p. 204.

²⁹ *Cserei Mihály az Erdélyi Historiában ad annum 1699*, apud Gh. Șincai, *op. cit.*, vol. III, p. 205-206.

mazilească pe Mihail Apafi...”³⁰ Somația aceasta a lui Șerban Vodă fu urmată de o întreagă schimbare de atitudine. Domnul muntean scrisese lui Apafi arătând că el ar fi avut dreptul să-l cerceteze pe Sava.³¹ El intră în legătură cu refugiații maghiari de la Constantinopol: Csaki și Cristofor Pesko. Negocierile fură conduse de Constantin Brîncoveanu, nepotul lui Șerban, pe atunci capuchehaia al țării la Poartă.

În înțelegerea făcută, căpeteniile opoziției ardelenice se obligau: „Religionem orthodoxam, vulgo valachicam, ab antiquo solitis ceremoniis eos uti, cum libero exercitio, secundum canones patriae, et, signae contra voluntatem eorum in suis terminis oppressa forent, eorum regno pristinae libertăți restitui efficiemus...” Aceste rânduri, publicate de Petru Maior în *Istoria Bisericească* (pag. 76), ne arată în ce măsură această luptă cu aspecte pur religioase era totodată o luptă națională care influențează adânc raporturile politice dintre Șerban Cantacuzino și voievodul Ardealului. Apafi avu mult de lucru la Constantinopol pentru a rezista loviturilor furioase pe care i le dădea Șerban. Îl vedem trimițând agenților săi explicații și chiar actul justificativ.³² La rîndu-i, Șerban Vodă întetește și el lupta trimițând la Stambul și pe Stolnicul Cantacuzino.

În același timp cu Sava Brancovici, a fost arestat în Ardeal și fratele său, Gheorghe Brancovici. Acesta însă izbuti să scape și mergînd prin Hațeg și Craiova ajunse la curtea lui Șerban Cantacuzino, în preajma căruia stătu opt ani. Personalitatea curioasă a acestui nobil aventurier nu este încă pe deplin lămurită. El este privit de cei care i-au urmărit activitatea ca un precursor al mișcării pentru reînvierea statului sîrbesc. Pentru proiectele de răscoală în Balcani - pe care le urmărea, după cum vom vedea, Șerban Cantacuzino - un astfel de om era foarte util. Așa se explică desigur lungă lui ședere la curtea munteană.³³

În cele din urmă însă, Apafi, temîndu-se de acțiunea întreprinsă de Șerban împotriva sa - după cum ne spune Gheorghe Brancovici în cronică ce a lăsat - „slobozi din temniță și pe mitropolitul Sava Brancovici. Iar după ce fu eliberat, mitropolitul Sava Brancovici, îmbătrînit și slăbit de boala podagrei, nu peste mult timp își dete cu virtute ortodoxă sufletul său, suferind în mîinile lui Dumnezeu și se mută din veacul acesta la strămoșii săi bătrîni.”³⁴ O împăcare totuși nu se făcu. Șerban Cantacuzino nu era omul să ierte atît de ușor purtarea lui Apafi, însă își dădea seama că nici românii din Ardeal „nu pot rămîne fără păstor.” Fu silit deci să recunoască pe călugărul Iosif Budai, alesul lui Apafi; avu totuși satisfacția de a-l vedea pe noul Vlădică venind - înainte de a i se da diploma lui Apafi - în Țara Românească ca „să se hirotonisească după lege.” Hirotonisirea se făcu și se întări prin actul din 23 august (stil vechi) 1680. O lectură atentă a acestui act lasă să se vadă abia stăpînită indignarea lui Șerban Vodă. Revine ideea că sfințirea lui Iosif se face „ca să nu rămîie acel Scaun vădov și creștinii de acolo fără păstor”. La rîndu-i, noul Vlădică trebuie să fi fost adînc impresionat de măreția voievodului muntean, de toată curtea și soborul său, de vreme ce face înainte de plecare o adevărată mărturisire de credință ortodoxă făgăduind să se păzească în eparhia sa de „nescari lucruri” potrivit dreptei credințe, să asculte bunele învățături ale mitropolitului muntean și să păstreze neatinse acolo peste munți „cîte tocmeale ce are Scaunul Ungro-Vlahiei.”³⁵

Iată deci cum, pe măsură ce în Ardeal se înăsprește persecuția, se afirmă tot mai mult și influența bisericii muntene. Șerban Vodă Cantacuzino ajunge a exercita astfel o adevărată dominație spirituală asupra românilor din Ardeal.

Dar Iosif muri curînd și cu prilejul alegerii lui Ioasaf, noul Vlădică, se vădi o dată mai mult autoritatea voievodului muntean. Confirmarea și hirotonisirea lui în Țara Românească a luat aspectul unei noi alegeri. Într-adevăr, ordinul lui Șerban pentru strîngerea Soborului chema căpeteniile Bisericii „ca să aleagă și să hotărască pe cel ce se va găsi mai vrednic spre îngrijirea cea

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Monumenta Hungariae Historica. Török-magyarkori Allam Okmánytán*, Pesta, 1870, VI, p. 97.

³² *Ibidem*, p. 101.

³³ Vezi, pentru Gheorghe Brancovici, Silviu Dragomir, *Fragmente din Cronica lui Gheorghe Brancovici*, în „Anuarul Inst. de Ist. Naț. Cluj”, 1923, p. 1-32.

³⁴ *Ibidem*, p. 69.

³⁵ Actul de hirotonisire se află în *Condica Mitropoliei Ungro-Vlahiei*, care s-a pierdut. A fost tipărit însă de Cipariu în *Acte și Fragmente*, p. 234-236. Pentru comentariul de mai sus și pentru acest capitol, vezi N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, p. 273 - 274.

păstorească a Mitropoliei aceia.” Și pentru ca prestigiul unei alegeri libere de orice angajament anterior să nu sufere - formal cel puțin - fură propuși încă doi candidați.³⁶

În ce dispoziții (față de reformați și față de intențiile lui Apafi de a reface tipografia calvină pentru români) pleacă Ioasaf din Țara Românească, se vede din declarația pe care o face curînd după alegere, că „ferească Dumnezeu, el nu va tipări la venirea tiparelor, cărți bisericești reformate în românește, ci va tîlmăci și da la lumină cărți de credință dreaptă.” El nu s-a sfiit să ia chiar unele măsuri împotriva preoților români calvinizați. Vorbind de procesul lui Sava, Ioasaf și-a spus, de asemenea, fără ocolișuri părerea că Vlădica trebuia scos prin Patriarhie iar nu de către „craiu” și popii unguri.³⁷

Un astfel de om, firește, nu putea rămîne multă vreme în fața propagandei calvine. El fu scos la 14 iulie 1682, lucru care tulbură și mai adînc raporturile dintre voievodul Ardealului și Șerban Cantacuzino. Faptul rămîne însă fără urmări mai grave, fiindcă acum atenția domnului muntean era atrasă mai mult către partea turcilor, care începuseră a pregăti ofensiva împotriva Vienei. Această mare acțiune militară umplea de îngrijorare pe voievod. Zvonul că țările române vor fi transformate în pašalicuri, apăsă greu asupra spiritelor, atît la București cît și la Iași.

Trebuie să vă spun însă, ca să aveți o explicație cauzală mai completă a faptelor de mai sus, că Mitropolitul Munteniei, care lupta alături de domn pentru a împiedica îndepărtarea de la dreapta credință a românilor din Ardeal, era el însuși originar de peste munți și anume din satul Veștem de lîngă Sibiu. Că amestecul acestui prelat muntean a fost foarte activ în viața spirituală a fraților noștri din Ardeal se va vedea și mai tîrziu, cînd va recomanda ca Vlădică pentru cei din Ardeal - și va reuși să-l aleagă - pe un consătean al său, anume Sava.³⁸

17 februarie 1939

³⁶ N. Iorga, *op. cit.*, p. 274.

³⁷ *Ibidem*, p. 275.

³⁸ Cipariu, *Acte și Fragmente*, p. 261.

Prelegerea a IV-a

V-am spus încă din introducerea acestui curs că turcii au știut să profite în această a doua jumătate a veacului al XVII-lea de conflictele austro-franceze și de neunirea creștinilor pentru a relua înaintarea lor pe Dunăre. Asistăm astfel la o adevărată renaștere militară otomană care se orientează către centrul Europei și către Viena, obiectivul de odinioară al lui Soliman Magnificul. Trebuie să vă spun însă că turcii erau departe acum, în vremurile lui Mohamed al IV-lea, de puterea și înflorirea pe care o avuseseră sub domnia lui Soliman. Numai imposibilitatea de fapt în care se găseau austriacii de a se ocupa de frontul oriental - din pricina politicii imperialiste franceze - le dădea iluzia atotputerniciei. Nu mai puțin, interesele diplomației franceze - din ce în ce mai influentă la Stambul - sileau pe turci la această mare acțiune militară împotriva imperiului german. (Atunci au desfășurat agenții diplomatici ai lui Ludovic al XIV-lea o activitate extraordinară pentru a împiedica cruciada visată de Sobieschi. Împiedicând cruciada ei au înlesnit dezlănțuirea ofensivei turcești.)

Și, în sfârșit, nu trebuie să uităm acțiunea rebelilor unguri. De vreme îndelungată ungurii se găseau în plină răsccoală împotriva Austriei. Dar, începând din anul 1678 această mișcare intrase pe mîna tînărului și viteazului conte Emerik Tököly care, sprijinit la rîndu-i și de turci și de francezi, reorganiza trupele răsculaților și insuflîndu-le un adevărat fanatism reuși să înfrîngă în cîteva rînduri trupele austriace. În anul 1682 intervine chiar un tratat formal între Tököly și Poartă. Turcii promit rebelului stăpînirea Ungariei superioare cu deplină libertate religioasă și cu singura obligație a unui tribut de 40.000 lei anual. Curînd după ce făcură înțelegerea cu Tököly, turcii din Buda, uniți cu răsculații unguri, începură atacurile, în vreme ce sultanul, împins îndeosebi de vizirul Cara Mustafa mobiliza marea oștire destinată atacului asupra Vienei. Între cei chemați să ia parte la această mare campanie erau și domnii români Șerban Cantacuzino și Gheorghe Duca al Moldovei. Campania făcu să înceteze pentru moment nu numai conflictul dintre Apafi și Șerban, dar și acela dintre Șerban și Duca (deși tocmai în acest răstimp Șerban adăpostea la curtea sa o numeroasă emigrație moldovenească a boierimii din Țara de Jos în frunte cu Constantin Cantemir, pe care ambițiosul domn muntean îl păstra pe lîngă sine, pentru proiecte de viitor, așa cum păstra, dealtfel, pe Gheorghe Brancovici și pe nobilul secuiei Csáki).

Iată cum înfățișează cronicarul muntean Radu Popescu marea ridicare de oștiri turcești la care din ordin participă și domnii români: „... într-al cincilea an al domniei lui Șerban Vodă, au rădicat Sultanul Mehmet Turcul oaste mare împotriva nemților, fiind împărat nemțesc Leopold, poruncind hanului să ridice toată tătarimea de pretutindenea, așîderea turci de la Răsărit și de la Apus au rădicat, deci domnii rumânești amîndoi groful unguresc și Tukeli groful cu oastea lui și toți s-au împreunat la Veligradul turcesc, acolo au rămas împăratul turcesc iară Kara Mustafa Vizirul luînd toate oștile s-au dus drept la Beciu unde este scaunul lui Kesar Leopold, și de toate părțile bătea cetatea. Iar pre tătari i-a slobozit în pradă, cît au ajuns cu cale de trei zile mai sus de Beciu, și mulțime de oameni au tăiat și au robît; că era nemții neînvățați de a vedea robînd, ci sădea toți pre casele lor, pre carele găsindu-i, i-au tăiat, i-au robît cumplit. Leopold Cesariul văzînd această nevoie mare ce căzuse pre țara lui, neîncredințîndu-se numai pre oștile lui, au trimis de grab la Sobieschi Craiul leșăsc și la toți leașii cu rugăciune, să facă bine să-l ajute la aciastă primejdie ce i-au venit, și îndată s-au rădicat Craiul cu 30 000 de leași, oaste aleasă, și au venit de s-au împreunat cu ostile nemțești, fiind cap tuturor oștilor Craiul, s-au pornit către turci, pre carii găsindu-i suptu Beciu, prinzînd și turcii veste, s-au gătit de războiu, și le-au eșit înainte să nu-i lase să vie la cetate pînă vor lua cetatea, că o slăbise rău cu tunuri, cu lagomuri, ce-i dedese în 63 de zile; dar nu i-au putut opri, ci dînd războiu tare în 5, 6 ceasuri au biruit creștinii pre turci...”³⁹

Șerban Vodă cu oastea munteană s-a întîlnit cu trupele moldovene comandate de Duca Vodă după trecerea Dunării pe la Buda. Iată ce ne spune în această privință cronicarul moldovean:

„Mers-au Duca Vodă prin Țara Muntenească pre la Rușava, și de acolo au trecut peste munte și au mers la Sebeș în sus prin Lugoș, prin Temișvar, prin Sarvași, prin Solnok, peste apa Tisei și de

³⁹ *Magazin Istoric*, II, p. 27-28.

acolo au trecut Dunărea pe la Buda, și acolo peste Dunăre au agiunsu pre Șerban Vodă și viind Șerban Vodă Domnul Muntenesc, s-au adunat cu Duca Vodă, iar Vizirul cu oastea turcească era mai înainte la Stolbeligrad.”⁴⁰

Cît privește pe Șerban, el se feri să treacă prin Ardeal. Dealtfel, trecerea aceasta îi fu interzisă, pentru motive lesne de înțeles. Ura dintre el și Apafi putea fi rău sfătuitoare pentru cei doi principii aflați sub arme. Pe la mijlocul lui iunie, oastea românească se află în tabăra turcească de la Alba regală pînă unde venise și sultanul. Se pune acum întrebarea: care era valoarea numerică și militară a contingentelor aduse de domnii români și care a fost contribuția lor în cele 63 de zile de asediu. În privința numărului avem mai multe știri. Astfel, contele Caprara, ambasadorul austriac la Poartă credea în iunie 1683 - din informații turcești - că Șerban Cantacuzino va aduce 8.000 de oameni iar Duca Vodă 12.000.⁴¹ Del Chiaro în memoriile sale dă circa 6-7.000 de oameni. Curînd s-a văzut că cifrele date de Caprara au fost exagerate, Șerban n-a adus decît 4.000 de oameni, Duca 2.000, moldoveni și cazaci la un loc.⁴² Apafi veni la rîndul lui cu vreo 6.000 de oameni. Se pare însă că forța militară a celor doi domni era totuși mai mare. Ambasadorul francez din Pera - de obicei bine informat - socotea încă din vara anului 1681 (cînd se punea la cale atacul rebelilor unguri susținut de domnii Moldovei, Munteniei și Ardealului împotriva imperiului german) la 20-21.000 forța militară a celor trei țări.⁴³

Este lucru neîndoios că această expediție era privită atît în Muntenia cît și în Moldova și Ardeal cu mare îngrijorare. Participarea aceasta în număr atît de mic (12-13.000 de oameni) a creștinilor supuși Porții nu ne surprinde, după cum nu ne va surprinde în timpul asediului conduita lor. Își dădeau seama cu toții - ardeleni, munteni și moldoveni - că un succes al turcilor la Viena ar aduce imediata cădere a lor într-o robie desăvîrșită și transformarea în pașalîcuri.⁴⁴ În vremea asediului, trupele muntene și moldovene formară un singur corp, Șerban Vodă avînd a juca, cum era și firesc, rolul de frunte. Asediul a început, după cum se știe, la 13 iulie 1683 și a ținut pînă la 13 septembrie.

Să răspundem acum la a doua întrebare: care au fost atribuțiile contingentelor românești în timpul asediului? În această privință, d-l I. Moga, în lucrarea pe care v-am citat-o, spune: „Atît de-a lungul drumului pînă la capitala austriacă, cît și în timpul asediului, domnii români n-avură altă însărcinare decît ridicarea de poduri pentru oastea otomană.” D-l N. Iorga, în *Istoria Românilor* (vol. VI, p. 343), spune încă mai categoric: „La Viena nu li se dădu altă sarcină decît aceea de salahori.”

Într-adevăr, lucrurile s-au petrecut așa cum spun cei doi istorici. Românii au avut de împlinit cu prilejul acestei expediții o sumă de lucrări, între care podul de la Raab⁴⁵ și un altul în august la Nussdorf lîngă Viena. Tot Hammer spune că în timp ce românii lucrau, pe deasupra capetelor lor se încrucișau obuzele artileriei germane și turcești. Dar pentru a se înțelege și mai bine rolul acestor contingente românești în expediția lui Cara-Mustafa, trebuie să ținem seama de tactica pe care comandantul otoman a înțeles s-o aplice la acest asediu.

Azi se știe că eșecul turcilor la Viena se datorește în mare măsură și faptului că au făcut mai mult un asediu de uzură și înfometare decît unul de cucerire. Vizirul nu voia⁴⁶ să intre în Viena printr-un mare asalt, fiindcă, pe de o parte, se temea să nu piardă avuțiile pe care spera să le găsească înlăuntru, iar pe de altă parte, să-și menajeze viitoarea reședință. Această lîncezire - și lipsa alimentelor - a adus, dealtfel, și demoralizarea trupelor, a ienicerilor mai ales, care, după cum ne spune tot Cantemir, începuseră „să murmure”, iar mai apoi să strige sus și tare că „ei au venit aici a se lupta nu în contra foamei, ci în contra inamicului.”⁴⁷ În aceste condiții, era firesc ca o parte a armatei - și încă una foarte mare - să fie liberă de sarcini combatante și folosită la lucrări de

⁴⁰ *Magazin Istoric*, III, p. 41.

⁴¹ Hurmuzaki, Supl. I, Nr. 403, p. 271.

⁴² Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 216.

⁴³ I. Hudiță, *Recueil de documents concernant l'histoire des Pays roumains*, Iași, 1929, p. 261.

⁴⁴ N. Iorga, *Studii și Documente*, XX, p. 78.

⁴⁵ Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1838, vol. XII, p. 88.

⁴⁶ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, II, p. 478-479.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 481-482.

întărire, fortificații, drumuri, poduri etc. Se muncea atât de mult în tabăra turcească la șanțuri și fortificații, încât ai impresia - citind pe Cantemir - că turcii erau cei asediați și nu vienezii.

Se pare chiar, din cele spuse de istoricul moldovean, că exasperarea trupelor turcești ajunsesse atât de mare încât „cînd nu mai puteau de oboselile muncii depuse la facerea șanțurilor și la baterea fortificațiilor” chemau pe creștini cu următoarele cuvinte: „Necredincioșilor, dacă nu voîți a veni voi înșivă împotriva noastră, arătați-vă măcar căciulile și în mai puțin de o oră vom fugi cu toții de aici.”⁴⁸ Deci, putem conchide, vizirul nu însărcinase în mod special pe români cu astfel de lucrări. Lucrau și ei ca mai toată această oștire la punerea în practică a savantelor și meticuloaselor metode de blocadă ale Marelui Vizir. Că românii au ocupat și ei poziții de luptă, un sector în centura de asediu (un rol militar deci) rezultă însă din documentele timpului.

Astfel, Kunitz, fostul rezident imperial pe lângă Poartă - care acum se afla în tabăra turcească, deci vorbea în cunoștință de cauză - scrie că Șerban Cantacuzino l-a asigurat că trupele lui vor ceda biruința, în orice ciocnire trupelor imperiale; oastea românească va arăta steagurile sale, într-o astfel de împrejurare. Totodată, domnul muntean spune lui Kunitz că aceste steaguri vor putea fi recunoscute, „avînd pe o parte crucea și pe cealaltă pe Maica Domnului.”⁴⁹ Din cele de mai sus ar rezulta deci că românii n-au avut de împlinit în decursul asediului numai sarcina de salahori ai armatelor turcești. În cele 63 de zile cît a durat împresurarea au fost desigur intervale în care ei, ca și trupele turcești, au avut de săvîrșit anume lucrări, la întărituri, drumuri sau poduri; dar, în afară de aceste lucrări, este neîndoios că ei și-au păstrat rosturile lor ostășești. Altfel, Kunitz n-ar fi transmis asediaților făgăduiala că: „trupele domnului muntean vor ceda biruința în orice ciocnire trupelor imperiale.” Sînt cercetători serioși care afirmă că trupele române au avut de împlinit un rol militar chiar în ziua marii bătălii - 12 septembrie - cînd s-a produs atacul cavaleriei polone. „La începutul bătăliei românii se aflau la aripa dreaptă, pe insulă; se pare însă că spre sfîrșitul bătăliei fură trimiși împotriva polonilor, care coborîseră mai tîrziu coastele Kahlenbergului.”⁵⁰

Vedeți, dar, de ce ne este foarte greu să primim - în formele absolute în care au fost exprimate - opiniile în această privință ale d-lor N. Iorga și Moga. Incontestabil, românii nu se bucurau de încrederea comandamentului militar otoman. Hammer, în lucrarea sa (vol. XII, la pag. 203), o spune limpede, că atitudinea moldovenilor și muntenilor inspira atîta neîncredere încît Pașa din Bosnia și cel din Magnesia primiseră ordin să-i supravegheze. Veți vedea din cele ce vă voi spune în prelegerea viitoare că în privința alor noștri nu se înșelau. Dealtfel, aveau și unele precedente. În bătălia de la St. Gothard, victoria creștinilor n-ar fi fost cu puțință - spuneau turcii - fără retragerea atît de precipitată a contingentelor românești; nu mai puțin își aminteau desigur de „trădarea” lui Ștefan Petriceicu în războiul cu polonii din 1675.

Dar în tabăra turcească de la Viena defetismul era general - după cum ați văzut din cuvintele lui Cantemir - din pricina neputinței de a se organiza un serviciu serios de aprovizionare a unei armate atît de mari, a incapacității Marelui Vizir și apoi din pricina disensiunilor grave dintre generalii turci, între Cara Mustafa de pildă și Ibrahim, Pașa de la Buda, era un conflict acut care va sfîrși cu acuzarea de trădare adusă de cel dintîi celui de-al doilea și cu executarea lui. Și alți comandanți turci au fost executați sub aceeași acuzare de trădare. Nici Tököly, asociatul politic - nu numai militar - al acestei acțiuni, și nici hanul tătăresc n-au scăpat de acuzația că sînt înțeleși cu creștinii.⁵¹

Acestea sînt faptele. Încrederea în steaua militară a Islamului se zdruncinase adînc. Vedeți dar că șocul escadroanelor lui Sobieschi în ziua de 12 septembrie a fost mult ușurat de starea de dezagregare și demoralizare în care se găseau diferitele corpuri ale armatei otomane. Cu toată zdrobitoarea lor superioritate numerică, forța combativă a acestor trupe era atît de scăzută încît - vorba lui Cantemir - așteptau să se ivească numai căciulile creștinilor pentru a o rupe la fugă.

În prelegerea viitoare vom căuta, pătrunzînd mai adînc încă în culisele acestei drame istorice de sub zidurile Vienei, să ne dăm seama în mod exact care a fost rolul lui Șerban Cantacuzino și al

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ G. Kunitz, *Diarium welches am Türckischen Hoff...*, Viena, 1684, apud V. Zaborovschi, *op. cit.*

⁵⁰ V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 40.

⁵¹ Hurmuzaki, XVI, p. 65.

românilor, în general, în ce măsură adică au reușit ei, în haosul și destrăbălarea taberei turcești, să fie de folos creștinilor asediați.

21 februarie 1939

Prelegerea a V-a

ROMÂNII LA ASEDIUL VIENEI

Ne-am ocupat în ultima prelegere de contribuția militară a voievozilor noștri - al Munteniei și al Moldovei - la asediul Vienei. Înfrângerea turcilor la Viena este - cum v-am spus - un fapt istoric de o însemnătate epocală, plin de consecințe pentru centrul și sud-estul Europei, și deci și pentru țările noastre. Factorii cauzali ai acestei înfrângeri trebuiesc cercetați de aproape.

Ați văzut că am ținut seama, în primul rând, de subrezenia întreprinderii lui Cara Mustafa. Marele proiect politic al acestuia - așezarea turcilor în centrul Europei - nu putea fi susținut în mod sincer nici de unguri, nici de ardeleni și nici de români. Emerik Tököly însuși - asociatul lor cel mai decis - nu putea sprijini în mod sincer un proiect a cărui izbândire ar fi dus - mai târziu ori mai devreme - la înăbușirea veleităților de reînviere politică maghiară. Ba, ați văzut din cele ce vă spuneam în prelegerea trecută că nici Pașa din Buda nu se lăsa cu toată convingerea pe Marele Vizir. Am fi îndreptățiți să credem că această atitudine pornea - cum spune D. Cantemir (reproducând apărarea lui Cara Mustafa în fața sultanului) - din temerea că după cucerirea Vienei ar scădea însemnătatea politică a pašalicului din Buda. Iată, într-adevăr, cum sună apărarea Marelui Vizir: „...Mi s-au răpit din mână aceste succese, nu prin armele... vrăjmașului, ci prin uneltirile și trădarea ofițerilor mei subalterni, îndeosebi prin trădarea și perfidia lui Ibrahim Pașa, beglerbegul de Buda, care el cel dintâi a fost pentru asediul Vienei, iar după aceea și-a schimbat părerea... pentru că a văzut că după cucerirea Vienei Beglerbegul de Buda nu va mai avea o putere atât de mare ca mai înainte...” Cantemir dă *in extenso* această apărare în care Marele Vizir acuză grav atitudinea Pașei de Buda (care comanda aripa stângă a armatei turcești) în timpul luptei: „... înainte de a se putea zice că s-a început lupta bine, a întors dosul cu toate trupele sale, a fugit în cea mai mare dezordine, și a dat prin aceasta prilej dușmanului să lovească cealaltă armată în coaste, s-o bată și să o pună pe fugă.” Iar în timpul asediului „a refuzat a urma ordinele mele, și s-a împotrivit la toate sfaturile mele și prin exemplul său a încurajat pe soldați și pe ofițeri a-și neglija datoriile lor.”

Într-o astfel de tabără, minată pretutindeni de neînțelegeri și dușmăanii intestinale, de lipsa convingerii, de reaua voință iar uneori chiar de trădarea tocmai a acelor care trebuie să fie pildă de credință și devotament (și în care nici ienicerii nu mai vor să lupte!), poziția sufletească a domnilor români - a lui Șerban Cantacuzino îndeosebi - se lămurește de la sine. Ei au făcut tot ceea ce au putut pentru a fi de folos asediaților, pentru a le ușura rezistența. Pentru un om cu resursele lui Șerban Cantacuzino mai ales, haosul și destrăbălarea din tabăra turcească era un câmp minunat de lucru.

Trebuie să observăm însă că este greu pentru noi astăzi să descoperim și să urmărim toate firele acestei întunecoase acțiuni. Acest gen de întreprinderi se întemeiau pe o adevărată artă a conspirației și ne este foarte anevoie azi să descoperim fapte și acte care se ascundeau atunci cu atîta grijă. Dar din pricina acestor condiții oculte în care s-a desfășurat activitatea lui Șerban la Viena, sînt unii care o ignoră și alții care o consideră de domeniul legendei. Vom încerca - pe temeiul materialului documentar mai vechi, cît și pe temeiul celui pus în circulație în vremea din urmă - să scoatem la lumină acest capitol din viața domnului muntean, puțin cunoscut dar plin de acte mari care nu o dată i-au pus viața și tronul în primejdie.

Din cercetarea atentă a acestui material se vede că între creștinii din tabăra turcească și comandamentul militar al Vienei a existat în tot timpul asediului un admirabil serviciu de curieri și informatori; organizarea și buna funcționare a acestui serviciu este într-o mare măsură opera lui Șerban Cantacuzino.

O mărturie destul de prețioasă, deși cam sumară, despre aceasta se găsește în Del Chiaro care, vorbind de voievodul Țării Românești, spune: „Sub pretextul de a trimite spioni să cerceteze situația asediaților (din Viena), el comunica creștinilor știri din lagărul turcesc.”

Această informație se confirmă și în documentele păstrate. Trebuie să vă spun cîteva cuvinte în legătură cu aceste documente. În tabăra turcească se găsea de la începutul expediției, ambasadorul german la Constantinopol, Kunitz. Era un obicei al turcilor de a duce cu ei în campanii

pe agenții diplomatici ai popoarelor cu care se găseau în luptă. Era o măsură înțeleaptă, pentru a putea relua oricând - și în condiții sigure - contactul diplomatic cu inamicul. Kunitz știu să profite de haosul și destrăbălarea din tabăra otomană într-un mod care merită toată admirația noastră. El își făcu o întreagă rețea de prietenii și unelte devotate, reușind în cele din urmă să intre în corespondență cu cei din Viena. Corespondența purtată atunci de Kunitz s-a păstrat în bună parte. Izvorul principal pentru cine vrea să o cunoască este așa-numitul *Diarium Kunitz*, tipărit în anul 1684, adică îndată după asediu.

Din cercetarea acestor prețioase documente se vede de cât ajutor a fost lui Kunitz și imperialilor domnul român. La început serviciul de curier al rezidentului îl îndeplinea chiar servitorul lui Kunitz; dar curînd acesta fu prins de turci. Kunitz se adresează atunci lui Șerban Cantacuzino pentru a-i găsi „un mai bun transmițător.” Voievodul răspunse favorabil luîndu-și chiar sarcina de a-l trece *dincolo* în haine de soldat muntean. Apoi, pentru ca pe viitor această primejdioasă operație să se facă în condiții de siguranță absolută, Șerban-Vodă încredințează chestiunea curierilor („în serviciul împăratului”) chiar ofițerilor din garda sa personală. Totodată, Șerban Vodă și-a luat angajamentul să aducă lui Kunitz și răspunsurile celor din cetate. Tot muntenilor li s-a încredințat și soarta unui curier care, trecînd prin tabăra turcească, trebuia să facă legătura între Ducele de Lorena și poloni, care sosiseră în apropierea Vienei.

Cît de bine funcționa acest serviciu de curieri, se poate vedea din exemplul următor. Generalul Schulz distrugînd podul de pe Dunăre care lega insula cea mare de țărmul cetății, Cara Mustafa dădu ordin muntenilor și moldovenilor să-l refacă. Această lucrare avea mare însemnătate strategică, căci închidea centura de asediu în singurul sector pe care germanii speraseră să-l păstreze liber. Șerban Cantacuzino își dădu seama de valoarea militară a lucrării și trăgăna lucrul cît putea. El trimise vorbă în repetate rînduri lui Kunitz că românii care lucrează la construirea podului se vor retrage - lăsînd lucrarea neterminată - dacă imperialii ar ataca. Kunitz raportează în acest sens Ducele de Lorena, care la rîndu-i dă ordin generalului Heissler și colonelului Ricciando să atace pe români. Într-adevăr, odată ce aceștia deschiseră focul, românii se retraseră și lăsară podul neisprăvit.⁵²

De trăgănarea lucrărilor pentru refacerea acestui pod știe și cronica munteană: „.... că avea (Șerban Vodă) poruncă de la Vizirul să facă pod peste Dunăre, și lucrase încet, că doară mai curînd ar veni oastea creștinească.” Demn de remarcat este, de asemenea, faptul că făgăduind imperialilor cedarea victoriei (în cazul unei ciocniri pe sectorul unde se găseau românii), Șerban Cantacuzino îi asigură că este înțeles în acest sens și cu moldovenii și cu ardelenii (v. *Diarium Kunitz*). Mai tîrziu, în 1686, Apafi reluînd lupta la Constantinopol cu Șerban, nu se va sfîi să denunțe pe domnul muntean pentru legăturile ce a avut în timpul asediului cu Carol de Lorena, și în genere pentru toată acțiunea dusă de el atunci în favoarea asediaților. Acest denunț este cuprins în instrucțiunile secrete pe care voievodul Ardealului le dă în 1686 lui Sarosi, agentul său la Poartă.⁵³

Dar moralul excepțional de bine susținut al asediaților trebuie explicat, de asemenea, prin acțiunea ocultă a creștinilor din tabăra turcească - a lui Șerban Cantacuzino în primul rînd. În denunțul pe care Apafi îl face în 1686 la Constantinopol împotriva voievodului român, se face o mențiune specială pentru faptul că a încurajat prin ștafete pe asediați.⁵⁴ Urmărind intervalele la care sosesc în cetate rapoartele lui Kunitz, vedem că ele coincid adesea cu momentele grele prin care a trecut cetatea.⁵⁵ Anarhia din tabăra otomană, nesupunerea și „murmurul” ienicerilor, lipsa de provizii - toate acestea erau știute de cei asediați.⁵⁶

În privința acestei îndoite acțiuni pe care o ducea Șerban - pe de o parte inducînd în eroare comandamentul turcesc, pe de alta întreținînd moralul asediaților - este bine să completați cele spuse pînă acum cu rîndurile din *Genealogia Cantacuzinilor*, unde se afirmă că turcii ar fi luat

⁵² Feigius Ioannes Constantius, *Wunderbahrsr Adlers-Schwung*, Viennae, 1694, tom. II, p. 42 - apud Moga, *op. cit.*, p. 93.

⁵³ Mon. Com. Reg. Transilv., XVIII, p. 574-577.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 39.

⁵⁶ *Ibidem*.

Viena „dacă Șerban Vodă Cantacuzino (ce se ajunsese cu împăratul Leopold) n-ar fi ajutat, dînd Vizirului nădejdi cum că are înștiințare că nemții vor să dea cetatea, și cu alte nădejdi ce da Vizirului, cu azi, cu mîine, prelungindu-l să nu strice cetatea și să nu piardă în zadar oaste, pînă ce au sosit leșii în ajutor cu Sobieschi craiul lor...”⁵⁷

Această mărturie de familie n-ar avea mare preț dacă nu ați fi văzut reieșind din actele timpului rolul însemnat pe care Șerban l-a avut la salvarea Vienei. Dealtfel, acest rol este mărturisit cîțiva ani mai tîrziu (în 29 febr. 1688) de unul dintre curtenii lui Leopold, anume groful de Waldstein într-o scrisoare păstrată și reproducă în „Genealogie.”^{57bis} Arătînd sentimentele sale de admirație pentru principele român, Waldstein spune: „această osîrdie nu-mi este particulară, ci este aceea ce toți cei buni creștini o au, încă de cînd noi am auzit de acele frumoase fapte ce Măria Ta ai făcut în vremea înconjurării Vienei, de cînd ai întors a lor slobozire. Măria Ta ești vrednic de ai cîștigat dragostea de obște prin lucrările ce ai făcut pentru folosința creștinătății, prin bunele cugete, ce hrănești în inima ta.” Sufletește, Șerban Cantacuzino ne apare deci cîștigat pentru cruciadă încă de sub zidurile Vienei; el o practică chiar pe cont propriu, înfruntînd riscuri mari, după cum ați văzut.

Și acum, un ultim detaliu în legătură cu participarea lui Șerban la acest asediu. În pădurea de la Gotterhölzl, unde avusese tabăra, domnul român a ridicat o cruce mare, de stejar, în amintirea zbuciumului și străduințelor sale întru Christos. Descoperită de o fată venită după lemne, ea a fost păstrată de vienezi cu iubire și evlavie. Șincăi, în volumul III al scrierii sale (la pag. 211), vorbind despre această relicvă spune:

„Crucea despre care scrisei, pînă astăzi se ține în curtea Episcopului din Viena Austriei, dimpreună cu icoana preacuratei Fecioarei Maria a Maicei Domnului nostru Iisus Christos care o au dus din Blaj după răposarea arhiereului Petru Pavel Aron din Bistra; și crucea este înaltă de 17 picioare sau urme matematicești.”

Cu privire la această cruce, s-au exprimat în istoriografia română păreri deosebite.

Astfel, d-l N. Iorga, în *Istoria Românilor*⁵⁸ (ca și în unele lucrări mai vechi) spune:

„...el (Șerban Vodă) trebuia să aibă un loc unde să se închine și astfel a pus să se ridice acea cruce, care, cu un antimis deasupra, permitea, după datinile noastre, celebrarea liturghiei. Catolicii găsiră apoi acest semn al creștinătății și astfel se scrie legenda domnului creștin care ar fi cutezat să înfrunte urgia stăpînilor săi, scoțînd, sfidător, înainte dovada simpatiilor sale.”

Părerea d-lui V. Zaborovschi este că această cruce „n-a făcut parte dintr-un altar de campanie.” În lucrarea pe care v-am citat-o, d-sa observă că „un altar are o masă pe care se află o cruce relativ mică, pe cînd aceasta avea caracter de monument. Ea putea servi însă ca să păstreze caracterul sacru al locului unde fusese altarul și se cîntase liturghia, dar din inscripția latinească se vede că, în gîndul lui Șerban crucea de stejar voia să arate sentimentele creștine ale domnului român, să amintească atitudinea lui din tabără și în același timp să apere de pîngărire locul unde se rugase el și oștenii săi în timpul campaniei lui Cara-Mustafa.” Într-adevăr, inscripția săpată de Șerban Cantacuzino nu lasă nici o îndoială asupra caracterului acestui monument.

Acum, după ce ați urmărit pas cu pas acțiunea ocultă dusă de domnul român sub zidurile Vienei în sprijinul cauzei creștine, veți putea citi în rîndurile acestei inscripții - și mai ales printre rînduri - mărturisirea acelui spirit cruciat, care va însufleți de aci înainte politica lui Șerban Cantacuzino.

Iată inscripția:

„Crucis exaltatio est conservatio mundi
Crux decor Ecclesiae
Crux est custodia regum
Crux confirmatio fidelium
Crux gloria angelorum
Et vulnus demonum.”

⁵⁷ N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, București, 1902. p. 212-213.

^{57 bis} *Ibidem*, p. 248.

⁵⁸ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI. p. 344.

Noi Șerban Cantacuzino, din grația lui Dumnezeu, principe al Țării Românești, Domn și Ereditar al ei pentru totdeauna etc.

Am ridicat această cruce în locul acela unde în toate zilele să se cinstească de toți oamenii, întru vecinică pomenirea noastră și a alor noștri, pe vremea când vizirul Cara Mustafa Pașa asediază Viena din Austria de Jos, în 1 sept. 1683. Cititorule, adu-ți aminte că vei muri.”⁵⁹

Data inscripției, 1 septembrie 1683, arată, de asemenea, că acest monument a fost ridicat târziu, către sfârșitul asediului, și nu la începutul lui, ca altar pentru rugăciune. Viena rezistase 52 zile, tabăra turcească era în plină anarhie, străbătută de demoralizare, amenințată de foamete, iar curierii vesteau mereu apropierea polonilor. Sfârșitul acestei campanii se putea prevedea, deci, la începutul acelei toamne. În acele stări sufletești, în așteptarea deznodământului pe care-l bănuia fericit pentru creștini, Șerban Vodă înalță această cruce, ca mărturie și amintire a devoțiunii sale, în acele zile grele pentru creștinătatea întreagă.

Dintr-un document publicat de d-l I. C. Filitti⁶⁰ se vede că Șerban Cantacuzino era dispus - dacă ar fi avut siguranța că oștile creștine vor exploata cu energie victoria - să treacă pe față de partea germanilor. Dacă n-a făcut lucrul acesta, este fiindcă și-a dat seama - el care înlesnea atâtea legături și corespondențe - de șubrezenia tovărășiei dintre poloni și germani. A urmat deci, ca și ceilalți voievozi, pe Cara Mustafa, în retragere, așteptând să vadă cum vor evolua evenimentele.

Zilele acestei retrageri au fost însă zile de îngrijorare pentru Șerban Vodă. Furia răzbunătoare a lui Cara Mustafa - care-și dădea seama de „trădările” colaboratorilor săi - nu mai cunoștea margini. Bănuielile lui cad rînd pe rînd asupra lui Ibrahim, asupra lui Tököly, asupra Hanului. Iată cum ne înfățișează cronicarul moldovean frămîntarea sufletească prin care trecea în timpul retragerii Șerban Cantacuzino (cînd se credea bănuie de Marele Vizir):

„Stînd Vizirul la Buda, nice pre Domnii acestor țări nu-i lăsa să-și vie în țările sale, ce și pre Duca Vodă și pre Șerban Vodă îi ținea cu oamenii lor acolo. Deci, Șerban Vodă sfătuia pre Duca Vodă ca să dea bani, să-și facă isprava să-i slobozească, el n-au vrut să dea, zicînd că el nu va face obicei, că noi cînd venim în oaste, suntem datori să aducem plocon Vizirului, iar cînd ne întorcem den oaste, ne îmbracă cu caftan și suntem slobozi să mergem în țările noastre; iar Șerban Vodă zicea, noi sau vom agiunge să venim cu turcii în oaste sau ba, ci să dăm ce vom da, să scăpăm mai curînd.”⁶¹

Nu mai puțin pentru promovarea ideii de cruciadă, acțiunea românilor la Viena și a lui Șerban Cantacuzino a însemnat un pas mare mai departe. Domnul muntean și-a cîștigat, lui și țării, un loc de onoare în ochii contemporanilor. Va fi socotit mereu de aci înainte ca un pion sigur, verificat în proiectele de cruciadă. Atît de mult crește poziția lui și a țării încît, după cum veți vedea, în prelegerea viitoare, se va vorbi de el în cercurile diplomatice ale timpului ca de un prinț de sine stătător, ca de un aliat chiar. Iar cînd această idee, aparținînd mai mult veacului al XVI-lea, că țările noastre pot trece (ca niște simple provincii) din stăpînirea turcilor într-aceea a vreunuia dintre statele creștine va reappare în pretenția polonilor (îmbătați de victorie) de a anexa Muntenia, li se va răspunde (din cercuri papale!) că Muntenia nu este o provincie, ci un stat, iar principele ei un asociat al mării întreprinderi (vezi mai departe).

Într-adevăr, odată desfăcut de Cara Mustafa și reîntors în țară, Șerban Cantacuzino va începe o serioasă activitate diplomatică și militară în sprijinul ideii de cruciadă. Despre această acțiune creștină și despre țelurile urmărite de Șerban în cadrul ei vom vorbi în prelegerile viitoare.

24 februarie 1939

⁵⁹ *Magazin Istoric*, V, p. 79; Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 326.

⁶⁰ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, București, 1913-1914., p. 140-141 (Extras din *Revista Catolică*).

⁶¹ *Magazin Istoric*, III, p. 42.

Prelegerea a VI-a

ROMÂNII ȘI CRUCIADA

LUPTA PENTRU REFACEREA INTEGRITĂȚII TERITORIALE ȘI PENTRU NEATÎRNARE

Știți din prelegerile trecute că stăruințele lui Sobieschi și ale Papei în favoarea unei ligi sfinte sînt anterioare asediului Vienei. Moldovenii și muntenii apar și ei de la început în corespondența diplomatică purtată. Îi îndemna și faptul că - după „trădările” lui Ghica și Petriceicu - se răspîndise zvonul că turcii vor să transforme Principatele în pašalicuri. (În 1680 avu loc un însemnat demers diplomatic - sub sugestia lui Miron Costin și a hatmanului Alexandru Buhuș, către Sobieschi; solii trimiși cerură stăruitor atragerea moscoviților în liga ce se plănuia.) Diplomația franceză - dispunînd de o propagandă extraordinară și de mari mijloace bănești, reuși însă să paralizeze sistematic - ani de zile - eforturile lui Sobieschi și ale agenților papali și să izoleze astfel Austria. Mai mult încă, aceiași agenți reușiră să arunce, cum știți, pe turci asupra Austriei; la început atacurile turcești se mărginiră la ajutorarea rebelilor maghiari (Tököly), iar în cele din urmă - profitînd de neunirea creștinilor - atacară, cum ați văzut, chiar Viena, domnii români fiind nevoiți să urmeze în aceste campanii oastea otomană.⁶² Abia în preziua expediției asupra Vienei, printr-o mare efortare de autoritate, reuși Sobieschi să impună dietei (invadată de aurul propagandei franceze) alianța cu Austria. Este interesant de subliniat că acest tratat a fost ratificat de poloni abia în ziua de 31 martie 1683, iar marșul de la Adrianopol al oștilor turcești începu în ziua de 1 aprilie.

Cunoașteți acum atmosfera de solidaritate creștină pe care a provocat-o prezența turcilor sub zidurile Vienei. Diplomația papală a luat victoria asupra lui Cara Mustafa ca punct de plecare pentru reînceperea tratativelor în vederea unei mari coaliții antiturcești. Momentul era, într-adevăr, prielnic, dar succesul n-a fost cel scontat. Ludovic al XIV-lea avea dreptate cînd spunea că vremea cruciadelor trecuse.

În sfîrșit, la începutul anului 1684, cu destule greutate, „liga sfîntă” contra turcilor ia naștere; puterile ce-și dau adeziunea sînt Austria, Polonia și Veneția. În ziua de 31 martie 1684 papa Inocențiu al XI-lea dă binecuvîntarea sa și importante ajutoare financiare.

(Trebuie să vă spun, cu acest prilej, că popoarele acestea sud-estice, pe care se întemeia militărește cruciada, fiind popoare ce trăiau pe o economie mai mult agricolă - cum erau polonii, ungurii, românii, cazacii etc. - nu dispuneau de mijloacele financiare necesare unei mari campanii; se știe că turcii se mențineau în pozițiile lor pontice și dunărene, ca și în Ungaria, datorită cetăților și fortificațiilor. Cucerirea acestora necesita oștiri numeroase, asedii lungi și costisitoare, armament modern și îndeosebi tunuri. Drama militară a lui Sobieschi - și în genere a polonilor - trebuie explicată în primul rînd prin această permanentă lipsă de bani. Oricît de vitează, cavaleria polonă reprezintă un stadiu de organizare militară înapoiat. La fel cazacii și românii.)

Meritul lui Șerban Cantacuzino - după cum vom arăta mai departe - este de a fi priceput lucrul acesta: că o luptă victorioasă contra sistemului militar otoman nu se poate duce fără o serioasă pregătire financiară și militară. (De aceea am susținut că trebuie judecată altfel decît o prezintă cronicarii apăsarea fiscală a domnului muntean.) Rețineți deocamdată faptul că Biserica romană era silită să acopere într-o mare măsură aceste lipsuri financiare.

Fiindcă între statele componente ale acestei ligi, de o parte, și moldoveni și munteni, de alta, au fost relații strînse și tratative îndelungi, se cuvine să ne oprim un moment asupra acestei asociații și asupra principiilor ei de bază. De la început vă spun că nu trebuie s-o conceperi asemenea cruciadelor medievale. Factorii spirituali și misticismul de odinioară înrîureau acum mai puțin.

Într-adevăr, în dosul fațadei de cruciadă se ascundeau, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, numeroase interese economice și politice, adeseori divergente. Astfel, Veneția, geloasă pe privilegiile pe care companiile engleze și franceze le obținuseră în cîmpul comercial al Levantului,

⁶² În atacul turcesc din 1681 pentru sprijinirea lui Tököly, voievozii n-au participat personal. Contingentul muntean - circa 3.000 de oameni - a fost comandat de sardarul Coțofeanul, iar cel moldovenesc, tare de 4.000 de oameni, de sardarul Gheorghită Ciudin (vezi cronică de Radu Popescu, *Magazin Istoric*, II, p. 27).

urmărea să-și refacă prin cruciadă pozițiile zdruncinate. Polonia, ca și în vremurile lui Zamoyschi, încearcă să-și deschidă vechiul drum spre Marea Neagră și Dunărea de Jos (ocupat acum de turci pînă la Camenița), dar va întâlni aci rivalitatea Austriei, pe care insuccesele din politica occidentală o îndemnau din ce în ce mai mult la compensații răsăritene.

Și, în sfîrșit, cele trei țări vasale turcilor, Muntenia, Moldova și Ardealul, care nădăjduiau să devină libere⁶³ prin cruciadă, se vor vedea acum amenințate a fi înghițite de imperialismul polon - sau austriac.

Iată de ce, le-a fost foarte greu diplomaților papali să armonizeze toate aceste interese, atît înainte de încheierea pactului cît, mai ales, după, cînd s-a încercat punerea lui în practică. Au stabilit de la început că alianța își va îndrepta armele numai împotriva turcilor, în nici un caz împotriva vreunei puteri creștine. Puterile contractante urmau să înceapă lupta independent una de alta, fiecare păstrînd pentru sine ceea ce a cucerit. Totodată pactul cuprindea un articol în care puterile contractante se angajau să-și cedeze una celeilalte țările asupra cărora se putea face dovada dreptului istoric. Aci se întrevădea o gravă amenințare pentru independența țărilor noastre, fiindcă îndată ce norocul războiului le-a surîs, atît polonii cît și austriicii au început să invoce dreptul istoric de stăpînire asupra Principatelor (vezi mai jos).

În aceste împrejurări deosebit de primejdioase s-au vădit marile însușiri politice ale lui Șerban Cantacuzino. El va îndrăzni să ducă mai departe politica de desfacere de turci, luptînd totodată din răspuneri pentru a împiedica robirea țării de către austrieci sau poloni. Puține domnii au cunoscut în istoria noastră un zbucium mai mișcător ca acela la care a fost supusă viața și cariera acestui om.

Din pricina îngrijorărilor pe care Leopold continua să le aibă pentru frontiera vestică a Austriei (Franța), rolul principal în cruciadă revine deocamdată tot lui Sobieschi. Acesta trebuia să conducă acțiunea contra turcilor la Marea Neagră și la Dunăre, după ce va fi obținut însă concursul moldovenilor, muntenilor, ardelenilor și cazacilor. Țările noastre, prin așezarea lor geografică, aveau să joace un rol însemnat. Ele dădeau aliaților excelente baze de operațiune și aprovizionare. Nici de data aceasta domnii români nu s-au lăsat invitați. Înainte de constituirea Ligii, îndată după despresurarea Vienei ei au și făcut cunoscut aliaților tendințele lor favorabile cruciadei și dorința de a recîștiga independența țărilor. Chiar în consiliul de război ținut în 20 octombrie 1683 - deci curînd după retragerea lui Cara Mustafa - se discută și unele propuneri venite din partea domnilor români „di sotto porsì all'Imperatore et al Re di Polonia unitamente colì levarsi obbedienza Turchesca, scuoprendosi che se la vittoria di Vienna fosse stata proseguita, che in quell' occasione, se ne sarebbero apertamente dichiarati.”⁶⁴

Lupta pentru integritatea teritorială. Dunărea și Marea. Vă atrag luarea aminte că în decursul acestor 2-3 prelegeri cu privire la acțiunea Ligii Sfînte fiind vorba de evenimente mari, în viitoarea cărora este prins tot sud-estul continentului - evenimente care unifică, am putea spune, viața politică a țărilor noastre - vom trata unele momente cu considerarea și a faptelor înrudite ce se petrec în Moldova sau Ardeal. Numai așa vom avea un aspect *unitar*. La capitolele respective, vom relua, firește, metoda obișnuită insistînd acolo asupra acelor împrejurări și detalii care sînt particulare fiecăreia dintre cele trei țări.

Știți, desigur, că începutul independenței noastre în epoca contemporană îl face așa-numita pace de la Adrianopol, prin desființarea raialelor, prin libertatea de navigație pe Marea Neagră și pe Dunăre și prin fixarea unei frontiere românești la linia de maximă adîncime a acestui fluviu. Odată cîștigate aceste poziții - care ne asigurau libertatea economică, integritatea teritorială și o suveranitate *de fapt* -, restul venea de la sine; prin simpla lucrare a timpului.

Toate încercările de recîștigare a independenței făcute în trecutul nostru încep totdeauna prin revendicarea stăruitoare, într-o formă sau alta, a celor de mai sus. La dreptul vorbind, rușii, „protectorii” noștri din 1829, reflectau în tratatul impus turcilor aceste străvechi doleanțe românești. Firește, ele coincideau cu interesele expansiunii moscovite; erau însă mai vechi decît acestea.

⁶³ ... di scuoter il giogo Turchesco (vezi V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 57).

⁶⁴ V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 43.

Vă amintiți, desigur, cu câtă înverșunare a luptat Mihai Viteazul (în Moldova, Aron Tiranul) pentru recâștigarea acestei integrități teritoriale, pentru libertatea Dunării și a litoralului. Documentele timpului o lămuresc cu prisosință.⁶⁵

Ei bine, se repetă acum, în vremea lui Șerban Cantacuzino, cu multă asemănare, împrejurările de la sfârșitul veacului al XVI-lea. Ca și lui Mihai - respectiv Aron Tiranul - „Cruciada” deschidea lui Șerban (în Moldova lui Ștefan Petriceicu) perspective mari; vorbind mai exact, deschidea țărilor române perspectiva neatfîrnării de turci. Acesta este primul gând politic al voievodului muntean, ca și al lui Petriceicu (care, la vestea victoriei de la Viena, se pune în mișcare din Polonia și năvălește în Moldova, răscolind boierimea și tîrgurile împotriva lui Duca Vodă și a turcilor).

Dar, neatfîrnarea de turci cerea românilor - ca și în vremea lui Mihai - o mare efortare militară pentru cucerirea puternicelor cetăți dunărene și a Bugeacului. Acesta va fi primul obiectiv militar pe care îl vor urmări răscoala moldoveana a lui Petriceicu și cea (în proiect) a lui Șerban Cantacuzino. Independența politică fără izgonirea turcilor și tătarilor din aceste cuiburi nu se putea.

În manifestul de răscoală pe care Savin Smucilă, Ilie Motoc și Gheorghită Postelnicul - căpeteniile cavaleriei moldovene - îl trimit în 28 noiembrie 1683 boierilor, care încă n-aderaseră la mișcare, ei cheamă la lupta pentru liberarea Bugeacului cu cuvintele: „Veniți să fărîmăm păgînul, să ne răscumpărăm pămîntul nostru, care dentrîns ne străinaseră păgîinii.”⁶⁶ La fel și Șerban Vodă face să se știe în Polonia că primul său obiectiv este să cucerească cetățile înfipite de turci în trupul țării, pe Dunăre („... pensa il Re di perfettionare qualcue trattato introdotto come ho avvisato piu volte col Valacco e porgerle aiuto per l'espugnatione d'alcuni castelli posseduti da Turchi sulle ripe del Danubio”).⁶⁷

Este momentul să vă reamintesc aci că idealul românesc de restituție teritorială se întîlnea și de data aceasta cu interesele politicii polone și austriace la Dunăre și la Marea Neagră. Insist asupra acestui fapt. Era o coincidență de interese (cum va fi la 1829 coincidență cu interesele rusești). Acest ideal ne era însă propriu; el venea de peste veacuri, din conștiința trecutului de mîndrie și bogăție pe care îl trăiseră strămoșii pe vremea cînd puteau pluti nestingheriți și pe „Marea cea mare” și pe Dunăre („drum fără pulbere”, cum spune cîntecul popular). El se transmite din generație în generație clasei conducătoare, atît în Muntenia cît și în Moldova.

În Moldova, durerea mutilării trupului țării la „coastă” era și mai vie parcă decît în Muntenia. Vă amintesc „explicațiile” de un mișcător patriotism pe care le dau boierii răsculați împotriva lui Ștefan Lăcustă cînd au văzut că acesta îngăduie înstrăinarea șesului basarabean de către Soliman Magnificul: „L-am primit precum am fi primit pe un țigan sau arap, numai să nu se prade sultanului, dară mai pe urmă s-a dovedit a fi un adevărat turc, precum îi era și creșterea. Am băgat de seamă că a început puțin cîte puțin a da împăratului pămîntul Țării. Voia să-i dea toată coasta, de la Dunăre pînă la munți, precum și Nistrul tot; și văzînd aceasta, Țara s-a deprins să-l cunoască și a văzut că domnul este mai cu priință turcilor decît nouă creștinilor.”

Cît de mult era acesta un ideal al locurilor și al societății noastre o vedem în izbucnirea lui Despot Vodă; venetic inteligent el caută să-și însușească cît mai integral sentimentele și idealurile societății în care voia să domnească. „Scopul meu - spune el cu zelul neofitului - nu este altul decît să fie Dunărea hotar țării mele Moldova și să mă lupt zi și noapte cu necredincioșii și blestemații de turci”. Sau: „Cu ajutorul ce voi avea de la neînvinsul împărat Ferdinand... nădăjduiesc să cîștig în scurt timp cetățile Moldovei mele pe care le posedă păgînul, adică malul Dunării...”

Chiar Gaspar Grațiani, alt venetic, își însușește idealul acesta moldovenesc, al recuceririi cetăților și pămîntului ocupat de turci în sud. Și Gheorghe Ștefan spune într-o scrisoare din 24 decembrie 1664 - în legătură cu tratatul ce încheiase ca domn cu rușii - că „locurile, pămînturile și cetățile pe care turcul le-a dezbinat de Moldova, precum sînt Cetatea Albă, Chilia, Tighina și Bugeacul, le va răscumpăra Marele Duce cu arma și le va da înapoi Principatului Moldovei pentru totdeauna (iure haereditario).”⁶⁸

⁶⁵ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899, p. 209 și urm.

⁶⁶ Arhiva din Iași, an. VIII, p. 716.

⁶⁷ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 144.

⁶⁸ N. Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, p. 230.

Iată deci, din vremea lui Ștefan cel Mare și Vlad Țepeș și pînă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (și mai tîrziu, după cum veți vedea), nestins în sufletul clasei noastre conducătoare idealul acesta de refacere a integrității teritoriale, de dezrobire a pămînturilor înstrăinate - la Dunăre și la Mare - de stăpînirea turcească.

Cu atît mai mult acum, cînd și la curtea din Iași și la cea din București, înflorea iubirea pentru studiile istorice, pentru trecutul neamului; cînd ideile asupra măririi noastre trecute circulau și în afara țării prin scrierile marilor cronicari ai vremii; cu atît mai mult acum - în cadrul Cruciadei - acest ideal va putea fi reluat.

28 februarie 1939

Prelegerea a VII-a

ÎNCEPUTURILE CRUCIADEI. RĂSCOALA MOLDOVENILOR ȘI CAZACILOR. NĂVALA ÎN BUGEAC.

Ați văzut rolul pe care îl vor ocupa românii în Liga Sfântă. Ei se vor înfățișa alături de marile popoare din vecinătate ca o adevărată *națiune*, avînd ca idealuri politice refacerea integrității teritoriale și neatîrnarea statului.

Vă spuneam, în prelegerea trecută, că din pricina îngrijorărilor pe care împăratul Leopold le avea pentru frontiera vestică a Austriei, rolul principal în cruciadă l-au avut la început polonii. Mai târziu vor intra pe primul plan austriicii și după aceștia vor veni rușii.

Participarea românilor la aceste evenimente urmează și ea aceste trei faze. Le vom cerceta în aceeași ordine; vom începe cu cea polonă.

V-am arătat de mai multe ori în decursul acestor prelegeri că polonii nu aveau o organizare militară îndeajuns de corespunzătoare vremurilor. Știți că în acest sfîrșit al veacului al XVII-lea, în Apus, în statele cu resurse financiare serioase și cu ordine monarhică bine stabilită, se realizează în domeniul tehnicii militare progrese însemnate (mai ales în privința armamentului și a fortificațiilor). Infanteria și artileria îndeosebi iau un mare avînt, iar caracterul permanent al armatelor creează acolo regimente întregi de specialiști, profesioniști ai meșteșugurilor și artei militare. Sub raportul disciplinei și comandamentului, de asemenea, monarhiile absolute părăsiseră de mult tradițiile și moravurile evului mediu. Alta era însă evoluția Poloniei. Cu organizația ei politică și socială, cu anarhia discursivă a Dietelor ei, și cu o economie mai mult agrară, Polonia rămăsese firește în urmă. Nu numai armata - formată mai mult din cavalerie - dar întregul edificiu statal era în plină dezorganizare. Vitejia singură nu mai ajungea, în era de organizare, progres tehnic și severă disciplină ce cîrmuia viața marilor popoare. Polonii întîrziind adaptarea la spiritul timpului pregăteau țării lor nenorociri mari. Pînă la nenorocirile Poloniei însă, acest cusur de organizare s-a răsfrînt asupra bieților moldoveni.

Planul lui Sobieschi, îndată după despresurarea Vienei, era ca, înainte de întoarcerea tătarilor și a lui Duca Vodă (socotit omul turcilor), să pornească o răscoală a cazacilor, și a moldovenilor sub Petriceicu (care aștepta, după cum știți, retras în Polonia) și să năvălească asupra Bugeacului.

Cît privește pe cazaci, aceștia fură cîștigați repede, cu bani catolici. Se răscură, izgoniră pe oamenii lui Duca Vodă și aleseră hatman pe un anume Kunicki. Ca acoperire, pînă la sosirea regelui - aflat încă pe frontul ungar- trebuiau să servească oștile castelanului Cracoviei și a celui de Lubaczov. Răscoala moldovenilor și cazacilor începu cu succes. Vă amintiți vibrantele cuvinte din apelul răsculaților moldoveni: „Veniți să fărîmăm păgînul, să ne răscumpărăm pămîntul nostru, care dentrîns ne înstrăinaseră păgîinii.” Întelesă mai puțin la început, mișcarea prinse repede rădăcini, deși Petriceicu Vodă, îmbătrînit, nu conducea personal acțiunea militară. Oamenii, boieri, tîrgoveți și țărani - se înrolară „întîi cu silă, iar apoi alergic de bună voie.” A fost, fără îndoială, o mișcare națională. Curînd se ridicară Sorocenii, Orheienii și Lăpușnenii care, o știți, urau din tot sufletul pe Duca-Vodă. (În cursul acestei răscoale, Duca Vodă, care se întorsese de la asediul Vienei licențînd oastea, fu prins de oamenii lui Petriceicu și dus în Polonia de unde nu se mai întoarse. Detalii găsiți la capitolul respectiv din istoria Moldovei.)

Moldoveni și cazaci, înfrățiți de dorul luptei și libertății, coborîră în Bugeac cu un elan puțin obișnuit. Castelanii poloni amintiți făcură greșeala de a nu-i urma. Oricît de viteze, polcurile cazacilor și trupele răsculaților moldoveni erau oaste improvizată, cu armament ușor, fără comandanți pregătiți în arta războiului și, mai ales, fără disciplina războiului. Turcii, dimpotrivă, țineau prin cetăți trupe alese, ieniceri îndeosebi. Repurtară totuși, pe la începutul lui decembrie 1683, o mare biruință asupra lui Iali-Agași, comandantul țărmului pontic; acesta pieri în luptă împreună cu Aza-bei de Tighina, cu Aga spahiilor și mulți mîrzaci. Răsculații arseră apoi Tighina - fără a lua însă cetatea - și trecură prin foc și sabie așezările tătărești din Bugeac ajungînd pînă sub zidurile Cetății Albe. Voiră să asedieze Chilia și Ismailul, dar Sobieschi nu le trimise tunurile cerute. De aci înainte le merse rău. Împrăștiați după prăzi - după nenorocitul obicei căzăcesc - ei fură loviți de hanul tătăresc care se întorcea în grabă, cu grosul oastei, din Ungaria. Nu putură

rezista atacului și începură o retragere dureroasă, cu mari pierderi. În cursul acestei retrageri se produse ruptură între cazaci și moldoveni - ceea ce mări dezastrul. Vom vorbi de episoadele mai însemnate ale acestei tragedii la capitolul respectiv din istoria Moldovei. Aci vă rog să rețineți două fapte: absența polonilor și disperarea fără margini a lui Petriceicu, care se va retrage apoi în Polonia, apăsător de răspunderea nenorocirilor care au lovit Moldova în urma insuccesului (vezi detalii la Istoria Moldovei).

Iată faptul dureros, menit însă a deschide ochii lui Șerban Cantacuzino. El va rămâne credincios ideilor sale anti-turcești și va milita necontenit pentru cauza creștinătății, dar își va acomoda procedeele și metoda politică și mai mult după realități.

Pregătirile de luptă ale lui Șerban. Apelul la poloni. Dintr-un document publicat în Hurmuzaki,⁶⁹ se vede că Șerban făcuse să se știe în Polonia că „ha vesse risoluto di scuoter il giogo ottomano”; precaut însă, el așteaptă să vadă pe poloni mișcându-se cu forțe militare suficiente.

Concomitent se duc tratative și cu principele Ardealului, Apafi. Diplomatul catolic Pallavicini își dă foarte bine seama de prudența munteanului și ardeleanului: „acești ultimi doi principi vor să vadă întâi ce întorsătură iau lucrurile și după acestea se vor acomoda.”

În vremea aceasta, Sobieschi reflecta la marele său proiect de invazie către Dunăre; întârzie însă punerea lui în practică. La 14 iunie, Șerban Cantacuzino stăruie din nou - împreună cu Petriceicu Vodă - ca armatele polone să pornească grabnic spre țările române, deoarece turcii începuseră a-l bănuși și se temea să nu-și piardă domnia. Ofensiva polonă era cu atât mai necesară cu cât tocmai începuse pe frontul Ungariei campania lui Carol de Lorena. În ziua de 17 iunie armatele austriace cuceriră Visegradul și, trecând Dunărea, luară drumul Pestei. La 4 iulie Carol de Lorena înștiințează pe Sobieschi de hotărîrea sa de a asedia Buda, însă adaugă că această campanie n-ar putea da rezultatele dorite dacă armata polonă nu va porni îndată prin Moldova și Muntenia către Dunăre, conform proiectului pe care regele polon însuși îl întocmise.

La o intervenție a venețianului Morosini, tot în scopul de a grăbi marșul armatelor polone, Sobieschi dezvăluie acestuia întreg planul său: oștile polone vor cuceri Moldova și Muntenia (cu cetățile dunărene) și se vor uni cu cele imperiale după ce acestea vor fi luat Buda și Timișoara. Unite vor merge la Salonic, de unde, alcătuiind o flotă, vor înainta asupra Constantinopolului.

Perspectiva acestor cuceriri ridică însă problema împărțirii lor între cei doi aliați. Îndeosebi soarta viitoare a Principatelor române începe a-i preocupa și pe unii și pe alții. Dar Sobieschi nu mai pornea. Din această pricină situația lui Șerban Cantacuzino devenea din ce în ce mai rea. Făcuse pregătiri militare însemnate, dusesse și mijlocise tratative, se purtase arogant cu turcii, într-un cuvânt *se demascase*.

Iată ce ne spun principalele izvoare narative în legătură cu pregătirile de luptă pentru neatîrnare ce face Șerban Vodă după întoarcerea de la asediul Vienei. Începem cu Del Chiaro: „întors din război (de la Viena), Șerban Cantacuzino găsi țara în ordine și din învățămintele culese din cele văzute, atât de la turci cât și de la nemți, se hotărî a pune în aplicare grandiosul său plan politic. Strânse pe cheltuiala sa vreo 40.000 sîrbi și bulgari, viteji și războinici, care, cu toată supușenia turcească, făceau deseori atacuri contra lor. Îi ținea afară de țară, gata la primul semnal. Pentru întreținerea acestei armate, Șerban, ca să nu puie noi biruri pe țară, recurse la următorul mijloc: tributul se trimetea Porții escortat de soldați de ai țării pînă la Dunăre, de unde se întorceau cu chitanță de primire din partea turcilor însărcinați să ducă tributul pînă la locul destinat. În drum spre Adrianopol, haiducii sîrbi plătiți de Șerban atacau convoiul și-l prădau de pungile cu bani. Repetîndu-se acest sistem, turcii amenințau pe Șerban, dar acesta răspundea răsplată că orice s-ar întîmpla pe teritoriul turcesc privește numai Poarta Otomană. Turcii veniți la București pentru a cere lămuriri în această privință au plecat atât de înspăimîntați de Șerban care răcnea la ei, că nu se prea zoreau a mai veni la București. Pe cînd înainte agalele se îmbulzeau a veni în țară cu diverse treburi din partea Porții, știind că voievozii sînt darnici, și nu se întorceau cu mîinile goale, sub Șerban lucrurile s-au schimbat. Odată fiind nevoie de a se trimite un ordin la București pentru a

⁶⁹ Hurmuzaki, IX, 1, p. 311-312, 24.II.1684.

pregăti care cu provizii, nu se găsea nimeni să se grăbească a porni sarcina. Un agă mai curajos se oferă el să înfrunte pe neînfricatul Șerban, care aflând prin agenții săi de sosirea lui, dase ordine căpitanilor de la Dunăre să fie primit și escortat de o companie de călărași pînă în București, pe drumuri întortochiate, pentru a-i lungi cît mai mult calea. Turcul ajunsese la București și se așteptase să fie primit la Curte și pus la tain. Ofițeri de ai lui Șerban însă - portarii - însărcinați cu primirea străinilor, îl vizitară pentru a-i ura bun venit și a-l întreba de scopul sosirii sale. Aga, venit cu firman, amenința, cerînd să fie primit în audiență, dar primi răspuns că se va avertiza Vodă de sosirea sa și el va da ordinele cuvenite, după obiceiul Curții. Șerban Vodă îi puse la dispoziție cvartir și tain, și-i trimite vorbă că nu va putea fi primit decît a doua zi. Boierii se aflau prezenți la Curte, iar poporul umpluse împrejurimile palatului pentru a afla scopul venirii turcului. Un cortegiu de paici și sulitari aduseră pe agă pe un cal superb ales din grajdurile lui Vodă, care-l aștepta în sala de audiență, în mijlocul boierilor. La intrarea agăi, Vodă, în picioare, nu ridică privirea spre el decît după ce termină rezolvarea cîtorva hîrtii care i se păsură mai importante, se întoarse apoi de urează bun sosit agăi, și-l pofti să șadă, poruncind să se aducă cafea, șerbet și odogaci, după moda turcească. Se întoarse apoi către boieri și prefăcîndu-se a nu fi mulțumit de executarea unor ordine, începu a răcni către ei cu atîta strășnicie, încît turcul, care-și pusese capul la Constantinopol că el va înspăimînta pe Vodă, la vederea acestui prinț de o statură uriașă, cu ochii mari și vocea de tigră, într-afîta tremura de frică că-și fripse degetele cu cafeaua fierbinte, și căuta să scurteze repede audiența. Șerban Vodă, atent la această scenă, îl întrebă apoi de rostul venirii. Acesta scoase din sîn firmanul și îl înmîină lui Vodă care sărută hîrtia și o duce la frunte. În picioare, Vodă și boierii ascultară cetirea de către Divan-Effendi, și aflînd conținutul ordinului, Șerban începuse de astă dată a răcni către turc, imputîndu-i îndrăzneala de a fi adus ordinul Sultanului cu atîta întîrziere, ordin executat de către țară de 2 zile, și va comunica Porții incapacitatea sa, pentru care va plăti cu capul. Fu reconduc în urmă la cvartir cu același ceremonial, cu obișnuitul dar: o sumă de bani, o bucată de postav și atlas, iar a doua zi îl porni din țară, speriat și confuz de cele pățite.”

Am citat acest lung pasaj nu atît pentru faptele cuprinse în el, cît pentru atmosfera privitoare la raporturile lui Șerban cu turcii. Firește, sînt aici unele exagerări; dar fondul lucrurilor acesta era: Șerban-Vodă începuse să se poarte asemenea unui prinț de sine stătător.

Ce s-a petrecut anume (cu tributul mai ales) este greu de precizat. Desigur însă că turcii aflaseră de legăturile domnului muntean cu polonii⁷⁰ și de pregătirile lui militare; după întîmplările din Moldova - unde pentru siguranță au instalat ca domn, în urma lui Petriceicu, pe Dumitrașcu Cantacuzino - se deciseră să-și ia garanții și pentru Muntenia. În confuzia și haosul în care se găsea imperiul lor, cîrmuitoarii turci și-au dat seama că o mazălire îl va împinge pe Șerban sigur la răscoală. Un raport din Lemberg către electorul de Brandenburg arată că Șerban Cantacuzino era decis să reziste cu forța. Se pare că era și un curent de opinie în țară favorabil rezistenței.⁷¹ Au încercat deci (după obiceiul lor cînd le mergea prost) să-l ia cu binele, intimidîndu-l în același timp. Aceeași informație din Lemberg anunța la 23 august 1684 că turcii au cerut lui Șerban ostateci pe soția și copiii săi. În orice caz, aceste știri ne confirmă că în primele zile ale lunii septembrie 1684 raporturile lui cu turcii sînt proaste. Unele izvoare îl consideră la această dată în plină răscoală. Astfel o știre din 24 septembrie spune că Șerban „che si e dichiarato ultimamente contra Turchi, stando in armi con quindici miile huomini.”⁷²

Și în *Genealogie...* găsim informații prețioase asupra planurilor de independență ale domnului muntean și asupra acestor pregătiri militare: „După aceasta a pus Șerban Vodă în gîndul său ca să se lepede prin mijloace de arme de sub jugul turcesc, și ca să rămîie Valahia principat slobod, și a început a strînge pe fiecare an zaherele. A adunat 20.000 de oaste cu leafă, afară de volintirii ce putea în vreme să mai strîngă. A gătit 40 de tunuri. A gătit acestea toate, a socotit, de față să se arate împotrivor turcilor, dar mai întîi să se lege sub protecția împăratului ca să-i fie de ajutor țării lui și familiei lui.”⁷³

⁷⁰ N. Iorga, *Acte și Fragmente*, I, p. 299.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Hurmuzaki, IX, 1, p. 322.

⁷³ N. Iorga, *Genealogia*, p. 213.

Și Dimitrie Cantemir știe de acest început de neatîrnare pe care îi face Șerban, profitînd de haosul și confuzia în care se găseau turcii, siliți să facă față atacurilor pe mai multe fronturi. Istoricul moldovean dă și el unele detalii privitoare la înarmările domnului muntean: „Șerban face în taină mari pregătiri de război în adîncile păduri ale Țării Românești și în munții de către Ardeal, pune să se toarne treizeci și cinci de tunuri și adună 24.000 de sîrbi, de șchei și de horvați cu leafă bună. Rostul acestei mișcări a lui Șerban nu scapă turcilor și Porții otomane. Dar, plini de grijă din toate părțile și mai ales pentru luarea Belgradului, cetățuia întregii lor stăpîniri în Europa, și pentru neconținutele biruinți ale nemților asupra lor, ba încă și pentru isprăvirea haznalei lor, tăceau și se prefăceau, ca nu cumva, la o mișcare a lor, Șerban să-și arate mai limpede hainia și armele fățîșe, ca unul care, deși nu spusese limpede că nu dă birul pe doi ani, dar punînd înainte sărăcia locuitorilor, îl zăbovese.”

În același timp Șerban Vodă știe să întrețină o vie propagandă în cercurile conducătoare ale Ligii. *Așa ne explicăm că valoarea participării românilor la cruciadă este deseori scoasă înainte de străini.* Se străvede în modul de a vorbi al acestora influența lui Șerban și a cărturarilor români care, în frunte cu Stolnicul, alimentau desigur această propagandă. Astfel, se ia cunoștință în Apus de această tresărire a energiei politice românești; interesul și chiar simpatia pentru poporul românesc sporește vizibil. Într-un, document venețian din această vreme este amintită originea noastră latină și se fac aprecieri frumoase asupra valorii noastre militare din trecut:

„Valahii, și ei creștini schismatici care se laudă că-și trag originea din Italia, și de aceea pînă azi vorbesc - deși stricat - limba italiană, ar putea face, dacă ar avea ajutorul creștinilor, - ca unii care au cei mai buni cai din Europa și din Asia - nu puține întreprinderi contra dușmanului comun, cum s-a văzut bine în trecut; și cu acești valahi sunt și Bogdani, moldovenii care se întind pînă la Marea Neagră, lățindu-se de la Dunăre la Nistru.”

Acest document este interesant, între altele fiindcă consideră *laolaltă* viața politică a muntenilor și a moldovenilor în prețuia luptelor mari ce vor începe.

3 martie 1939

Prelegerea a VIII-a

INSUCESUL PRIMEI EXPEDIȚII A LUI SOBIESCHI. ȘERBAN SE ORIENTEAZĂ CĂTRE AUSTRIACI.

Ați văzut în ultima prelegere că patronajul lui Sobieschi n-a purtat noroc nici moldovenilor, nici cazacilor și era pe punctul să compromită și situația lui Șerban Cantacuzino. Acesta reuși să se salveze prin propriile lui mijloace. Pe de o parte, prin înarmările serioase ce făcuse și prin hotărârea de a rezista cu armele eventualei încercări de mazilire; pe de altă parte, prin mijloacele bănești pe care în astfel de împrejurări el știe să le pună în lucrare pe lângă demnitarii turci. Mult așteptata campanie polonă - cerută în repetate rînduri de Șerban - începu pe la jumătatea lui august 1684.

Proiectul lui Sobieschi era să înainteze pînă în Țara Românească și, sprijinit pe munteni, să treacă Dunărea. Dar el nu reuși să adune cu poloni și cu lituani decît vreo 18.000 de oameni. La aceștia se adăugau cazacii, cărora agenții papali și Curtea polonă le refăcu moralul (după pățania din Bugeac), prin sume importante de bani și stofe frumos colorate, de care acești sălbateci erau mari iubitori. Ajunși la Nistru, polonii întâmpinară o vreme grea, cu ploi mari și cu inundații. Apele crescute și atacurile tătarilor ținură în loc oastea polonă. Pierderile fură foarte mari.

Cînd, la finele lui octombrie, își făcură apariția de cealaltă parte a Nistrului turcii (cu seraschierul Soliman și cu Dumitrașco Cantacuzino), Sobieschi nu mai avea o oaste în stare a primi lupta; renunță la expediție și se întoarse la Varșovia, dînd promisiunea că în primăvară va relua campania. Sfîrșitul lamentabil al campaniei polone produse consternare în cercurile Ligii. Se temură toți să nu se piardă și poziția din Muntenia (așa cum se pierduse cea din Moldova prin instalarea lui Dumitrașco Cantacuzino) fie prin mazilirea lui Șerban, fie prin renunțarea lui la alianța cu creștinii.

Totuși voievodul muntean continuă politica începută. Socoti însă să stea mai rezervat față de poloni, pînă ce aceștia vor dovedi o mai mare putere de acțiune.

În consecință, își îndreptă privirile către austriaci, care lucrau, în orice caz, mai metodic. Și aceștia aveau un proiect de ofensivă în care erau cuprinse cele trei țări. Dintr-un document publicat de I. C. Filitti⁷⁴ se vede că pe la finele lui noiembrie, un sol al domnului muntean era deja în drum spre Viena. Din spusele acestui sol, se vede zbuciumul sufletesc în care se afla încă, la această dată, Șerban Cantacuzino din pricina amenințării turcești.

Rivalitatea polono-austriacă pentru stăpînirea țărilor române. Dar proiectul de ofensivă al austriacilor stîrnea nemulțumirea polonilor, care nutreau speranțe de stăpînire - după victorie - în tustrele principate. (Și aci politica lor se inspira din proiectele de odinioară ale lui Zamoiski.)

Este interesant conflictul celor două puteri, prin silința ce-și dau de a dovedi „drepturile” lor istorice asupra țărilor noastre. Austriacii arată că Ardealul și Muntenia li se cuvin, *fiindcă au aparținut în trecut coroanei ungare.*

Demnă de subliniat este, în această împrejurare, rezistența ardelenilor. Ei se opun tendințelor austriace și informează pe regele polon că *niciodată în vechime Ardealul n-a aparținut Ungariei* ci a fost numai *unit* cu acest regat (*Compars regi sed libera*).

Nu mai puțin, tendințele de anexiune ale regelui polon au căpătat din partea diplomației papale un răspuns care ne arată buna situație internațională pe care Șerban Cantacuzino reușise să o creeze statului muntean. Polonii, făcînd eroarea de a compara, situația Țării Românești cu a Dalmației (pe care austriacii făgăduiseră s-o lase la încheierea păcii venețienilor), Buonvisi răspunde că în cazul Țării Românești nu este vorba de o provincie, ci de un principe care domnește și care nu trebuie să-și piardă tronul prin creștini, pe care el vrea să-i ajute, cîștigîndu-și totodată independența pentru sine.⁷⁵

Curînd se văzu însă că Austria are - în forme mai ipocrite - tendințe tot atît de primejdioase.

În primăvara anului 1685, un sol al împăratului, călugărul iezuit Antide Dunod, fu trimis în Ardeal și în Țara Românească. El ceru celor doi domni să se desfacă fățiș de turci și să alcătuiască împreună o confederație sub protectorat german și sub autoritatea regelui Ungariei („regele legitim

⁷⁴ I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, vol. II, p. 148.

⁷⁵ V. Zaborovschî, *op. cit.*, p. 68.

al celor doi principii și al celor două principate”). Li se mai cerea ambilor domni să rînduiască deplină libertate comercială între țările lor, egalitatea vămilor, ajutorul reciproc militar în caz de primejdie, să nu încheie tratate unul fără învoiala celuilalt și să se apropie cît mai mult prin înrudirea eventuală a celor două familii.⁷⁶

Șerban Cantacuzino - amintindu-și de pățania moldovenilor - ceru, înainte de încheierea oricărui tratat, ca oștirile austriace să cuprindă întîi Timișoara, pentru a nu mai avea pe turci în coaste; era și un mod de a amîna încheierea tratatului propus. În 26 aprilie 1685 Dunod comunică generalului Schulz să pornească asupra Timișoarei și după ce va cucerii această cetate, să treacă în Muntenia, unde în 8 zile Șerban va ridica - împreună cu sîrbii și bulgarii - circa 50.000 de oameni, cu ajutorul cărora vor putea înainta pînă la Constantinopol. Tot Șerban își lua și sarcina facerii podului peste Dunăre.

Iezuitul - judecînd după acest document - pare a fi fost realmente impresionat de persoana și cuvîntul lui Șerban Vodă, dar nu mai puțin, desigur, și de posibilitățile militare ale munteanului.⁷⁷

Șerban Cantacuzino încearcă să unifice acțiunea politică a celor trei Principate. Dar austriacii nu veniră, iar polonii slăbiți și oarecum supărați, stătură pe loc. Șerban și Apafi trebuiră să se acomodeze și ei. Între timp, similitudinea situațiilor îi apropie din nou pe acești doi principii. Agerul voievod muntean își dădu seama că și unul și altul au a se teme în mod egal și de turci și de creștini. Ca și Mihai Viteazul, el văzu că între cele trei imperialisme (turcesc, polon și austriac) - care adesea se neutralizau unul pe altul - era loc pentru un puternic bloc politic alcătuit din Țara Românească, Ardealul și Moldova. (Cît de cutezătoare erau gîndurile domnului muntean în direcția acestei confederații în marginile vechii Dacii, vom căuta să lămurim într-o prelegere viitoare.)

Lăsînd impresia că se întemeiază pe sugestiile lui Antide Dunod, Șerban propuse voievodului ardelean, printr-o solie compusă din Matei Cantacuzino, Barbu Miclescu și Vintilă Corbeanu, o alianță „veșnică” în scopul de a se apăra reciproc. Șerban se obligă să renunțe în viitor la sprijinirea lui Csáki (adversar al lui Apafi). Ambii se obligau să se informeze reciproc despre orice primejdie le-ar veni fie de la turci, fie de la creștini. Unul altuia își promisese adăpost, dacă nevoia i-ar sili să-și părăsească țara. Tratatul se încheie la Făgăraș la 1 iunie 1685.⁷⁸

Asigurat spre Ardeal, Șerban își îndreaptă privirile asupra Moldovei. Aci domnea acum Dumitrașcu Cantacuzino, rudă a sa, însă, cum știți, devotat turcilor.

Împotriva acestuia Șerban nutrea o veche ură. Văzînd că polonii nu sînt în stare să-l scoată, găsi un prilej potrivit să se amestece în afacerile Moldovei. După cum v-am spus într-o prelegere trecută, Șerban Vodă adăpostise în Țara Românească pe clucerul Constantin Cantemir, unul dintre cei mai populari boieri din Țara de Jos și un întreg partid al „Josenilor” răzvrățiți împotriva lui Duca Vodă; cumpărînd pe Seraschierul Soliman-Ainegi, el obținu mazălirea lui Dumitrașcu Cantacuzino și căftănirea lui Cantemir.

Cronicarul ne spune că a „giurat Cantemir că din cuvîntul lui nu va ieși, ce-i va porunci pe voie i-a face toate” și îndeosebi că „nu va fi potrivnic creștinilor.”⁷⁹ Alegerea era într-adevăr foarte bună. Cantemir era un bătrîn soldat, iubitor de țară, viteaz și conștiincios; el servise, în tinerețea sa, în cavaleria polonă și la curtea munteană. Se distinsese mai ales în războaiele dintre poloni și suedezi. După o viață de aventuri militare remarcabile, se întoarse în țară unde ocupă dregătorii importante. Fu repede remarcat de turci pentru experiența și vitejia sa, mai ales în timpul expediției pentru cucerirea Cameniței.⁸⁰

Polonii, pe care Șerban îi întreținea mereu cu asigurări de devotament și cu știri folositoare despre mișcările tătarilor⁸¹ priviră cu încredere pe domnul muntean și nu-i stingheriră amestecul în

⁷⁶ I. Duldner, în *Archiv des Vereines für Siebenbürgischen Landeskunde*, vol. XXII, XXX, 1891, 1901.

⁷⁷ *Monumenta Comitialia Transylvaniae*, XVIII, p. 331-332.

⁷⁸ Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 331 - 332.

⁷⁹ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 227.

⁸⁰ Dimitrie Cantemir, *Viața lui Constantin Cantemir*, ed. N. Iorga, București, 1924, p. 13-15.

⁸¹ I. Moga, *op. cit.*, p. 170-171.

afacerile Moldovei; turcii, la rîndul lor, erau convinși că au găsit în Constantin Cantemir omul care le trebuia.

Pare că era sortit însă ca toate construcțiile politice ale lui Șerban, de cele mai multe ori bine chibzuite și închegate cu osteneală, cu zbulucium sufletesc și jertfe materiale, să se surpe, să se risipească. El nu putu ține legați de jurămintele lor nici pe Apafi și nici pe Constantin Cantemir.

Această încercare de *confederație dacică*, nu avu din nefericire nici o urmare mai serioasă.

În Ardeal, presiunea germană devine atît de puternică, încît Apafi îi ceda curînd, iar în Moldova suferințele de pe urma răscoalei lui Petriceicu, și incursiunilor polone, căzăcești și tătărești lăsaseră urme atît de adînci, încît *Cantemir devine exponentul unei reacțiuni firești către o politică de pace și ordine*; o politică potrivnică amestecului activ în lupta marilor puteri. Idealul acestui ostaș măsurat și înțelept va fi să împiedice ca țara să mai fie în viitor teatru de lupte. Firește, aceasta nu era cu putință în starea de aprindere generală în care se găsea această parte a Europei; în atitudinea sa, însă, trebuie să vedem apariția acelui sentiment de zădărnicietate față de mișcarea de neatîrnare începută de Petriceicu și de Șerban Cantacuzino.

Socotită prematură și imprudentă, mișcarea anti-turcească va fi astfel înăbușită în Moldova. În Muntenia, această reacțiune în favoarea „păcii turcești” o va conduce Constantin Brîncoveanu, cum veți vedea la locul potrivit.

În toamna anului 1685, polonii începură o a doua expediție. Sobieschi atacat greu în Dietă, de reprezentanții partidului francez (care voia să împiedice o campanie de nimicire a turcilor), dezgustat, pretextă că este bolnav și lăsă comanda hatmanului Iablonowski.

Turcii, sub seraschierul Soliman-Ainegi pătrunseră și ei în Moldova, invitînd ca de obicei și pe domnii români cu contingentele lor militare. Împrejurarea era grea pentru ambii domni. Constantin Cantemir încercă prin soli către rege și către Iablonowski, să localizeze războiul sub zidurile Cameniței, sau să divizeze puhoiul oștilor spre Bugeac. (Vezi detalii la capitolul respectiv din istoria Moldovei.) Nu reuși însă. Polonii loviră în plin Moldova. În cele din urmă, cele două armate se ciocniră la Boian. Cantemir, negăsind nici o înțelegere la poloni - ci, dimpotrivă, atacat de podgheazuri puternice pînă la Iași - păstră credința turcilor și luptă cu mare viteză contra polonilor, care fură învinși și siliți să se retragă.

Șerban Cantacuzino izbuti să se sustragă acestei împrejurări grele. Trimise seraschierului provizii și 1.000 de ostași, iar el cu restul oastei mărșăluie atît de încet, încît sosi cînd totul era sfîrșit. Iată cum povestește Dimitrie Cantemir în opera închinată vieții tatălui său,⁸² marșul lui Șerban în Moldova, și întîlnirea sa - copil pe atunci - cu voievodul muntean, viitorul său socru:

„Șerban, căruia îi era scîrbă și de mirosul turcesc, tîrînd piciorul și făcînd pe zi abia drumul de un ceas, ajunsese pînă la Iași, unde fiul mai mic al lui Cantemir, Dimitrie, îi ieși înainte cu boierii de Scaun sub mănăstirea ce se zice Cetățuia, departe de oraș la o milă italiană.

Acolo Șerban Vodă, coborîndu-se de pe cal, dă semn ostașilor săi să se oprească și, sărutînd cu o îmbrățișare plină de iubire pe Dimitrie, între alte complimente politicoase adăogi și acela că trei ceasuri înainte de aceasta a primit din tabăra turcească, de la părintele și de la fratele său știri bune prin care se arată că, mulțumită virtuților eroice ale părintelui lui Dimitrie Vodă, polonii au fost învinși și puși pe fugă, iar cei care au scăpat sînt la îndemîna tînărului prinț, în care Șerban bagă de seamă că strălucesc semne de fire părintească și nădejdea părinteștii faime.

Adăogea și aceea că acesta-i va fi ginere, părintele lui făgăduind cu trei ani înainte de a căpăta domnia că fiul lui va lua pe fata lui Șerban.

Spuind lucrurile acestea și în serios și în glumă, se suie călare, și pe Dimitrie, deși se apăra, îl așează la dreapta sa. Astfel, trecînd cu pompă mare prin mijlocul orașului, își pune tabăra în partea de răsărit a orașului, pe un deal foarte înalt, în jos de mănăstirea lui Aron Vodă. Apoi resalutat de Domnul cel tînăr, a treia zi se întoarce din nou cu oștile în Țara Românească. Căci se temea să se închine seraschierului, deși erau prieteni, în tabăra turcească, deoarece cugeta în contra turcilor lucruri mari și vrednice de un domn creștin...”

⁸² D. Cantemir, *op. cit.*, p. 45.

Prelegerea a IX-a

ROMÂNII ÎN FAȚA IMPERIALISMULUI AUSTRO-POLON

Presiunea germană în Ardeal și Țara Românească. Ați văzut sfârșitul deplorabil al campaniei polone în Moldova și înfrângerea de la Boian (oct. 1685). Șerban Cantacuzino se grăbi să se întoarcă la București, bucuros că a putut evita participarea la luptă.

Austriacilor în schimb le-a mers foarte bine. Armatele lor avură câteva biruințe asupra oștirilor turcilor (la Essek, Gran etc.), cucerind o sumă de cetăți și fortărețe, dezorganizând în mare parte sistemul de apărare al armatelor otomane din Ungaria. Superioritatea germanilor asupra polonilor era acum vădită. Cei din Viena socotiră momentul prielnic pentru reluarea proiectului de înfeudare a Ardealului și a Principatelor Române. (Este adevărat că pentru a împinge oștile lor mai departe în interiorul imperiului turcesc, austriacii aveau nevoie de baze bogate de aprovizionare. Finanțele imperiului erau sleite de războaiele necontenite atât la Vest cât și la Est. Ardealul și Țara Românească trebuiau să furnizeze de aci înainte bani, proviant și cvartire armatelor germane de pe frontul oriental. Sub acest aspect al necesității economice și militare se ascunde pentru moment imperialismul austriac.)

În ziua de 27 octombrie 1685, Antide Dunod, călugărul iezuit de care v-am mai vorbit, reîntors în Ardeal declară Dietei că „ori trebuia ori nu, Majestatea Sa vă ia sub protecția Sa, aliați-vă numai cu cele două țări românești.”⁸³ Cererile imperiului erau: desfacerea completă de Poartă, cvartire, întreținerea a 13.000 de soldați și proviant pentru oastea trimisă asupra Oradiei și Timișoarei. Sub presiunea trupelor generalului Veterani, la 27 noiembrie, Apafi semnă un tratat preliminar la Ibașfalău, prin care făgăduia deocamdată bani și proviant. Pentru tratatul definitiv de închinare începu convorbiri directe cu Viena, mai mult în scopul de a câștiga timp.

Pentru a grăbi lucrurile, la începutul anului 1686, austriacii trimiseră în Țara Românească pe Csáki, vechiul dușman al lui Apafi. Șerban Vodă se scuză că nu îl poate primi, avînd la curtea sa tocmai atunci o solie turcească, îngrijat însă de atitudinea mereu amenințătoare a turcilor, voievodul dădu noi asigurări lui Csáki (printr-o a treia persoană) că este hotărît să scuture jugul turcesc; reaminti însă vechea condiție: să fie ajutat de trupe imperiale.⁸⁴

Ruperea alianței dintre Șerban Cantacuzino și Mihail Apafi. Vă fac atenți asupra acestui moment (primăvara anului 1686) important pentru istoria raporturilor dintre Țara Românească și Ardeal. El marchează o gravă divergență de interese între cele două Principate. Pe cînd Ardealul era amenințat de intrarea trupelor germane, lui Șerban îi era, mai mult ca totdeauna, teamă de năvălirea turcilor. Pe cînd Apafi vrea să împiedice intrarea în țară a generalilor austriaci, Șerban Vodă era bucuros să aibă trupele imperiale mai aproape pentru a rezista cu armele unei eventuale încercări de mazilire.

Este greu de lămurit în toate amănuntele, ce s-a petrecut atunci. Un lucru este însă limpede: între voievodul Țării Românești și principele Ardealului s-au rupt - în primăvara anului 1686 - legăturile consacrate prin tratatul de la Făgăraș (iunie 1685). Două solii ardelene veniră la București, la scurt interval, una după alta, să ceară ajutor lui Șerban împotriva germanilor. Judecînd după situația militară excelentă a acestora, opunerea cu armele era însă o imposibilitate. Șerban nu dădu deci urmare acestor chemări. Se pare că el făcu în martie o încercare de a reconcilia cele două puncte de vedere și de a aduce pe Apafi la o atitudine mai prudentă, trimițînd în Ardeal pe Constantin Brîncoveanu; dar nici misiunea acestuia nu avu nici o urmare.

Conflictul între cei doi principii izbucni. Șerban, consecvent politiciii de alianță cu creștinii - nu înfeudării însă - se oferă colaborării militare imediat cu imperialii, în vreme ce Apafi, furios, denunță pe voievodul muntean la Poartă pentru legăturile lui cu germanii. (Cu acest prilej el dădu pe față și activitatea lui Șerban în vremea asediului Vienei.) Semnificativă pentru acțiunea politică a

⁸³ I. Moga, *op. cit.*, p. 135.

⁸⁴ V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 81.

lui Șerban și pentru locul pe care îl ocupa el în centrul acestor evenimente este acuzația pe care i-o aruncă Apafi la Poartă, că „umblă pe urmele lui Mihai Vodă Viteazul.”⁸⁵

Șerban Cantacuzino așiftă rivalitatea austro-polonă. Aliat iar nu vasal. Dar în vreme ce căuta să reziste turcilor printr-o colaborare militară cu Austria, Șerban ia măsuri să contrabalanseze imperialismul acesteia, prin cel polonez. A practicat sistematic - cum veți vedea - această metodă. Un diplomat venețian a avut intuiția precisă că „Valahul” urmărește să provoace discordie între poloni și austriaci.⁸⁶ Provocat de plîngerile lui Apafi și de chemările lui Șerban, Sobieschi luă o atitudine energică față de împărat (mai ales acum cînd pierduse pe Cantemir, el nu voia să-l piardă și pe Șerban).

Supărarea lui Sobieschi și amenințarea că se retrage din ligă dacă nu i se garantează „drepturile” asupra celor 3 principate (începuse chiar tratative cu Ludovic al XIV-lea) are efecte excelente pentru situația lui Șerban. De la Roma se făcură - prin Buonvisi - demersuri de moderație la Viena. Totodată se dădură asigurări Varșoviei că intenția împăratului nu este să supună Țara Românească, și că dimpotrivă Șerban Cantacuzino este privit nu ca un vasal, ci ca un aliat.⁸⁷

Dar Sobieschi nu se mai încrezu de data aceasta numai în asigurările diplomaților papali. Se gîndi și el la o acțiune militară decisivă în Țările Romîne, după pilda dură a generalilor germani. În prealabil, pentru a avea bani și pentru a fi totodată mai liber pe mișcările lui, încheie cu rușii un tratat (26 aprilie 1686) prin care le ceda Kievul și Smolenskul în schimbul sumei de 150.000 de fiorini polonezi. Ba se arătă dispus să renunțe chiar la Ardeal, numai pentru a i se recunoaște drepturile asupra Moldovei și Munteniei.⁸⁸ Dar iarăși interveni cardinalul Buonvisi, recomandînd de data aceasta Varșoviei, tact și moderație față de români. El spuse lui Sobieschi că Domnii români nu vor putea fi atrași de partea ligii decît dacă vor fi convinși că polonii, prin campaniile lor urmăresc eliberarea, iar nu oprirea Țărilor Romîne. Îl sfătui să dea chiar o proclamație către locuitorii Moldovei cu asigurări în acest sens. În felul acesta numai, ambii domni ar putea fi cîștigați, deoarece au între ei „stretta amicizia.”⁸⁹

Germanii supun pe ardeleni cu armele. Dar pînă să-și sfîrșească Sobieschi pregătirile de campanie, austriacii dădură o nouă lovitură de forță. Pe la începutul lui iunie, generalul Scherffenberg intră în Ardeal și, pentru a sili pe principe să semneze tratatul cerut de împărat, dădu trupelor libertatea să jefuiască țara. Apafi încercă să se opună cu armele, dar fără succes. La 28 iunie 1686 se văzu silit să semneze.

Față de vechiul proiect, tratatul acesta conținea o serie de modificări care îmbunătățeau situația principelui. între altele, se stabilea că trupele germane care vor apăra țara, vor fi comandate de dînsul. Teritoriile ce aparținuseră în trecut Ardealului, urmau a-i fi restituite după izgonirea turcilor, împăratul se mai obliga să obțină la pace renunțarea turcilor la tributul ardelean; în schimb, Apafi oferea 50.000 taleri anual Imperiului.

Deosebit de interesant este articolul 18, prin care împăratul se angaja ca la pacea cu turcii să fie cuprinse - alături de Ardeal - și Principatele Romîne. De aci s-a tras încheierea că la tratativele cu Apafi au participat și soli munteni și moldoveni. Depindea probabil de valoarea victoriei militare ca împăratul să obțină și pentru Principate condițiile promise Ardealului (scutirea de tribut și restituirea pămînturilor înstrăinate). Acest alineat dovedește o dată mai mult că Austria urmărea - sub aparența unei politici „liberatoare” - vechiul proiect propus de Dunod: *integrarea Ardealului, Moldovei și Munteniei sub coroana lui Leopold.*

Evenimentele arătară curînd că Șerban judecase cu toată înțelepciunea și tactul cuvenit momentul militar și politic. În 2 septembrie 1686, în urma unor asalturi de mare energie, trupele imperiale intrară în Buda după 145 ani de stăpînire otomană. Turcii au apărut-o cu deznădejde.

⁸⁵ Mon. Com. R. Trans., XVIII, p. 451, apud I. Moga, p. 14.

⁸⁶ Hurmuzaki, IX, p. 334.

⁸⁷ I. Moga, *op. cit.*, p. 139.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 144.

⁸⁹ V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 86.

Comandantul garnizoanei, Abudrrahman, a murit cu sabia în mână, vînzîndu-și scump viața. Corpul lui a fost găsit pe o movilă de leșuri de soldați germani.

Luarea Seghedinului. Trupe muntene în tabăra turcească. Căderea Budei avu răsunet și urmări mari. Austriacii stăpîneau acum toată Dunărea de mijloc și puteau dezvolta nestîngheriți acțiunea lor militară și politică nu numai asupra Ardealului, dar și asupra celorlalte țări vasale imperiului otoman. Generalul Veterani trecu fără întîrziere Tisa și luă cu asalt Seghedinul. Marele Vizir alergă el însuși să-l apere, dar fu bătut. La această bătălie, Marele Vizir sili și pe Șerban Cantacuzino să-i trimită un contingent militar muntean. Iată cum povestește cronicarul muntean bătălia dintre oastea Marelui Vizir și aceea a generalului Veterani, sub zidurile Seghedinului:

„Atunci Vezirul... fostu-s-au redicat cu toate oștile, ca la 70.000, și mergînd ajutoriu lor asupra cetății, numai ce se întîmpină cu nemții, însă nu cu toți, ci numai cu călărimea ca 8.000, și numaidecît dederă războiu față cu față, ca la 3 ceasuri, și nu mai putură turcii sta împotriva nemților, ci numaidecît dederă dosul, și foarte groaznic au fugit, cît venirea lor au fost în 3 zile ear fuga lor au fost numai într-o zi, trecînd Dunărea la o cetate ce-i zic Veradin. Într-acel războiu fost-au și Iordache Cantacuzino Vel-spătariu, trimis de frate-său Șerban-Vodă însă din porunca Vizirului, și ear s-au învîrtejit de au venit de acolo în țară la casa lui, cu mare cinste.”⁹⁰

După cum se vede din acest citat, Șerban n-a răspuns personal la chemarea vizirului. Forța contingentului trimis era mai mică ca de obicei. Se pare, după unele știri, că nu trecea de 1.200 de oameni.⁹¹

Atacul cavaleriei lui Veterani făcu o puternică impresie asupra boierilor și ofițerilor români aflați în lagărul otoman. Ne-a rămas și o relatare a bătăliei acesteia: „fatto del signore Mattia Cleronome mavocial secondo del Principe di Valachia, qual era mandato al Gran Vizire col fratello del sudetto Principe (adică Iordache Cantacuzino) con alcuni centinae di Valachi, con i quali fu presente a tal successo.” Această narațiune este semnată de grupul boierilor și ofițerilor români aflați în tabăra turcească în timpul luptei. Este un fel de mărturie obiectivă - venită oarecum din tabăra inamicului - asupra condițiilor eroice în care Veterani a obținut victoria. Dată la București în aprilie 1689 (în vremea lui Brîncoveanu), relațiunea este semnată de Dimitrachis, mare postelnic, de slugerul Ștefan, Oprea vel-căpitan, Istodor, Sivez, Apostol, Grigorie și Constantin căpitani.⁹²

Divergență între Șerban Cantacuzino și Constantin Cantemir. În vremea aceasta, marea expediție polonă se consumase încet și fără alte rezultate decît jefuirea Moldovei. Sobieschi nu reușise să cîștige de partea lui pe Cantemir. Neîncrezător în eficacitatea campaniilor polone, bătrînul soldat refuză să se desfacă cu totul și fâțiș de turci.

Față de atitudinea lui Cantemir, interveni Șerban Cantacuzino, care văzînd victoriile germane și adeziunea rușilor, socotea că sosise ceasul asaltului general împotriva turcilor. El scrisese voievodului moldovean, îndemnîndu-l să ajungă la o înțelegere cu polonii, „că se va închina și el, că se scoboară și nemții despre Țara Nemțească și muscalii încă merg în Crîm și se vor face toți una.”⁹³

Cantemir răspunse lui Șerban că și el „este cu credință și cu sufletul creștin și că mai bucuros ar fi să moară de o mie de ori în tabăra creștină cu creștinii, decît slujind tiranul turcesc, să trăiască fericit; numai cît îi trebuie să știe, sau măcar să poată înțelege cu temei, că pentru armele și legăturile sale va putea afla întîi libertatea țării și apoi a celorlalți creștini. Socotia el însă, că rostul lucrului acestuia nu îngăduie sfîrșit sigur și neîndoielnic și ispravă fericită...”^{93bis}

Urmează o serie de motivări de caracter militar prin care experimentatul oștean de pe tronul Moldovei cată a dovedi deșertăciunea iluziilor ce-și făcuse Șerban în legătură cu ofensiva austro-

⁹⁰ *Magazin Istoric*, V, p. 23.

⁹¹ V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 95.

⁹² *Nationalbibliothek, Handschriftenabtheilung*, Codex 9742, p. 11-12. Apud V. Zaborovschi, *op. cit.*, p. 94 - 95.

⁹³ Neculce, ed. Kogălniceanu II, p. 233.

^{93 bis} *Viața lui Constantin-Vodă Cantemir*, ed. N. Iorga, București, 1924, p. 68.

polonă. Nici în valoarea ajutorului rusesc nu are încredere. Încheie cu sfatul că atât moldovenii cât și muntenii „să aștepte cu răbdare sfârșitul expediției din acel an” fără însă a pune piedici creștinilor. El însuși lasă libertate deplină boierilor moldoveni care doreau să lupte alături de Sobieschi și în taină înțelege să și ajute - cu știri și cu proviant chiar - pe regele polon.

„Astfel de sfaturi - spune Dimitrie Cantemir - nu i-au prea plăcut lui Vodă Șerban, care voia să-și înainteze lucrurile mai curînd de cum cerea chibzuiala și nevoia vremii.”⁹⁴ În realitate însă, Șerban se dovedește el însuși foarte prudent; rămase surd la apelurile lui Sobieschi de a ataca în Bugeac, așteptînd ca polonii să angajeze în luptă efective serioase și să ajungă ei cei dintîi în șesul basarabean. Foarte repede se văzu însă cîtă dreptate a avut Cantemir: expediția polonă eșuă înainte de a ajunge în Bugeac. (Vezi amănunte la capitolul respectiv din Istoria Moldovei.)

Astfel se încheie anul al doilea al cruciadei (1686), cu mari succese politice și militare pentru austriaci, și cu înfrîngeri și umilință pentru poloni. De aci înainte, austriacii, stăpîni pe tot cuprinsul dintre Dunăre și Tisa, stăpîni și pe Ardeal, vor căuta să ducă mai departe spre sud-est steagurile lor biruitoare. Pentru succesul viitoarelor întreprinderi, adeziunea completă a voievodului muntean nu mai putea fi amînată. Ceva mai mult: austriacii nădăjduiesc să facă din Țara Românească baza viitoarelor lor acțiuni militare, iar din Șerban, „generalul” unor vaste mișcări anti-turcești în rîndul popoarelor balcanice. Despre aceasta vom vorbi în prelegerile viitoare.

10 martie 1939

⁹⁴ D. Cantemir, *Vita...*, p. 69.

Prelegerea a X-a

ȘERBAN CANTACUZINO VOIEVOD ȘI SUVERAN AL TUTUROR ORTODOCȘILOR CREȘTINI

ȘERBAN CANTACUZINO ȘI IDEEA BIZANTINĂ

Ați văzut în prelegerea trecută modul fericit în care s-a desfășurat campania germană din Ungaria în decursul anilor 1685 și 1686. După căderea Budei și a Seghedinului, Ungaria este aproape în întregime eliberată. Totodată, suzeranitatea otomană în Ardeal, ca și în Țara Românească primi o grea lovitură prin aceste victorii.

În cercurile catolice, ca și în cele austriace, entuziasmul era mare; începu a se vorbi din nou de atacul asupra Constantinopolului și de izgonirea turcilor din Europa. Acum își deschide drum vechea idee - cultivată de propaganda catolică încă din veacul al XVI-lea - a unei răscoale generale a popoarelor din Peninsula Balcanică împotriva turcilor.⁹⁵ Omul cel mai indicat pentru a conduce o astfel de întreprindere era, pentru toți cunoscătorii treburilor orientale, Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești. Îi revenea, astfel, un rol pe care la finele veacului al XVI-lea îl avusese Mihai Viteazul.

Am arătat că îndată după întoarcerea de la asediul Vienei, Șerban puse bazele unui nucleu de armată în vederea participării active la cruciadă. Acest nucleu era alcătuit, după cum ne-o spun izvoarele, în mare parte din balcanici, cu deosebire sârbi și bulgari. Se pare că nu lipseau și unele elemente meridionale: greci, epiroți, arнауți etc.

După cum ați văzut din citatele făcute, parte din aceste bande erau ținute de Șerban în Țară, în regiunea muntoasă, parte prin văile Balcanilor, în așteptarea semnalului de luptă. Că Șerban Cantacuzino se pregătea de mult pentru o mișcare în Balcani, am văzut-o și din păstrarea la curtea munteană a lui Gheorghe Brancovici, șeful prezumtiv al mișcării naționale sârbești. Acesta va lucra pentru răscoală îndată ce înaintarea germană în bazinul Dunării o va îngădui. Dealtfel, legăturile lui Șerban cu lumea balcanică sînt după 1686 foarte strînse. Țara și curtea munteană sînt pline de refugiați. În afară de expatriarhul Dionisie - om cu mare influență în rîndurile clerului grec - se mai găseau în Muntenia și episcopul Sofiei și episcopul catolic de la Nicopole, Antonio Ștefani. Cu Arsenie patriarhul sîrb al Ipekului încă ținea legătură, iar, între fruntașii clerului atonit, avea, de asemenea, devotați, ca acel vestit arhimandrit Isaia, care va servi domnului în misiunile către Ruși.

Este în afară de orice îndoială că în toată ortodoxia, numele lui Șerban Cantacuzino și strălucirea pe care el o dăduse acestui nume, trezea mari speranțe de viitor. Căci nu trebuie să uitați: *ideea bizantină - ideea de restaurare a împărăției de răsărit nu murise*. Hrănită de visători politici și de scriitori, ea reînvia ori de cîte ori împrejurările politice lăsau să se întrevadă posibilitatea izgonirii turcilor din Europa. Pămîntul Principatelor noastre îndeosebi, priise acestei mari tradiții. Pe acest pămînt, viața Bizanțului de altă dată se păstrase și se continua. An de an ea îmbrăca aspecte tot mai autentice. Curtea voievozilor, de la Radu Mihnea și pînă la Vasile Lupu, demonstrează cît era de dominantă în spiritul strămoșilor noștri (în prima jumătate a veacului al XVII-lea) ideea că sîntem un fragment al împărăției de Răsărit rămas în afara atotputerniciei și influenței Islamului politic și religios.

Nu este de mirare deci că au apărut din timp în timp oameni care au socotit țările noastre o bază politică și religioasă pentru năzuința de reconstituire a împărăției dispărute.

În acest sens se poate vorbi, firește, de un imperialism* românesc; el se exprimă pe teren spiritual și religios încă din vremea lui Neagoe Basarab, iar pe teren politic și militar încă din anii domniei lui Mihai Viteazul. (Sub Vasile Lupu trăim - pe teren spiritual - unul din cele mai strălucite momente ale acestor tendințe imperialiste.) Dar chiar unii domni mai mărunți ne apar atrași de

⁹⁵ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, p. 41-59.

* Prin „imperialism românesc”, Victor Papacostea înțelegea politica afirmării însușirilor creatoare ale poporului român și nu accepiunea care se dă astăzi acestui termen. Elocvente în acest sens sînt nu numai paginile cursului de față, ci și studiile sale despre istoria învățămîntului și a culturii românești (n.ed. - C. P. D.).

mirajul ideii bizantine. Acesta este de pildă cazul lui Mihnea al III-lea despre care Dosoftei, patriarhul Ierusalimului, ne spune că „urmărea planul de a învinge pe otomani și de a le nimici el, un nebun, imperiul și de a ajunge împărat.” Conciliul bisericesc pe care îl convoacă în ianuarie 1659 la Tîrgoviște (conciliu în care propune reforme de ordin dogmatic!) nu ne arată numai irealismul politic al lui Mihnea, dar și vitalitatea ideii imperiale în țările noastre. (Vă sfătuiesc să citiți și descrierea pe care ne-a lăsat-o Paul de Alep asupra ceremonialului de încoronare a acestui voievod.)

Era firesc ca sub un principe cu numele și personalitatea lui Șerban Cantacuzino și în împrejurări generale atât de favorabile luptei împotriva turcilor, ideea bizantină să capete o și mai mare amploare. Mîndria originii lui imperiale pătrunsese adînc atît în opinia țării cît și peste hotare. Un necunoscut scrie despre domn pe una din traduceri religioase ale acelei vremi:

*Că despre tată trage d-împărăție
Și despre mumă așisderea de Domnie.*

Am spus și altă dată, convingerea mea că acțiunea politică a lui Șerban Cantacuzino urmărește cu tenacitate două idealuri. *Unul minimal, imediat*: consolidarea statului muntean prin asigurarea independenței și integrității lui teritoriale; *altul îndepărtat și măreț* - legat de acțiunea generală a creștinilor împotriva islamului - și care l-ar fi dus, pe valul unei mari mișcări balcanice, către tronul strămoșilor săi, în Bizanțul liberat. A crezut și a lucrat metodic pentru ambele. A avut însă viu simțul realităților, toată puterea judecării și prudența, pentru a nu expune prin vreo greșală țara primejdiilor, iar pe sine risului posterității.

O politică bizantină, Șerban face încă din 1682, cînd se amestecă în luptele pentru scaunul ecumenic, sprijinind pe ruda sa Dionisie să-l ocupe. În 1684 se vorbea deja în cercurile Ligii sfinte de ajutorul pe care l-ar putea da Șerban „fratello cugino del Patriarca di Constantinopoli” pentru răscoala creștinilor din imperiul turcesc (causar grandi emotioni e rivolti nella Regia stesso Ottomana).

Ați văzut apoi că ideea marșului polon spre Constantinopol se întemeiază mereu pe ajutorul lui Șerban. Istoricul Salvandy, care a cercetat de aproape istoria Poloniei sub regele Jean Sobieski, spune amintind de domnul muntean: „Sirvan Cantacuzen génie plus ambitieux que hardi, qui se souvenait d'être issu des Empereurs de Byzance, s'indignait de sa sujétion et revait des destins meilleurs.”⁹⁶ Lipsa de îndrăzneală pe care Salvandy o reproșează voievodului muntean reflectă desigur supărarea lui Sobieski, care dorea ca Șerban să sară în foc înainte ca el să fi cucerit cel puțin Bugeacul. (În realitate, în judecata istoricului de mai sus, ni se mărturisește o dată mai mult firea prudentă și echilibrată a domnului.)

Cînd Șerban Cantacuzino va înțelege că polonii sînt prea slabi pentru această întreprindere, își va îndrepta privirile către germani. Vă amintiți condițiile cu care el răspunde propunerilor lui Antide Dunod (aprilie 1685), germanii să cucerească întîi Timișoara și apoi să treacă în Țara Românească, unde „în 8 zile domnul va ridica împreună cu sîrbii și bulgarii circa 50.000 cu ajutorul cărora vor putea lua și Constantinopolul și tot ceea ce este dincolo de Dunăre.”⁹⁷

Șerban Cantacuzino consacrat de germani șef al răscoalei balcanice. După căderea Budei și a Seghedinului, împăratul Leopold se ocupă el însuși de proiectul de răscoală în Balcani. El scrie Patriarhului ecumenic Calinic al VII-lea la Constantinopol (8 februarie 1687),⁹⁸ insistînd ca șeful Bisericii grecești să îndemne națiunile creștine să ia armele cît mai curînd. Împăratul promite națiunilor subjugate libertate sub protecția sa. Totodată, vestește că a dat lui Șerban Cantacuzino, „generalul și voievodul său iubit,” *plenam facultatem* ca să treacă sub protecția imperială împreună cu legiunile creștine din vecinătatea sa.⁹⁹

⁹⁶ Salvandy, *Histoire de Pologne avant et sous le roi Jean Sobieski*, Paris, 1829, vol. III, p. 296.

⁹⁷ Vezi prelegerea VIII-a și Mon. Com. R. Trans. XVIII, p. 321-332.

⁹⁸ V. Zaborovschî, *op. cit.*, p. 103- 104.

⁹⁹ *Ibidem*.

Cam în același timp când scrie Patriarhului, împăratul scrie și lui Șerban. Cunoaștem doar răspunsul acestuia din 16 aprilie 1687, foarte sumar. Șerban asigură pe Leopold de aceleași bune intenții de totdeauna. În instrucțiunile ce dă solului, el mulțumește din inimă împăratului pentru protecția ce-o acordă atât lui cât și țării. Pentru a se putea răscula este nevoie - o spune iarăși - ca germanii să ocupe întâi Timișoara, Belgradul și chiar Orșova; să i se asigure apoi în Ardeal loc de retragere în caz de primejdie. În rîndurile balcanicilor n-a cutezat încă a face nimic de teama turcilor dar, când armatele imperiale vor fi la Dunăre, se vor răscula și aceia. Și fiindcă, pe cât se pare, împăratul ceruse domnului român oarecare garanții de sinceritate, el răspunse cu mîndrie că faptele sale din trecut (aluzie la serviciile aduse Austriei la asediul Vienei) sînt destulă garanție; nu mai mică garanție este însăși dorința lui și a întregii țări de a se libera de jugul turcesc.

Dar iată că în vara aceluiași an (11 august 1687) Carol de Lotaringia avu o nouă victorie, zdrobitoare, asupra turcilor la muntele Harsan, lângă Mohaci. Impresia fu iarăși foarte mare în Europa. Ludovic al XIV-lea însuși exprimă opinia că de data aceasta turcii vor pierde protectoratul asupra Principatelor române.

Împăratul părea într-adevăr decis să nu piardă acest prilej. La 1 septembrie 1687, el trimite din nou pe Antide Dunod la București, cu o scrisoare către Șerban, în care arată voievodului român că în urma ultimelor biruințe austriace, a sosit momentul („poftitul prilej”) conlucrării românilor cu armatele imperiale. În consecință, îi cere să ia contact cu generalul Carol de Lorena și să facă cu el cuvenita înțelegere. De data aceasta, intervenția împăratului are un ton mai energic: „Cu mîna să te apuci și mai vîrtos, cu ghegeneralul armelor noastre și al nostru dregător Prea Luminatul Duca de Lotaringia, căruia de la noi deplin i s-a dat putere. De toate cu el să te corespundulești...” Totodată, Șerban este îndemnat să cheme „și alți prințipi și noroade la soțietate.”

Șapte zile mai tîrziu, împăratul Leopold semna (Viena, 7 septembrie) „manifestul” de răscoală către popoarele balcanice în care Șerban Cantacuzino le este prezentat ca împuternicitul său. Reproducem în parte acest document, din care se vede că austriacii foloseau numele domnului român în speranța că vor ralia în jurul său popoarele balcanice și că vor trezi o mistică a libertății în masele ortodoxe supuse turcilor.

„Noi Leopold... mărturisim și în cunoștință facem, pentru noi și pentru moștenii și succesorii noștri, cu arătarea acestor scrisori, tuturor celor ce se cuvine, că, după ce în tot chipul la noi înștiințări s-au adus cum că multe noroade ce sînt apăsate cu al turcilor greu jug, suspină a cîștiga elefteria moșiilor lor, și noi spre acea desăvîrșită căpătare, ca să se cîștige tuturor starea noastră lîngă dînșii de a li da ajutor cu milostivire poftim... Drept aceia dar și noi, Prea-Luminatul Ghegeneralului și de oaste purtătorului nostru, drept-iubitorului Șerban Cantacuzino, Prințipelui Țării Românești, cu deosebită a noastră carte spre dînsul ne aduce credință, i-am lăsat, și deplină putere i-am dat, cu ai lui vecini creștini, și cu alții cu care pentru binele creștinătății și a elefteriei ei, cu legile rescumpărării spre a-i duce spre partea noastră, poftă îi este, și la dînsul pentru lucrurile care i se va părea ca o povață pârtaș pe cinstitul, credinciosul și nouă iubitul Antide a isprăvi îl trimitem, făgă-duindu-i cu cuvîntul nostru cel împărătesc și crăiesc, tuturor, fiecăruia care vor veni spre părțile noastre, legile, privilegiile, credința legii sale și elefteriile apărute și întregi pururea să fie, și împotrivă la fiecare milostiv scutindu-l.”

Germanii reînvie statul maghiar medieval. Reacția lui Șerban. Curînd după ce Antide Dunod ajunsese la București, trupele germane pătrunseră în Ardeal. Carol de Lorena se așează la Șimleu, Cluj și Gherla, iar Scherffenberg coborî la Sibiu, unde se retrăsese Apafi, și îl sili să închine Principatul Transilvaniei împăratului (Blaj, 27 octombrie 1687).

Am spus-o și cu alt prilej că Șerban Cantacuzino nu privea nici cu simpatie, nici cu încredere expansiunea germană și tendințele anexioniste ale Vienei. El sperase ca prin ajutorul Austriei, în cadrul Ligii și cu sprijinul elemierilor catolice credincioase politicii de eliberare a popoarelor, să obțină neatîrnarea de sub turci. În al doilea rînd, ar fi dorit desigur o răscoală a popoarelor balcanice, însă în folosul său direct și al acelor planuri nemărturisite ce nutrea. Dar modul cum lucrau cercurile vieneze, brutalitățile săvîrșite în Ardeal mai ales, i-au sporit neîncrederea și l-au convins că mai devreme ori mai tîrziu îl așteaptă și pe el soarta lui Apafi.

Între timp, ca urmare a victoriei de la Mohaci, arhiducele Iosif fu încoronat rege al Ungariei (9 decembrie). La Viena se urmărea în mod tenace realipirea tuturor țărilor care aparținuseră odinioară Coroanei Sf. Ștefan. Între acestea erau socotite și Principatele Române. Se și ceru domnului român un jurământ de credință în numele ideii de stat maghiar („de vreme ce Țara Românească este o parte a crăiei Ungurești”). Aceeași concepție - susținută însă mai puțin - aveau austriacii și asupra Moldovei.

Acum se văzu tactul politic al lui Șerban Cantacuzino. Încrezător în sine și în numele ce purta, domnul muntean revendică pentru dînsul ambele principate. El cere împăratului să-i recunoască dreptul dinastic atît asupra Țării Românești cît și asupra Moldovei. *Astfel, ideii de stat maghiar susținută de Habsburgi (doar în scopul unor noi anexiuni) el opune ideea unei monarhii românești, avînd ca temei dinastic familia Cantacuzino.* Pentru a obține aceasta, Șerban se folosi de Antonio Ștefani, episcopul catolic de Nicopole, refugiat în Muntenia (acest Ștefani avea legături cu cardinalul Buonvisi despre care v-am spus că ceruse și polonilor și austriacilor să trateze pe domnii români ca principii liberi, iar nu vasali).¹⁰⁰

Ștefani pleacă din București în primele zile ale lui decembrie.¹⁰¹ Misiunea lui a fost încununată de un real succes. Înfățișîndu-se ca un cunoscător al stărilor din Balcani, el făcu domnului român o caldă susținere, după cum mărturisește chiar împăratul în răspunsul său („Episcopul Nicopolei. .. ne-a făcut a cunoaște mai pe deplin, prin cel fierbinte al lui glas. . .”).¹⁰²

Împăratul trimite un proiect de tratat prin Csáki, căruia îi dă și împuternicirea de a lua împreună cu Dunod, jurământul lui Șerban. În acest proiect sînt cuprinse, între altele, cele trei idei scumpe domnului muntean: întregirea teritorială a țării, neatîrnarea de turci și dreptul dinastic pentru familia sa asupra ambelor principate.

17 martie 1939

¹⁰⁰ Vezi prelegerea a IX-a.

¹⁰¹ Hurmuzaki, vol. V, p. 142- 143.

¹⁰² N. Iorga, *Genealogia*, p. 221. „Episcopul Nicopolei, aducătorul acestora, ne-a înmînat scrisoarea de la a ta Iliecrinotită ... și ne-a făcut a cunoaște, mai pe deplin, prin acel fierbinte al lui glas, a ta bună și statornică dispoziție a lucra din toate ale tale puteri spre binele de obște al creștinătății.”

Prelegerea a XI-a

În ultima parte a prelegerii trecute, v-am arătat că pe când Leopold arăta lui Șerban Cantacuzino un drum de glorie și mărire peste Dunăre, ca „general” al unei răscoale a popoarelor balcanice (în folosul cui, nu se spunea!) - la Viena se pune la cale reînvierea statului maghiar medieval. Acestui stat îi reveneau, după concepția cercurilor vieneze, și Principatele române. Ați văzut însă că Șerban, om de realități, nu înțelegea să părăsească sub nici o formă baza carpatică a carierei și acțiunii sale politice. Dimpotrivă, el înțelege s-o consolideze. Aceasta se vede din cererile pe care le face împăratului cu toată fermitatea, îndată ce simte primejdia. El opune ideii de stat maghiar, concepția unei monarhii românești, care să cuprindă atât Muntenia cât și Moldova. Revendică, la rîndu-i, pe baza dreptului istoric toate acele teritorii care s-au înstrăinat din trupul Țării Românești și cere să i se garanteze, în schimbul ajutorului său, desfacerea de turci.

Iată acum articolele cele mai însemnate ale tratatului pe care împăratul îl trimite voievodului:

1. „Toate cîte de la turci se vor lua și se vor ști că din bătrîni au fost ale Țării Românești, se vor întoarce și Țării se vor uni.”

La articolul 4 se spune: „cînd va fi să se facă pace cu turcii, într-acea tocmeală a păcii, se va face așezarea Țării Românești și Țării Moldovei, ca să nu mai rămîie sub stăpînirea turcească.”

Iar la articolul 5 se confirmă că: „Urmarea domniei Țării Moldovei și a Țării Românești, casei Cantacuzinești va fi, pînă oricine dintr-înșii va trăi...” În restul articolelor se dau domnului asigurări de libertate, făgăduindu-i-se un ajutor de 6.000 ostași unguri și germani, și adăpost la Sibiu pentru caz de primejdie.

În schimbul acestor „privileghiiuri” se cerea lui Șerban să dea „în toți anii” un tribut de 75.000 lei, „iar alt nimic niciodată.” Pentru primii 2 ani, acești bani se vor plăti în proviant pe care muntenii trebuiau să îl depoziteze la Craiova și Strehaia „pentru că spre aceste părți va fi pornirea oștilor împărătești.”

Șerban Cantacuzino refuză să închine țara germanilor. Odată cu transmiterea acestui proiect de tratat, austriacii trimiseră lui Șerban și o serie de deziderate, privind colaborarea militară și obligațiile domnului român în vederea campaniei peste Dunăre. Dar nici de data aceasta, Șerban Cantacuzino nu se legă. El întocmi un răspuns în care accepta principial - cu neînsemnate modificări - toate cererile austriace, dar puse o „condițiune sau apendicea,” care anula în fond înțelegerea. În această „apendicea” se spunea că cererile germane se vor împlini numai „cînd obștescul vrăjmaș de-ajuns va fi înfrînt și ne vom încredința că este într-atît rușinat, încît să nu poată mai departe prăpădi și pustii cu totul aceste mult asuprite țări pe care ei prea lesne le pot călca și stinge; mai ales tătarii, despre ale căroră părți, după starea țărilor de acum, avînd ei let cîmp și intrarea slobodă, fără nici o zăticnire, nicăierea, și spre a lor împiedicare, aceste sărace și slabe țări nu pot singure, mai ales cu mîină slabă, a se apăra...”

Refuzînd în felul acesta legătura propusă de împărat, Șerban se angaja pe un drum primejdios. Germanii erau în plin triumf, iar către turci nu se mai putea întoarce. Curtea munteană trăi în primăvara anului 1688 zile dramatice, în așteptarea reacției austriace. Fără a pierde vremea, Șerban reia vechea sa tactică, de a paraliza imperialismul habsburgic prin cel polon. De data aceasta, în afară de poloni, putea dispune și de ruși, care aderaseră și ei, cum știți, la lupta contra turcilor. Aceeași tactică fu adoptată și de moldoveni.

Astfel, în iulie 1688, Stolnicul Cantacuzino, în numele muntenilor și Miron Costin într-al moldovenilor, arătară hatmanului Iablonovski că îndată ce oștile polone vor năvăli, cele două principate se vor supune regelui. Se pare că așteptau dintr-un moment într-altul invazia trupelor germane, de vreme ce apelul către generalul polon are accente disperate: „dar repede căci afacerea este pierdută.”¹⁰³

Că Șerban nu se înșela asupra intențiilor austriace, o vedem din încheierea raportului secret întocmit de călugărul Del Monte. Acesta nu se sfiește a sugera cercurilor iezuite din jurul lui

¹⁰³ Hurmuzaki, Supl. II³, p. 176-178.

Leopold, ocuparea militară a Țării Românești. „... Dacă tătarii ar fi împiedicați de către poloni sau muscali, o mică armată germană va putea subjuga pre români... Acestea sub sigiliu mărturisim, numai ca Eminența Voastră, ca preot să știți toate...”

Că cercurile vieneze - iezuite îndeosebi - erau iritate de rezistența lui Șerban, se vede și din faptul că același Dunod (prelungindu-și peste măsură șederea în țară) a încercat să provoace o mișcare a boierilor împotriva domnului. N-a reușit însă. În instrucțiunile date solilor din mai 1688, este cuprinsă și reclamația împotriva intrigantului („...a ispitit tulburări între domn și boieri...”)¹⁰⁴ Supărarea cercurilor vieneze străbate în răspunsul dat muntенilor la 29 iulie: „... De vreme ce pomenitul Prințipe n-a găsit cu cale a primi acestea mîntuitoare sfaturi și adeveratei împărătești și crăiești protecții, ca să se nevoiască el pentru a păzi și a apăra despre turci răpirea mai ales, pustiirea țării, stingerea caselor lor și pierzarea norodului românesc, mai ales despre tătari, la care sînt supuși în toate zilele a se teme; puind pricină cum că ajutorul oștilor împărătești este depărtat (carele acum se află în Ardeal, din destul de aproape) și pînă puterile a pomeniților varvari nu se vor zdrobi, pînă unde despre dînșii nici o grijă să nu aibă...” În continuare, se spune cu ipocrizie: „cu toate acestea Mărirea împărătească și Crăiască... nepotrivindu-se vorbei și părerii numitului Prințipe...” va continua să privegheze asupra soartei „osîndiților și apăsătorilor.”

La rîndul său, Leopold refuză lui Șerban „ceruta diplomă,” socotind că „a se da acuma este în zadar, fiindcă Prințipul nu se leagă acum a împlini tocmelile.”

Raporturile lui Șerban Cantacuzino cu rușii. Să vedem acum împrejurările în care s-a produs apelul lui Șerban Cantacuzino către ruși. Acest apel era foarte firesc. De multă vreme cuceririle austriace și amestecul activ al agenților papali (a iezuiților mai ales) neliniștea cercurile clericale ortodoxe. În Moreea, ocupată, cum știți, de venețieni, acești agenți începură deja acțiunea de catolicizare. Populația, a reacționat, firește. În Ardeal, de asemenea, este semnalat pericolul unirii.¹⁰⁴ Dealtfel, ideile și țelurile clerului catolic în această privință se pot vedea în raportul lui Del Monte cu privire la Țara Românească. El propune, nici mai mult nici mai puțin, decît catolicizarea prin silă a boierimii muntene, „căci este lesne a se da legi învinșilor de către învingători.” O reacție ortodoxă era deci, repet, de așteptat și era firesc ca Șerban Cantacuzino să fie în fruntea ei. De multă vreme, domnul muntean era privit ca o adevărată căpetenie a ortodocșilor. Leopold însuși îi recunoscuse această poziție, dîndu-i titlul de general al creștinilor ce se vor răscula. Ați văzut cum curtea lui devenise un centru de întîlnire și de adăpostire a clerului balcanic refugiat. Nu vom exagera deloc afirmînd că Bucureștii deveniseră, mai mult decît Constantinopolul, centrul politic al ortodoxiei. În răspunsul rusesc, domnul muntean este numit „voievod și suveran al tuturor ortodocșilor creștini.”

Este de la sine înțeles deci că Șerban nu putea să servească ca punct pentru trecerea spre Bizanț a unei puteri catolice; dimpotrivă, el era - mai ales după ce văzuse desfășurîndu-se sub ochii lui drama ardeleană - exponentul principal al reacțiunii. Bineînțeles a făcut-o discret, în termeni foarte diplomatici, fără umbră de agresivitate la adresa germanilor. Fondul acțiunii lui Șerban este, desigur, tot politic; după vechiul său procedeu, el urmărea să provoace o rivalitate austro-rusă, așa cum, pînă atunci, o întîlsea sistematic pe cea austro-polonă.

Chiar în acele zile de îngrijorare, de care v-am amintit (primăvara anului 1688), de acord cu Teodosie, mitropolitul țării și cu Dionisie, fostul patriarh, Șerban trimite la Moscova pe arhimandritul Isaia de la Athos cu scrisori către Patriarhul Ioachim. Acesta răspunse cu cuvinte de încurajare. Atunci Șerban îl trimise din nou; de data aceasta, Isaia ducea scrisori de la domn, de la Dionisie și de la Arsenie, patriarhul sîrbesc de la Ipek. Trei popoare ortodoxe - românii, grecii și sîrbii - vorbeau prin această solie, cerînd Moscovei luarea cruciadei pe seama ortodoxiei. Isaia a fost foarte bine primit de ruși. S-au păstrat scrisorile soliei, traduse din grecește în slavonește. Deosebit de interesantă pentru noi este scrisoarea ex-patriarhului Dionisie, fiindcă acesta era un colaborator intim al domnului român. Iată ce spune el în apelul său: „Cînd se va ivi semnul crucii, mulți se vor scula: sîrbii și bulgarii și mai ales Mizia de Jos (Muntenia) sub cel din sămîntă împărătească Șerban Cantacuzino.”

¹⁰⁴ Silviu Dragomir, *Contribuții...*, 1122-1123.

Șerban, la rîndul său, vorbește de criza grea prin care trece ortodoxia (între persecuția turcească și presiunea catolicismului), cere oști pentru evacuarea Bugeacului și a țărmului dunărean. Arată că și el pregătește o armată de 30.000 de oameni pe care ar putea s-o ridice la 70.000 dacă rușii vor coborî la Dunăre. Prin venirea rușilor și ridicarea celorlalți creștini, crede că oastea care ar lupta împotriva paginilor ar putea ajunge pînă la 300.000 de oameni.

Isaia insistă asupra primejdiei catolice. Rușii răspund lui Șerban, trimițînd pe un anume Dementie Tomin. Lui Isaia (care vorbise de presiunile Austriei asupra lui Șerban) i se dădu o scrisoare în care domnul muntean și asociații săi sînt încurajați la rezistență: „Vom avea grijă de voi... să nu vă legați și acte de supunere să nu faceți și să nu săvîrșiți făgăduieli și jurăminte de supunere, ci gătindu-vă tu cu ai tăi, cît și cu alte oștiri creștine, să vii contra Crîmului...”¹⁰⁵

Din cele ce v-am spus mai sus, trebuie să rețineți cu deosebire faptul că rușii (care la data aceea nu aveau încă gînduri asupra Constantinopolului și făceau o politică mai mult locală) au fost foarte impresionați de solidaritatea ortodoxă din jurul lui Șerban. De aceea îl numesc ei „voievod și suveran al tuturor ortodocșilor creștini.”

Dimitrie Cantemir, care a cunoscut de aproape treburile politice rusești, vorbind de tratativele lui Șerban cu țarii Moscovei, spune: „Șerban Cantacuzino... a făcut strînsă confederație cu Ioan și Petru, țarii Rusiei, și a obținut de la aceștia promisiunea că, după ce va fi cucerit Constantinopolul, îl vor declara împărat al grecilor, ca pe unul ce descinde din familia imperială a Cantacuzinilor.”¹⁰⁶ Într-un raport din 1702, diplomatul austriac Marsigli, scrie împăratului: „... da un prete greco mi e stato communicato il concerto del fu Serbano Voivoda di Valachia, col Czar di Moscovia per introdurlo all'imperio greco servendosi, dell mezzo di lei armi per facilitarlo.”¹⁰⁷ Și Neculce cunoaște o atare făgăduință, căci spune în cronica sa: „gîndul și gătirea lui Șerban Vodă era să fie el împărat în Țarigrad.”¹⁰⁸ Din nenorocire, Isaia, la întoarcerea sa din Rusia, fu prins la Brașov și dus la Viena, dîndu-se astfel pe față proiectele lui Șerban cu rușii.

Reacția germanilor. Presiune militară. Șerban constrîns să se închine. Moartea domnului. Austriacii se decisera să acționeze față de munteni, ca altădată împotriva ardelenilor. Sarcina aceasta fu dată - spre norocul tuturor - generalului Veterani, un soldat viteaz și fin diplomat. El cucerește Orșova și pătrunde în Oltenia, anunțînd că merge spre Brașov. Firește, făcea o demonstrație de forță; sub presiunea trupelor, Viena voia să facă pe Șerban să cedeze.

Într-adevăr, intrarea trupelor germane în țară făcu impresie la București. Turcii, care cunoșteau tratativele lui Șerban cu împăratul, puteau crede că intrarea lui Veterani în țară era în înțelegere cu domnul. Se temură toți de represaliile tătărăști sau turcești. Situația era agravată încă printr-o răscoală care izbucnise în sînul populației dunărene dintre Belgrad și Orșova, și la care se spunea că au participat și trupe muntene. Pentru a nu fi bănuît, Șerban execută 40 de supuși ai săi, căpetenii ale răscoalei. Pe de altă parte, trimite pe Constantin Brîncoveanu, mare logofăt, în tabăra lui Veterani, pentru a-l convinge pe acesta să se retragă din țară spre a nu da pricină tătarilor să năvălească. Tînărul diplomat muntean, afîit de cunoscut pentru natura sa aleasă și un deosebit simț politic, găsi în Veterani un om plin de înțelegere și curtoazie. Legară chiar o frumoasă prietenie (una vera et honorata amicitia).¹⁰⁹

Marșul n-a putut fi oprit, însă s-a desfășurat într-o ordine desăvîrșită. La Cîmpulung, Veterani se opri. Șerban trimise din nou pe Brîncoveanu, însoțit de data aceasta de fratele său Mihai Cantacuzino și de ginerele său Bălăceanu. Ei aduceau lui Veterani, odată cu un bogat dar personal, proiectul privitor la cartiruire. Domnul făgăduia întreținere pentru 12 regimente, 4.200 taleri lunar și o ambasadă formată din rudele cele mai apropiate, care să meargă la Viena să închine țara împăratului.

¹⁰⁵ V. Zaborovski, *op. cit.*, p. 121.

¹⁰⁶ D. Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, II, p. 506.

¹⁰⁷ Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 384.

¹⁰⁸ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 227.

¹⁰⁹ V. Zaborovski, *op. cit.*, p. 195.

În urma acestora, Veterani trece munții la Brașov. Aici așteaptă venirea ambasadei lui Șerban. Constrâns de împrejurări, Șerban n-avu încotro și trimise, după mari frământări, o ambasadă strălucită, dar fără împuternicirea de a încheia un act definitiv de închinare. În schimb, strălucirea ambasadei orbea. Ea număra o sută treizeci de persoane cu 250 de cai. În frunte erau spătarul Iordache Cantacuzino, fratele domnului, aga Constantin Bălăceanu, ginerele său, căpitanul Șerban Cantacuzino și comisul Șerban Vlădescu.

Dar Veterani era un om greu de înșelat. El observă lipsa împuternicirii; supărat, oprește ambasada, și întreabă Consiliul de Război dacă n-ar fi bine să ocupe din nou țara. Brîncoveanu mijlocește din nou împăcarea, aducînd în cea mai mare grabă împuternicirea cerută. În felul acesta numai, ambasada munteană își putu relua drumul către Viena. Vă închipuiți cu cîtă greutate s-a smuls mîndrului voievod această împuternicire care vasaliza țara și făcea să se prăbușească marile lui visuri. Bolnav de mai multă vreme, se pare că Șerban a suportat greu această ultimă împrejurare din nefericita lui carieră. Cîteva zile mai tîrziu, muri (20 octombrie 1688).

Moartea prematură a lui Șerban Vodă făcu să se nască zvonul că a fost otrăvit de frații săi Constantin și Mihai, în unire cu Constantin Brîncoveanu, din pricină că aceștia erau împotriva politicii domnului și mai ales împotriva veleităților lui de independență și mărire. Zvonul acesta înregistrat de Del Chiaro, Radu Popescu și îndeosebi de Dimitrie Cantemir (ginerele lui Șerban) căpătă oarecare consistență. Astfel, marele istoric Xenopol îi dădu crezare și, pornind de aci, el își imagină la curtea munteană două partide, reprezentînd două curente de opinie, filo și antigermană. Xenopol, care, la data cînd scria nu dispunea de tot materialul documentar necesar pentru studiul acestor evenimente, era dispus să creadă că Șerban făcea într-adevăr politică „germană.” Din cele ce v-am spus (pe baza cercetărilor făcute după război și în ultima vreme), v-ați convins sper că Șerban era departe de a face o politică „germană,” „polonă” sau „rusească”. El a făcut tot timpul politica intereselor de stat românești; doar în ceasurile cele mai bune ale zbuciumatei sale cariere, el a visat să întreprindă, cum ați văzut, cu ajutorul unei mari mișcări balcanice și ortodoxe, *restaurarea împărăției de Răsărit*.

La moartea lui Șerban Cantacuzino, țara era unită; viața de partid nu se mai simțea. Într-o impresionantă unanimitate, toți cei prezenți în capitală au ales ca urmaș pe Constantin Brîncoveanu. Actul acesta de energie și neatîrnare, se datora situației excepționale la care ajunsese statul muntean - înlăuntru și în afară - sub autoritatea lui Șerban; chiar lunga domnie a urmașului său se întemeiază într-o însemnată măsură pe prestigiul și rosturile solide create de el statului.

În vreme ce tunurile și muzicile anunțau domnia cea nouă, „Șerban Vodă, mortul, zăcea ca un om den cei proști, numai cu muierea lui și cu fetele lui...”¹¹⁰ Abia după ce toată larma încoronării lui Brîncoveanu s-a potolit, și-au amintit de cel care „zăcea pe o masă stîrvit, părăsit de toți pînă a doua zi dimineată”, cînd „l-au ridicat cu cinste Domnul și l-au dus la Cotroceni, la mănăstirea lui, de l-au îngropat.”¹¹¹ Pe mormîntul voievodului, urmașii au săpat următoarea inscripție:

„Supt aciaștă marmură odihnesc oasele a luminatului bun creștin Io Șerban Cantacuzino Basarab Voevodu, pre carele miluindu-l Dumnezeu cu Domniia aceștii țării, de au domnit 10 ani și au chivernisit țeara bine și vredniceaste cu totu cinstit neamul lui, apărîndu-o de toți vrăjmașii; întru carea iară de la Dumnezeu i se-au săvîrșit viața cu cinste aici, la scaunul domniei lui, lăsîndu-și țeara iară la cinstit și bun chivernisitori, neamul lui, întreagă și cu pace bună. A căruia i-au fost viața de ani 54, și asa s-au pristăvit întru Hs. la octom. 29 lt. 7197.”

21 martie 1939

¹¹⁰ Radu Popescu, *op. cit.*

¹¹¹ *Ibidem.*

Prelegerea a XII-a

A TREIA DOMNIE A LUI DUCA-VODĂ ÎN MOLDOVA

Am sîrșit capitolul privitor la domnia lui Șerban Cantacuzino. Trecem acum la istoria Moldovei. Domnul Const. C. Giurescu v-a arătat pe larg tristele împrejurări în care s-a sîrșit domnia lui Antonie Vodă Ruset, în noiembrie 1678. Ați văzut tot din expunerea d-lui Const. C. Giurescu că, în vremea aceasta, Șerban Cantacuzino reuși să-l scoată pe Gheorghe Duca din domnia Țării Românești. Dealtfel, aceasta corespundea intereselor turcești care aveau nevoie de Gheorghe Duca pentru Moldova.

Numirea lui Duca s-a făcut îndată după scoaterea lui Antonie Ruset, adică pe la finele lui noiembrie 1678. Cronicarul moldovean ne spune că a venit de-a dreptul „din Țara Muntenească, și au intrat în Iași în 6 zile a lui Dechembrie.”¹¹² Aceasta este a treia domnie a lui Duca Vodă în Moldova și a patra în tronurile Principatelor române. Unii cronicari par surprinși de noua căftănire; și pe bună dreptate. Din ultima domnie în Moldova, Gheorghe plecase urît, urgisit atît de boierimea mare cît și de cea mică (vă amintiți răscoala orheiienilor și lăpușnenilor), iar turcii țineau adesea seama de sentimentele țării față de cel propus pentru căftănire. Explicația dată de Nicolae Costin este că Duca Vodă se arătase totdeauna om de credință către turci. De cîte ori fusese mazilit, el s-a purtat cu supunere, iar ca mazil, el „nu se hainea” prin alte țări, ci s-a retras la Constantinopol, așteptînd cu răbdare zile mai bune.¹¹³

Cît era de servil Duca Vodă, o arată următorul episod din precedenta lui domnie. Cu prilejul trecerii sultanului prin Iași, avu ideea să pună un hoge în clopotnița bisericii Sf. Nicolae să strige pe dreptcredincioși la rugăciune; aceasta pentru a impresiona pe sultan. Moldovenii fură indignați. Au pecetluit biserica și au ținut-o un timp închisă, pînă ce a fost din nou sfințită și curățită de pîngărire.¹¹⁴

Dar explicația pe care o dă Nicolae Costin, trebuie completată. Strămutarea lui Gheorghe Duca în tronul Moldovei răspundea nu atît dorinței lui Șerban Cantacuzino de a lua tronul Munteniei cît intereselor turcești din acel moment. Turcii cuceriseră aproape în întregime vechiul drum polon, iar în urma păcii cu polonii (Zurawna, 1677), ei întreprind supravegherea militară asupra Ucrainei. Nu urmăreau atît cucerirea efectivă a acestei țări, cît se sileau să repună în seculara lui funcțiune economică marele drum. Trebuia deci stîrpită anarhia pe care o provocau „podghiazurile,” în care - în treacăt fie zis - nu operau numai cazaci, dar foarte adesea și leși și moldoveni. Pentru această acțiune, Antonie Vodă Ruset nu era destul de energic.

Iată ce ne spune cronicarul moldovean în această privință: „Venia podghiazuri de la leși, la drumul Cameniței de lovia pre turci și pre alți negustori, ce mergea la Camenița, și făcea multă pagubă negustorilor...”¹¹⁵ Trebuie să recunoaștem însă că Antonie Vodă luase și el o sumă de măsuri pentru știrbirea bandelor, refacerea poștei și comunicațiilor militare, traficului comercial etc. Dacă n-a avut strașnicii trebuincioasă, este fiindcă măsurile acestea costau scump pe bieții moldoveni. „Atunce - spune cronicarul - era greu în țări, pentru zaherele și menziluri la drumul Cameniței și cu cheltuiala ce trebuia la schimbatul pașilor de Cameniță... Și așezînd (Antonie Vodă) slujitori în tabără și în Ștefănești, de ținea drumul de cai de olac și de hrană pînă la Camenița, cu multă nevoie de turcii ce urdina în sus și în jos...”¹¹⁶

Venirea lui Duca Vodă se simți repede. Era energic, mîna de fier și organizator de talent. El îndesi paza prin înmulțirea posturilor fixe și prin întemeierea unor gărzi mobile, care patrulau în lungul drumului. „Iară Duca Vodă așezară slujitori de ajuns și în Ștefănești și osebit trimetea

¹¹² *Letopiseșul Țării Moldovei de la Istratie Dabija pînă la domnia a doua a lui Antioh Cantemir (1661 -1705)*, ed. C. Giurescu, București, 1913, p. 71.

¹¹³ N. Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 18.

¹¹⁴ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 199.

¹¹⁵ N. Costin, ed. Const. Giurescu, p. 71 -72.

¹¹⁶ *Ibidem* și Neculce, II, p. 214.

steaguri de lefegii de pază pre câmpuri, și lipcanii ce avea; deci s-au așezat și s-au potolit și era pace.”¹¹⁷

Aceste fapte vă explică desigur într-o măsură cheltuielile extraordinare și apăsătoarea politică fiscală a lui Duca Vodă. Conchidem din cele de mai sus că acest domn „negustor” - cum i s-a zis lui Duca - a fost adus în tronul Moldovei cu o misiune specială. Dealtfel, turcii fac ambele operațiuni în același timp (în noiembrie): mazilirea din tronul Munteniei și numirea în domnia Moldovei. Nicolae Costin nici nu socoate plecarea lui Duca din Muntenia ca o mazilire, ci spune simplu, că în luna noiembrie, turcii „l-au *mutat* la Moldova.”

Pentru a câștiga simpatia moldovenilor, Duca începu cu un act de pietate creștină menit a șterge amintirea urâtă pe care o lăsase împlinirea cu acel hogaș ce cîntase turcește la Iași. Chiar „în primăvară au săvîrșit de au zugrăvit și biserica lui sfîntul Nicolae pe dinăuntru, pe cît rămăsese neistovit de Antonie Ruset Vodă, de la ferestri în giosu.”

Politica fiscală. Mercantilismul Ducăi-Vodă. În ceea ce privește fiscalul și viața economică în genere, domnia lui Duca Vodă cuprinde unele elemente „moderne” care merită a fi relevate. Începu cu măsuri ușurătoare pentru țărani. Le-a iertat dările pe lunile de iarnă și a plătit din averea sa *mucareameaua*, adică înnoirea domniei. Modul cum s-a făcut această „scutire” trebuie relevat; el ne lasă să vedem o politică financiară care tinde a apăsa asupra tuturor claselor sociale. Iată cum ne înfățișează cronicarul aceste măsuri:

„Duca Vodă după ce au venit din țara muntenească, au lăsat țara 6 luni de n-au scos nici o danie, rugîndu-l boierii, ca pre un domn avut, să cheltuiască de la sine, și dacă vor trece 6 luni, atuncea să scoată scrisoare și-și va lua banii, că țara era săracă încă den ernatul tătarilor; deci pre socoteala boierilor au luat zapis de la mîna boierilor să aibă a-i plini banii după șase luni, iară pre urmă mari nevoi era pre boieri și pre mănăstiri și pre țară, cît nu se mai dutea plăti oamenii cu cît avea, și căzu tuturor cu urît Duca Vodă, că toți ruga pe Dumnezeu să-i mîntuiască de vrășmășia lui.”¹¹⁸

Deci, Duca Vodă, văzînd incapacitatea de plată a clasei țărănești, a strîns pe boieri și i-a pus să semneze o creanță că vor acoperi ei și ceea ce n-au putut plăti țărani. S-a ajuns astfel la o impunere a boierilor mai grea ca totdeauna. Sistemul „împrumuturilor” forțate (pe boieri, îndeosebi) îl practică pe o scară foarte întinsă. Se zălogeau odoarele și se vindeau pe nimic vitele (2 galbeni boul și 1 galben vaca). În privința acestor persecuții fiscale ale Ducăi-Vodă, iată ce ne mai spune cronicarul moldovean:

„Deci Duca Vodă s-a făcut groaznic asupra, și asupra țara cu orînduiele, boierii cu împrumutele preste puțința lor, cît nu se mai plătea nici cu bucatele lor, cîte 2 ughi boul și cîte 1 ug vaca istovia zloțașii, nici cu odoarele ce le zălogia, ce era grosurile pline de oameni și de femei sărace, leșinați de foame. Mulți au murit prin grosuri. Boierii și jupînesele sărace închiși la seimeni și la pusei legați pentru bani.”¹¹⁹

Ca și în Franța, în vremea „dragonadelor” care provoacă exodul burgheziei hughenote bogate, tot așa și în Moldova „mulți din boieri și mazili au fugit lăsîndu-și casele de groaza lui.”

Tot Duca „au scornit” înțîia oară, mortasăpia, adică darea pe tăierea vitelor. Tendința fiscală nivelatoare apare iarăși cînd „au făcut obicei de au dat și dau boierii cei mari și mănăstirile goștina pe oi.” (Ridicat din straturile de jos ale societății, Duca Vodă nu era dispus să respecte privilegiile clerului și nobilimii.) Se pare însă că Duca Vodă a împins persecuția fiscală dincolo de orice măsură. Cronicile îl osîndesc toate. Într-un singur loc, Nicolae Costin recunoaște că apăsarea fiscală se datora și stoarcerilor turcești: „... se înmulțiseră nevoile țării cu darea ce-i venea de la turci, avînd împărăția multe și dese războaie în toți anii, cu toți megieșii... și fiind și Moldova de tot supusă otomanilor.” Adăugăm că pentru împlinirea sarcinii ce îi dăseră turcii - să chivernisească drumul Cameniței - și pentru toată opera de ordonare administrativă ce va face atît în Moldova cît și în

¹¹⁷ *Ibidem.*

¹¹⁸ *Magazin Istoric*, III, p. 40.

¹¹⁹ N. Costin, ed. C. Giurescu, p. 73.

Ucraina, cheltuia, de asemenea, foarte mult. Nu uitați că avea și „oaste grijită și arătoasă,” care încă îl costa.

Închei acest capitol, făcându-vă atenți asupra unui lucru. În cercetările istorice ce veți face să nu scuzați și să nu acuzați, ci numai să constatați. Dar constatarea să fie întreagă și prudentă. Ați văzut cât sînt de complexe împrejurările care împing pe Duca Vodă la acea nemaipomenită stoarcere. Nu era numai lăcomia lui. Unii cronicari le judecă însă prin prisma interesului de clasă; alții, tradiționaliști, nu iartă lovirea averilor mînăstirești.

Apoi istoricul trebuie să proporționeze. Să nu cădeți, de pildă, în erori ca aceea a marelui Xenopol, care, voind să explice persecuția fiscală dezlănțuită de Duca, spune că „avea nevoie de bani, întâi fiindcă măritase pe fata lui cu Ștefan Beizadea, fiul Radului Vodă și făcuse cheltuieli nebunești pentru a sărbători nunta.”¹²⁰

Dar domnul încearcă să acopere marea nevoie de bani și prin întreprinderi neguțătorești în care era foarte priceput. Această activitate are aspectul unui vast monopol în favoarea domniei. Este, în forme mai simple, aceeași concepție economică cunoscută sub numele de *mercantilism*, care întovărășește ridicarea monarhiilor absolute europene și al cărei exponent era în Franța Colbert.

Aspectul mercantilist al domniei este bine zugrăvit de Nicolae Costin: „... și domn era, și vistiernic mare, și neguțător, și vameș, că toată hrana tuturor luase el și Doamna precupia toate cîte erau, și de la sine din casă, unde ce trebuia țării... Doamna sa, de altă parte, cîrciumărea bucatele din casă, pînea ori pe unde avea, și băutura și pocloanele ce le veneau la beciu; încă făcea boi de negoț, și mîncă iarna fînețele oamenilor, cu boii lor, pînă ce vindea aceia și apoi se apuca de alții.” (Firește, clasa feudală moldoveana - îndeosebi cei influențați de moravurile cavaleriei polone - înțelegea mai puțin aceste apucături „burgheze.”)

În primăvara anului 1679, Duca Vodă și Șerban Cantacuzino cu trupele lor urmară - cum știți - pe vizir la Dohan Ghecet, pe Nipru, unde ridicară niște cetăți de strajă împotriva cazacilor.

Mișcarea boierilor împotriva lui Duca Vodă. Era de așteptat ca boierimea, cel puțin în parte, simțindu-se persecutată să încerce o răscoală împotriva lui Duca. În fruntea conspirației erau vistiernicul Ghenea, Gheorghiță Bogdan vel jitnicer și Lupu, slugerul. Ei încercară, în toamna anului 1679, să ridice împotriva lui Duca pe lăpușneni și pe orheieni. Complotul fu descoperit de domn, iar conducătorii uciși. Mișcarea aceasta prinsese în firele ei o mare parte din boierime, dar Duca Vodă a limitat represiunea și a împiedicat darea în vileag a tuturor celor compromiși. Între cei cruțați erau, spune Nicolae Costin, și boierii Racoviștești: „eară pre Racoviștești n-au lăsat să-i ivească precum au fost și ei la acele amestecături.” Același cronicar spune că și Gavrilă Vornicul a fost sub bănuială, „ci Duca Vodă, om înțelept, au cercat și l-au aflat drept, neatinsu la nimica...”

Emigrația a luat în această vreme proporții mari. Între căpeteniile celor ce plecară din țară erau Tudosie Dubău spătarul, Savel Smuncilă medelnicerul și fratele său Gheorghiță postelnicul, Ilie Motoc, medelnicerul, Ilie Drăguțescu, vel armaș și alții.

Politica externă. Duca Vodă a fost un om credincios turcilor. Avea însă multă suplețe și știa să întrețină legături de prietenie și cu puterile creștine. În 1676, de pildă, el mijlocise preliminările păcii de la Zurawno dintre turci și poloni. Și cu Mihail Apafi, voievodul Ardealului, încă avea relații bune; se consultau la ceasuri grele. Îi mai una și ura comună împotriva lui Șerban Cantacuzino. Astfel, în primăvara anului 1679, cînd încep primele tratări în vederea unei mari alianțe anti-turcești, Duca trimite pe Velicico Costin la curtea lui Apafi pentru a se sfătui asupra atitudinii ce este a se lua.¹²¹

Și cu prilejul războiului dintre moscoviți și turci, Duca avu de împlinit un rol însemnat. El primi de la Poartă ordin de a se oferi în secret mijlocitor al păcii.¹²² Mărul discordiei era Ucraina. Pe la finele lui martie 1679, Duca trimise la Moscova pe căpitanul Ionașcu Bilevici. La 10 mai, solul moldovean avu audiența la țar. Acesta acceptă ca Duca să mijlocească pacea. Cu acest prilej

¹²⁰ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 334.

¹²¹ I. Moga, *op. cit.*, p. 80.

¹²² *Ibidem*.

Bilevici luă contact cu Nicolae Miclescu (căruia i-a dat o scrisoare de la mitropolitul Dosoftei); învățatul spătar făgădui să obțină o tipografie pentru moldoveni. Această făgăduială s-a și realizat.¹²³

Raportul soliei moldovene s-a păstrat. Este scris în românește. (La Moscova l-a tradus Nicolae Miclescu.) Bilevici mulțumește țarului „că au primit rugămintea Măriei sale domnu meu... pentru marea milă ce s-au milostivit de au primit pre Măria sa domnul meu la acest mijloc între împărați a fi mediator de pace.” În toamna aceluiași an, Bilevici mai făcu o vizită la Moscova. În sfârșit, lucrurile fură bine îndrumate de Duca și în februarie 1680 ajungându-se la o bază de înțelegere, o solie moscovită trecu pe la curtea domnului moldovean luînd drumul Țarigradului.

Dar oricît de devotat turcilor, Duca, totuși, se pare că-i ura. În decursul anului 1680, cînd ieșise zvonul că turcii vor face țările noastre pašalicuri. Duca Vodă se sili din răsputeri să înlesnească alianța dintre Sobieschi și ruși. Grija lui era atît de mare în august (1680), încît ceru și obținut de la Sobieschi loc de refugiu pe moșiile acestuia.¹²⁴

În vremea aceasta, tratativele între turci și ruși, îndrumate de Duca, se urmau încet. Nici unii, nici ceilalți nu voiau să renunțe la Ucraina. În cele din urmă, pacea fu încheiată, la 11 februarie 1681 la Radzim. Recompensa lui Duca fu hătmănia Ucrainei pentru care capătă întărire și de la turci și de la ruși. A fost un moment de mare triumf pentru acest om ridicat de jos și despre care se spunea că fusese băiat de prăvălie. Merse la Constantinopole, unde fu primit foarte bine (iunie 1681). La 27 august ieși din Constantinopol cu pompă mare. De la turci căpătase sceptrul de aur cu pietre scumpe, iar de la țar în semn de aprobare, primi buzduganul și calpacul.¹²⁵ Cronicarul scrie cu mîndrie: „Duca Vodă domnia și Moldova și Ucraina, domn cu trei tuiuri. Scrie-și numele: Duca Voevoda, domn țării Moldovii și Ucrainii.”¹²⁶

Așa cum vă spuneam și altă dată, desigur că nici Sobieschi nici rușii nu puteau fi mulțumiți de acest rezultat; dar se consolau gîndind că o administrație moldovenească asupra Ucrainei era totuși preferabilă celei de-a dreptul turcești (după cum și turcii la rîndul lor își dădeau seama că acest compromis irita mai puțin și înlătura - cel puțin pentru moment - o nouă ciocnire cu Moscova).

24 martie 1939

¹²³ Vezi pentru această solie și cursul d-lui Petre Panaitescu, *Istoria Rusiei*, 1937- 1938.

¹²⁴ I. Moga, *op. cit.*, p. 81.

¹²⁵ N. Iorga, *Ucraina Moldovenească*, Mem. Acad. Rom., XXXV, 1913, p. 354.

¹²⁶ N. Costin, ed. C. Giurescu, p. 72.

Prelegerea a XIII-a

RĂSCOALA MOLDOVENILOR ÎMPOTRIVA TURCILOR

V-am arătat, în prelegerea trecută, că domnia a treia a lui Duca în Moldova răspundea unor mari interese politice și economice turcești. Am dezvoltat apoi capitolul referitor la politica lui fiscală, care introduce unele elemente „moderne.” A făcut o nouă repartitie a sarcinilor fiscale, în sensul că acordă scutirea de bir țăranilor pentru 6 luni, dar în schimb încarcă foarte greu nobilimea și averile mănăstirești. Am relevat, de asemenea, activitatea lui mercantilistă și am amintit de mișcarea boierilor - în frunte cu Ghioca - și de tăierile care au urmat. Ați văzut apoi vizita domnului la Constantinopol, pentru afacerile ucrainene și întoarcerea ca „Domn al Țării Moldovii și al Ucrainii.” Reluăm firul acestei domnii. Cronicarul leagă de călătoria lui Duca la Constantinopol și o afacere matrimonială: „Duca Vodă într-acestaș an au mers la Țarigrad, avînd pîră cu Ștefan Vodă feciorul Radului Vodă logodna fiica sa Catrina, ce o logodise cu Ștefan Vodă feciorul Radului Vodă încă de copilă mică, iar dacă au ajuns la vîrsta căsătoriei, nu se ținea Duca Vodă de tocmeală; și eșind fata de față la divanul Vizirului, au rămas feciorul Radului pre Duca Vodă de la Divan, și numai ce i-au căutat Ducăi Vodă a face tocmeala să vie în țară să nuntească feciorul Radului Vodă.”

În altă parte, cronicarul explică de ce Duca voia să desfacă logodna fiicei sale cu Ștefan beizadea:

„Nu mai puțină mîhnire avea Duca Vodă pentru fiică-sa Caterina, carea era logodită după Ștefan feciorul lui Radu Vodă. Auzea Duca Vodă că Ștefan logodnicul fetii are proastă politică și voia să strice logodna și să-și mărite fata după Iordache Muzelit grec foarte bogat, iară Ștefan înțelegînd aceasta, au făcut jalbă la împărăție, și împăratul au dat poruncă lui Duca să dea lui Ștefan Beizadea fata dacă e logodită cu el și să o ducă la Țarigrad, și mergînd Duca Vodă la Țarigrad au dus și pe fii-sa, iară la întoarcere cînd au venit la Moldova și venind la Iași, au făcut nuntă domnească cu toată țara, fiind acolo și soli de la poloni, de la unguri și de la munteni.”

V-am citat aceasta, ca să vedeți firea adîncă a lui Duca: era negustor în toate; voia să-și mărite fata cu grecul bogat și nu cu feciorul de domn. Pentru un „om nou” acest mod de a fi nu era tocmai obișnuit. De cele mai multe ori, cei fără strămoși sînt bucuroși de astfel de încusciri; Duca o refuză, însă sultanul a ținut seama de latura sentimentală a acestei afaceri și a dat ordin ca fata să fie a lui Ștefan, beizadea Radului. Dar spusele cronicarilor sînt interesante fiindcă ne mai arată și cu ce se ocupau sultanul și vizirul în vremea aceasta!

Nunta a prilejuit lui Duca Vodă o mare petrecere, cu soli de prin vecini. „Trimis-au în toată țara de au poftit pe toată boierimea și mazilimea de la mic pînă la mare... și după ce s-au strîns cu toții la Iași, făcutu-le-au oboroce tuturor de la domnie de le da de toate ce le trebuia, de nu cheltuiau nime nici un ban. Așîderea mai adus-au 8 soli, doi din Țara Românească și doi din Țara Ungurească și doi din țara Leșească și doi din țara Căzăcească cea mare de peste Nipru, și au adus solii multe daruri și frumoase... și s-au veselit două săptămîni cu feliuri de muzici și de jocuri și pehlivani și puști.”¹²⁷

Duca Vodă în Ucraina ca domn. A găsit această țară pustiită de urmările războaielor și de anarhia bandelor căzăcești. Misiunea lui era s-o repopuleze și s-o pacifice, împiedicînd-o a mai fi un focar de tulburări politice între turci, ruși și poloni, și de stingherire a comerțului de uscat și maritim.

Îndată după nuntă făcu prima vizită la Nimirov (20 noiembrie 1681). Numi oameni credincioși în fruntea polcurilor și începu să lucreze pentru repopulare. Înainte de sfîrșitul anului, parte din cazacii trecuți sub stăpînire rusească, trecură Niprul înapoi.¹²⁸ La 10 decembrie se întoarse și făcu Crăciunul cu ai săi. În februarie 1682, Duca Vodă reveni la Nimirov, unde se strînseseră de data aceasta multe căpetenii căzăcești pentru a vedea și auzi, pe noul lor „tatucă.” Duca le vorbi ca domn, dar cu mult tact și blîndețe, dîndu-le ca unor copii buni sfaturi cuminți. Îi îndemnă îndeosebi

¹²⁷ Neculce, II, p. 215.

¹²⁸ I. Moga, *op. cit.*, p. 85.

să-și refacă târgurile.¹²⁹ A căutat pe cât cu putință să nu se atingă de instituțiile lor tradiționale, își alege dintre ei oameni mai de încredere numindu-i judecători, polcovnici și sotnici. Iar ca locțiitor al său lăsa pe Iani Drăghinici „om slujit, știind și limba căzăcească, de neamul lui grec.” Doar ca instanță supremă de judecată hotărî să rămînă și pentru cazacii Ucrainei tot Iașul.

Ca și în Moldova, politica economică desfășurată de Duca în Ucraina este un capitol de seamă. Concepu un vast plan de exploatare agricolă și negoț de vite. Opt luni de zile stătu în Ucraina pentru a întemeia această activitate, în acest timp reuși să facă și repopularea țării. De măsurile lui Duca „s-au bucurat foarte cazacii și într-un an s-au strîns de au împlut toate satele și orașele de oameni...” Vă rog să rețineți faptul că pentru a pune în lucrare marile sale întreprinderi agricole și comerciale, Duca s-a văzut silit să ducă și populație moldovenească în Ucraina. De aceste colonizări ale muncii și ordinei românești pomenește cronicarul: „Din Moldova, vreo cîteva mii de bărbați, dimpreună cu muierile și pruncii lor, s-au silit să treacă în Ucraina spre lăcaș.”

Ridică case și curți la Tigănauca, în fața Sorocei, și la peștere lîngă Bug. „Și dacă au gătit casele, al doilea an, primăvara, iar au mers Duca Vodă pînă la Nimirov, cu toată casa lui și cu toți boierii, primblîndu-se, avînd pace așezată de toate părțile...”¹³⁰ Nici petrecerile nu le lăsa. Știa că acestea plac cazacilor. Făcea mese mari la care invita și pe Drăghinici și pe polcovnici „cinstindu-i pînă se veselea, cît nu putea sta, și-i lua tovarășii de-i ducea pre la casele lor.”¹³¹

Paralel cu pacificarea și înflorirea economică a Ucrainei el căuta să răspundă și misiunii de mijlocitor al raporturilor comerciale dintre turci și celelalte puteri. Pentru această perioadă din istorie, cînd turcii resimt mai adînc nevoia schimbului de produse și mărfuri - Duca era omul indicat. El lucră întîi pe lîngă Sobieschi. La 13 iunie 1682, regele polon înștiința pe domnul Moldovei că a luat măsurile cuvenite pentru refacerea raporturilor comerciale cu Poarta. Așa încît și polonii și domnul Moldovei să rămînă mulțumiți. Firește Moldova și domnul negustor aveau să se folosească cei dintîi de reluarea comerțului.

Duca Vodă la asediul Vienei. Asupra participării lui Duca la expediția de la Viena voi trece mai repede, întrucît el s-a încadrat și militărește și politicește inițiativelor lui Șerban Cantacuzino. A fost mai rezervat totuși, căutînd să-și creeze alibiuri și pentru o eventuală victorie a creștinilor și pentru una a lui Kara Mustafa. S-a dus doar cu 2.000 de oameni - moldoveni și cazaci.

Are și el curieri. Așa de pildă, în ziua de 21 iulie vedem doi moldoveni pătrunzînd în Viena și aducînd știri de ceea ce se întîmplă în oastea otomană. Iar la 11 septembrie trece pe un curier al lui Carol de Lorena către Kunitz. Îl aduce în tabăra sa și apoi îl trece cu barca înapoi, dîndu-i și 10 ducăți.

Însă Duca Vodă nu era omul care să se pasioneze exclusiv pentru „cruciați.” De aceea, cînd a simțit că și marele Vizir are nevoie de iscoade - mai ales în tabăra polonă - domnul oferă un moldovean ca iscoadă. (I se ceruse un om „care să fi slujit în Polonia”). Duca trimite pe acest om (care știa limba polonă), dar pătrunzînd pînă în cortul lui Sobieschi, moldoveanul fu prins. Regele polon îi ia un interogatoriu și-l retrimite, disprețuitor - fără să-l pedepsească - Vizirului. Acesta îi taie capul.¹³²

Răscoala moldovenilor. Căderea lui Duca. Ați văzut, din prelegerile noastre trecute, că victoria de la Viena este semnalul unei noi cruciade. Toată lumea își pune nădejdea în creștini; toți așteaptă succesul desăvîrșit al acestora. Sobieschi se pregătește în vederea unei mari acțiuni militare peste Dunăre, către Constantinopol. Duca, oricît de interesant era el ca gospodar și ca diplomat, nu se potrivea vremurilor care se anunțau. Dimpotrivă, el lovise greu interesele materiale și sentimentele naționale - ale moldovenilor. Sufletul lor nu era alături de Duca, ci alături de

¹²⁹ Hurmuzaki, V², p. 163.

¹³⁰ *Magazin Istoric*, III, p. 40.

¹³¹ *Ibidem*.

¹³² Găsiți expus mai pe larg acest fapt în I. Nistor, *Un român iscoadă în 1683 în tabăra regelui Sobieschi la Viena*, în *An. Acad. Rom. Mem. Secț. ist.*, t. XII, p. 13-17.

numeroșii emigranți aflați sub steaguri polone și alături de Petriceicu, care la Hotin odinioară trecuse pe față de partea lui Sobieschi.

Să urmărim acum răscoala lui Petriceicu, cu cazacii și moldovenii, împotriva lui Duca Vodă. Ați văzut cu câtă greutate a izbutit Duca să se desfacă - ca și Cantacuzino - de tabăra turcească și să plece către Moldova. Iată cum înfățișează cronica începutul răscoalei:

„Dacă au bătut leșii pre turci la Beci, s-au rădicat moldovenii ce erau pribegi în Țara Leșească cu Petriceico Vodă, și cu cîteva steaguri de Ieși, cu Dimidinski și cu Kunețki polcovnicii, și s-au pogorît în Moldova să meargă să bată Bugiacul, avînd și puține cazaci. Petriceico Vodă au rămas în Suciava iar Kunețki cu cazacii și cu moldovenii au mers la Bugiac iarna. Doamna Ducăi Vodă, dacă a simțit pentru leși că se pogoară în gios, au fugit den Iași, au trecut în Țara Muntenească, și s-au dus cu toată gloata ei la Brăila. Iară boierii ce era Caimacami în Iași, s-au dus la munte și Țara s-a băjenit den calea oștii leșești, mazilii și breslașii siliți de Petriceico Vodă toți... să încalice să meargă la Bugeac cu oastea - de acestea toate au venit veste Ducăi Vodă la Beci.”¹³³

La vestea răscoalei. Duca refuză să se întoarcă prin Țara Românească (cum îl sfătuiseră unii) și o ia prin Ardeal:

„... Iară craiul unguresc Apafi, prieten Ducăi Vodă, l-au poftit în curțile crăiești de au descălicat, și au făcut masă mare, benchetuind pînă a treia zi, cu mare veselie și cu jocuri, și sfătuiă Craiul pre Duca Vodă să-i dea cîteva mii de catane să-l petreacă pînă la scaunul lui în Iași, și n-au primit Duca Vodă să ia oaste, să-l apere de primejdia ce i se gătise de Petriceico Vodă, care era venit în Suceava și oastea în Bugeac, cazaci și moldoveni, și țara turburată... iar boierii ce erau în cale cu Duca Vodă, dacă au sosit cu Duca Vodă la Brașov, ei se mira cum ar face să ducă de acolo pre Duca Vodă prin Țara Muntenească să-l lase acolo, și ei să vie în țară la ceilalți boieri să se închine la Petriceico-Vodă, cugetînd că de acuma ar fi izbîndă la creștini, că și casele acelor boieri erau în țară la munte.”¹³⁴

Prin urmare, n-a ascultat nici pe acești boieri, nici pe Apafi, ci a luat-o prin Oituz pe valea Trotușului și a ajuns la satul Domnești. Aici la Domnești - unde era moșia Dabijoei, soacra sa - oastea lui Duca s-a risipit. „Petriceicu Vodă viind la Iași au și orînduit pre Dimidinski și pre Bainski cu 3 steaguri de Ieși și cu 2 steaguri de cazaci, să meargă să lovească la Domnești să prinză pe Duca Vodă...” În sfîrșit, în ziua de Crăciun a anului 1683, Bainski intră în Domnești cu 500 de moldoveni, cazaci și poloni și prinde pe Duca și pe Miron Costin, care rămăsese lîngă domn. Ședeau la masă împreună în pridvorul curții de la Domnești. Cînd a prins de veste că se apropie „podghiozul” lui Bainski, Buhuș Hatmanul a sfătuit pe Duca să nu stea la Domnești, ci să plece la Focșani, unde era Doamna Anastasia.

Miron Costin Logofătul, văzînd că domnul vrea să fugă, îl îndeamnă să n-o facă. Vă citesc cuvintele povestitorului, fiindcă redau simțămîntul național al marelui cronicar. Domnul să stea pe loc la Domnești, „că cei ce vin sunt niște tîlhari, și ce puteare au ei să vie asupra unui Domn ca Măria Ta; să nu dăm locul, că acest pămînt este frămîntat cu sîngele moșilor și strămoșilor noștri...” Cronicarul, realist, încheie astfel: „Cu acest sfat nesocotit s-au înșelat Duca Vodă și a stat neclintit la Domnești.”

Arestat, Duca a fost dus în Polonia - cu el și Miron Costin - unde a mai trăit un an și trei luni. Tocmise răscumpărarea cu 180 pungi, dar, lovit de un atac de dambla, moare în seara zilei de 31 martie 1684.

Dar răscoala lui Petriceicu nu trebuie tratată numai pentru acest fapt: scoaterea lui Duca din domnia Moldovei. Ea trebuie să vă fie cunoscută pentru ceea ce aduce nou față de domnia voievodului „negustor”: tresărirea sentimentului național. Petriceicu nu este un exponent al imperialismului polon, după cum v-am arătat că nici Șerban Cantacuzino nu trebuie socotit exponentul imperialismului german. (Ați văzut cît a rezistat Vienei, cum a luptat cu Veterani și cît de greu a cedat.)

Ei bine, cam la fel trebuie să-l priviți și pe Petriceicu: ca pe un exponent al acestor tresăriri de sensibilitate națională, caracteristice sfîrșitului acesta de veac, atît în Muntenia cît și în Moldova. În

¹³³ *Magazin Istoric*, III, p. 42 - 43.

¹³⁴ *Magazin Istoric*, III, p. 45.

vremea expediției victorioase din Austria și Ungaria, Sobieschi nu uitase Ucraina și nici pe Duca. De aceea, îndată după întoarcerea de la Viena, regele polon ia măsuri ca să fie ajutat Petriceicu. La 20 octombrie, el scrie nunțiului apostolic Pallavicini că este sosit momentul să se dea ajutorul necesar lui Ștefan Petriceicu pentru a-și recuceri scaunul din Iași, împiedicînd astfel pe turci să înzestreze Camenița cu provizii, soldați și muniții.¹³⁵

Pallavicini dă bani lui Vasile Bainski, „nepotul” lui Petriceicu, pentru pregătirea răscoalei.¹³⁶ Cît de mult ținea Sobieschi ca această răscoală să se desfășoare repede, o vedem dintr-o scrisoare către soția sa (noiembrie 1683) în care întreabă nerăbdător dacă a început domnul pribeag al Moldovei (Petriceicu) și ajutoarele sale polone să acționeze. (Sobieschi voia să se înceapă mișcarea atît în Ucraina cît și în Moldova, înainte de întoarcerea lui Duca). La data cînd Sobieschi scrie soției sale, răscoala începuse în ambele țări.

Acum un cuvînt despre mișcarea cazacilor. V-am arătat, cu altă ocazie, inaptitudinea lor politică. Se supun întîi polonilor, apoi se desfac și de turci și se supun rușilor, provocînd războiul ruso-turc. În cele din urmă s-au împăcat cu Duca Vodă, care, ați văzut, se părea că reușise să-i stăpînească. (Pentru cei ce studiază istoria românilor, e absolut necesar să cunoască mai de aproape pe acești vecini.) De îndată ce au auzit de victoria creștinilor la Viena, cazacii, în neastîmpărul lor, uită pe Duca și se oferă imediat polonilor. Polonii, ezită însă să-i primească, fiindcă erau cam incomozi ca asociați. La început se ofereau pentru motive de ordin sentimental (lupta contra paginilor, dragostea de cruce), pentru ca apoi, foarte curînd, să ceară bani.

În cele din urmă, nunțiul apostolic intervine pentru primirea colaborării cazacilor „a căror nesatisfacere ar fi putut compromite acțiunea începută pentru readucerea lor sub ascultare polonă.”¹³⁷ Astfel Kunicki, șeful cazacilor din Buhoslav (numit acolo de Drăghinici) ridică steagul răscoalei, alungind pe Drăghinici, locțiitorul lui Duca. Pornește în fruntea cazacilor spre Bugeac (tătarii nu se întorseseră încă din Ungaria). În același timp, Castelanul Cracoviei, cu Petriceicu, coboară spre Moldova. De lîngă Nistru, Petriceicu Vodă face apel la tîrguri, la sate, la boierime, trimițîndu-le scrisori, prin care-i cheamă la el. Spre Iași trimite pe Ilie Moțoc, Savin Smucilă (fost mare medelnicer), Gheorghii postelnicul, „să ridice țara.” Aceste scrisori trimise țării sînt străbătute de nota națională. Iacă-tă, de pildă, ce scriu cei 3 boieri lui Constantin Cantemir - clucer pe atunci - din Chiperești (pe Jijia, lîngă Țuțora): veniți „să fărîmăm păgînul, să ne răscumpărăm pămîntul nostru care dentrîns ne înstrăinaseră păgîinii.” Este aci exprimarea limpede a acelui ideal moldovenesc pe care clasa conducătoare îl moștenește din generație în generație: *refacerea integrității teritoriale*.¹³⁸

Ați văzut că și în Muntenia Șerban Vodă se luptă din răputeri pentru a obține prin cruciadă toate acele pămînturi care au aparținut în trecut țării și care îi fuseseră înstrăinate.¹³⁹

Este regretabil că acestui capitol din istoria Moldovei nu i s-a consacrat o monografie pînă astăzi. Aceasta se datorează, cred, faptului că unii istorici de mare autoritate nu l-au interpretat de la început așa cum se cuvenea. Așa de pildă, nici Xenopol, în monumentală sa operă n-a apreciat la justa ei valoare mișcarea moldovenilor din vremea lui Petriceicu. Iată cum prezintă marele istoric aceste împrejurări:

„În acest timp tătarii, întorcîndu-se de la Viena bătuți, răzbună căderea lor prin cumplita prădare a Moldovei, bîntuită pe de altă parte de oardele căzăcești venite în sprijinul lui Petriceicu și de răscoala boierilor. Prăda fiecine cît putea mai mult. Nu se mai vedea de dușmani nici în cer nici în pămînt. Țara întreagă ardea într-un foc de la un capăt la altul; dar cine se uita la dînsa? Era de hotărît chestia cea însemnată, care din cei doi domni, Duca sau Petriceicu, era să păstreze tronul. Din această pricină, atît de indiferentă pentru binele omenirii, se ucideau oamenii cu miile, se prădau averile, se făcea val-vîrtej în soarta nenorocitului popor. În timpul acesta străinii, care se

¹³⁵ Kluczycki Fr., *Acta regis Ioannis III ad res anno 1683*, p. 501-502, apud I. Moga, *op. cit.*, p. 96.

¹³⁶ *Ibidem*. Cu privire la Bainski, vă indic lucrarea: Sever Zotta, *Serdarul V. Bainski nepotul lui Ștefan Vodă Petriceicu*, în *Arhiva genealogică*, An. II, p. 91.

¹³⁷ I. Moga, *op. cit.*, p. 97.

¹³⁸ Vezi prelegerea a VI-a.

¹³⁹ Vezi prelegerea a XI-a.

prefăceau a sprijini competițiile rivale, se foloseau de urgia dezlănțuită, căci averile prădate îmbogățeau pungile lor.

Ceea ce sporea grozăvia tulburărilor era că ele se făceau pe timpul unei ierni cumplite, unde nici munții înghețați, nici codrii desfrunziți nu dădeau prilej de adăpostire, iar gerul cel cumplit și troienele de zăpadă adăogeau către morțile zilnice, și acele reci și liniștite, dar nu mai puțin groaznice, ale înghețării.”¹⁴⁰

Cum vedeți, Xenopol minimizează acțiunea lui Petriceicu. El vede doar o competiție la domnie între Petriceicu și Duca.

18 martie 1939

¹⁴⁰ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, VIII, p. 237-238.

Prelegerea a XIV-a

În ultima prelegere am arătat care sînt urmările în Moldova, ale victoriei creștinilor de la Viena. Ați văzut că izbînda creștinilor la Viena este un semnal de răscoală pentru moldoveni și pentru cazaci. Dealtfel, din vastul proiect de cruciadă, deocamdată cu atît s-a ales papalitatea: cu mișcarea moldovenilor sub Petriceicu și cu mișcarea cazacilor lui Kunițchi.

Să urmărim mișcarea către obiectivul minimal al Moldovei: *cucerirea Bugeacului*. Întocmai cum Șerban Cantacuzino urmărea într-o primă etapă, cucerirea raialelor, la fel și această mișcare din Moldova, urmărea evacuarea turco-tătarilor din Bugeac și cucerirea Tighinei, Chiliei și Cetății Albe.

V-am spus rîndul trecut că greșit este înfățișat Petriceicu ca un instrument al expansiunii politice polone către Dunărea de Jos. V-am spus că ceea ce însuflețește pe Petriceicu nu e idealul politic și economic polon, ci un ideal autohton, moldovean, care însuflețește pe toți voievozii de seamă, pînă la Dimitrie Cantemir. (În înțelegerea acestuia cu Petru cel Mare, ideea de refacere a integrității teritoriale a Moldovei este un punct esențial.)

Să continuăm urmărirea mișcării lui Petriceicu, să vedem cum a evoluat ea. Veți vedea confirmîndu-se aspectul pe care l-am anunțat, de mișcare *națională*. Boierimea aceasta este un fel de cavalerie în jurul lui Petriceicu; amintește fronda aceea din Oltenia, ostile mehedințenilor lui Radu Mihnea. Petriceicu își recrutează elemente pentru mișcarea împotriva lui Duca și a turcilor din regiunile Sorocei și ale Lăpușnei, vechea vatră a frondei moldovene. (Boierimea acestor regiuni amintește, prin spiritul ei insurect, faimoasele „oști mehedințene,” care au luptat decenii de-a rîndul, apărînd Țara Românească împotriva grecismului.

Ați văzut că la apelul lui Petriceicu către țară, moldovenii răspund la început cu ezitare; apoi, convingîndu-se de valoarea ei națională, ei răspund cu entuziasm: „Oamenii veniau întîi cu sila, iară apoi alergau de bună voie.” Clucerul Cantemir, unul dintre factorii principali ai rezistenței autohtone împotriva lui Duca Vodă, nu a putut răspunde acestei chemări; refugiat în Țara Românească îndată după plecarea lui Duca spre Viena, el se scuză că trebuie să aștepte sosirea lui Șerban. Dar ca să nu fie acuzat de indiferență față de o atare mișcare, trimite pe ginerele său Lupu cu un număr de boieri.

Răsculații coborîră pe Prut pînă la Iepureni (lîngă Huși), strîngînd oaste. Alături de cazaci, se ridicară sorocenii, orheienii și lăpușnenii. Merg către Bugeac, către Tighina. Prima luptă are loc pe Nistru. Iali-Agasi, comandantul țărmlui pontic (șeful militar al întregului Bugeac) este înfrînt și ucis, Tighina este arsă. În legătură cu acestea, s-a păstrat o interesantă scrisoare-raport, trimisă la 7 decembrie (stil nou) de Kunicki către Potocki, castelanul Cracoviei; cazacul vestește că în această primă luptă „au căzut 100.000 tătari” (Kunicki, șeful cazacilor, era un soldat cu veleități politice: urmărea să devină hatmanul Ucrainei prin poloni. De aceea scrie el acest raport pretențios către Potocki. Dar cifra aceasta de 100.000 de cadavre - din prima ciocnire dintre moldoveni și tătari - este, desigur, exagerată.)

Interesantă este scena politică care are loc înainte de bătălie între cazaci și moldoveni: „înainte de ciocnirea cu tătarii, moldovenii au jurat credință regelui republicei polone și cazacilor, iar aceștia, la rîndul lor, au făcut și ei jurămînt moldovenilor.” Se pare că moldovenii s-au purtat eroic. Kunicki nu se poate opri de a mărturisi: „Moldovenii s-au dovedit oameni care merită toată încrederea, bătîndu-se vitejește și luînd parte însemnată atît la biruință cît și la pradă.”

După această luptă cîmpul fiind liber, răsculații se reped asupra sălașelor tătarești și le distrug, omorînd copii, bătrîni, femei; iau și pradă multă. Regiunea aceasta era o foarte bogată regiune agricolă, bine organizată de turci pentru a le servi ca principal depozit de aprovizionare. Kunicki, care se pare că are și cunoștințe geo-economice, laudă bogăția aceasta a Bugeacului: „plin peste măsură de grîu, orz și mei, cu adevărat rivalul Egiptului și grînarul Constantinopolului.” Dar toată afacerea s-a terminat... tot căzăcește. A doua zi după victorie, cazacii au căzut în debandadă și jafuri. (Jaful scădea valoarea militară a cazacilor. Numai așa se explică cum sosirea Hanului i-a surprins risipiți.) Cazacii și moldovenii s-au retras cu tabăra mobilă (tabără închisă cu care); în felul acesta, au rezistat atacurilor tătarilor.

Boierii moldoveni, pe care-i exaspera tovărășia cazacilor, căutau să se despartă. Cronicarul spune: „Văzînd cazacii pre moldoveni îndoîți, socotind să nu-i viclenească cu fuga, cum s-a și întîmplat, i-au pedestrit pe moldoveni și caii îi băgase în tabără iar ei pre jos pre lîngă tabără.” În sfîrșit, au ajuns așa la Gura Frumoasei, urmați continuu de tătari. Aci aceștia mai dau o șarjă puternică împotriva cazacilor. Spune cronicarul „că soarele, un ceas bun nu s-a văzut de mulțimea săgeților.” Totuși, tabăra a rezistat, și cazacii au ajuns la Gura Lărgii. Aici, peste noapte, boierii moldoveni au ținut sfat în taină și pe nesimțite au părăsit tabăra. Bineînțeles, cazacii erau și ei vinovați de plecarea boierilor moldoveni. Mulți dintre aceștia au fost urmăriți și uciși de tătari. Cazacii s-au retras și ei, risipindu-se. Faptul e relatat de cronică astfel: „S-au tras unii pe pîntece, care cum au putut, peste ghița Prutului și au trecut iar cîți au fugit prin stuh i-au robît tătarii; fără seamă de mulți și moldoveni și cazaci... și așa s-a isprăvit acea oaste.”¹⁴¹

Se pune acum întrebarea, cine poartă răspunderea sfîrșitului atît de tragic al unei acțiuni așa de frumos pornite? Kunicki pleacă, într-un vîrtej de supărare, din Iași, la 10 ianuarie 1684, refuzînd orice concurs lui Petriceicu. Unul dintre principalii vinovați era Potocki, căruia regele Sobieschi îi scrisese să dea ajutor lui Petriceicu; dar Potocki n-a executat ordinul. Astfel, polonii n-au știut să profite de această împrejurare care începuse sub auspicii atît de fericite. Petriceicu scrie lui Potocki: „Văd că puțină nădejde mai rămîne la puterea cazacilor în interesul cărora m-ai trimis aci și eu n-am pregetat a veni. Ne vom retrage în plină înfrîngere dacă nu te vei grăbi a ne trimite ajutor și va urma, fără îndoială, prăpădul atît al sărmanilor locuitori ai acestei țări cît și al altora, care s-au ridicat parte la îndemnul tău împotriva dușmanului - dacă vom aștepta în zădar.”

Vedeți nota de jale în scrisul lui Petriceicu pentru ce se întîmplă în Moldova (în țara lui); această notă revine în mai multe rînduri în corespondența sa. Astfel, după fuga lui Kunicki (10 ianuarie 1684), Petriceicu, rămas singur, iată ce scrie: „Ce să fac, unde să mă întorc, nu știu... Pe Dumnezeu, te rog întîmpină răul cît mai repede, cu putință, să nu se mai verse în viitor atîta sînge creștinesc printre localnici.” Apoi: „... căci prin întîrziere, însăși Polonia și creștinătatea va suferi pierderi.” Este o greșeală să credem că în acest om vorbea numai ambiția domniei.

În amărăciunea lui, Petriceicu își întoarce privirile spre Rusia. Anume, trimite la ruși pe marele cărturar Mitropolitul Dosoftei într-o misiune. Acesta este oprit la Kiev, unde rușii îi pun o serie de întrebări la care Dosoftei răspunde: „Polonii au făgăduit ajutor, aceștia însă sînt mincinoși și nestatornici, de aceea pe ajutorul lor promis din dragoste creștinească, moldovenii nu se pot sprijini.” Vă rog să rețineți faptul acesta: adeziunea unei mari personalități, ca aceea a mitropolitului Dosoftei, la acțiunea lui Petriceicu.

Acum, este bine să știți și cum a judecat cronicarul moldovean această răscoală; el exprimă, firește, sentimentele unei generații care a suferit prea mult de pe urma răscoalei și a înșelătoarelor promisiuni polone. „Atuncea și tătarii au bătut pre leșii și pre cazacii ce erau în Bugeac cu Kunețchi și pre moldovenii lui Petriceicu Vodă. Dusu-s-au Petriceico Vodă din Iași la Suceava mîncînd și jehuind și el ce au găsit, cît n-au mai rămas nimic în urma lui, moldovenii atuncea gata la jahuri, să ducea cari cum putea în Bugiac de aducea vite, boi, vaci și oi multe.

Iar apoi au plătit cu asupra jahurile ce au adus den Bugiac, și prada și robia ce au făcut tătarii nu să va uita în veci. Rămas-au și foamete mare după risipa țării de Petriceico Vodă, cît în doi ani nu se putea apuca oamenii de hrană, ce tot foamete era; acest bine au făcut Petriceico Vodă țării cu venirea sa în două rînduri în Țară den Țara Leșească.”

Țin să vă mai spun un lucru. Cronicarii, atît Pseudo Nicolae Costin, cît și Neculce, socotesc intervalul de timp scurs de la începerea răscoalei și pînă la instalarea în scaun a lui Dumitrașcu Cantacuzino ca pe o a doua domnie a lui Petriceicu Vodă. Ei au în cronicile lor capitole aparte, cu titluri în acest sens. La Pseudo Nicolae Costin: *De a doua domnie a lui Ștefan Vodă. Petriceico*; la Neculce: *Domniea a doua a lui Petriceico Vodă de la Iași*.

Durata acestei domnii trebuie socotită din ziua intrării lui Petriceicu în cetatea de scaun, adică în Iași. Aceasta s-a întîmplat în ziua de 19 decembrie 1683.¹⁴² Pseudo Nicolae Costin afirmă că Petriceicu a încercat să obțină chiar recunoașterea de la turci: „ce pînă era oastea la Bugeac,

¹⁴¹ N. Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 30.

¹⁴² *Mon. Hung. Hist. Torok-magy. államokm.* VI, p. 370 - 371, apud I. Moga.

începuse Petriceico Vodă a se cerca la turci. Era un boier pus pîrcălab la Galați, anume Alexandru Burnaz, ce fusese sluger mare, grec; ce-i scrisese Petriceico Vodă cărți să meargă la Serascherul că doară și-ar putea face de la turci pace, să-i dea domnia iarăși; ce n-au apucat a merge.” O confirmare a acestei știri nu avem și o socotim puțin probabilă. Înconjurat de Ieși și de cazaci, și de căpeteniile boierimii răsculate, urît de turci pentru actul de hainie care le-a adus înfrîngerea de la Hotin - nu cred că Petriceicu s-a putut gîndi să înceapă tratative cu Serascherul. Pseudo Nicolae Costin arată apoi că Petriceicu „au șezut în scaun în Iași numai 15 zile” după care, aflînd de înfrîngerea din Bugeac, a plecat „luînd calea spre Suceava.” Apoi, tot Nicolae Costin ne spune că Petriceicu Vodă „au mai șezut la Suceava pînă în luna lui martie; decia s-au dus și el în țara leșească.” Desigur că Petriceicu ar fi părăsit mai repede țara dacă tătarii ar fi năvălit pe urmele lui; însă Serascherul îi oprise pentru a nu îndîrji și mai mult populația și pentru a pregăti în felul acesta atmosfera necesară introducerii în domnie a lui Dumitrașcu Cantacuzino (pe care Serascherul îl și căftănește în februarie la Babadag). Că turcii apreciau la justa ei valoare mișcarea de obște a moldovenilor în jurul lui Petriceicu, ne-o arată măsura pe care Serascherul o anunță tîrgurilor „că Poarta va da scutire de tribut pe timp de 7 ani celor ce vor părăsi pe Petriceicu Vodă și se vor supune stăpînirii turcești.”¹⁴³

Plecarea lui Petriceicu fără a încerca o luptă cu adversarul său, Dumitrașcu Cantacuzino, se explică prin risipirea oștirii sale din pricina lipsei de bani. El a cerut să i se trimită grabnic un ajutor bănesc, arătînd că „altcum va fi expus ca în momentul apropierii tătarilor să fie părăsit de oștire;”¹⁴⁴ Nunțiul apostolic Pallavicini îi trimise 30.000 de fiorini;¹⁴⁵ dar banii sosiră prea tîrziu, după ce trupele se revoltaseră și trecuseră de partea lui Dumitrașcu-Vodă. Părăsit de oaste, părăsit și de boieri, Petriceicu plecă spre Dorohoi (aprilie 1684) și de aci prin Cernăuți trece mai departe în Polonia.

Se mai petrece un fapt care dovedește că într-adevăr a fost în țară o reacție a spiritului autohton: o parte însemnată din boierimea moldoveana opune lui Dumitrașcu grecul, pe Cantemir Clucerul, tip reprezentativ al boierimii de țară (a celei mijlocii). În această alegere, știți că se amestecă și Șerban, domnul Țării Românești. Acesta intervine pe lîngă Soliman să-l confirme în scaun pe alesul boierilor. O delegație pleacă chiar la Constantinopol, pentru ca să răstoarne pe Dumitrașcu și să-l susțină pe Cantemir.

Domnia a doua a lui Dumitrașcu Vodă Cantacuzino. Dar încercarea boierilor, cu tot sprijinul lui Șerban, n-a avut (cel puțin deocamdată) nici un succes. Dumitrașcu Cantacuzino a fost căftănit de serascher încă în cursul lunii februarie, la Babadag. La 1 aprilie el este arătat ca domnind,¹⁴⁶ de unde rezultă că s-a instalat în scaun în ultimele zile ale lunii martie, deci curînd după retragerea lui Petriceicu. Așa spune și Pseudo Nicolae Costin: „... au venit la scaun în Iași, în postul cel mare, în luna martie.”

Domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino întîmpină de la început o foamete cumplită cum nu se pomenise de mult în Moldova. Cauza principală a foametei ne-o lămurește Neculce: „... că fusese țara toată bejenită, și nu putuse oamenii ara, și nu se făcuse pîne.” Urmările au fost grele de tot. „Erau oamenii tot leșinați, morți, pe drumuri și pe ulițe, cît se mîncea om pre om! și podgheazuri din țara leșească totdeauna se slobozeau de stricau și prădau tîlhărit mult era; și de la Cotnar în sus era țara pustie.” Afirmația lui Neculce că *se mîncea om pe om* nu este o floare de stil. Nicolae Costin citează un caz: „în Iași au amăgit un țigan pre o fată săracă și au băgat-o într-o pivniță pustie, și acolo au ucis-o și au tăiat dintr-însa de au fript și au mîncat, precare l-au și prins Dumitrașco Vodă.”¹⁴⁷

Un fapt demn de reținut este că în aceste împrejurări de foamete cumplită, tătarii au făcut bune afaceri, căci au adus la Iași și prin tîrguri, cantități de grîne pe care le-au vîndut populației.

¹⁴³ I. Moga, *op. cit.*, p. 105.

¹⁴⁴ I. Moga, *op. cit.*, p. 107.

¹⁴⁵ I. C. Filitti, *op. cit.*, II, pag. 143-144.

¹⁴⁶ Hurmuzaki, V², p. 167.

¹⁴⁷ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 34.

Cronicarii spun că unele familii, neavînd bani, ca să obțină hrană, își dădeau băieții și fetele în robie la tătari! Dealtfel, mulți locuitori își găseau, ca robi, tihna și hrana în regiunile stăpînite de turco-tătari, unde nu ajungeau „podghiazurile” creștinilor. Astfel, încetul pe încetul, parte din moldoveni se vor îndepărta de ideea, „cruciadei” și vor deveni partizanii „păcii turcești.” (Exponentul acestui curent va fi în curînd Constantin Cantemir.)

La mizeria generală se adaugă stoarcerile domnului care, în pragul acestei a doua domnii, se găsea aproape ruinat. Datorită acestor stoarceri, el intră în conflict cu boierimea. La aceasta se adaugă conflictul cu Cantemir, căruia nu-i putea ierta că aspirase la domnie. Dar în jurul lui Cantemir era un întreg partid, al boierimii de țară, pe cînd în jurul lui Dumitrașcu Vodă erau doar cîțiva greci, „oameni de casă.”¹⁴⁸

Amenințat la tot pasul să fie ucis de domn, Constantin Cantemir „ia pe copiii și pe boierii cu care era înțeles” și fuge în Țara Românească, la Șerban. Dimitrie Cantemir, în opera închinată tatălui său, afirmă că „după retragerea lui Cantemir în Muntenia, mulți dintre cei dintîi boieri l-au urmat și s-au adăpostit la Șerban.”¹⁴⁹

Și în scrisul celorlalți cronicari - atît Pseudo Nicolae Costin, cît și Neculce - se vede disprețul boierimii moldovene pentru acest Dumitrașcu Cantacuzino; ne este înfățișat ca un bătrîn senil, plin de defecte, lipsit cu totul de calități. Exemplar tipic al decăderii morale constantinopolitane, el aduce în Moldova apucături urîte și dă un spectacol de imoralitate, care va ridica împotriva lui întreaga clasă conducătoare. „Doamna lui stătea la Țarigrad, iar aici își luase o fată a unei rachierite de pe podul vechi, anume Arhipoiaia, pe care o chema Anița.” În legătură cu aceasta, cronicarul dă o sumă de amănunte, care pun în lumină desfrînarea și cinismul lui Dumitrașcu Cantacuzino. Afară de aceasta, nu trebuie să uitați un lucru. Deși Cantacuzin, fiindcă trăise la Constantinopol, Dumitrașcu rămăsese grec. În Muntenia - unde fusese cămăraș în vremea lui Grigore Ghica - i se spunea chiar „Grecul.” Și acest fapt avea importanță, fiindcă în acea vreme (îndeosebi în urma domniilor lui Duca) influența grecilor sporise peste măsură și accentuase reacțiunea boierimii - a celei mijlocii, mai ales - și a tîrgoveților împotriva, lor.

Campania polonă din anul 1684. Sobieschi nu se putea mîngîia de insuccesul lui Petriceicu și al răscoalei moldo-căzăcești. Pe de altă parte nu trebuie să uitați că acum se găsea în Polonia o mare emigrație moldoveană, care îndemna pe rege la acțiune pentru înlăturarea lui Dumitrașcu Vodă „Grecul.” Nu mai puțin îl îndemnau la luptă solii lui Șerban Cantacuzino pe care regele îi primește la 12 iulie;¹⁵⁰ cel care conduce raporturile partidei naționale moldovenești cu Sobieschi era acum Miron Costin; prins cu Duca Vodă la Domnești, el era tratat foarte bine la curtea polonă.

Dar regele Poloniei avea posibilități militare și financiare destul de reduse. Vă spuneam că abia reușise să ridice prin august, circa 18.000 de oameni. Astfel începu Sobieschi lungul șir de campanii (1684-1691) sub semnul Ligii sfînte. Aceste campanii se vor repeta an de an fără alte succese decît pustiirea cumplită a Moldovei. Prinși de ploi și de inundații, polonii nu reușiră însă să treacă nici Nistrul. În vreme ce „sedeau în noroi pînă la genunchi”¹⁵¹ tătarii le tăiară orice posibilitate de aprovizionare. Sosirea seraschierului, cu Dumitrașcu Cantacuzino, găsi armata polonă incapabilă să primească lupta. Sobieschi se retrase, dînd însă drumul cazacilor să pîrjolească Țara de Jos; seraschierul, de asemenea, se retrase, lăsînd și el parte din tătari să ierneze în Moldova.

Mazilirea lui Dumitrașcu Vodă. Răscoala contra grecilor. Seraschierul Soliman avea un bun cap politic. El a putut să observe cu prilejul acestei campanii golul din jurul lui Dumitrașcu Vodă. Dar meritul de a fi scos pe acest venetic din tronul Moldovei revine, în primul rînd, lui Șerban Cantacuzino.

Știți că domnul Munteniei avea ura tenace; el nu putea uita partea pe care Dumitrașcu Vodă o avusese, cu ani în urmă, la uciderea tatălui său, Postelnicul Cantacuzino. Perseverînd, Șerban

¹⁴⁸ Dim. Cantemir, *Vita* p. 39.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 36.

¹⁵⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, XI, p. 148.

¹⁵¹ S. Ciampi, *Lettere militari del re Sobiescki*, Florența, 1830, p. 43-46.

reuşeşte să convingă pe turci că nu se poate rezista guerilei polone şi căzăceşti cu oameni ca Dumitraşcu şi că trebuie pus domn pe tronul Moldovei Cantemir, om brav şi cu mare experienţă militară. Dimitrie Cantemir spune că seraschierul Soliman, „pe lângă aceea că se înţelesese cu Şerban pentru a mazili pe Dimitrie, era prieten vechi şi din adîncă inimă cu Cantemir....” Astfel se decide mazierea lui Dumitraşcu Cantacuzino şi înscăunarea lui Constantin Cantemir.

Cu prilejul maziirii, nemulţumirile împotriva grecilor din jurul domnului izbucniră pe faţă cu violenţă. În fruntea mişcării sînt elemente din boierimea mijlocie pe care se întemeia partidul lui Constantin Cantemir. Iată cum povesteşte Neculce această răscoală: „Armaşul Flondor şi cu fratele său Gheorghiţă Ciudin, cu Mitrea căpitanul, cu Mileştii şi cu alţii au burzului tot tîrgul şi slujitorimea asupra grecilor, tot cu pietre şi cu beţe, de era curtea domnească plină de oameni. Iar grecii tot în casă şedeau, lângă Dumitraşcu Vodă şi se ascundeau care pe unde putea, şi mai vîrtos căutau pe un grec Saraeni, carele au fost bătut stupii lui Gavriliţă Vornicul şi a fost dat ştiubeelor foc. Şi purcegînd din Iaşi, Saraeni şi alţi greci tot dinaintea lui Husain bei mergeau, ca să nu-l poată lua moldovenii, că se ajunsese Dumitraşcu Vodă cu Husain bei de ţinea cu dînsul. Dar norodul tot îl suduia şi-l hătcăia şi arunca cu pietre şi cu lemne după dînsul, şi cu această cinste frumoasă au eşit Dumitraşcu Vodă din Moldova. Aşisderea la acea gîlceavă prins-au Flondor armaşul pre un alt grec, anume Mavrodin paharnicul şi l-au bătut şi l-au dezbrăcat de l-au lăsat numai cu cămaşa şi l-au pus pe un cal îndărăpt cu faţa spre coada calului şi-i dedese coada în mîni de o ţinea în loc de frîu şi-l ducea prin mijlocul tîrgului. Asemenea s-au întîmplat şi unui altui grec, anume Palaluga (Paleologu), de l-au luat cu pielea gol din feredeu.”

Dar, cum observă Xenopol, la atît se mărginea reacţiunea moldovenească împotriva grecilor: huiduiri şi batjocuri. „Nici o măsură serioasă - spune el - nu se lua pentru a împiedica reînturnarea lor în ţară.” În realitate, românii, nici nu puteau lua măsuri. Grecii trăiau într-o simbioză statală cu turcii; unii aveau funcţia militară, pe cînd ceilalţi o aveau pe cea economică. Lupta împotriva grecilor deci - cîtă vreme Principatele erau supuse Constantinopolului - era zadarnică; ea nu ducea la nici un rezultat. Domnii care voiau să cîştige bunăvoinţa Porţii trebuiau să se folosească tot de greci, uneori chiar de aceiaşi indivizi. Astfel, Mavrodin, grecul batjocorit de Flondor armaşul, este izgonit din ţară cu prilejul răscoalei de care v-am pomenit, dar revine în Moldova cu Constantin Duca, care îl face vistiernic; mai tîrziu e aruncat în ocnă de Antioh Cantemir, dar se salvează şi sub Mihail Racoviţă este din nou mare şi tare.

Neculce şi-a dat seama că împotriva grecilor nu se putea lupta şi că nu se puteau lua acele „măsuri serioase” cerute de Xenopol din pricină că izvorul puterii lor nesecate sta în această „simbioză” cu turcii, în chiar structura organică a Imperiului otoman. Scepticismul lui Neculce faţă de neputinţa ţărilor române de a se mîntui de greci s-a exprimat în cuvinte de o rară frumuseţe:

„Cînd o vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier şi turci în Țarigrad şi lupii să nu mai mănînce oi în lume, atunci poate nu vor mai fi nici greci în Moldova şi Țara Românească, nici vor fi boieri, nici or putea mînca aceste două țări. Focul îl stingi, apa o iezeşti şi o abaţi pe altă parte, vîntul, cînd bate te dai în lături într-un adăpost şi te odihneşti, soarele intră în nouri, noaptea cu întunecimea ei trece şi se face iar lumină, iar de grec a scăpa nu este cu putinţă.”

Dumitraşcu Cantacuzino-Grecul şi-a sfîrşit viaţa la Constantinopol, în mare mizerie. Vă amintiţi dintr-o prelegere trecută că noul domn, Constantin Cantemir, recunoscător lui Şerban-Vodă pentru sprijinul ce i-a dat, făgădui domnului muntean „că din cuvîntul lui nu va eşi, ce-i va porunci pe voie i-a face toate” şi că îndeosebi va ţine partea Ligii creştine împotriva turcilor. Vom vedea însă că împejurările speciale prin care va trece Moldova vor împiedica pe Cantemir să-şi împlinească făgăduiala.

Prelegerea a XV-a

DOMNIA LUI CONSTANTIN CANTEMIR

V-am arătat împrejurările în care se încheie domnia lui Dumitrașcu Cantacuzino și anume v-am vorbit de răscoala pe care o fac boierii, în ultimele zile ale acestei domnii, împotriva grecilor, care înconjurau pe domn.

Ați văzut totodată mișcarea boierimii de țară în favoarea lui Constantin Cantemir și sprijinul pe care l-a dat acestei mișcări Șerban Cantacuzino. În legătură cu urcarea pe tron a lui Cantemir, Neculce spune: „Venit-au domn Țării Moldovei Constantin Cantemir Vodă, pre carele l-au ales la domnie boierii Țării Moldovei în locul lui Dumitrașcu Vodă, cu nevoința și cheltuiala lui Șerban Vodă Domnul muntenesc”. Este deci o domnie în care voința țării a avut o parte însemnată. Constantin Cantemir este călănit în ziua de 15 iunie 1685 și ajunge la Iași în 5 iulie 1685. În ce privește viața și domnia lui, avem multe amănunte în cartea fiului său Dimitrie, *Vita Constantini Cantemiri*.

Pentru a schița portretul acestui om excepțional, rămânem însă la Neculce. Iată ce ne spune acesta: „Carte nu știa și numai iscălitura învățase a o face; practică bună avea; la voroavă era sănătos; mînca bine și bea bine. Semne multe avea pe trup de la războaie, în cap și pe mîini, de pe cînd fusese slujitor în Țara Leșească. La stat nu era mare, era gros, burduhănos, rumăn la față, buzat; barba îi era albă ca zăpada; cu boierii trăia bine pînă la o vreme, pentru că era om de țară și-i știa pre toți, anume carele cum era, și nu era mîndru, nici făcea cheltuială Țării, că era un moșneag fără doamnă, și avea doi feciori beizadele, pe Antioh și pe Dumitrașcu, din care cel din urmă era zălog la Poartă împreună cu alți feciori de boieri.”

Subliniez: „era boier de țară”. Aceasta spune mult. Tot boier de țară fusese și Petriceicu; erau ridicați, și unul și celălalt, de mișcarea națională. Cantemir este exponentul tipic al boierimii din Țara de Jos, unde reacțiunea era mai puternică. Nu uitați că aici moldovenii ședeau neconținut sub amenințarea turcilor și tătarilor din Bugeac. Era acolo, în Țara de Jos, o boierime moldovenească vitează, o cavalerie veșnic în stare de cruciadă, mereu în luptă împotriva Islamului.

Poezia noastră populară a păstrat amintirea acestei categorii de luptători. Vă amintiți cu toți de acel vestit Toma Alimoș, „boier din Țara de Jos”. Ei bine, alături de Toma Alimoș așezați și pe tatăl lui Constantin Cantemir care murise în luptă cu tătarii din Bugeac. Așadar, Constantin Cantemir se trăgea din această categorie de luptători. În fruntea mișcării care-l proclamă domn sînt „josenii” cu Gavriliță Marele Vornic al Țării de Jos.

Pentru datele biografice și genealogice, e bine să citiți pe Dimitrie Cantemir. Iată ce ne spune el: „Constantin Cantemir s-a născut în anul 1612 de la Mîntuirea lumii, în luna noiembrie în 8, din părinții Teodor Cantemir și Maria, în satul părintesc ce se zice Silișteni, în ținutul Faldului, pe râul Hanului.

Părintele lui, Teodor, era de obîrșie din vechiul neam al Cantemirilor, fiu al lui Nistor, nepot al lui Vasile, strănepot al lui Ivan, din strămoșii Grigore și Teodor Cantemir, care primise porecla de Silișteanul, acela dintre Cantemirii de la Crîm care s-a întors la steagul lui Hristos sub Ștefan Vodă zis cel Mare, în anul de la facerea lumii 6951”. Vedeți aici amintită originea tătărească a lui Cantemir, origine care a făcut obiectul unor controverse. S-a zis că, pentru a da o mare rezonanță militară numelui tatălui său, Dimitrie a pretins că acesta se trăgea din tătari.

Mai departe, Dimitrie Cantemir spune: „Tatăl lui Constantin Vodă, Teodor Cantemir, a avut doi fii, Constantin și Nistor (ci pe Nistor din a doua soție, căci mama lui Constantin a murit la șase luni de la nașterea fiului ei) și o fată mai mare decît Constantin, care, închinîndu-și fecioria lui Hristos a primit shima monahicească și s-a numit Macrina. A murit slăbită de bătrînețe în anul 1677 și s-a îngropat în mănăstirea părintească anume *Urlați*, fiind îngropată cu cinste de către frații săi Constantin și Nistor în cimitirul străbunilor lor.”

Teodor Cantemir, tatăl lui Constantin, a murit luptînd și apărînd țara de tătarii din Bugeac. Iată faptul povestit de Dimitrie Cantemir: „Năvălind tătarii din Crîm și din Bugeac (Teodor) a apărut vitejește Ținutul Codrului, care i s-a fost încredințat și a fost rănit greu de tătari, din care rană

peste puține zile a și murit”. Moartea lui Teodor pune la grele încercări viața fiului său; Constantin începe de acum o viață de soldat rătăcitor. Trece în Polonia și se înrolează în armata leșească. Dimitrie Cantemir povestește astfel: „Constantin Cantemir, când a ajuns la 15 ani după moartea părintelui său și pierderea desăvârșită a stăpînirilor sale, părăsindu-și țara, s-a dus în Polonia la regele Cazimir. Pe vremea aceea era război neconținut între poloni și svezi, cu dese lupte în care Constantin, deși încă tânăr, a dat polonilor dovezi care nu sînt fără preț, de virtute și de bărbăție.”

Iată deci confirmată informația dată de Neculce, că a servit în armata polonă. Datorită calităților lui militare, a ajuns comandantul moldovenilor care se găseau în număr mare în oastea polonă; moldovenii refugiați în Polonia formau o cavalerie ușoară, al cărei comandant era Constantin Cantemir. „De aici - mărturisește Dimitrie - a cîștigat foarte multă trecere la rege și la hatmanul cel mare Sobieschi, și nu mult după aceea a căpătat sarcina de căpitan peste 1.000 de ostași de armătură ușoară, ceată care era alcătuită din moldoveni. (Și Sienkievicz în romanele sale istorice amintește de ostașii moldoveni.) În această dregătorie a slujit regelui Poloniei cu credință și faimă mare 17 ani întregi.”

În această vreme Constantin Cantemir a trecut prin o mulțime de aventuri militare: atacul de la Thorn (Cantemir era stegar), când are un duel cu 2 ofițeri suedezi deodată; „altădată, fiind chemat în fruntea oștii la o luptă în doi de un ofițer sved, în fața regimentelor îl dă jos de pe cal pe sved și-l aduce prins căpeteniei sale”. Noi facem din povestirea lui Dimitrie Cantemir pentru viața tatălui său povestea întregii emigrații moldovene din Polonia, în sfîrșit, în 1664, obosit de lupte, revine în țara strămoșilor săi. Dar în Moldova nu se împacă: el era învățat să ducă viață de soldat. De aceea trece în Țara Românească, unde domnea Grigore Ghica. Intră în serviciul acestuia și repede se distinge - la o vînătoare - ca bun ochitor. Grigore Ghica îl face ceauș spătăresc, adică ajutor de hatman. Stă în Țara Românească pînă la 1663. Se ilustrează, în această vreme, prin alte isprăvi militare - minunate pentru cine ar vroi să romanteze viața acestui soldat rătăcitor. Săvîrșește în vremea aceasta slujbe foarte primejdioase. Astfel, este trimis de Grigore Ghica să spioneze în Bugeac. Constantin Cantemir se încumetă, cercetează Bugeacul singur și aduce de acolo și un prins, pe o căpetenie tătărească, un mîrzac. Se întîmplă însă fuga lui Grigore Ghica. Cantemir trece și el în Moldova și ajunge în slujba lui Eustratie Dabija. I se dă Isprăvnicia Ținutului Codrului la graniță, unde slujiseră și strămoșii săi.

Cînd se întoarce însă Grigore Ghica în București, se duse și Cantemir să se apere de o acuzație ce i se adusese de către acesta. Se întîmplase că la fuga din domnie a lui Ghica, un slujitor îi furase acestuia parte din vistierie. Cantemir, bănuind de complicitate cu acest slujitor, nu avusese cum să se apere. Cînd află că Ghica s-a întors în domnie, Cantemir vine și se dezvinovățește; dar deși domnul îl iartă, el nu mai rămîne mult în Țara Românească și se reîntoarce în Moldova ... „ori din iubire pentru țara sa, ori pentru nesfîrșitele griji pe care le îndurase în rătăcirile sale...”

Acum are de la Dabija Vodă, pe lîngă paza Ținutului Codrului (Isprăvnicia) și Vornicia Bîrladului - supravegherea graniței spre Bugeac. La curtea lui Dabija a dus-o bine: „A trăit astfel în domnia acestuia și la curte, între boieri, în cea mai mare cinste, tuturor fiind iubit și cu plăcere. Săvîrșia cu grăbire și înțelepciune orice treburi, ori ale obștii ori îndeosebi ale domnului, și mai ales la întîlnirile cu tătarii, care se chiamă la dînșii Ilim, toată povara lucrurilor se sprijinea numai pe dînsul. Căci nu mai puțin tătarilor decît moldovenilor se socotea că le este drept judecător al lucrurilor și treburilor.”

Cantemir este un admirabil guvernator de provincie mîrginașă. Acest soldat bătrîn unea în sine experiența cu energia cutezătoare. Tătarii nu numai că se temeau de el, dar și ascultau de înțelepciunea lui.

În anul 1665 murind Dabija, vine la tronul Moldovei Duca-Vodă, „care-i încredințează lui Cantemir aceeași cîrmuire a Cedrului și strîngerea dărilor de la acele ținuturi, precum și apărarea granițelor de către tătarii Nogai care veneau din nou”. Deci, din nou soldat de frontieră. Sub Duca a doua oară (1668-1672), Constantin Cantemir apără Curtea contra răsculaților orheieni și lăpușneni, îi respinge și-i aduce la ascultare. Duca Vodă îl face mare clucer. În călătoria pe care o face sultanul Mohamed la Camenița, clucerul Cantemir îi este atașat ca însoțitor (călăuză). Experiența lui ostășească, cunoașterea drumurilor, a lucrurilor și a oamenilor, priceperea lui în treburile leșești și

căzăcești toate acestea îl făcură cunoscut și iubit în tabăra sultanului. Sultanul însuși îl asculta și se sfătuia cu el.

Cînd Duca este mazilit, Petriceicu Vodă îl menține ca atașat pe lîngă sultan. Are acum ocazia să salveze haremul sultanului de un atac al polonilor. Cantemir cu 700 moldoveni rezistă atacului cîtorva mii de poloni. „... Eunucul, pierzînd orice nădejde, uimit, nu știa ce să facă. Deci îl cheamă pe Cantemir și-i spune: Iată, dușmanii sînt mulți, iar noi foarte puțini; ce să ne facem?” Cantemir trimite un om să vestească pe sultan, iar el „strîngînd carele în cerc și dînd drumul cailor, pedestrașii înfrîngeau asaltul polonilor. Astfel s-au luptat 8 ceasuri, pînă ce s-a văzut de către poloni venind ajutor din depărtare ...” „Astfel, prin vitejia lui Cantemir, au fost scăpate soțiile sultanului. Eunucul povestește celor ce veneau într-ajutor (și sultanului apoi), virtutea, vitejia și nebiruitul suflet al lui Cantemir”. Sultanul îi laudă aceste calități și-i făgăduiește domnia, ca răsplată. Dar de aici înainte viața lui Constantin Cantemir este mai puțin plăcută. Domnii care urmează îl bănuiesc că umblă după domnie „deși el nu căta niciodată domnia - spune Dimitrie - și a slujit întotdeauna cu credință și fără pată tuturor stăpînilor”. Devenise un curtean temut de toți demnii care au vrut să se servească de sabia lui. Dumitrașcu Cantacuzino - în prima domnie - îi dă lui Constantin Cantemir serdăria, „care serdărie este cîrmuirea întregului ținut al Moldovei dincolo de apa Prutului și călărașii acelor părți pînă la Hotin, Bender, Bugeac, orînduiți la graniță ascultă de dînsul”.

Sub Antonie Ruset, Cantemir, necăjit, „s-a dat la o parte și a rămas fără dregătorie, acasă la dînsul, timp de doi ani de zile”. Sub Gheorghe Duca a treia oară, Cantemir este un timp Capuchehaia la Poartă. Duca Vodă încearcă însă să-l piardă, trimițînd vorbă Vizirului că i-a dat lui Cantemir o sumă de bani pe care acesta și-a însușit-o. Cantemir este silit, fără vină, să plătească acea sumă din împrumuturi. Anul 1683 - anul expediției contra Vienei - face pe Duca să simtă nevoia lui Cantemir; îl cheamă și pe el în corpul expediționar. Cantemir intră în joc. Dar la puțină cale de marș, simțindu-se urmărit și pizmuit de Duca, îi cere voie să se întoarcă în țară, la ținutul său, al Codrului, unde în lipsă tătarii îi jefuiseră curtea și moșiile. Obține permisiunea de a se înapoia. Ajuns acasă, după prădăciunile tătărești, Cantemir ridică întregul ținut, cu sate, cu mii de oi, cai etc., și trece în Țara Românească. Șerban Cantacuzino dă voie emigranților moldoveni să se așeze, cu tot avutul lor, prin sate anume, în Țara Românească.

La întoarcerea de la asediul Vienei, Duca este prins la Domnești de către oamenii lui Petriceicu. Știți că acesta a scris și lui Cantemir, cerîndu-i să participe la răscoală și la lupta pentru neatîrnare. De atitudinea lui Constantin Cantemir față de Petriceicu, v-am vorbit și în prelegerea trecută. Acum vă redau cuvintele fiului său: „Cantemir, văzînd lucrurile lui Petriceicu neașezate și domnia lui nestatornică sub ocrotirea polonilor, răspunse că nu poate să-și lase tovarășii și să facă una ca aceasta înainte de ase întîlni cu Șerban Vodă, adăogînd că mai știe despre intrarea lui Duca Vodă în hotarele Moldovei... așa că nu poate crede că este sigur să se întoarcă în Moldova cît timp trăiește sau ține domnia Duca. Dar ginerelui său Lupu îi dă voie să meargă la Petriceicu...”

Ginerele lui Constantin Cantemir, Lupu, era văr cu Bainski, nepotul lui Petriceicu. Bainski este cel care arestează pe Duca la Domnești. Tatăl lui Bainski, Bogdan, fusese tăiat de Duca pentru că afitase pe lăpușneni la răscoală. Duca voise să-l piardă și pe tînărul Lupu. De aceea dase ordin tuturor boierilor ca nici unul dintr-înșii să nu-l chezășuiască. Indignat peste măsură că nimeni n-are curajul, Constantin Cantemir l-a luat el sub chezășia sa pe acest viitor ginere. De aci bănuiala lui Duca că ar fi avut și el legături cu răscoala lăpușnenilor (mai ales că în vremea aceasta Cantemir avea sub paza sa ținutul unde se ridicaseră răsculații). Vedeți cît de veche era ura lui Duca împotriva lui Cantemir.

Dar împrejurarea cu tînărul Lupu ne arată firea cavalească și dreaptă a noului domn. Turcii n-aveau însă încredere într-un domn pe care îl indicase voința țării. De aceea, ei obligară pe Cantemir să trimită ostateci la Constantinopol: „Seraschierul, după porunca sultanului, a zis că el trebuie să-și trimeată fiul și 6 fii de boieri de rangul I-iu la Constantinopol ca ostateci; altfel Poarta nu se poate încrede în moldoveni, care chiar acum își uniseră armele cu polonii, se dăduseră de partea lui Petriceicu, trimis de craiul leșesc și făcuseră multe fapte nelegiuite contra Bugeacului...”

Această împrejurare, trimiterea fiilor săi la Poartă, va contribui, de asemenea, la schimbarea de atitudine a lui Constantin Cantemir față de turci; el nu va putea să servească decît în ascuns

cauza creștină de teama că primejduiește viața copiilor săi. (Aceștia au fost pe rînd la Constantinopol ca ostateci.)

Totuși, într-una din scrisorile pe care le trimite lui Sobieschi, Cantemir declară că dacă împrejurările militare ar fi cu adevărat prielnice cauzei creștine, n-ar pregeta să-și sacrifice și fiul pentru izbînda împotriva păgînului.

18 aprilie 1939

Prelegerea a XVI-a

DOMNIA LUI CONSTANTIN CANTEMIR
(continuare)

Politica externă. Cantemir partizanul „păcii turcești”. Am ajuns în urmărirea vieții și activității lui Constantin Cantemir la începutul domniei lui. Vă spuneam că a găsit țara într-o stare de plîns. Se pare că niciodată Moldova n-a cunoscut o situație mai dureroasă. O anarhie cumplită stăpînea pretutindeni. Pustiirea sistematică întreprinsă de bandele de cazaci și poloni (podgheazuri) ca și jafurile turco-tătărești următoare campaniilor din 1683 și 1684 o aduseseră în această stare. Polonii sînt stăpîniți în vremea aceasta de ideea că Moldova trebuie pustiită în jurul Cameniței, pentru a nu servi ca bază de aprovizionare turcilor: „Craiul, avînd nu știu ce necaz pe moldoveni poruncise căpeteniilor să se prade Moldova cît mai larg pot, căci zicea că din Moldova se hrănește straja Cameniței, care dacă ar lipsi, Camenița de mult ar fi fost ocupată de dînsul.”¹⁵²

Dealtfel, cum v-am spus și altă dată, momentul politic general este de cea mai mare însemnătate. Asistăm la zvîrcolirea deznădăjduită pe care o face Sobieschi după despresurarea Vienei, de a obține Poloniei *ieșirea la Marea Neagră*; este lupta supremă pentru adaptarea statului la noul regim economic al lumii.

Sforțările polonilor se izbesc însă de rezistența înverșunată a turcilor, hotărîți să-și apere aceste poziții (Bugeacul și cetățile) fără care dominația lor la gurile Dunării și pe Marea Neagră cădea. Pentru moldoveni, lupta aceasta de uzură (căci mari bătălii n-au prea fost) s-a soldat cu ruina și împrăștierea țării și populației.

Se pune acum întrebarea: de ce devine Constantin Cantemir partizanul „păcii turcești”? În această privință, știți unele lucruri. V-am spus încă de la începutul acestor prelegeri, și am repetat-o, că polonii - atît de însuflețiți pentru cruciadă - lăsau mult de dorit ca organizare politică și militară. O dietă cu activitate înceată, incapabilă de hotărîri eroice, din pricina unei practici anarhice a dreptului de *veto*, paraliza sistematic marile proiecte politice și inițiativele militare ale regelui. Fără armată proprie, fără bani, domnia lui Sobieschi se întemeia doar pe sprijinul cîtorva castelani devotați - admiratori personali - și pe ajutoarele financiare, destul de slabe, ce primea de la Roma. Sub raportul tehnic militar, polonii erau departe de cerințele vremii (baza oștirii o alcătuia și acum tot cavaleria); trupele de infanterie erau puține - și mereu nemulțumite din pricina lipsei de bani - iar artileria era, de asemenea, insuficientă. Vă rog să rețineți faptul că cererea de tunuri a răsculaților moldoveni și cazaci (care voiseră să atace și cetățile pontice) n-a fost satisfăcută. În general organizația de asediu a armatei polone era foarte slabă. Astfel, pe cînd germanii reușesc să cucerească una după alta cetățile din Ungaria, și să libereze această țară de turci, polonii nu reușesc să cucerească nici Camenița. Campaniile lor sînt din această pricină fără urmări serioase; mai mult incursiuni, urmate de retrageri repezi. În cele din urmă, cruciada polonă va degenera într-o guerilă dusă cu bande care n-au alt scop decît să împiedice comunicațiile și aprovizionările turcești.

Nimeni mai bine decît bătrînul Cantemir nu cunoștea slăbiciunile republicii polone, fie sub raportul organizației militare, fie sub acela al posibilităților economice. Servise doar o parte din viață în armata polonă. El știa ce înseamnă o armată modernă, căci o văzuse pe cea suedeză. Sistemul polonilor de a face războiul - pustiind Moldova, ca să moară turcii din cetăți de foame! - nu poate fi tolerat de un om cu demnitate și cu iubire de țară, așa cum ne apare din izvoare Constantin Cantemir. Dealtfel, chiar Petriceicu - vă amintiți - văzînd cum evoluează „cruciada” și urmările ei dezastruoase asupra poporului moldovean, are accente de indignare în corespondența lui cu căpeteniile polone: „sărmanii locuitori ai acestei țări” spune el undeva, sau „Pentru Dumnezeu... să nu se mai verse în viitor atîta sînge creștinesc printre localnici...”¹⁵³

Era firesc deci să se producă în Moldova după reacția împotriva domnilor „turci” și „greci”, o altă reacție împotriva acestor „cruciați” care prin nechibzuința lor duceau de rîpă țara Moldovei.

¹⁵² D. Cantemir, *Vita...*, p. 65.

¹⁵³ I. Moga, *op. cit.*, p. 103.

Exponentul acestei reacții va fi Constantin Cantemir. Credința acestuia era că încă nu sosise ceasul ridicării românilor împotriva turcilor, pentru neațmărire. El cere tuturor răbdare și prudență, căci „... nu este de laudă când începe cineva un lucru foarte bun, la vreme nepotrivită și fără folos.”¹⁵⁴

Dar în afară de considerațiile politice și militare de mai sus, Cantemir Vodă avea - cum ați văzut în ultima prelegere - și un motiv personal de a rămâne credincios turcilor: zălogise pe fiul său Antioh („că el - Cantemir - are două pricini mai ales, care îl împiedică deocamdată de la legătura fățișe a armelor: întâi că știe pe fiul său mai mare la sultan ostatec cu câțiva fii de boieri.”¹⁵⁵)

Politica internă. Înainte de a urmări modul cum s-au desfășurat campaniile polone din 1685 și 1686 - pe care, de altfel, le mai cunoașteți din prelegerile anterioare - să urmărim politica internă a noului voievod. Iată ce ne spune în această privință Dimitrie Cantemir în opera închinată tatălui său:

„Ajungând la Galați, întâi se îngrijește să aducă la locurile lor și pe locuitorii țării fugiți în Ardeal și Țara Leșească de tirania lui Dimitrie și mai ales pe aceia care sau înainte sau împreună cu Petriceicu ieșind își petreceau viața în Polonia. Care aflând de ridicarea în domnie a lui Cantemir, toți fără zăbavă au alergat la dînsul.” Apoi Cantemir caută să-i readucă și pe cei refugiați în Polonia. Curînd încep să se vădească efectele întoarcerii băjenitorilor:

„Pe care Vodă primindu-i cu bunăvoință, pe fiecare-l potrivește după rangul său în dregătorii și orînduiește. Dar pretutindeni erau turburate și zguduite trebile Moldovei, țara fiind pustiită aproape pînă în adîncul ei de atîtea năvăliri ale tătarilor, leșilor și cazacilor și prefăcută în pustiu.

La Iași, afară de Curte și monastirile domnești, toate casele erau arse și pe orășeni i-au aflat împrăștiați și răzleți prin ținuturile vecine, care în curs de trei luni toți s-au întors la locurile lor și țara, chemată la viață ca din mormînt, a căpătat o înfățișare mai veselă.”

Între cei care se întorc din Polonia sînt și Costineștii, Miron și Velicico.

Dimitrie Cantemir spune că după moartea lui Petriceicu „li s-a scăzut moldovenilor care luptau sub steagurile leșești leafa, apoi a încetat cu totul, așa încît Miron deși a lăudat totdeauna pe poloni strașnic, ajuns la cea din urmă sărăcie, cu tot neamul lui, s-a gîndit a se întoarce în țară”. Șezuse în Polonia un an și jumătate. Vorbind de întoarcerea Costineștilor, Neculce spune: „Cînd s-au întors, era foarte scăpătat, și l-au avut Cantemir Vodă în cinste și în milă, boierindu-i pre tustrei fiii, făcînd pe Ioniță serdar, pre Neculaie logofăt al treilea și pre Pătrașcu cămăraș mare, logodindu-și cu acesta și pre fiică sa Domnița Safta. Iar pre Miron Costin l-au făcut staroste la Putna, și pre frate-său Velicico hatman.”

Vechi luptător, el știe că primul temei al domniei și al ordinei este oastea; s-a îngrijit, deci, de reorganizarea ei: „Apoi scrie ostași de tot felul, osebește rîndurile lor după regulile pe care, ca ostaș bătrîn le cunoștea, și le orînduiește, gonește pe prădători, îi prinde, pe alți tîlhari îi pedepsește cu moartea și astfel, în puține zile, face starea țării mai liniștită.”¹⁵⁶

Costineștii au ajutat mult pe Cantemir la restabilirea ordinii. Velicico hatmanul s-a dovedit om viteaz în luptele cu faimoasele „podgheazuri”. N-avea însă totdeauna noroc. Neculce spune că „Velicico năvălia în războiu singur, cu sulita în mînă...” A fost și rănit. „Era un om de fire și de treabă la toate socotelile lui, și îndrăzneț bun; numai că neavînd nici cu cine, au doară nici noroc la războiu n-avea să-i slujească, că pe unde mergea îl tot bătea.”

Și Miron Costin, ca staroste, s-a dovedit om energetic. Au tocmnit două corpuri de seimeni și hănsari cu care reuși să curețe Țara de Jos de bande. „Odată la o bătaie, au prins patruzeci de tîlhari, și i-au tot tăiat cîte în patru bucăți, și i-au pus prin prepelece, pe la drumuri...”¹⁵⁷

Campania polonă din anul 1685. Lupta de la Boian. Din nenorocire, acțiunea de restabilire a ordinii este întreruptă de reînceperea campaniei polone. Sobieschi era mai hotărît ca totdeauna să întreprindă mult visata expediție care trebuia să-l ducă - peste țările române - pînă în inima

¹⁵⁴ D. Cantemir, *Vita* ..., p. 60.

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 57.

¹⁵⁶ D. Cantemir, *Vita*..., p. 41-42.

¹⁵⁷ Neculce, II, p. 234.

Imperiului otoman. Dar proiectul regelui întâmpina opoziția violentă a Dietei. V-am spus și altădată că în Dieta polonă se formase un partid filo-francez, care urmărea să împiedice războiul contra turcilor, sau să-l mărginească la asediul Cameniței. Regele avu nenorocul ca această opoziție să fie sprijinită și de marele hatman Iablonowski. Atacul adversarilor săi din Parlament fu atât de veninos, încât Sobieschi dezgustat, renunță la comanda campaniei, lăsând-o lui Iablonowski.¹⁵⁸

Constantin Cantemir nu înțelegea încă nici să facă acte de dușmănie împotriva polonilor. El caută să ajungă cu ei la o înțelegere pașnică dar nu izbuti. La 10 septembrie un podgheaz tare de 1.500 de oameni pătrunse pe neașteptate pînă la Iași. La Copou îi întâmpina hatmanul Velicico, dar fu învins. L-ar fi prins și pe Vodă „de nu s-ar fi mutat în Cetățuie.”¹⁵⁹

În aceste împrejurări, Constantin Vodă Cantemir a dovedit multă stăpînire de sine. El încercă din nou calea pașnică și trimise la hatmanul polon pe călugărul minorit Del Monte pentru a-i arăta că el, ca și Șerban Cantacuzino, este de partea Ligii sfînte, dar că nu i se poate alătura fățiș înainte de vreme. Polonii să cruțe Moldova, care este sfîrșită de jafuri, și să caute a cuceri Camenița; fără cucerirea acesteia nu vor putea stăpîni nici o palmă de pămînt în Moldova chiar de-ar jefui-o zeci de ani.¹⁶⁰ Dacă nu se mulțumesc cu atîta, îi sfătuiește să meargă asupra Bugeacului.¹⁶¹ Și mai tîrziu, în 27 septembrie, găsim o solie moldovenească de 25 de persoane, mergînd în tabăra hatmanului polon.¹⁶²

Aceste solii dovedesc că domnul moldovean a făcut încercări disperate să împace punctul său de vedere cu cel polon, pentru a împiedica, desigur, intrarea într-un conflict fățiș și direct, cu marea putere creștină. Nu a reușit însă.

Polonii coborîră în Bucovina pînă la Boian unde, după cum știți, avu loc la 1 octombrie 1685 ciocnirea cu turco-tătarii, alături de care se afla și Cantemir cu 5.000 de ostași moldoveni. Soarta voi - împrejurările nu sînt prea lămurite - ca lupta să înceapă tocmai în sectorul ocupat de Cantemir. Acesta ripostă cu mare energie și respinse pe poloni. Se pare chiar că atacul lui Cantemir a fost determinant pentru soarta bătăliei.

Dimitrie Cantemir, în *Istoria Imperiului Otoman*¹⁶³ face o mențiune, în care este străvezie intenția de a lăsa polonilor răspunderea ciocnirii; aceștia, spune el, au atacat pe Cantemir deși domnul moldovean le trimetea în ascuns informații și sfaturi. Ni se mai spune că domnul, văzînd pe poloni venind asupra moldovenilor „rămase surprins”; el credea însă că polonii „au rătăcit direcția”. Atunci, pentru a împiedica totuși ciocnirea între creștini, Cantemir „ordona a eși la arme cincisprezece sute de oameni ai săi”; nu însă pentru a se bate „ci spre a arăta prin semnul crucii de stindarde că sînt frați”. Polonii însă au năvălit asupra moldovenilor „ca și cînd ar fi fost turci”. La zgomotul luptei, năvălesc asupra polonilor și turco-tătarii. Lovită din două părți, oastea hatmanului bate în retragere.

Nu cred că lucrurile s-au petrecut chiar așa. Partizan al politicii de echilibru, neîubind pe turci, dar neînțelegînd nici pretențiile polonilor de a vasaliza Principatele, exasperat de îndrăzneala și cruzimea podghiazurilor și de disprețul cu care s-a răspuns soliilor lui repetate, Cantemir - avem toate motivele s-o credem - și-a dat toată osteneala să împiedice victoria lui Iablonowski la Boian; a împiedicat în felul acesta ocuparea țării și poate primejdii încă mai mari.

Că acțiunea militară a lui Constantin Vodă la Boian a fost determinantă, o mărturisește dealtfel chiar Dimitrie Cantemir, însă în altă scriere: „Astfel fugăriți și învinși polonii, Cantemir își aude lauda mare de la Seras-chier, care după ce a isprăvit cu totul lupta, arătînd sultanului că toată biruința aceea foarte fericită este de pus în sama lui Cantemir Vodă domnul Moldovei...”¹⁶⁴

Și din Nicolae Costin reiese că domnul Moldovei a atacat fără menajamente: „Domnul au eșit singur cu capul lui și cu curtea lui, cu boiernașii și slujitorii, ce avea mai de treabă, la harță și mare

¹⁵⁸ Salvandy, *op. cit.*, p. 170- 174.

¹⁵⁹ Neculce, *Letopisește*, II, p. 232.

¹⁶⁰ I. Moga, *op. cit.*, 129.

¹⁶¹ *Ibidem*.

¹⁶² C. Chovaniecz, *Miron Costin en Pologne*, apud Moga, p. 130.

¹⁶³ D. Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, vol. II, p. 519-520.

¹⁶⁴ D. Cantemir, *Vita...*, p. 49.

vitejie au arătat la acea aripă dincotro au dat el năvală asupra leșilor, cât spun că îndată au legat leșii tabăra și au clătit înapoi într-acei ceas.”¹⁶⁵

Și din izvoare străine se confirmă că moldovenii au luptat vitejește împotriva polonilor.¹⁶⁶ Într-un izvor polon se atribuie moldovenilor doar rolul de a fi arătat turcilor potecile prin păduri, pentru ca să înconjoare oastea lui Iablonowski.¹⁶⁷ Dintr-o biografie închinată lui Sobieschi, vedem că după luptă polonii se acuzau între ei de înfrângerea suferită la Boian; Iablonowski învinuiește pe rege că a întârziat intenționat să trimită ajutorul cerut; de aici eșecul.¹⁶⁸ Este acuzat și Cantemir că a spionat planul campaniei polone prin Del Monte. Dar Del Monte dezmente afirmația.¹⁶⁹

Un fapt demn de reținut este afirmația agenților lui Apafi că „trădarea” moldovenilor la Boian se datorește sugestiilor diabolice date lui Cantemir de Șerban Cantacuzino.¹⁷⁰

Că domnul Moldovei se temea de tendințele imperialiste ale Poloniei o aflăm - indirect - din acel raport al cardinalului Buonvisi de care v-am mai vorbit. Vă amintiți că diplomatul catolic spune lui Sobieschi că: „Domnii români vor putea fi atrași de partea Ligii sfinte numai dacă polonii le vor da asigurări că nu urmăresc cucerirea Țărilor Române ci eliberarea lor de sub turci”.

Ați văzut din prelegerea a IX-a că Șerban Cantacuzino s-a sustras bătăliei de la Boian și a căutat să se întoarcă repede în Țara Românească. La întoarcere a trecut prin Iași unde a fost primit, în numele lui Constantin Cantemir, de fiul acestuia Dimitrie, copil încă la data aceea.¹⁷¹

Ca să vă dați seama de pustietatea pe care o lăsaseră în urmă prădăciunile polonilor, cazacilor și turco-tătarilor din 1684 și 1685 este demnă de reținut mărturisirea lui Dupont, un trimis al regelui polon care a declarat că n-a văzut un om de la hotarul Pocuției până la Iași.

21 aprilie 1939

¹⁶⁵ N. Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 38.

¹⁶⁶ Abbé Gabriel-François Cover, *Histoire de Jean Sobieski roi de Pologne*, Amsterdam, 1761, III, p. 51.

¹⁶⁷ I. Moga, *op. cit.*, p. 131-132.

¹⁶⁸ Salvandy, *op. cit.*, III, p. 177.

¹⁶⁹ *Arh. Vatic. Num. Pol.* V, 103, f. 344-345.

¹⁷⁰ *Mon. Corn. R. Trans.*, p. 476-477.

¹⁷¹ Vezi, pentru această întâlnire, prelegerea a I-X-a.

Prelegerea a XVII-a

DOMNIA LUI CONSTANTIN CANTEMIR
(Campania polonă din 1686)

Tratatul lui Sobieschi cu Cantemir. V-am arătat în prelegerea trecută cum a ajuns Cantemir în stare de conflict declarat cu polonii, cu prilejul campaniei hatmanului Iablonowski din octombrie 1685 (Boian).

Victoria turcească întărește însă situația internă a lui Sobieschi. De data aceasta, el poate impune Dietei ideea mării expediții la Dunărea de Jos și mai departe. Pe de altă parte, ați văzut cât îl supărase pe regele polon pătrunderea germanilor în Ardeal și presiunea pe care o exercitau aceștia asupra Țării Românești; el voia s-o ia înainte, ocupând cele două țări române. De data aceasta spera și în colaborarea rușilor cu care încheie - după cum ați văzut - un tratat de prietenie în 26 aprilie 1686; Sobieschi cedează rușilor Kievul și Smolenskul pentru a putea lucra liber asupra proiectului său dunărean și pontic.¹⁷²

Totodată, sub sugestia cercurilor diplomatice papale, împins și de nevoie, el caută să ajungă la o înțelegere cu Cantemir. Trimise în acest scop la curtea moldoveana pe iezuitul Wierzechowski, care știa și românește, fiindcă servise într-o misiune la Iași. Acest iezuit aducea cu sine faimoasa proclamație pe care diplomația catolică o ceruse lui Sobieschi și prin care românii erau asigurați de bunele intenții ale mării puteri creștine. (Mereu apar, distincte, cele două tendințe ale războiului: *cruciada romană și imperialismul austro-polon.*)

Dimitrie Cantemir spune următoarele în legătură cu solia iezuitului: „Dacă regele va vedea că Vodă își unește armele cu ale polonilor va intra în Moldova ca prieten și nu ca dușman.

Dacă Vodă vrea să primească ocrotirea regelui polon și împreună cu dînsul să lupte contra turcilor, fiind învinși aceștia și luat Constantinopolul, Domnul va fi cu drept de moștenire și va avea domnie din neam în neam, în veci. Toate legile și drepturile domnilor se vor păstra de Crai nemișcate și neschimbate, iar Domnul în sfatul polon sau în dietele de obște va avea cel dinții scaun și cea dinții cinste” (adică înaintea lituanului). Dintr-un raport diplomatic vedem că într-adevăr de la Roma se recomanda lui Sobieschi primirea Moldovei ca membru al republicii, alături de Polonia și Lituania; totodată s-ar fi alăturat Moldovei și Ucraina (ca în vremurile lui Duca Vodă). Sobieschi nu uită să amintească lui Cantemir anii serviți ca ostaș în Polonia, sub el.¹⁷³

Răspunsul lui Constantin Cantemir la aceste propuneri este demn și prudent. Își mărturisește sentimentele lui de bun creștin: „Cine ar putea să fie, între creștini, acel om preapăcătos care, știind puțința lucrurilor ce vin și folosul de obște al creștinilor n-ar vrea să verse și cea din urmă picătură de sînge sub steagul Domnului Isus Hristos? Dar s-a rînduit oaste turcească și tătarească foarte mare, cu Seraschierul cel nou, și a și trecut Dunărea, și tătarii au venit gătiți la hotarele Moldovei. Care, de vor auzi că Domnul a trecut de partea Craiului, într-o clipă vor prăda toată țara Moldovei, și mai ales că Sultanul Nuredim știe că are de la Sultanul turcesc împuternicire ca aceea, dacă va vedea pe domnul Moldovei că trece la poloni, să pustiască toată țara lui cu foc și fier. Care lucru dacă s-ar face, cine ar putea răspunde înaintea Măririi Dumnezeiești pentru atîtea suflete de creștini? Deci Măria Sa Craiul să binevoiască a cîntări lucrul mai cu îngrijire, ca să nu stîrnească în felul acesta, în loc de libertate creștină, veșnică robie și cele mai mari rele. Dar, dacă, ajutînd Dumnezeu, va fi bătut dușmanul venit asupra-i și va fi înaintat ostile creștine, după izgonirea din Bugeac a tătarilor, pînă la Dunăre, el Vodă, va merge pînă acolo încît va lăsa în mîinile turcilor de dragul lui Hristos pe însuși fiul său. Deocamdată însă făgăduia că poate să facă doar atîta că, lăsînd la Iași vreun boier înțelept, să găsească și să dea pe ascuns, cât îi va fi cu puțință, zaharea și alte lucruri care-i sînt de folos Craiului la sosirea lui. Ceea ce s-a și făcut, după cum se va vedea mai departe.”¹⁷⁴

¹⁷² Vezi prelegerea a IX-a.

¹⁷³ Dimitrie Cantemir, *Vita...*, p. 56—57.

¹⁷⁴ *Ibidem.*

Curentul filo-polon. Rezistența lui Cantemir. Marile pregătiri militare ale regelui polon, acordul cu Moscova și nu mai puțin propaganda agenților catolici, produsese însă o puternică impresie asupra moldovenilor. Curentul de simpatie pentru Liga sfântă câștigă din nou teren, ajutat și de zvonul victoriilor germane. Pe de altă parte, propunerile lui Sobieschi găsiră numeroși sprijinitori mai ales în rîndurile boierimii mari. Cantemir se găsea într-o situație foarte grea. Moldovenii, prinși iarăși de dorul de luptă împotriva turcilor, începuse să alerge spre cîmpurile de mobilizare ale armatei polone. Pe la mijlocul lui iulie, un grup de 200 de tineri moldoveni, vin să se înroleze, anunțînd că în apropierea frontierei așteaptă grupuri și mai numeroase.

Participarea și înrolările moldovenilor (în număr mare) peste voia domnului, la „cruciada” polonă, este amintită și de cronicarul moldovean: „mulți feciori de boieri și mazîli și alți oameni au mers de s-au scris, apucînd caii slugă a stăpîn, cine cum putea, și trecea în țara leșească.”¹⁷⁵

Acum se văzu tăria de caracter și puternica personalitate a domnului. Convins de ineficacitatea expediției polone, nepunînd temei pe puterea de acțiune a rușilor la Dunăre, socotind încă neepuizată rezistența turcilor pe frontul german, el rămîne credincios atitudinii luate și se opune tuturor. Nici părăsirile în masă, a celor mai buni ostași, nici încercările de răscoală și nici intervenția personală a lui Șerban Cantacuzino nu îl clintesc din hotărîrea sa.¹⁷⁶

La 7 august 1686, Sobieschi ajunge la Ștefănești, pe Prut, în vreme ce Cantemir părăsea Iașul. Într-un raport al lui Toader Armașul, vornic în acest punct de observație, citim: „Craiul leșesc au venit în țară pînă la un tîrg ce să chiamă Ștefănești... Iară alt domn nu au pus.”¹⁷⁷

Această știre este importantă fiindcă ne arată că de data aceasta Sobieschi nu adusesese cu el pe Petriceicu-Vodă, cum au crezut unii dintre istoricii noștri.¹⁷⁸ El trata cu Cantemir și nădăjduia să ajungă cu acesta la o înțelegere; îl prefera desigur, lui Petriceicu, pe care înfrîngerea din 1683 și tristețile ei urmări din Moldova îl făcuseră nepopular.

La Iași, în scaunul părăsit de Cantemir se institui o locotenentă de patru caimacami.¹⁷⁹ Sobieschi nu pregetă - văzînd rezistența Domnului - să se adreseze boierilor, îndemnîndu-i să părăsească pe Cantemir, să ia oastea țării și să vină în tabăra polonă. S-ar părea că a scris între alții și lui Miron Costin, dar acesta nu dădu urmă îndemnului de răzvrătire. Doar Velicico, hatmanul, ar fi încercat o mișcare în rîndurile armatei fără însă să izbutească.¹⁸⁰

Între timp, Sobieschi intră în Iași în vreme ce Cantemir, cu boierimea și oastea ce-i rămăsese credincioasă, ajunse la Iepureni în ținutul Faldului.

Aci domnul adună divanul și încercă prin cuvinte înțelepte să-i convingă pe moldoveni de riscurile ce ar decurge pentru țară dintr-o acțiune alături de poloni. Între altele, Cantemir le spuse „Că puterea împărăției turcești nu trebuie disprețuită așa de ușor și fără chibzuință”. Pe temeiul experienței sale militare și a cunoașterii polonilor, bătrînul soldat arată ascultătorilor că „polonii nu vor putea izgoni dintr-un singur avînt și pe turci din sălașurile lor, și numeroasele cete ale tătarilor din Crîm și din Bugeac, așa încît să poată, elibera Moldova...”. Le ceru „să țină seama de primejdia ce sta în fața ochilor”, căci „hoardele tătarilor nu sînt mai departe decît la patru ceasuri” pe cînd „nădejdea polonilor este zăbavnică și tîrzie”.

Totuși, la sfîrșitul sfatului, domnul adăugă că „nu împiedică pe nimenea să meargă la Craiu, dar el cu ai săi va trece în chiar acea zi apoi, trimițînd pe copiii și soțiile boierilor la Putna”.

25 aprilie 1939

¹⁷⁵ N. Costin, ed. Const. Giurescu, p. 81.

¹⁷⁶ Pentru această intervenție, vezi prelegerea a IX-a.

¹⁷⁷ N. Iorga, *Doc. Ard.*, I, p. 1 304.

¹⁷⁸ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 347.

¹⁷⁹ I. Moga, *op. cit.*, p. 149.

¹⁸⁰ D. Cantemir, *Vita...*, p. 58.

ISTORIA ROMÂNILOR de la 1693 înainte

Prelegerea I

[PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA SECOLULUI AL XVII-LEA]

Primind sarcina de a face și anul acesta cursul de Istoria Românilor, țin să repet apelul pe care l-am făcut anul trecut: să dați acestor lecțiuni toată atenția cuvenită și să participați în mod regulat la lucrările seminarului. Paralel cu prelegerile de Istorie generală a românilor, voi continua și cursul de Istoria Românilor din Balcani cu seminarul respectiv; aceia dintre dumneavoastră care cunosc o limbă balcanică pot lucra mai cu folos în cadrul acestui seminar.

Înainte de a intra în materia anului ce începem, vă reamintesc că am încheiat ciclul istoriei muntene cu domnia lui Constantin Brîncoveanu și al celei moldovene cu Constantin Cantemir; iată-ne dar pășind în veacul al XVIII-lea și în pragul epocii fanariote. Vom folosi această primă întâlnire pentru a arunca o scurtă privire în urmă, asupra veacului al XVII-lea. Nu este vorba să recapitulăm faptele, ci să desprindem caracterele generale ale intervalului parcurs.

Secolul al XVII-lea este - peste toate scăderile lui - un veac de renaștere politică și culturală, iar pe teren economic și social, un veac de prefaceri însemnate.

Lupta pentru neatârnaire și pentru vechile hotare. În raporturile cu turcii, se menține în tot veacul al XVII-lea tendința sădită de Mihai Viteazul: ieșirea din orbita puterii otomane prin ajutorul forțelor central și vest europene care conduc lupta împotriva Islamului.

Unii dintre acești continuatori ai politicii anti-turcești, atât din Moldova cât și din Țara Românească au făcut pe față politica „Cruciadei”, fără a calcula prea mult rezultatele sau înșelându-se asupra lor. În acest sens vă amintesc pe Radu Șerban, Gașpar Grațiani, Miron Barnowski, Gheorghe Ștefan, Constantin Șerban, Mihnea III, Grigore Ghica, Ștefan Petriceicu și Dimitrie Cantemir; au plătit-o însă cu viața sau cu exilul.

Alții - ca de pildă Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Brîncoveanu - au fost mai prudenți. Prin înarmări serioase pe de o parte; pe de alta, prin daruri bine mînuite, ei au reușit să refacă o stare de semi-independență țărilor noastre, să le ridice valoarea politică și militară în ochii străinilor. „Turcilor să le dai cu o mînă daruri și cu cealaltă să le arăți sabia” - iată o formulă care rezuma metoda politică a voievozilor mai de seamă din acest interval.

Tot în legătură cu politica anti-turcească trebuie să vă amintiți că o altă idee care preocupă pe cîrmuitorii noștri, atât din Moldova cât și din Țara Românească în veacul al XVII-lea, este refacerea integrității teritoriale, (Lupta pentru reluarea Bugeacului și pentru desființarea raialelor dunărene.¹) Nu se poate contesta - chiar dacă nu ni se mărturisește îndeajuns - o direcțiune hotărîită a politicii moldo-muntene în acest sens.

O atare politică a necesitat firește un mare efort moral și material. A fost un veac de vitejii și de sacrificii. Părți mari din populație - îndeosebi din clasa conducătoare - au trăit într-o cruciadă continuă, uneori însă sub steag străin. Se poate vorbi - pentru anumite intervale, cel puțin - de o adevărată renaștere militară. Cu jertfe mari bănești, domnii țin oștiri permanente, care îi fac respectați și chiar temuți. Astfel, Matei Basarab dispune de circa 30.000 de oameni, iar despre Vasile Lupu, un străin ne asigură, impresionat, că avea „o foarte mare oștire.”

Dealtfel, mai toți domnii însemnați din acest veac vin la tron ridicați pe scut; fără a cădea în greșeala de a exagera efectivele, totuși trebuie să vă spun că unii dintre acești domni dispun de oștiri de zeci de mii de oameni.

Aspectele militare ale domniilor lui Radu Șerban, Radu Mihnea, Matei Basarab, Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Cantemir, Constantin Brîncoveanu sînt bine relevate atât în izvoare

¹ V. Papacostea, *Cursul de Istoria Românilor*, 1938-1939.

interne cât și externe. În ceremonialul curții, te izbește un viu colorit militar, în care distingi faimoși „guerilleros” din soldatesca Occidentului, condotieri cu aere de cruciați, seimeni și haiduci balcanici, alături de vechile formațiuni militare ale țării. Această mobilizare permanentă - într-o vreme în care dinamismul militar al Islamului este departe de a fi demolit, iar acela al Imperiilor creștine amenința cotropitor - a salvat țările noastre de o îndoită primejdie.

Evoluția spre o monarhie modernă cu continuitate dinastică. Concepția aceasta a unei vasalități înarmate, gata de reacțiune, contribuie la sporirea puterii domnești în interior. Caracterele monarhiei moderne își fac apariția. Se obține o disciplinare a energiilor naționale și pe calea aceasta ajungem și noi a avea domnii de durată asemenea monarhiilor apusene. Se încearcă și o reafirmare a principiului de continuitate dinastică. Ieremia Movilă domnește 11 ani, dar Movileștii - cu unele întreruperi - domină viața politică a Moldovei peste trei decenii. Radu Mihnea este prezent pe tronul Țării Românești și al Moldovei vreme de 15 ani, iar Vasile Lupu stăpânește mai bine de 22 ani. În Muntenia, domniile lui Radu Șerban, Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, singure însumează peste 65 de ani.

Am putea aminti, de asemenea, de domniile Ducăi Vodă (peste Moldova și Ucraina), de ambiția lui de a realiza - prin pregătirea politică și filozofică ce dă fiului său (Constantin-Vodă Duculeț) - un mare urmaș și o casă domnitoare; de zbuciumul lui Șerban Cantacuzino, ca și al lui Constantin și Dimitrie Cantemir de a obține - primul de la germani, al doilea de la turci și al treilea de la ruși - recunoașterea dreptului de domnie pentru familiile lor.

Tendințe de refacere a unității dacice. Dar și sub alte aspecte se simte în gândirea și acțiunea căpeteniilor noastre din veacul al XVII-lea amintirea ideilor și înfăptuirilor lui Mihai Viteazul. Ideea regрупării politice a celor trei țări trăiește și se exprimă fie sub forma năzuințelor cuceritoare dintr-o parte sau alta, fie sub aceea a alianțelor care să dea celor trei părți mai multă securitate politică. Atît de mult răspundea ideea uniunii intereselor tripartite, încît nu este de mirare că ea apare pe rînd, cînd în mintea cîrmuitorilor din Țara Românească, cînd a acelora din Moldova și Ardeal.

În Ardeal a dorit-o S. Rákóczy cînd îi scrie lui Ieremia Movilă (25 martie 1605) „să facem între aceste trei țări un legămînt atît de tare, încît să rămînă trainic și statornic, nu numai în timpul de față, ci și în vremea urmașilor noștri.” Dar pe Radu Șerban el îl bănuiește că are gânduri de cucerire și cere măsuri contra lui „ca să nu poată urma politica lui Mihai Vodă.”

Ieremia Movilă însuși se arată partizanul acestor tendințe cerînd lui Sigismund Rákóczy să mențină alianța, căci „așa pretinde siguranța acestor trei țări.”

Este vorba de o solidaritate pe care o comandă un anume determinism geo-politic și geo-economic. Nu este o întîmplare faptul că cei mai de seamă cîrmuitori ai sașilor au militat pentru uniune și au mediat-o chiar. (Cazul lui M. Weiss, care împacă pe Radu Șerban cu Rákóczy).

Dar cât de mult a folosit tragedia lui Mihai Viteazul nu numai românilor, dar și nobilimii maghiare (păcălită în urmă de Austria) se vede din faptul că la anul 1607 eventualitatea unei întronări a lui Radu Șerban atît în Țara Românească cât și în Ardeal nu mai supără atît de mult mîndria grofilor. Ba, se găsiră la un moment dat, în fața unui curent care urmărea înlocuirea lui S. Rákóczy cu Radu Șerban.²

Radu Mihnea a urmărit și el - cu alte metode decît Mihai Viteazul o dominație asupra Ardealului și Moldovei.

Din Ardeal trebuie să rețineți proiectul lui Gabriel Bethlen care urmărea „să unească sub sceptrul său Ardealul cu Muntenia și Moldova, întemeind aici, în centrul Europei, între germani și turci, o puternică Dacie de religie calvină.”³

Dar, tendința spre această unificare politică și religioasă - de data aceasta sub semnul ortodoxiei - are și în Moldova reprezentantul ei de seamă, în persoana lui Vasile Lupu. Și el urmărește rezolvarea problemei în „maniera” violentă a lui Mihai Viteazul. „Voivodul Moldovei,

² N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, Prefața LXV.

³ V. Motogna, *Trecutul Ardealului românesc în cadrul năzuințelor spre unitatea națională*.

spune un izvor contemporan, cu o oștire foarte mare, are de gînd să gonească din scaunul lui pe domnul Țării Românești, și, dacă poate să-l biruie, acel Voivod al Moldovei plănuiește (*omne propositum id haberet*) ca să se îndrepte, el și oastea sa, împotriva prințului Ardealului.”⁴

Conștiința unității naționale. Veacul acesta, de întinsă propagandă în favoarea limbii naționale în biserică a făcut să apară, din ce în ce mai evidente, deosebiriile dintre neamuri. Ideea națională cîștigă teren și în spiritul claselor noastre conducătoare. Cercetările cronicarilor, fac să se afirme în cercuri din ce în ce mai largi, conștiința unității noastre naționale. Acum ideea regroupării politice a celor trei principate își caută o bază și o justificare nu numai în necesități de ordin geopolitic - ca în vremea lui Mihai Viteazul - ci și pe unitatea etnică a majorității românești.

Să urmărim pentru această vreme, pe aceia al căror temperament nestăpînit denunță și precizează idei și sentimente care în sufletul majorității contemporanilor sînt încă abia în stare de tendință. Astfel, Vasile Lupu, mereu frămîntat de proiectele sale de expansiune, arată că în Ardeal el își va sprijini acțiunea de care v-am vorbit pe fraternizarea populației românești: „în ce privește Ardealul, treaba este ușoară. Cunosc foarte bine căile prin care este de atacat, din Moldova și din Țara Românească. Vă mai adaug că în Ardeal, mai mult de a treia parte dintre locuitori sînt români, cărora făgăduindu-le libertatea, îi voi ațîța fără zăbavă împotriva ungurilor, și așa vor avea războaie înlăuntru și în afară, și nu vor ști încotro să se întoarcă.”⁵

Am arătat apoi anul trecut, cum primejdia românească în Ardeal se mărturisește chiar în cuvintele lui Apafi, cînd constată cu mînie, înmulțirea peste măsură a românilor și regresul etnic și economic al maghiarilor.”⁶

Firește, nu trebuie să exagerăm valoarea politică a ideilor naționale, în aceste vremuri. Dar nici nu trebuie s-o desconsiderăm. Sînt în veacul al XVII-lea idei moarte - cum este de pildă ideea bizantină - cărora totuși li se acordă locuri de frunte în fastele istoriei; și sînt idei care se nasc cum este de pildă ideea națională - menite însă a stăpîni gîndirea generațiilor următoare, veacuri de-a rîndul. Pe cînd însă *ideea bizantină* este mai degrabă visul din trecut al unei elite de umaniști romantici (majoritatea greci lipsiți de simțul realităților politice) - *ideea națională* era menită a pătrunde treptat, în masele poporului nostru. În Ardeal, procesul acestei renașteri naționale din secolul al XVII-lea va continua și în secolul al XVIII-lea; în Principate el va fi stingherit, înăbușit aproape, de înăsprirea suzeranității turcești și a regimului fanariot.

Dar ideea unei uniuni politice între cele trei principate a fost urmărită și mai tîrziu, din Muntenia, de către Șerban Cantacuzino. Am arătat pe larg în cursul de anul trecut amestecul său în viața spirituală a românilor din Ardeal, proiectul „*dacic*” dezbătut cu călugărul Dunod și veleitățile lui de hegemonie asupra lui Cantemir în Moldova (care îi jură că din cuvîntul lui nu va ieși) ca și în Ardeal asupra lui Apafi. (Vezi tratatul încheiat la Făgăraș cu Apafi, la 1 iunie 1685). A năzuit să creeze o monarhie și să întemeieze o dinastie. Aceasta a și făcut ca Apafi să-l denunțe Sultanului că „umblă pe urmele lui Mihai Viteazul.”⁷

În sfîrșit, lunga luptă a lui Brîncoveanu a pus în lumină - cu prilejul Unirii religioase - cît de puternică a fost rezistența și înrîurirea așezămîntului bisericesc întemeiat de Mihai Viteazul pentru păstrarea unității spirituale.

Ideea bizantină. Legătura cu popoarele balcanice. Politica anti-turcească, în cadrul ideii de cruciadă, înlesnește - ați văzut - un început de renaștere a popoarelor balcanice. Se speră în rîndurile cărturarilor umaniști din Orient - a grecilor mai ales - în izgonirea turcilor din Constantinopol și într-o reînviere a împărăției bizantine. Într-acolo încep a merge - cum s-a spus și despre Mihai (dar nu cu dreptate) - veleitățile unora dintre domnii noștri.

Patriarhia din Constantinopol ajungînd o unealtă la îndemîna cuceritorului, Iașul și Bucureștii devin într-adevăr centrele ortodoxismului. În acest sens se poate vorbi de un imperialism

⁴ N. Iorga, *op. cit.*, vol. VI, p. 121.

⁵ Hurmuzaki, IV, p. 669.

⁶ V. Papacostea, *op. cit.*

⁷ *Ibidem*, Curs 1938- 1939. Domnia lui Șerban Cantacuzino.

spiritual românesc în acest veac al XVII-lea. Dărnicia domnilor români din această vreme, subjugă sufletește neamurile ortodoxe din Imperiul otoman.

S-a crezut chiar - în acest veac al iluziilor deșarte într-o catastrofă turcească - că s-ar putea trece de la această dominație spirituală la una politică. Astfel, la cruciada plănuită în vremea lui Vasile Lupu și Matei Basarab, participarea militară a românilor se anunță surprinzătoare: 30.000 de moldoveni și 20.000 de munteni! (Firește, cifrele sînt întrucîtva exagerate.) Unele minți aprinse au și denunțat turcilor că patriarhul Partenie (1645) a sfințit deja coroana de aur cu care domnul moldovean va fi încoronat ca împărat bizantin! „Toți mitropoliții s-au înțeles ca să adune trupe în clipa cînd flota turcească va ieși contra venețienilor în Marea Egee și să-l proclame împărat.”

În dosul visurilor bizantine - nutrite de unii cărturari greci - se afla însă o mare realitate: popoarele balcanice care se trezesc și aspiră la o viață proprie, (însuși Matei Vodă - cunoscut pentru moderația și prudența lui - a avut o parte însemnată în fomentarea răscoalei balcanice.)

Chiar unii domni mai mărunți se înconjurau de o pompă pretențioasă în care vor să reînvie amintirea ceremonialului imperial din Bizanțul de altă dată. Mihnea al III-lea merge pînă acolo, încît convoacă și el un consiliu la Tîrgoviște, în 1659, cu veleități de a da îndrumări dogmatice bisericii răsăritene. Ba a pășit cutezător și într-o adevărată aventură militară împotriva turcilor încercînd a imita atacul lui Mihai Viteazul asupra raialelor dunărene. Despre el spunea Dosoftei, patriarhul Constantinopolei, că „Urmărea planul de a învinge pe otomani și de a le nimici el, un nebun, imperiul și de a ajunge împărat.”

Sub Șerban Cantacuzino, în sfîrșit, ideea bizantină (reînsuflețită nu numai de numele, dar și de marile ambiții ascunse ale voievodului scoborîtor din împărați) cîștigă în Principate o aparentă consistență politică. Investitura de puteri, pe care i-o dă împăratul german asupra creștinilor din Balcani, ca și recunoașterea ce-i vine de la Moscova în același sens, au făcut din domnul muntean - pentru mulți dintre contemporanii săi - un nou candidat la tronul imperiului restaurat. Dar - cum vă spuneam și anul trecut - Șerban a reușit să-și înfrîneze orice veleități în această direcție - făcînd numai ce îi dicta rațiunea politică și interesele de stat.

În concluzie: Ideea bizantină era, în secolul al XVII-lea, visul unei elite intelectuale grecești, care credea că poate reînvia Bizanțul pe temeiul mișcării popoarelor balcanice. Aceasta era - repet - o iluzie romantică; în realitate, mișcarea popoarelor balcanice avea finalitatea ei, opusă cu totul și Stambulului musulman și Bizanțului de altădată. Această mișcare conținea în germene ideea eliberării popoarelor pentru ele înșile, iar nu pentru o nouă robie.

Prelegerea a II-a

PRIMA DOMNIE A LUI DIMITRIE CANTEMIR

Am încheiat cursul nostru de anul trecut cu domnia lui Constantin Cantemir, căruia i-am dat o dezvoltare mai mare decât se obișnuiește. Figura acestui voievod - vă spuneam atunci - a fost umbrită de strălucirea spirituală a fiului său Dimitrie; am socotit binevenită deci o reparație care să accentueze valoarea politică a tatălui.

V-ați putut da seama astfel, că, atât în politica internă cât și în cea externă, C. Cantemir a fost un om de mare energie, lucrând cu o metodă strânsă și cu idei hotărâte. În politica externă, el n-a înțeles să riște viața statului moldovean în favoarea proiectelor de cruciadă, adesea fanteziste, încercate de poloni. Și-a dat seama că turcii sînt încă departe de a fi atât de slăbiți, încît să spere în biruința unei răscoale moldovene.

În politica internă, el a înlăturat în parte boierimea mare și a înțeles să se sprijine pe boierii de mîna a doua și pe soldați.

În fine, după o domnie de 8 ani fără trei luni, ajuns la adînci bătrîneți, după o viață agitată, bolnav, Constantin Cantemir își dă sfîrșitul avînd lîngă sine pe fiul său Dimitrie (17 martie 1693).

După exemplul muntean, moldovenii apără domnia pămînteană și aleg domn pe Dimitrie Cantemir. Ca și Șerban Cantacuzino, Constantin Cantemir, lăsînd o moștenire consolidată, sperase s-o transmită neturburată unuia din fiii săi. A avut și el speranța că va putea întemeia o dinastie. (Aceași dorință va manifesta mai tîrziu și Dimitrie Cantemir; în tratativele pe care le va duce cu rușii, acesta va cere țarului Petru să asigure descendenților săi domnia Moldovei.) Dar amîndoi fiii erau foarte tineri: Antioh, care era zălog la Constantinopol, avea 20 ani, iar Dimitrie numai 17. De aceea domnul și curtenii își făceau socoteala că, dacă vîrsta fragedă a celor doi fii va fi o piedică, atunci să aleagă pe unul din boieri. Vroiau să evite - ca și boierii munteni cînd aduseseră pe Constantin Brîncoveanu - venirea unui domn din Constantinopol.⁸

S-a păstrat în povestirea lui Dimitrie Cantemir un pasaj care lămurește gîndurile ce nutrea bătrînul domn:

„Dacă vă este voia să alegeți dintre fiii mei, multe le veți avea de muștrat la dînșii, și mai ales vîrsta; căci cel mai mare, Antioh, care se găsește acum la Constantinopol, după ce s-a adus înapoi fratele său mai mic, trimis a doua oară la Poarta Turcească, are 20 de ani, iar cel mai mic, Dimitrie, care, iată-l este lîngă mine, are abia 17 ani, și nu-l văd în stare să poarte o sarcină așa de grea decât adăugîndu-se acestora truda voastră, cu toate că pe amîndoi m-am încercat să-i învăț, nu fără îngrijire, carte, atît de țară cît și străină, adică: latinească, grecească și sîrbească. Dacă sînt vrednici prin moravurile lor de a cîrmui Țara, și au puteri de a o potrive pentru o astfel de sarcină, eu, încă, o mărturisesc, nu pot să știu, nici să judec. Afta numai vă sfătuiesc din gură adevărată și părintească să vă dau învățătură ca, sau pe unul dintre aceștia sau pe unul dintre voi să-l alegeți.”⁹ (Constantin Cantemir își iubea foarte mult copiii; de aceea intervenise și obținuse de la turci să-i trimită la Poartă zălog pe rînd). Intenția de a evita venirea unui domn trimis de turci apare deci limpede.

După aceasta, boierii, în frunte cu Bogdan Hatmanul și Iordache Vistiernicul, sprijiniți pe trupe, hotărăsc să ridice domn pe Dimitrie Cantemir. Cronicarul spune că ei au ascuns moartea lui Constantin Vodă, l-au ținut „mort tănuț” o zi și o noapte „pînă s-au găsit cărțile de au făcut arzuri de la țară la Poartă” prin care cereau domn pe Dimitrie. „Au răpezit” cu cărțile pe Vătaful Pîrvu și pe Ștefăniță Ruset, fiul lui Manolache Postelnicul. Dar n-au așteptat răspunsul Porții, ci, după ce au făcut cunoscută moartea bătrînului Cantemir, soldații au aclamat pe Dimitrie ca domn.

Iată cum înfățișează cronicarul acest fapt de multă vreme nemai uzitat în țara Moldovei: „... Deci, au gătit divanul cel mare, și-au strîns toată boierimea, și Mitropolitul și slujitorii (= oștenii), la Curte; și au adus la curte și pre un Agă a Vizirului turc, ce era venit cu trebi împărătești la Iași.

⁸ *Magazin Istoric*, vol. V, p. 93.

⁹ D. Cantemir, *Vita Constantinii Cantemiri*, p. 125- 126.

Atuncea, au spus la tot norodul că au murit Cantemir-Vodă; ce slujitorii au și început a strigare că altul nu le trebuie să fie Domn, ce numai Dumitrașco Beizadea, feciorul lui Cantemir Vodă. Ce, boierii și țara nu cutezau să zică într-alt chip, că se temeau de slujitori; ce, numai le căuta să primească și să zică cum ziceau slujitorii. Turcul Aga, văzînd că strigă cu toții într-un cuvînt, au luat un caftan și au pus în spatele lui Dumitrașco Beizadea; și Beizadea au îmbrăcat pe turc cu un conțes cu soboli, și au șezut amîndoi în scaune și au început a slobozire puscele cele mari, și a zicere surlele, trîmbițele și a batere dobele, pe obicei, tabulhaneaua, și toți boierii și slujitorii, căpiteniile, cine-și după rînduiala sa, au purces a sărutare poala turcului și a lui Dumitrașco Beizadea. Și după aceea au încălecat cu alai domnesc și au purces de au mers la Sfîntul Nicolae, de i-au cetit molifta cea de domnie, după obicei.”¹⁰

O adevărată ridicare pe scuturi, o manifestare de voință a țării imitată - repet - după acțiunea muntenilor pentru alegerea lui Constantin Brîncoveanu. A treia zi l-au îngropat pe Constantin Vodă, cu un alai care a depășit ceremonialul obișnuit. „... Și s-au tîmplat atuncea la prohodul lui patru Patriarhi, unul de Ierusalim și altul de Antiohia și altul de Alexandria (Gherasim) și unul, mazil de Țarigrad, Iacov.”

Acești patru patriarhi au slujit prohodul, împreună cu clerul Moldovei. L-au îngropat la Biserica Sf. Nicolae „în gropnița ce și-au fost făcut Antonie Vodă” (Mai tîrziu, în timpul lui Antioh Vodă Cantemir, osemintele lui Constantin Cantemir au fost reînhumate la M-rea *Mira*, a familiei.)

Amestecul muntenilor. Acțiunea lui Constantin Brîncoveanu la Constantinopol. Dar lucrurile n-au rămas așa; proiectul moldovenilor a fost împiedicat de acțiunea lui Constantin Brîncoveanu. Vă spuneam anul trecut că ultimele zile ale bătrînului Cantemir au fost otrăvite de lupta cu Constantin Brîncoveanu. Acesta desfășurase la Constantinopol o mare campanie de intrigi împotriva lui. Domnul muntean a cheltuit în această campanie - spune, exagerînd, cronicarul - 1.000 de pungi, obținînd, în cele din urmă, surghiunirea lui Lascarache Ruset, agentul lui Constantin Cantemir, la Rodos. „Era să mazilească și pe Cantemir Vodă.”. El dorea - cum o dorise din răspuțeri și Șerban Cantacuzino - să aibă pe tronul Moldovei un om care să-i fie credincios.¹¹

Cînd i-a venit vestea morții lui Cantemir, Brîncoveanu a socotit momentul prielnic să susțină candidatura lui Constantin Duca, fiul fostului domn Gheorghe Duca. Proiectul său era să-l căsătorească după luarea domniei, cu fiica sa Maria. Neculce povestește astfel chipul în care Brîncoveanu a obținut tronul pentru fiul lui Duca:

„Mergînd vestea la Poartă că au murit Cantemir Vodă, Brîncoveanu Vodă, domnul muntenesc au apucat înainte și au isprăvit domnia lui Constantin sin Duca Vodă celui bătrîn, de au îmbrăcat caftanul de la Poartă, de domnia Moldovei” (pag. 245). Și astfel, după o domnie de trei săptămîni Dimitrie Cantemir pierdu tronul.

DOMNIA LUI CONSTANTIN DUCA VODĂ

Luarea domniei și suirea în scaun. Să precizăm acum intrarea în domnie a lui Constantin Duca. Constantin Cantemir moare în 17 martie 1693.¹² Un raport venețian din 11 aprilie știe deja că fiul lui Duca Vodă este căftănit domn: „Et il figlio di Duca Bei... s'è fatto principe di Moldavia in luogo del Cantemir.”¹³

Întemeiați pe faptul că într-un alt raport venețian, din *1 aprilie* (în care se anunță moartea lui Constantin Cantemir) nu se pomeneste nimic de căftănirea lui Constantin Duca - putem conchide că a fost căftănit *între 1 și 11 aprilie 1693*.¹⁴

În vremea aceasta se aflau la Poartă un număr de boieri moldoveni trimiși pentru pîră de Cantemir Vodă. Brîncoveanu a găsit în ei - nu fără cheltuială, desigur - pe cei dintîi sprijinitori ai

¹⁰ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 244.

¹¹ V. Papacostea, *Cursul 1938-1939*.

¹² N. Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 39.

¹³ Hurmuzaki, V, 2, p. 245.

¹⁴ *Ibidem*.

tînărului domn. „îmbrăcînd caftan de domnie. Constantin Vodă, - povestește cronicarul - feciorul Ducăi cel Bătrîn, era om tînăr, ca de 16-17 ani, cînd au luat domnia. Atunci erau niște boieri de aici de țeară, la Poartă, trimiși de Cantemir Vodă cu trebile țerei; deci văzîndu-l pe Constantin Vodă că au îmbrăcat caftan, s-au dus la dînsul de s-au închinat după obicei, așijderea și de aice, Lupul, feciorul lui Gavriliță Vornicul, și alții, înțelegînd de domnie nouă au alergat la Constantin Vodă și mulți feciori de boieri, că nu avusese milă și căutare de la Cantemir Vodă, pe vina lor, că-l ocăriau și nu vreau să-i slujească ca unui Domn, ce pentru aceea miluia pre cei proști.”

Apoi, nu puțini bani l-a costat pe Brîncoveanu logodna fiicei sale cu noul domn. Dar o bună parte din aceste cheltuieli, le-a dat domnul muntean pe seama ginerelui său. „Trimis-au Brîncoveanu - continuă cronică - pe Mihai Spătarul și cu alți boieri ce se tîmplase acolo, pribegi, de s-au dus la Țarigrad, de au așezat logodna cu fiica Brîncoveanului Vodă, anume domnița Maria cu Constantin Vodă, feciorul Ducăi Vodă. Și strîngîndu-se atîta boierime acolo atunce, la Poartă, au făcut mare cheltuială țarei, cu multe podoabe, și cam fără de treabă precum era țeara atunce slabă, cai, rafturi, corturi, două sute de seimeni cu haine și cu lefe, și alte multe cheltuieli fără de treabă și fără de ispravă. Și zăbovind acolo atunce cu atîta boierime și oameni, de la Mart pînă la Iunie, deci, au făcut multă cheltuială; ce Constantin Vodă, fiind tînăr și neștiind rîndul, îl bucura Lupul, feciorul lui Gavriliță, ca un bezmetic ce era la minte; zicea că este țara bogată și sunt mulțime de bucate a boierilor pribegi, a lui Bogdan și a lui Iordachi, are de unde scoate să plătească datoria ce făcea. Deci și lui Constantin Vodă nu-i era urîtă datoria, și-i era dragă și mîndria, și avea casă grea; și maică-sa, Doamna Nastasia, cu atîtea fete au încărcat mulțime de datorii.”

După două luni de petreceri la Constantinopol, cu prilejul logodnei sale, Constantin Duca se îndreaptă în sfîrșit spre țară. Ajunge aici prin postul Sf. Petru; boierimea mare, năpăstuită de Cantemir, îi face o primire foarte frumoasă în scopul de a cîștiga de partea sa pe noul și neexperimentatul domn. Între cei dintîi care îl înconjoară, dornici de răzbunare, se găsesc, bineînțeles, în primele rînduri, Costineștii, căpeteniile partidei polono-file. Neculce ne spune că tînărul domn „au adus și cîțiva greci cu dînsul, din Țarigrad.”¹⁵

Un domn tînăr, de mare cultură. Și acum să cunoaștem mai de aproape pe noul domn. Era foarte tînăr la urcarea pe tron, avea circa 16-17 ani.¹⁶ I se mai zicea și Duculeț. Avea o frumoasă pregătire intelectuală. Tatăl său hrănise ambiții mari, domnise peste Moldova și Ucraina, sperase să întemeieze și o dinastie. El, fostul băiat de prăvălie, vroise să facă din fiul său un adevărat prinț, dîndu-i, dacă nu se putea o ereditate princiară, cel puțin o mare strălucire intelectuală. I-a adus pentru aceasta pe cei mai vestiți dascăli ai timpului: pe Ioan Comnen, pe Azarie Cigala, pe Spandoni (mare retor și hartofilax al Patriarhiei și profesor al științelor în școala Fanarului). Alături de acești dascăli bizantini, el mai avea, pentru cunoașterea culturii apusene pe misionarul catolic *Antonio Renzi*, parohul de la Iași. Contactul cu acest vestit profesor și predicator franciscan n-a influențat sub raportul religios pe Constantin Duca; în schimb se pare - cum se va vedea mai departe - că l-a inițiat în unele metode de guvernămînt, pe care confracții săi le-au inspirat în decursul veacurilor cîrmuitorilor de state.¹⁷

Dimitrie Cantemir, deși a fost scos din domnie de Constantin Duca, are pentru învățatul său contemporan și adversar cuvinte de laudă. „Să mai numim încă pe Constantin, fiul lui Duca, Principe de Moldova, superior multora dintre compatrioții săi în greaca veche și în filosofie; a fost școlarul lui Spandoni.”

Alexandru Mavrocordat Exaporitul, în discursul său *Pacea cu Germanii*, îi trimite o scrisoare în care îi face, de asemenea, un cald elogiu, spunîndu-i: „cel mai distins dintre învățați, care posedă pe lîngă domnie, studii, erudiție și rîvnă pentru eleganță în stil.” Iar Nicolae Costin scrie: „Măcar că era foarte tînăr, era foarte înțelept și prea învățat în cartea latinească.”

¹⁵ Neculce, ed. Kogălniceanu, p. 256.

¹⁶ *Ibidem*, p. 246.

¹⁷ Despre Renzi, vezi Gh. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani*, în „Diplomatarium italicum,” I, 1925, p. 71, n. 5.

Însuși profesorul său Ioan Comnen (I. Molindos) a compus un „cuvînt de laudă” pentru învățătura lui. Iar Daponte a dat ca pildă o scrisoare elină a lui Constantin-Vodă Duca către Alexandru Exaporitul.

Dar tînărul și atît de cultivatul domn a lăsat și unele scrieri personale, în biblioteca școlii orașului Zagora (județul Tarisa, Tesalia) s-a găsit un manuscris miscelaneu (în care se află, între altele, și cronica Țării Românești a lui Mitrofan, publicată de curînd de răposatul nostru profesor Demostene Russo). În acest miscelaneu sînt legate și scrierile rămase inedite ale lui Constantin Duca. Lucrările acestea, necunoscute pînă azi, sînt de caracter teologic (unele anticatolice). Pînă acum se cunoșteau de la el doar scrierile în limba greacă veche și nouă, publicate de Emile Legrand în *Epistolaire*, Paris, 1888, și cele din N. Iorga, Hurmuzaki, Doc. vol. XIV.

În fine, vă citez în această privință și opinia regretatului nostru bizantinolog Demostene Russo: „Unul dintre cei mai distinși învățați din secolul al XVII-lea a fost, desigur, Constantin Vodă Duca. Dintre toți domnii țării, el se ridică mai presus ca elenist cu pregătire filosofică, și numai Nicolae Mavrocordat îl întrece în eleganță de stil atic și în cunoașterea filosofiei și limbii grecești vechi.”¹⁸

27 octombrie 1939

¹⁸ Mitrofan Gregorás, *Cronica Țării Românești, 1714-1716*, în *Rev. Ist. Rom.*, vol. IV p. 9 și urm.

Prelegerea a III-a

DOMNIA LUI CONSTANTIN DUCA VODĂ

(Continuare)

Ați văzut în prelegerea trecută cum a eșuat încercarea moldovenilor de a impune la tron pe Dimitrie Cantemir. Numai după trei săptămâni de domnie, trimisul turcilor îl ridică și-l duce la Constantinopol. Am arătat că tronul Moldovei este luat de Constantin Duca, a cărui călătorie are loc între 1 și 11 aprilie 1693, am arătat contribuția lui Constantin Brîncoveanu la investitura tânărului Duca și logodna acestuia cu fiica domnului muntean, insistând asupra valorii sale intelectuale cu totul remarcabile. Să-l urmărim acum în țară ca domn. Ați văzut că autoritatea fusese exercitată în ultimii ani ai domniei lui Constantin Cantemir mai mult de 2 boieri: Bogdan Hatmanul și Iordache Ruset Vistiernicul. Tot ei puseseră la cale și ridicarea la tron a lui Dimitrașcu Cantemir cu ajutorul trupelor. Acum, ei se așteptau la o eventuală reacțiune a turcilor și au luat măsuri.

„Iacă Bogdan Hatmanul și Iordachi Vistiernicul, întru acele 3 săptămâni n-au dormit, ce s-au gătit și au pus streji, din Galați pînă la Iași, și cînd au sosit Capigi-bașa în Iași să ia pe Beizadea și pe dînșii, ei au fugit din Iași.” S-au refugiat la poloni, la Neamțu (cetățile și mănăstirile - adică partea muntoasă a Moldovei - erau, vă amintiți, sub stăpînirea militară a polonilor).

În vara anului 1693 are loc instalarea în domnie a lui Constantin Duca. Neculce ne spune că a sosit la Galați „în postul Sîmpetrului.” Iar Pseudo Nicolae Costin scrie că Duculeț „au venit în scaun la Iași în luna lui iunie în 24 zile vineri, în ziua de naștere a lui Ioan Botezătorul.”

Politica internă; amestecul muntean. Să urmărim acum politica internă a noului domn. În curtea lui Constantin Duca Vodă găsim pe următorii boieri: Dumitrașco Ceaurul logofăt, Tudose Dubău biv vel logofăt intră acum ca ban, iar după moartea lui Dumitrașcu Ceaurul, iar ca vel logofăt. Apoi vin la rînd Vasile Costaki vel vornic, Nicolae Donici vel vornic, Nicolae Costin ca hatman (înlocuit către sfîrșitul domniei cu Antioh Jora), Vlasta vel postelnic, Vasilasco Cantacuzino vel spătar, Antioh Jora vel piharnic, Iordăchiță Cantacuzino vel comis. După cum se vede, *în afară de reprezentanții marii boierimi, se găseau și cîțiva greci țarigrădeni.* În mare parte această curte era compusă, cum spune cronicarul, din oameni tineri.¹⁹ În legătură cu modul cum s-a alcătuit curtea este de făcut următoarea observație; prin închegarea ei, pe de o parte, cu boieri din partida polono-filă, pe de alta, cu boieri țarigrădeni, cată a se înlesni acea politică de echilibru pe care o inspira Moldovei Constantin Brîncoveanu. I-au lipsit însă atît lui Duculeț, cît și tinerilor săi colaboratori - cum se va vedea - experiența și temperamentul necesar unei astfel de politici.

Spiritul de familie și tendința de a se înfățișa ca un continuator de dinastie, se vede din primele acte ale sale. Trimite să aducă în țară osemintele tatălui său Gheorghe Duca, din Polonia, și face reînhumarea lor. Actul acesta de pietate filială ni-l descrie cronică atribuită lui Nicolae Costin.

„Într-această domnie au trimis Constantin Duca Vodă sol în Țara leșească pre Ioan Costin ce au fost serdar, de i-au adus oasele răposatului părintelui său, Ducăi-Vodă, de la Liov, și cu mare cinste, cu săboriu de Arhieriei și de preoți și cu tot sfatul său, cu litri, din Iași, l-au petrecut pînă la Monastire la Cetățuia, ce-i zidită din temelie de Duca Vodă și i-au astrucat oasele.”²⁰

Venind la domnie împotriva Cantemireștilor era firesc ca tânărul voievod să se întemeieze pe dușmanii acestora, pe Costinești mai ales. Pentru consolidarea domniei, Constantin Duca intră și în legături de rudenie cu marea boierime, dînd pe sora sa Elena în căsătorie lui Nicolae Costin, pe care îl face și hatman. „Și se apucă de făcu nuntă cu o soră a lui, anume Domnița Elena, o dădu după Nicolai Costin, sin Miron logofătul și-l puse hatman; și făcu nuntă frumoasă domnească; că era și maică-sa cu dînsul, Doamna Anastasia a răposatului Ducăi Vodă celui bătrîn, cu alte fete mai mici.” Nicolae Costin, spirit cultivat în școala umanistă polonă va fi multă vreme mîna dreaptă a domnului, consilierul său intim.

¹⁹ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 273.

²⁰ N. Costin, *ibidem*, p. 40.

În sfârșit, în al doilea an al domniei, toamna, are loc și căsătoria lui Duculeț Vodă cu Maria, fiica Brîncoveanului. Nunta este povestită de cronicar cu belșug de amănunte. Ea a prilejuit o frumoasă întâlnire între moldoveni și munteni. Au venit boieri munteni mulți cu Maria și Doamna Stanca, maică-sa. Alaiul nuntașilor munteni, avînd în frunte pe stolnicul Cantacuzino cu mult tineret boieresc pornise de la Mogoșoaia către Iași; pare să fi fost de o rară frumusețe. La nuntă a asistat, ca tînăr boier moldovean, și cronicarul Neculce. „Și boierimea a două țări nuntiră trei săptămîni, cu mare pohvăli și podoabe, și cu feluri de feluri de muzice și cu pehlivanii de mirare în tîrg în Iași; că era să facă nunta la Focșani, numai fiind toamna vreme de iarnă, au făcut nunta la Iași. Și încalecă singur Domnul ca un mire împodobit, și cu surgucs în cap, și cu mare alai, de au mers la gazda miresei (în casele Vornicului Vasilie Gavrilă) de au luat-o, și după ce au luat-o de la gazdă au mers la mănăstirea Golia, și acolo fiind un patriarh de Țarigrad mazil, anume Iacov, îl cunună acolo în Golia, și de acolo au purces cu mare alai prin mijlocul Tîrgului de sus și prin tîrgul de gios pînă la curțile domnești. Atunci pre acea vreme, și eu Ion Neculce vel vornic, eram tînăr postelnic și mergeam cu alți postelnici împreună, cu toiage a mînă, pe giosu, înaintea Domnului...” În urma acestor căsătorii se putea crede că domnia lui Constantin Duca era cu adevărat consolidată.

Trebuie să vă spun că atît jertfele de bani făcute de Constantin Brîncoveanu la Constantinopol, cît și căsătoria fiicei sale Maria cu Duculeț, aveau la bază o puternică rațiune politică. Siguranța domnului muntean fusese mereu stîmjenită de ceea ce se petrecea în Moldova; avea nevoie de un orn sigur pe scaunul din Iași. Așa încît, adesea veți vedea proiectîndu-se în spatele acestui tînăr de 17 ani umbra puternicului voievod muntean.

„Constantin Duca întru această domnie dîntîi era domn numai cu numele, că-l stăpîneau muntenii, și pe cine ziceau muntenii să boierească îi boierea și ce ziceau muntenii, aceea făcea.” Aceasta este caracteristica dominantă în prima domnie a lui Constantin Duca.

Apăsare fiscală; persecuții politice și sociale. Unul din primele fapte care decurg din această situație este persecutarea partidei Cantemireștilor. Numai așa se explică faptul că Domnul, deși era blînd și bun la suflet, a făcut totuși să sufere atît de mult familiile celor doi boieri, Bogdan Hatmanul și Iordache Vistiernicul. Jupînesele celor fugiți au fost puse la închisoare, iar averile confiscate. „Mai pe urmă au aflat niște odoare a lui Bogdan Hatmanul și cum le-au luat, așa le-au trimis la domnul muntenesc.”²¹

Adevărul este că asupra acestei domnii apăsau greu datoriile contractate la Constantinopol, datorii pe care le garantase Constantin Brîncoveanu. „Că nu lipseau oamenii Domnului muntenesc pentru banii ce ar fi cheltuit pentru Domnie ginere-său, lui Constantin Vodă.”²²

Partida Cantemireștilor nu se reducea la cei doi mari boieri amintiți. Mai erau toți acei boiernași, pe care se întemeiasă domnia bătrînului Cantemir. Iată de ce persecuția împotriva acestui partid ia un larg aspect social. (V-am spus în prelegerea de deschidere că începuturile de reînchegare ale clasei noastre de mijloc au fost sprijinite de Constantin Cantemir, care se găsea în luptă cu marea boierime.)

Iată ce spune cronicarul despre asuprirea acestei clase de mijloc, a boiernașilor și „ciocoilor” lui Cantemir: „Pus-au atunci pe mazili, și pe țară, banii steagului, grei bani; început-au a prindere pe boiernașii lui Cantemir Vodă, cei rădicați din neamuri proaste, ce zicea Cantemir Vodă că i-a face neamuri; și începură a-i batere, și a-i închidere prin temnițe și pe la Seimeni, și-i sărăciră de rămaseră precum le-au fost postrigul, mojici; ce unii, dintr-acele bătaii au și nebunit, de au rămas nebuni; și pe cale le-au făcut; că vai de boierul ce se roagă mojicului.”

Vedeți dar, se simte îndată că domnul s-a înconjurat de reprezentanții boierimii mari, în fruntea cărora erau Costineștii și Gavrilieștii. Încep acum să se simtă și efectele datoriilor nesăbuite pe care Constantin Duca le contractase la Constantinopol. Pentru a-și plăti creditorii constantinopolitani, domnul - tot sub sugestia lui Brîncoveanu - introduce în țară darea văcăritului. Știți că baza economiei moldovene era crescătoria de vite. Măsura aceasta a provocat o indignare

²¹ Nicolae Muste, ed. Kogălniceanu, III, p. 89.

²² *Ibidem*.

neobișnuită, al cărei ecou îl găsim în cronica lui Neculce. Din nou este acuzată înrîurirea și amestecul lui Constantin Brîncoveanu.

„Țara era puțină²³ și boierii erau tineri; nu știau cum vor chivernisi-o; ce învățară de scoaseră și aicea obiceiul cel rău ce l-a scornit Brîncoveanu Vodă în țara lui; aflase și aice sfetnici fără de lege și tirănească zavistie, rană fără de leac, ce se chiamă lepră, sau fistulă în pîntice (ulcer!), văcărit: de vacă un zlot și de cal un leu, să dea tot omul, de se trage acest obicei rău și spurcat pînă azi în pămîntul nostru al Moldovei... că lacrimile săracilor, nici soarele nici vîntul nu le pot usca.”²⁴ N-a fost de ajuns văcăritul. Au chibzuit și o altă formă de dare, asupra pogonului de păpușoi. „Ear în vară, în al doilea an al domniei lui, vîzîndu-l muntenii, de lucruri slabe ce avea de la Poartă, îl tot grăbiau de bani, ce era ei chizeși pentru dînsul, ce luase în datorie; și el fiindu-le ginere, să nu-i mînie, silea să le facă voia să se plătească. Și au scornit un obicei nou pe țară, de au scos de pogonul de păpușoi și de pîring ce-l făceau oamenii cu sapele prin curaturi, să nu moară de foame, el le lua cîte un zlot, și de pogonul de tutun cîte 4 lei...”

Mai jos, cronicarul subliniază din nou înrîurirea muntenilor asupra domniei Moldovei: „Și-l sminteau și muntenii mult, că vreau să-l stăpînească și să le facă precum le era voia lor. Și cîți bani cereau muntenii, el tot le da. Mai că nu știa ce le-au dat și ce le-au mai rămas dator.”²⁵

Ideile sociale ale lui Constantin Duca. Dar de toate aceste persecuții, finărul și învățatul domn moldovean nu era vinovat. Firea lui - repetăm - era opusă cu totul politicii sociale și fiscale ce i se impunea. Ba, am putea spune că dimpotrivă, datorită adîncii sale culturi filosofice și creștine, bietul Duculeț avea concepții sociale foarte liberale. El este unul dintre cei dîntîi voievozi care exprimă idei de dreptate socială, manifestînd o tendință vie în favoarea șerbilor; el se mărturisește chiar partizan al liberării lor.

Iată ce ne spune în această privință cronica lui: „Așijderea și la Divan făcea dreptate tuturor, și mai vîrtos celor ce se pîrau pentru vecinătate, nu-i da fie cum la vecinătate și fără jurămînt; ci mai cu deadinsul răspundea celui ce avea nevoie de vecinătate zicîndu-i: «p a s de-ți caută 3-4 oameni jurători, cum n-au fost nici tată-său, nici moșul său, vecini de moșie aceleia cine-l trăgea».

Și așa jurînd, îi da volnicie să fie slobod în veci de vecinătate. Că acum făcuse boierii obicei nou de ziceau: «cine au șezut în sat boieresc 12 ani să rămînă vecin». Eară Constantin Duca nu se uita acolo și încă zicea: «Cu păcat este să-l robești pe frate-tău, căci păgînii își cumpără robi pe bani, și în al 7-lea an îi iartă, iară alții și mai curînd le dau slobozenie. Iară tu ești creștin, și neluîndu-l pe bani, și fiind creștin ca și tine, și tu vrei în veci să-l vecinești.»

Vă citeșc încă un pasaj care ne arată că prin temperament acest domn era în afara tradițiilor de asprime și de asuprire ce stăpîneau societatea românească. „Acest Constantin Duca Vodă, măcar că era om tînăr, era foarte înțelept și prea învățat, la carte elinească, negrabnic la mînie, nerăstitor. De avea pre cineva a-l certa, cu blîndețe răspundea, zicînd: «Ce-ai făcut așa?» Ori celor mai de fire, ori și celor mai proști măcar de se tîmpla și țaran din cei de jos: «luați-l pre dumnealui și-l puneți la popreală». Sau de era de certat: «dați-i afîtea toiege».”

Vedeți dar, că, deși își începe domnia ca prizonier al marii boierimi - și sub o influență de aceeași valoare socială ce-i venea din Muntenia - totuși Duculeț se pătrunde de simpatie pentru suferințele țăranilor șerbi - vecini cum li se spunea în Moldova - a căror slobozenie el o dorește. Firește, n-a realizat nimic în această direcție, dar faptul trădează o acută criză de transformări sociale. Tendințele excesive ale boierimii mari, de aservire tot mai largă a păturilor țărănești, încep să întîmpine rezistența domnilor. Ideea liberării țăranilor șerbi, lansată acum, își va deschide un drum din ce în ce mai larg către finele veacului al XVII-lea și mai ales în veacul de reforme ce va urma. Domnii străini, mai puțin respectuoși față de tradițiile sociale ale țării și față de privilegiile boierimii autohtone decît erau domnii pămînteni, vor sprijini tot mai mult clasele mijlocii și pe șerbi, întemeindu-se ei înșiși - în lupta contra feudalității - pe ura acestor pături împotriva privilegiatilor, în acest sens, poate fi socotit Duculeț ca un adevărat precursor al Mavrocordaților.

²³ O parte din țară, Bugeacul, era stăpînită de tătari, iar partea muntoasă, de poloni.

²⁴ Neculce, II, p. 248.

²⁵ Neculce, II, p. 249.

Politica externă. Trecem la capitolul politicii externe. Trebuie să vă închipuiți că și aici ochiul lui Constantin Brîncoveanu veghea cu strășnicie. Dar aplicarea metodelor domnului muntean era, în politica externă, mult mai dificilă în Moldova. Când spunem aceasta ne gândim îndeosebi la așa-zisa politică de basculă, pe care cu atîta măiestrie o practica Constantin Brîncoveanu între turci și germani. (Aci însă rolul germanilor îl dețineau polonii a căror decădere militară și politică vă este cunoscută din prelegerile anului trecut.)

Constantin Duca păstrează o aparență de fidelitate față de turci și față de aliații lor francezii. El înlesnește corespondența ambasadorului francez din Constantinopole (De Castagnères) către agenții francezi din Polonia. De asemenea, corespondența către Franța a contelui Emeric Tököly, șeful rebelilor maghiari (care avea un agent diplomatic la Iași) se făcea tot prin mijlocirea domnului moldovean. Dar Duca-Vodă este acuzat de ambasadorul francez că îi intercepta scrisorile. Într-o scrisoare din 27 februarie 1694 către rege, De Castagnères spune că „un anume Nicola de la Porta a interceptat unele din scrisorile ce am trimis în Polonia.”²⁶ Cu privire la operațiunile acestui Nicola de la Porta aflăm detalii interesante în cronica lui Neculce.

„Constantin Duca Vodă avea un grec din țara francească pre anume Nicolae Deport, pe lîngă dînsul, om învățat și telpiz (viclean) de scia despecetlui cărțile; și pe acea vreme scria Tiukel grofu de la Poartă la Franțuzi, și le trimetea cărțile prin Iași, pe la Constantin Duca Vodă, și Constantin Duca Vodă le da la un rezident a lui Tiukel grofu, ce ședea în Iași; și rezidentul le trimetea la Franțuzi; numai le tot despecetluia Duca Vodă cu acel Nicolai Deport de le cetea și le izvodea, să scie ce scrie, și apoi le pecetluia iară și le da la rezident de le trimetea la Franțuzi.”

Veți înțelege și mai bine rostul acestor operațiuni dacă țineți seama că acest „Nicolai Deport” era unul dintre principalii agenți ai lui Constantin Brîncoveanu. Domnul muntean organizase - după cum spuneam anul trecut - unul dintre cele mai minunate servicii de informații și contra informații din Europa răsăriteană. Încă din 1680 Marsigli - diplomat austriac - rămîne uimit de dibăcia cu care Brîncoveanu intercepta scrisori de ale lui Tököly, de ale ardelenilor și francezilor. Vă spuneam altă dată că, datorită acestui serviciu de informații, agentul domnului muntean la Constantinopol a cunoscut vestea încheierii păcii de la Ryswyk (1697) cu mult înaintea ambasadorului francez!²⁷ Prezența lui Nicolae de Porta (acesta este numele lui) la Iași, la curtea lui Duculeț, ne arată că domnul muntean își extinsese sistemul și asupra Moldovei. Se vede de aci, în ce măsură Brîncoveanu se amesteca și conducea politica externă a Moldovei. Din cronica lui Neculce se vede cît de mult sufereau unii moldoveni din pricina acestui amestec.

Relațiile Moldovei cu polonii prin venirea la tron a lui Constantin Duca, se îmbunătățiseră datorită în primul rînd Costineștilor care, vă amintiți, erau capii partidei polono-file din Moldova. Prin oamenii acestora, polonii erau înștiințați despre diferitele mișcări ale oștilor turcești și tătarești. Iată ce ne spune în această privință cronica lui Neculce:

„... Constantin Duca Vodă pururea avea respundenție și prieteșug cu Hatmanul Iablonovschi; trăia bine, nu ca Cantemir Vodă. Podgheazuri în țară nu umblau prădînd; și în tot ceasul trimetea Constantin Duca Vodă vești de la Poartă; și cînd mergeau ceambururi tătarești în țara leșească să prade, el da scire la leși să se păzească.”

Ne rămîne acum să vedem care au fost raporturile Moldovei în vremea aceasta cu turcii; o vom face în prelegerea viitoare.

31 octombrie 1939

²⁶ Hurmuzaki, *Supl. I*, p. 321.

²⁷ C. Giurescu, *Documente și regește...*, p. XIV-XV.

Prelegerea a IV-a

Conflictul lui Duca cu turcii. Am văzut data trecută împrejurările în care a fost instalat în domnia Moldovei Constantin Duca (Duculeț), marea influență exercitată de Brîncoveanu, constituirea curții cu reprezentanții boierimii mari *Mironești, Gavrilești* și cu câțiva greci aduși de la Constantinopol, persecuțiile împotriva partidei cantemirești și stoarcerile fiscale pe care le suportă Moldova. Am spus, în fine, câteva cuvinte în legătură cu politica socială a lui Duculeț. Ați văzut că, deși își începuse domnia ca prizonier al mării boierimi, sfârșește prin a încerca să-și apropie pe țărani șerbi, a căror slobozenie o dorește. Încheiasem prelegerea expunându-vă politica externă a lui Constantin Duca Vodă. Această politică era, ați văzut, inspirată și controlată mereu de puternicul voievod muntean.

Din nenorocire Duculeț și o bună parte din consilierii săi erau oameni prea tineri - cum o spune Neculce; din această pricină, le era foarte greu să observe cu toată dibăcia și stăpînirea de sine necesare, regulile acestei politici duble, pe care Brîncoveanu însuși o ducea cu mari dificultăți. Dacă turcii și polonii puteau fi păcăliți - nu tot astfel stăteau lucrurile cu diplomația franceză. Ați văzut din scrisoarea lui De Castagnères citată în prelegerea trecută că ambasadorul francez de la Constantinopol și-a dat seama că scrisorile lui către agenții din Polonia sînt interceptate la Iași. Că francezii au descoperit operațiunile lui Nicolae De Porta o știe și Neculce: „au priceput franțuzii că li s-au despecetluit cărțile.”²⁸

Mai departe, Neculce spune că francezii „au scris lui Tiukel grofu.” Șeful răscoalei maghiare a început, la rîndul său, pîri la Poartă contra lui Constantin Duca.

Deja raporturile tînărului domn moldovean cu Poarta trecuseră printr-o criză cu prilejul unei încercări neizbutite de aprovizionare a Cameniței. Vă amintiți că una din principalele misiuni ale domnilor moldoveni era să se îngrijească de siguranța drumului către Camenița. Vă amintiți cîtă energie desfășurase bătrînul Duca Vodă pentru a face cît mai sigură trecerea negustorilor și a curierilor în lungul acestui important drum. Nici vîrsta, nici firea învățatului Duculeț nu-l recomandau pentru astfel de întreprinderi. Curînd s-a văzut aceasta. În al III-lea an de domnie, turcii au expediat la Camenița un mare convoi de 900 care cu provizii; tot Brîncoveanu le strînsese și pe acestea, (în *Condica Veniturilor și Cheltuielilor Munteniei* la 1695, găsim 45.000 lei „pentru zahereaua Cameniței.”) Aceste care sînt date în paza domnului moldovean, care trebuia să le treacă garnizoanei. Fie că domnul n-a fost destul de vigilant, fie din pricina vreunei trădări din partea dușmanilor săi, fapt e că polonii au aflat de acest transport, au atacat convoiul și au risipit tot proviantul.²⁹ Deltaban Pașa, Seraschierul de la Oblucița, a raportat la Constantinopol că domnul moldovean „nu este om harnic de domnie, nici cu dreptate Porții, că din chiverniseala lui cea proastă au luat leșii zahereaua.”³⁰ Din această încurcătură, Duculeț a scăpat destul de greu, datorită intervenției lui Constantin Brîncoveanu.

În sfîrșit, se petrecu un alt fapt, mai grav, care irită din nou cercurile franceze, foarte puternice cum știți, la Constantinopol. Am spus în prelegerea trecută că Tököly avea și el în Moldova un agent diplomatic, acel „rezident” de care vorbește Neculce. Dintr-un document publicat de d. N. Iorga în *Studii și documente* XX, p. 132-3, aflăm că acest rezident al lui Tököly se numea Sigismund Siculus. Se pare că lui Constantin Duca și unora dintre reprezentanții politicii antiturcești nu le convenea activitatea acestui agent, care, desigur, că surprinsese manevrele lui De Porta. El este arestat și în urmă ucis în împrejurări dramatice. După uciderea în Muntenia a lui Bertodi, acesta era al doilea agent al lui Tököly ucis în Principate. Desigur că De Porta m-a fost străin de această întîmplare.

Între timp sosește la Iași un curier al Padișahului, un Kapigi-bașa. El a spus că a venit după bir. În realitate, Capigiul avea instrucțiuni secrete să cerceteze de aproape politica domnului. A tras în gazdă la Postelnicul Constantin Ciobanu. Iată ce povestește cronicarul în această privință: „Ce au chemat Kapigi-Pașa pe Tudosie Dubău Vel Logofăt și pre Panaiotachi Morona vel Postelnic, și au

²⁸ Neculce, II, p. 251.

²⁹ *Idem*, p. 249; Hurmuzaki, V, 2, p. 235.

³⁰ *Ibidem*, p. 249.

început a-i întrebare cu taină și a-i ispitire pentru acele lucruri, și le-a spus că are ferman de mazilie. Deci acei doi boieri îndată au spus taina turcului lui Constantin Vodă.” Acum Duca își pierde cu totul capul. Pornit pe acest drum, el se decide să suprima și pe turci.

Cronicarul ne spune că Duca Vodă a luat această hotărâre sfătuindu-se în mare taină cu cumnatul său, Nicolae Costin. Duca s-a folosit de o metodă demnă de moravurile politice din vremea Renașterii. A trimis la cetatea Neamțului unde erau boieri moldoveni, care serveau sub arme polonilor. Între alții, se găsea la Neamț și Moise Serdarul care fusese ostaș de-al lui Cantemir. Constantin Duca trimite acestuia vorbă să vină cu câteva sute de ostași pentru a ataca pe capigiu și suita sa. În adevăr, Moise Serdarul vine cu 3-400 de ostași într-o noapte și ucide pe capigiu, iar însoțitorilor acestuia le ia tot bănetul. Este interesant cum povestește cronicarul epilogul: „Iară Constantin Duca Vodă s-au făcut a sărire după dînșii... s-au dus pînă la valea Iețcanilor și s-au întors înapoi.” Turcii aflară însă adevărul căci „Moise Serdarul cum au sosit la Neamț, cum au și umplut locul că l-au chemat Duca Vodă să facă acea faptă.”

Neculce se miră de ușurința lui Constantin Duca, care dorea să tăinuiască un fapt pe care-l știau 3 sau 400 de oameni!

„Căutați de vedeți ce sfat și lucru de nimica! Nu socotia că-i va veni asupra mai mare lucru. Trei, patru sute de oameni, ce taină va să fie? Că un om și nu poate ține taina, dară atîția oameni? Au stins bine focul cu paie!...”

Cîteva cuvinte asupra lui Nicolae Costin, consilierul intim al domnului moldovean. Era al doilea fiu al lui Miron Costin și se bucura de reputația unui om foarte cult. Primele studii le făcuse la colegiul iezuit din Iași. A studiat apoi în Polonia, unde a învățat - o spune Dimitrie Cantemir - „științele liberale și limba latină.” Ni s-au păstrat chiar o parte din cărțile lui de școală.³¹

Tînăr fiind, a fost folosit de Cantemir bătrînul, ca tîlmaci și însoțitor al străinilor. Așa, de pildă, el întîmpină - în numele lui Cantemir - în anul 1690, pe Filip d'Avril, călător francez (iezuit) și vorbește cu acesta în limba latină, cu toată ușurința. Călătorul mărturisește însuși că „fiul marelui logofăt ne-a servit ca tîlmaci.”³²

Trecerea pe la colegiul iezuiților și prin Polonia au făcut din Nicolae Costin un reprezentant al spiritului apusean în Moldova. Influența pedagogilor și profesorilor iezuiți asupra tinerimei moldovene este foarte puternică în această vreme. Călugărul Francesco Renzi, despre care v-am mai vorbit, spune într-o scrisoare către cardinali: „Actualul principe Constantin Duca este un elev al meu; Hatmanul Nicolae Costin, Serdarul și secretarii domnești sînt și ei elevii și fiii spirituali ai mei.”³³

Iată dar, din acest fragment, înrîurirea pe care a avut-o cultura occidentală în formația spirituală - desigur și politică - a tinerilor din vremea aceasta. Vedeți dar că este exagerat a se spune că influența culturii apusene pătrunde la noi abia în epoca fanariotă. Prin cărturari români de valoare acestor Costinești, noi am avut încă din veacul al XVII-lea un strîns contact cu umanismul apusean.

Dar să revenim la politica externă a lui Duca Vodă în momentul în care relațiile lui cu turcii se strică. Pentru a recîștiga încrederea turcilor, Duca atacă pe poloni. Ultima împrejurare, uciderea Capigiului, a îngrijorat mult pe Constantin Brîncoveanu. El a sfătuit pe Constantin Duculeț să facă un act de dușmănie efectivă împotriva polonilor, pentru a recîștiga încrederea turcilor, și mai ales pentru a pregăti Moldovei la viitoarele tratări de pace o situație mai bună, adică fără trupe de ocupație polonă pe teritoriul ei.³⁴

Dar pendulările acestea ale lui Duca din ce în ce mai violente cînd într-o parte, cînd într-alta, vor duce la pierderea echilibrului. Consecvent sfatului lui Brîncoveanu, el scoate pe Nicolae Costin din hătmănie și îl înlocuiește cu Antioh Jora. Apoi trimite pe acesta să atace cetățile și mănăstirile unde erau garnizoane de-ale polonilor, gîndind că-și „va astupa greșeala” în felul acesta, Iablonski, cînd a auzit de atacul moldovenilor, nici nu-i venea să creadă.

³¹ V. A. Ureche, Miron Costin, II.

³² Hașdeu, *Arhiva istorică*, I, partea II, p. 17.

³³ *Convorbiri literare*, an VI, 1907, p. 471.

³⁴ Vezi Prelegerea a III-a.

Iată ce spune cronicarul: „Apoi oastea Hatmanului Antioh s-au și simțit și s-au dus la mănăstire la Agapia și la Secu, și la Skit, ce este în Hangu, și au tot bătut și au scos pre Joimiri și pre Drăbani de prin mănăstiri; și au început a se înglotire oastea Hatmanului Antioh, ca la patru, cinci mii se făcuse. După cum este obiceiul norodului omenesc, unde aud și văd dobîndă, aleargă din toate părțile; așa și acolo se strîngeau, dacă au auzit, unii din Bugeac, unii de la munteni, turcii din Cărvăsărie; Joimirii, dacă se închinau, le dau cărți de ertare și lefe; și, pe zi ce trecea, tot se înglotia oastea moldovenească.”

Prin urmare, o adevărată campanie anti-polonă. „Deci, dacă au înțeles Iablonowski, Hatmanul leșesc, de această socoteală ce începuse Constantin Duca Vodă, îi păru de odată că-i o basnă ... Deci Hatmanul Iablonowski nu se tulbură prea rău, ce scrisese lui Turculeț Reimentarul, ce era pe margine, pe Cirimuș, să ia vreo zece-douăsprezece steaguri să iasă înaintea Hatmanului Antioh, să vadă ce sînt acele lucruri și pentru ce se fac aceste socoteli, pentru că ei au legătură bună de prieteșug.”

Cîteva cuvinte despre acest Turculeț. Este una din cele mai nobile figuri ridicată din rîndurile acelor soldați de aventură pe care Moldova îi dă cruciadei în veacul al XVII-lea. Este pomenit în multe documente contemporane: „Turkul famosissimo capo Valaco.”³⁵

Alt document îl numește „Turcul, teroare dei Tartari.”³⁶ El este acela care comandă ariergarda lui Sobieschi în dureroasa retragere din 1686. Ar merita, desigur, ca unul din dumneavoastră să-i consacre cîteva pagini. Va găsi și în literatura istorică polonă știri asupra lui. În această împrejurare însă Turculeț n-a avut noroc: „Deci, Turculeț, luînd oaste și mergînd întru întîmpinarea Hatmanului Antioh, începură întîiu să vorbească Joimirii, ocăriau pre moldoveni întîiu de le ziceai epași. Ai noștri moldovenii le ziceau gligani, cum este rîndul norodului prost. Și stau de o parte Reimentarul Turculeț, cu Melenti Stegarul Hatmanului Antioh, de voroviau de pace. Iară un cîmpulungan din oastea Reimentarului Turculeț au și slobozit un sineț în Melenti Stegarul. Deci oastea moldovenească cum au văzut așa, au și năpustit asupra Joimirilor, și puțină bătălie au avut și, au și început Joimirii lui Turculeț a fugire, și moldovenii, cu turcii, cu lipcanii ai spargere și ai tăiare; și așa, prinse și pre Reimentarul Turculeț viu, sub cetatea Neamțului, unde era numai să saie peste parcanе. Se boțise oastea fugind la strîmtoare și Turculețu răstăind oastea lui denapoi, l-au boțit la un vard și l-au prins viu Tatul Căpitanul, fratele lui Vicol, și l-au doborât cu sulia de pe cal.”

Prinderea lui Turculeț este considerată la Iași ca o mare biruință. Popularitatea între creștini a eroului, ura turcilor împotriva lui, mai ales, bucură pe Duculeț. El nădăjduiește că, ducînd Vizirului un astfel de trofeu, să-și salveze situația. Neculce ne spune: „Constantin Vodă Duca se umplu de mare bucurie unde auzi acea veste, căci la Poartă se știa numele lui Turculeț, că de multe ori avea bătaie cu tătarii și la Camenița...” Dar tocmai cînd bucuria lui Duca era în toi, își face intrarea în Iași un alt Capigiu cu firmanul de mazilie.

3 noiembrie 1939

³⁵ Hurmuzaki, V, 2, p. 279.

³⁶ *Ibidem*, p. 280.

Prelegerea a V-a

Mazilirea lui Constantin Duca. Ați văzut în prelegerea trecută ce evoluție lamentabilă a avut încercarea lui Constantin Brîncoveanu de a aplica și în Moldova, prin intermediul lui Duca Vodă, metodele politicii de basculă. În loc să se realizeze o stare de echilibru, s-a ajuns, datorită inexperienței domnului și a tinerilor ce-l înconjurau, la o totală răsturnare. Începe dînd cîștig de cauză partidei polono-file, vrea să o mascheze înlesnind serviciul de curieri al ambasadei franceze din Constantinopol și al lui Tököly, pentru ca apoi să intercepteze scrisorile acestora și să-i trădeze; descoperit de agentul maghiar Sigismund Siculus, îl închide și îl omoară; cercetat de turci, merge pînă la uciderea capigiului venit în anchetă, cu ajutorul ostașilor moldoveni din armata polonă; apoi disperat de urmările acestui act, atacă, spre stupefacția tuturor, trupele polone din regiunea muntoasă a Moldovei.

V-am arătat că Duca spera ca prin succesele lui Antioh Jora împotriva polonilor și prin prinderea căpitanului Turculeț să fie iertat de turci. De mazilie n-a scăpat, însă acțiunea de la Cetatea Neamțului tot i-a servit la ceva: a scăpat de moartea ce-l pîndea la Constantinopol. Capigiul a sosit în Iași, tocmai cînd domnul pregătea o serbare pentru a celebra victoria lui contra polonilor și prinderea lui Turculeț. „Deci îndată se schimbă bucuria în scîrbă, că se strică giucăria, de nu deteră nici puscele, nici ziseră surlele. Și începură Siimenii a închidere porțile. După cum zice Sfînta Scriptură că: «cine sapă groapa altuia, cade el într-însa», așa dă Dumnezeu: că pasărea vicleană dă singură în laț.»³⁷

Domnul pregătea o prinsoare strașnică lui Turculeț, dar a căzut el în capcană. Și astfel, domnia lui Constantin Duca luă sfîrșit la 18 decembrie 1695.

Capigiul pune caimacami pe *Dubău logofătul* și pe *Manolache Ruset*.

Acum se dă o adevărată luptă pentru prețiosul prizonier aflat în tabăra Hatmanului Jora. Duca îl cere în taină Hatmanilor, dar caimacamii informați o iau înaintea domnului mazil, îl răpesc pe Turculeț și îl duc la Galata. Capigiul însă, ca și Duculeț Vodă, dorea să ducă la Constantinopol pe acest condotier care, ani de-a rîndul a terorizat drumul Cameniței. Ei trimit un steag de lipcani la Galata însă, peste noapte, Turculeț reușește să scape și să fugă la Neamțu. Se poate admite că ostașii puși să-l păzească pe popularul aventurier i-au dat chiar ei prilejul să scape.

În această vreme, boierii lui Constantin Duca Vodă fug în Țara Românească, între cei dintîi fug Costineștii, Nicolae Costin Hatmanul, Ioniță Costin Serdarul și Pătrașcu treti-logofăt; apoi Vasilașco Cantacuzino vel Spătar și alții „de se făcuse o ceată mare în Țara Românească în zilele lui Antioh Vodă, de făceau multe mestecături la Poartă și cheltuială țării; și nimica n-au putut isprăvi precum se va arăta mai înainte la rînd.”

În cele din urmă fug din Moldova și Antioh Jora și Mavrodin.

Între timp sosesc la Iași cei doi dușmani ai domnului, Bogdan Hatmanul și Iordache Vistiernicul. L-au surprins pe tînărul voievod încă în palatul său. Acolo l-au înfruntat cu cuvinte aspre, amintindu-i persecutarea familiilor și actele de înșelăciune săvîrșite față de Tököly, față de turci și poloni, crimele, etc. ... Mai ales Iordache Vistiernicul a fost fără cruțare: „Iară Duca Vodă nu putea nimic să mai răspundă de rușine și de frică; numai se schimba fețe; uneori se făcea roșu, uneori galben; și-i era mai mare ciuda cum că sciau toate tainele ce le făcuse și le ziceau față, în vedeală...”

Alaiul cu care pleacă Duculeț și soția lui este urmat cu ocări de slujitorii neplătiți și de gloată. Cronicarul povestește reacția domniței Maria, fiica atît de iubită a lui Brîncoveanu: „Deci a doua zi îl gătiră de-l porniră, cu mult calabalîc despre slujitori, pentru lefe, și blestemuri multe de la oameni, de auzia urechile, pentru văcărit ... Iară doamna lui, fata Brîncoveanului Vodă, fiind tînără și desmierdată de tată-său, se bocia în gura mare muntenește, de zicea: «Aolio, aolio! că va pune taica pungă dă pungă pînă la Țarigrad, și zău nu ne va lăsa așa, și iar ne vom întoarce cu domnia îndărăpt».” (Cronicarul se silește, cum vedeți, să redea accentul muntenesc al Mariei.) Dar biata domniță s-a îmbolnăvit curînd după sosirea la Constantinopol de ciumă și a murit.

³⁷ Neculce, p. 253.

Despre modul cum erau maziliți domnii la finele veacului al XVII-lea. Să ne oprim un moment asupra chipului în care se încheie domnia lui Constantin Duca, pentru a sublinia câteva elemente care arată modul cum se face mazilirea domnilor noștri către sfârșitul veacului al XVII-lea. Intervin, în această privință - față de trecut - unele modificări. Ele se datorează hainirilor din ce în ce mai dese ale domnilor români (Petriceicu, Grigore Ghica, Gheorghe Ștefan). Până acum domnul era lăsat să fugă din țară; el își lua cu sine, în străinătate, familia, averea și partizanii. Acolo organizau un focar de intrigi împotriva Porții. Adeseori, acești oameni provocau chiar război împotriva turcilor. De aceea Poarta începe a lua măsuri ca mazilia să se facă în taina cea mai mare. Trebuie să vă spun însă că păstrarea acestui secret nu era prea ușoară.

Știți că pe lângă reprezentanții lor la Poartă, capuchehaialele, domnii români aveau și mulți prieteni la curtea Sultanului. În afară de aceștia, ei întrețin, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, o întreagă rețea de informatori în tot lungul drumului de la Țarigrad până la Iași și București.

Capigiul care venea cu firmanul de mazilie călătorea cu poșta, ca să ajungă cât mai repede, ca domnul să nu prindă de veste. Apoi, capigiul ascundea scopul călătoriei lui, față, mai ales, de hangii, spionii domnilor. Se ajunge până acolo încât capigiul nici nu cunoaște cuprinsul firmanului pe care-l poartă asupra sa. (Este, după cum veți vedea, cazul maziliei lui Constantin Duca în 1703).

În sfârșit, printre alte măsuri preventive contra hainirii domnilor, se reintroduce vechiul mijloc al ostatecilor. Copiii domnului fac cu rîndul la Poartă ca zălog al fidelității tatălui. Tot o verificare a fidelității domnilor era și chemarea la Constantinopol, cu prilejul mucarerului - reînnoirea domniei la 3 ani. Însă călătoria la Poartă, pentru reînnoirea domniei era o piatră de încercare grea pentru voievozii noștri, fiindcă cu acest prilej intrigile și pîrile se țeseau mai puternic în jurul celui chemat.

Iată dar cum se modifică, prin aceste măsuri, raporturile dintre domnie și turci. Înjosirea aceasta înseamnă un pas mai departe către regimul domniilor fanariote.

DOMNIA LUI ANTIOH CANTEMIR

În locul lui Constantin Duca, turcii trimit pe Antioh Cantemir, fiul mai mare al fostului domn Constantin Cantemir.

Antioh capătă domnia la 18 decembrie 1695. În scaun la Iași vine prin ianuarie. Domnește până la 14 septembrie 1700 (deci 5 ani fără două luni și două săptămîni, cum spune Pseudo Nicolae Costin). De la început, Antioh vădește trăsături de caracter care amintesc pe tatăl său: simplitate, loialitate, spirit de economie, aptitudini militare. Ați văzut în ce atmosferă a luat domnia Duculeț; petreceri la Constantinopol, alai mare la înscăunare. Despre Antioh, cronicarul are cuvinte de laudă: „La luarea domniei n-au cheltuit mult la Poartă, nici pe drum n-au făcut atîta cheltuială; că mai mult decît cu vreo 30 de oameni n-au venit de la Țarigrad.”

Să cunoaștem mai de aproape portretul pe care îl face Neculce: „Era om tînăr, ca de 20 de ani, om mare la trup, cîntiș, chipiș, la minte așezat, judecător drept; nu era prea cărturar, numai nici nu era prost. Minciunile și telpizlîcurile nu le iubea; la avere nu era lacom, obicei noui nu primia să le facă prea peste seamă; era vînător și slujitor, bun, după firea tătîne-său; spre partea celor răi era strașnic, să nu greșescă tierce cine și fără de vreme cu dînsul; și era credincios la jurămînt, își ținea cîstit horba, și boierii în curtea lui; precum i se va arăta viața lui înainte la rînd, tot cu cîste umbla. Mînie avea strașnică; de multe ori răcnea tare, cam cu grabă; și de aceea se depărtau inimele boierilor de dînsul...”³⁸

Realitatea este că acest domn - ca și tatăl său - era înclinat mai mult spre boiernași, spre clasa mijlocie; pe aceasta s-a sprijinit în domnie. Iată cum și-a alcătuit Antioh Cantemir curtea: Nicolae Donici, vel logofăt; Vasile Costachi, vel vornic; Dumitrașco Mitre, vel vornic; Lupu Bogdan, hatmanul; Manolache Ruset (cumnat cu domnul) paharnic; Mihalache Racoviță (viitor domn), vel spătar (cumnat cu domnul, ținînd pe Safta); Ioan Buhuș, vel paharnic; Iordachi Ruset, vel vistiernic; Ilie Tăfăscu, vel stolnic; Ștefan Cerchez, vel comis; Manolache Ruset, postelnic; Mihalachi Kiriță și Dimitrie Cantemir erau cele două capuchihae la Constantinopol.

³⁸ Neculce, p. 256.

Debutul acestuia din urmă ca agent diplomatic al Moldovei la Poartă este tragi-comic. La scurtă vreme după intrarea în slujbă, în fața divanului turcesc, Kiriță primește 80 de toiege, pentru că Antioh n-a trimis la vreme 20 de pungi hanului tătăresc.³⁹

Cu prilejul acestei domnii, v-ați aștepta să-l vedeți pe vestitul Lascarache Ruset întorcându-se din surghiun de la Rodos - unde ajunsese, vă amintiți, prin intriga lui Brîncoveanu - , ca să ocupe slujbe mari. Nenorocirea face însă ca bietul Lascarache Ruset să se îmbolnăvească și să moară curînd, pe cînd venea din surghiun. A murit, spune cronicarul, tocmai cînd îi venise vremea (zamanul) să-și răzbune și el pe dușmanii munteni. Cît erau de mari patimile și urile, se vede din judecata cronicarului: „Și nu-i era lui Lascarachi atîta jale de moarte, cît îi era jale că-i venise zamanul (vremea), de îi era pre voia lui, și nu putea să-și răsplătească răutatea ce trăsesse de la munteni.” Moartea istețului Lascarache Ruset a fost, desigur, o pierdere importantă pentru Antioh Cantemir. Aceasta n-a fost singura pierdere care l-a costat pe noul domn. Antioh a mai primit și alte lovituri. Curînd îi moare și o soră, Safta, căsătorită cu Mihail Racoviță: „Și așa avu jale mare și părere de rău Antioh Vodă, după dînsa; și pe Mihalachi Spătarul după aceea nu l-au mazilit din boierie; tot în boierie au fost, și la cînte, cît au fost domn Antioh Vodă, și încă i-au dat voie de s-au însurat în zilele lui, de au luat altă fată de boier, anume a medelnicerului Dediu, de la Galați.”⁴⁰ În fine, o a treia pierdere a fost moartea domniței Maria, sora lui Duculeț, cu care Antioh se logodise la Constantinopol și se pregătea s-o aducă în țară pentru nuntă.

Îndată după intrarea în scaun, Antioh a luat o serie de măsuri pentru consolidarea domniei. Lucrează de la început pentru o reconciliere cu Constantin Brîncoveanu. „Trimise Antioh Vodă - ne povestește cronicarul - sol pre Bogdan Hatmanul în Țara Românească la Brîncoveanu Vodă pentru așezarea păcii, să nu se mai părăscă la Poartă aceste două țări, să se strice.”

Totodată îi cere lui Brîncoveanu, prin același sol, „să-i dea o fată să-i fie Doamnă.”

Brîncoveanu dă încuviințare pentru pace, dar pentru fată i-a pus condiții grele: „Pentru pace i-a adevărit, dar pentru fată numai îi răspunse să omoare pe Iordachi Ruset Vistiernicul și să se lepede și de ceilalți frați ai lui Iordachi, de Cupăreștii, ce-i sînt Capi-Kihaiiele la Țarigrad Firește, Antioh n-a primit aceste condiții, așa încît reconcilierea nu s-a putut face.

După Nicolae Costin, domnul Țării Românești a refuzat să-și mărite fata cu Antioh Cantemir, fiindcă considera „că sînt de neam prost Cante-mireștii.” În orice caz, acest mod de a vorbi al cronicarului moldovean exprimă totuși o opinie curentă - se pare - pe atunci, asupra originii acestei familii. Căsătoria cu o prințesă de sînge era deci o dorință ușor de înțeles atît pentru Antioh, cît și pentru Dimitrie. O va realiza - chiar în cursul acestei domnii a lui Antioh - Dimitrie Cantemir, luînd de soție pe Casandra, fiica lui Șerban Cantacuzino.

7 noiembrie 1939

³⁹ Raport al lui De Castegnères către Ludovic, din 13 mai 1696, în Hurmuzaki, Supl. I, p. 340.

⁴⁰ Neculce, p. 257.

Prelegerea a VI-a

În ultima prelegere încheiasem domnia lui Duculeț și făcusem începutul domniei lui Antioh Cantemir. Vă prezentasem, după Neculce, portretul noului domn, în care remarcasem unele trăsături de caracter moștenite de la tatăl său: fermitate, cumpătate și bărbăție.

Ați văzut că încă de la început el pierde pe Lascarache Ruset, care l-ar fi putut sprijini cu însușirile sale de diplomat; îi moare apoi logodnica (sora lui Duculeț) și în urmă propria-i soră, măritată cu Mihail Racoviță, viitorul domn. Temându-se de dușmănia lui Constantin Brîncoveanu, Antioh cere în căsătorie pe una din fiicele lui, pentru a ajunge pe calea aceasta la o destindere în raporturile cu domnul muntean.

Împăcarea aceasta ar fi fost bine venită, fiindcă lupta dintre Cantemirești și Brîncoveanu sleise, sub raportul financiar, ambele țări.

Antioh refuzând însă condițiile puse de Brîncoveanu - omorîrea lui Iordachi Ruset și înlăturarea celorlalți Cupărești, prieteni ai tatălui său -, raporturile între cei doi domni rămân aceleași. Antioh „n-au mai cercat și pe la alți monarhi, ci și-au luat Doamnă de Țară ...” spune cronica atribuită lui Nicolae Costin.

Iar Neculce adaugă: „Nici cum acel lucru (Antioh) nu vru să-l primească (uciderea lui Iordachi Ruset) - și se lăsă de prieteșugul lui (Brîncoveanu), și își alese Doamnă, fată de boier de țara noastră, fata logofătului Dimitrașcu Ceaurelui, anume Ecaterina, și făcu cu dînsa nuntă domnească în tîrg în Iași, după obiceiul acestei țări, în al doilea an al domniei lui.”⁴¹

Știți că bătrînul Cantemir căutase să se desfacă de înrîurirea mării nobilimi și să se sprijine pe elemente din clasa de mijloc, pe „boiernași.” Aceeași înclinare se pare că o are și Antioh; în orice caz, „boiernașii,” atît de persecutați sub Constantin Duca, respiră și ei mai ușurați.

„După ce-și așază la domnie boierii după obicei, iar boiernașii tătîne-său a lui Cantemir Vodă vreau să se bucure de domnia fiului tătîne-său; dară nu puteau, la focul să ție inima, să se bucure; că așa erau de bătuți și de stîlciți, și de jigniți, cît rămăsese cu peile, de nu aveau cu ce eși înaintea stăpîne-său; alții, fiind pe de părți de închisoare, își pierduse și mintea. Deci Antioh Vodă, după ce i-au văzut într-acest chip, se mira și el ce va face cu dînșii.”⁴²

Lipsit de bani, trebuind să reziste campaniei pe care Brîncoveanu o ducea la Constantinopol împotriva lui, Antioh s-a văzut silit să încaseze mai departe văcăritul; dar numai două ierni l-a menținut și apoi a renunțat la el. În schimb, dăjdiile au apăsât tare asupra mănăstirilor și breslașilor.⁴³

Totuși, măsurile luate de Antioh Vodă au dat destule rezultate bune. Ca și în vremea lui Constantin Cantemir, cîrmuirea se întemeiază pe doi oameni de mare experiență: pe Iordachi Ruset și pe Hatmanul Bogdan. „Și așa se așezară și se tocmiră boierii la toate treburile, de chiverniseau cum se cade; că erau Bogdan și Iordachi mai aleși, și capete bune, de-i ajungeau la toate socotelile, de domnia Antioh Vodă cu cinste și cu pace.”

Politica externă. Relațiile cu Brîncoveanu. Domnul Munteniei nu se putea împăca cu situația din Moldova. El dorise din răspuțeri să domnească la Iași pentru a conduce personal jocul politic al acestei țări între poloni și turci. Se temea de coborîrea spre Dunăre a polonilor, așa cum se temea de înaintarea germanilor. Nu-i convenea mai ales faptul că o bună parte din Moldova se găsea deja sub ocupație militară polonă.

Această tendință de dominație munteană asupra Moldovei - în scopul de a da o mai mare eficacitate politicii de tampon - se manifestase și în vremea lui Șerban Cantacuzino. La drept vorbind, ea avea la origine aceleași necesități politice din care țîșnise pentru Mihai Viteazul însuși ideea stăpînirii muntene peste Milcov și peste munți. Iată de ce Constantin Brîncoveanu va înteeți lupta lui de dominație în Moldova, iată de ce, în mod firesc, el va continua intriga la Constantinopol

⁴¹ Neculce, p. 257.

⁴² Neculce, p. 256.

⁴³ Ibidem, p. 259.

împotriva Cantemireștilor. De data aceasta, el va întâmpina la Poartă rezistența vie a lui Dimitrie Cantemir, a cărui influență în cercurile conducătoare turcești era din ce în ce mai puternică.

Iată cum povestește cronicarul moldovean aceste frământări: „Constantin Brîncoveanu Vodă văzîndu-l pe Antioh Vodă că-i merg lucrurile cu întemeiere bună, începu în sfaturi cu boierii pribegi și cu Constantin Duca Vodă a amestecare tare pre Antioh Vodă și pre Cupărești, prea mult la Poartă. Așijderea și Dumitrașco Beizadea, fratele lui Antioh Vodă și cu Cupăreștii dimpreună, pre de altă parte amestecau și ei pe Brîncoveanu Vodă și pre munteni, precum place turcilor, așa făceau ei, de ambe părțile, și nu-și puteau strica unii altora nimic, fără decît cheltuială sute de pungi la Poartă ...”

Prima pîră pornește de la Constantin Duca Vodă, care reclamă la Poartă pe Antioh Vodă că oamenii săi - Bogdan Hatmanul și Iordachi Ruset Vistiernicul - au salvat pe Turculeț „hainul cel mare al împăratului, carele ținea drumul Cameniței și era să-l ducă la Poartă.” La Stambul, turcii întreprind o adevărată anchetă. Stăruințele lui Dumitrașco Cantemir și ale Cupăreștilor, cu sumele de bani cheltuite (60 de pungi), au făcut să se închidă această afacere.

Cu acest prilej - repet - a simțit însă și Constantin Brîncoveanu cît de influent ajunsese Dimitrie Cantemir în cercurile otomane. „Văzînd neașezarea muntenilor asupra frăține-său - spune Neculce - începu și el a amestecare prea tare pre munteni să ia domnia în Țara Românească.” Cronicarul mai știe că trecerea lui Dimitrie Cantemir se întemeia pe „Cerkez Mehmet Pașa Imprihorul.... și (pe) alți turci mulți, prieteni Cupăreștilor.”

Se pare că reacțiunea moldovenilor a fost atît de puternică, încît a zdruncinat tronul lui Brîncoveanu. „Și sperie pre munteni prea tare, că mai în toate lunele cheltuia Brîncoveanu Vodă cîte 500-600 pungi de bani.” Dar pe Neculce lupta aceasta dintre frați - cu tot succesul moldovenilor - îl umple de mîhnire căci adaugă îndată: „...și nu era nici o laudă, nici moldovenilor, nici muntenilor de atîta cheltuială.”

În sfîrșit, se mai produce un fapt care întetește iarăși conflictul dintre Cantemirești și Brîncoveanu. Este vorba de căsătoria lui Dimitrie Cantemir cu fiica lui Șerban Cantacuzino. Brîncoveanu nu putea privi cu ochi buni alianța Cantemireștilor cu familia lui Șerban Cantacuzino. S-a silit din răputeri să împiedice această căsătorie. Cronicarul este bine informat: „Și prinseră muntenii de veste, și-i stau piedică despre nemți, că nu lăsa pe Doamna lui Șerban Vodă să i-o dea și încă mai mare vrajbă dintr-aceea se făcea.”

Politica externă. Relațiile cu turcii. Și în relațiile sale externe, Antioh a continuat, s-ar putea spune, politica tatălui său. A păstrat credința turcilor și a împlinit cu energie însărcinările ce i-au dat aceștia. Știți că domnii moldoveni le revenea, în primul rînd, grija aprovizionării Cameniței - operațiune grea, căci îi punea adesea în conflict militar cu polonii.

Slăbiți de luptele cu germanii, cedînd sub înaintarea acestora cetate după cetate și provinciile una după alta, turcii pierd cea mai mare parte din stăpînirile lor în Europa centrală. Împotriva polonilor rezistența lor a fost mai norocoasă. Ei reușiseră - cu mare greutate - să se mențină în Camenița. Lucrul acesta se explică atît prin slăbiciunea polonilor cît și prin politica prudentă a lui Constantin Cantemir, care sabotase din răputeri campaniile lui Sobieschi, fiindcă își dăduse seama că acesta urmărea - sub forma de cruciadă - anexarea Moldovei, pentru a-și asigura ieșirea la Marea Neagră și la gurile Dunării.

În privința aceasta, instinctul a condus minunat pe unii dintre domnii noștri. Nu uitați că ne apropiem de sfîrșitul acestei „cruciade.” pacea de la Carlovitz. Pozițiile militare ale beligeranților vor fi punctul de plecare al tratatelor. Ideea aceasta se agita deja în cercurile imperiale habsburgice, iar Constantin Brîncoveanu - cu mijloacele lui extraordinare de informație - o simțise; din această pricină căuta el să împiedice (vă amintiți asmuțirea tătarilor împotriva lui Heisler și lovitura de la Zărnești) ocupația militară germană, chiar și în forma inofensivă a cvartirelor de iarnă. Cînd sfătuiește pe ginerele său Constantin Duculeț să atace pe polonii din cetățile și mănăstirile

Moldovei muntoase,⁴⁴ Brîncoveanu lucrează sub aceeași temere ca nu cumva pacea să găsească pe moldoveni sub ocupație militară polonă.

Antioh Cantemir - și cei din jurul său - își dădeau seama că turcii nu trebuiau slăbiți în împrejurări ca acelea. Evenimentele vor arăta curînd cît a fost de just acest punct de vedere.

Consecvent acestei atitudini, Antioh Vodă și-a dat toată osteneala să ajute menținerea turcilor în Camenița. El a organizat în trei rînduri operațiile de aprovizionare. Prima oară a însărcinat pe Hatmanul Bogdan (în primul an de domnie); a doua oară - în al doilea an de domnie - situația garnizoanei din Camenița era atît de deznădăjduită din pricina înfometării, încît Antioh a trebuit să folosească soluții eroice. De data aceasta, a folosit pe Moise Serdarul, om obișnuit cu întreprinderi de acest gen. Dar să-l lăsăm pe Neculce să povestească această împrejurare:

„...Venit-au cărți de la Caraiman Pașa din Camenița la Antioh Vodă să păzească cu zahereau pînă în două săptămîni, să sosească în Camenița, că, nesusind, n-are putere să ție Camenița de foame, că-și mîncase și caii și tot ce avusese, și hazneaoa și oastea de la Poartă încă nu sosise. Deci în grab au gătit pre Moisei Sărdarul cu trei sute de slujitori și cu trei sute de cai în povod, și tot calul cîte două chile de pîne, și a u trimis pe furiș, cum au putut, de au dus acea pîne în Camenița, de le-au mai prins foamea de o dată cu acea pîne.”

A treia aprovizionare a Cameniței s-a făcut în proporții mari: 1500 de care, cirezi de vite, turme de „berbeci negustorești” etc. De data aceasta convoaiele sînt escortate și de trupe de ieniceri, munteni și tătari. Totuși, răspunderea o poartă Antioh Vodă cu moldovenii. „Pe multe locuri, la drumuri se făcea spaimă de leși...” Comandanții corpului turcesc ca și cei munteni pierduseră chiar nădejdea că vor mai putea ajunge cu o astfel de avere în Camenița și voiră să se întoarcă înapoi. „Eară Antioh Vodă au luat-o asupra lui, și n-au primit să o întoarcă, și au dus-o în Camenița, pe poruncă împărătească.”

Cînd au ajuns la Nistru, Domnul moldovean a supravegheat personal trecerea convoaielor peste apă. În același timp, el „trimise pe Bogdan Hatmanul cu o seamă de oaste de apucă de intră în Camenița.” Astfel, energic și prudent - îndrăzneț cînd nevoia o cerea - Antioh „au băgat zahereaua în Camenița; și își făcu Antioh Vodă de la Poartă mare cinste și laudă pentru aceasta. Așijderea și în Camenița, după ce am mers, i-au făcut mare cinste Caraiman Pașa.”

10 noiembrie 1939

⁴⁴ Vezi campania lui Antioh Jora, în prelegerea a IV-a.

Prelegerea a VII-a

V-am arătat în ultima prelegere modul cum se desfășurau relațiile Moldovei în timpul domniei lui Antioh Cantemir cu muntenii și cu turcii.

Ați văzut că începe printr-o încercare de reconciliere cu Brîncoveanu. Neizbutind, el știe să reziste, cu ajutorul fratelui său Dimitrie - și prin legăturile acestuia la Poartă - încercărilor disperate pe care le face domnul muntean de a-l înlătura din domnia Moldovei. Apoi, în urma eminentelor servicii făcute Porții - prin aprovizionarea Cameniței într-un moment disperat - nu numai că și-a consolidat domnia la Constantinopol, dar a contribuit la buna poziție militară a turcilor față de poloni în timpul tratativelor de pace. Să urmărim acum atitudinea domnului moldovean față de poloni.

Relațiile lui Antioh Cantemir cu polonii. Trebuie însă să recunoaștem că reușita acțiunilor lui Antioh pentru sprijinirea Cameniței - și în genere a politicii favorabile, după expresia noastră, „păcii turcești” - a fost cu puțință datorită și slăbiciunii în care se găseau polonii. Sobieschi murise și lăsase în urma lui o cumplită anarhie. Feudalitatea polonă, care îl alesese rege într-un moment de grea cumpănă - sub amenințarea primejdiei turcești -, se împăcase greu cu firea lui autoritară. Nici n-au înțeles mărețele lui planuri menite să aducă Polonia la forme de organizare corespunzătoare timpurilor moderne.

Interregnumul care a urmat morții lui Sobieschi este socotit ca una din cele mai lamentabile perioade din istoria Poloniei. Intrigile pentru ocuparea tronului amenințau să păgubească statul. Franța susținea pe prințul de Conti - care folosi în această împrejurare și mijloace bănești - iar Austria, pe unul dintre fiii regelui mort. Dar abia îl proclamă rege pe Conti când, tot prin puterea banilor - ce nu se putea face prin bani într-o țară de feudali sărăciți? -, reuși să se facă ales și Frederic-August, electorul de Saxa. Fără întârziere, acesta pătrunse în Polonia, în fruntea unei armate și se încoronă la Cracovia, în vreme ce Conti sosea - prea târziu, firește - la Danzig.

Venirea la tronul Poloniei a lui Frederic August II de Saxa era menită să aibă oarecari înfrîuriri și asupra Moldovei, căci noul rege avea proiecte mari; el voia să smulgă Podolia din mâinile turcilor și să reia planul de ofensivă către gurile Dunării și Bugeac, pe care cu atîta stăruință, dar fără mijloacele necesare îl urmărise Sobieschi.

Este surprinzător cît de bine redă Neculce împrejurările în care s-a ales noul rege: „... Și nu s-au învoit leșii să pue dintre feciorii lui Sobieschi nici pe unul Craiu, și au pus om străin, pre August, Prințipul de Saxonia, bucurîndu-se domnii leșești la suma de bani mulți ce le-au dat. Bucurîndu-se la bani, au gîndit că-i vor mîncă banii, și pe urmă l-or goni, și se vor mîntui de domnul, precum le va fi voia, precum mai făcuseră și altădată lui Condé, Craiul de la Franzi...”

Îndată după înscăunare, August la II-lea începu mari pregătiri militare și fără întârziere puse în mișcare o însemnată armată germană și alta polonă. Pentru moldoveni, păreau a reveni timpurile grele din vremea lui Constantin Cantemir. Neculce afirmă⁴⁵ că oastea polonă avea circa 70-80.000 de oameni, iar cea germană 50-60.000. (Desigur, cifrele acestea sînt exagerate.) Adaugă apoi că „așa le era sfatul, să meargă să ia țara Moldovei și Bugeacu pînă la Dunăre.”

Antioh, văzînd situația schimbată, cată a face față noilor împrejurări. El decide să înceapă tratative cu August; dealtfel, același lucru făcu în această împrejurare și Brîncoveanu. (De unde tragem încheierea că proiectele noului rege au fost luate în serios și că domnul muntean relua politica - și altă dată practică la București - de provocare a rivalității austro-polone.)

„Atunce, înțelegînd Antioh-Vodă de acea gătire bună a lor, trimis-au și el pre Eni Pîrcălabul și pre Kargalovici și pre Mihuleț, cu cărți înainte la Craiul August, și cu daruri, poftind pe Craiu ca pogorîndu-se în țară și să nu facă stricăciune Țării, și să nu vie prin țară ci să meargă pe Prut, drept asupra Bugeacului și dînd Dumnezeu să bată pre tătari, și luînd Bugeacul, atunce și el cu toată țara i se va închina.” Neculce adaugă că la aceste propuneri „Craiul tare s-a bucurat” și la rîndul său a trimis și el lui Antioh daruri și tăgăduirile că nu va strica Țara.

⁴⁵ Neculce, p. 260.

Tratatивele au continuat, August cerînd lui Antioh pe bani, zaherea și toate cele necesare întreținerii armatei. În proiectele de viitor, domnul și Țara urmau să intre în asociația polono-lituaniană, așa cum oferise și altă dată Sobieschi. „Și cîte ponturi trimise Antioh Vodă de poftia la Craiul August pentru așezămîntul domniei și a țării, cum va fi, după ce va birui pre turci, toate pre voia lui Antioh Vodă le-au lăsat Craiul; după cum este așezată Litva, așa să fie și Țara Moldovei.”

Dar polonii nu aveau, în realitate, dispoziție pentru o reluare a luptelor cu turcii. Căpeteniile nobilimii dădură repede pe față gîndul lor prin „feluri de feluri de meșteșuguri și pricini.” August, care înaintase pînă aproape de Nistru (la Cernelița din sus de Hordinca) se întoarse furios la Lemberg, iar polonii se risipiră. Astfel a scăpat Moldova dintr-o mare primejdie.

Se pare însă că tratativele lui Antioh cu August al II-lea n-au rămas necunoscute turcilor, fiindcă vedem, în chiar vara aceluiași an (pe cînd Sultanul Mehmed pornea în marea campanie încheiată cu înfrîngerea de la Peterwardein), clătîndu-se tronul lui Antioh.

Neculce ne spune că un anume Davidel, „fecior de mazil,” a uneltit la turci împotriva domnului cu ajutorul Hanului tătăresc. Se pare că și acest Davidel a fost unul dintre acei numeroși soldați de aventură, care se ridicaseră din pămîntul Moldovei în aceste vremuri. Ca toți cei din categoria lui, nici Davidel nu era lipsit de însușiri. „Slujise în Țara leșească - spune Neculce - de ajunsese Rohmaistru, și era la cînte mare; avea citeală pravilă, mare ...” Intervenția lui Dumitrașcu Cantemir a fost însă și de data aceasta hotărîtoare „și așa, au lipsit de n-au luat domnie (Davidel), cît s-ar rumpe un păr.” Vă spun încă o dată, credința mea este că turcii au fost informați de tratativele lui Antioh cu August al II-lea; altminteri nu se poate explica faptul că între sprijinatorii lui Davidel se găsesc atît Hanul, cît și turcii din Camenița, cu care domnul moldovean avea relații foarte bune, întemeiate pe vechi legături cu tatăl său și pe serviciile ce v-am arătat că el însuși le făcuse.

Pacea de la Carlowitz; situația creată Moldovei. V-am pomenit și altă dată de sistemul turcesc de a face războiul tratînd mereu pacea. Acest sistem s-a vădit cu deosebire în cursul acestei cruciade. Încă din 1689 încep între aliați și turci tratative în vederea păcii. Negociatorii Porții au fost Alexandru Mavrocordat și Zulficar Efendi. Deși discuțiile s-au prelungit zadarnic ani de zile (întovărășite adesea de furioase reizbucniri ale războiului), ele sînt importante pentru istoria noastră, fiindcă în jurul țărilor noastre s-a dat atunci o mare bătălie diplomatică.

Într-adevăr, de la început, Austria ridică pretenții asupra Ardealului, Țării Românești și asupra Moldovei. Argumentele diplomaților austriaci cată a se întemeia pe așa-numitele drepturi istorice ale Ungariei. Acest stat fusese - cum știți - refăcut de ei chiar în timpul războiului și pus sub coroana arhiducelui Iosif, fiul împăratului (la 7 decembrie 1687). Habsburgii revendicau acum toate acele țări, care aparținuseră altă dată coroanei Ungariei. Între acestea, ei socoteau atît Ardealul cît și Țările Române. Ardelenii au opus acestei concepții argumentul că Transilvania n-a aparținut niciodată regatului maghiar în Evul Mediu, ci alcătuia un stat aparte, care a fost numai *unit* cu acest regat (*Compares regi, sed libera*).⁴⁶

Domnii moldoveni și munteni, simțind primejdia, au temperat zelul polono-fil sau austro-fil al unora dintre familiile boierești ferindu-se, ei înșiși, a cădea sub bănuiala necredinței. Brîncoveanu, îndeosebi, își dă seama de necesitatea pentru ambele principate ca turcii să nu iasă cu totul zdrobiți din război, fiindcă atunci austriacă și polonii și-ar fi împins hotarele lor pînă la Dunăre și Marea Neagră. De aci o întreagă operă de sabotaj diplomatic, politic, economic și chiar militar, pe care el se silește să-l extindă și în Moldova împotriva polonilor. Așa se explică acea complicată acțiune dusă de el în anul 1690 și care se încheie cu bătălia de la Zărnești și tot astfel surprinzătoarea campanie a lui Duculeț - prin Hatmanul Antioh Jora - împotriva trupelor polone din Moldova.

Cîtă dreptate a avut Brîncoveanu sfătuiind pe Duculeț să atace pe poloni se vede dintr-o scrisoare a mareșalului polon Lubomirski, din 2 februarie 1689. Formula minimală a pretențiilor polone era (în afară de Camenița) „Moldova de la Iași în sus, după cum ar poseda-o acum.”⁴⁷ V-am spus și într-o prelegere trecută, că polonii imitau astfel pe austriaci care doreau să discute pacea pe

⁴⁶ V. Papacostea, Cursul din 1938-1939, p. 425.

⁴⁷ Hurmuzaki, V, p. 219.

baza situației militare la care ajunseseră. Acest punct de vedere a și triumfat pînă la urmă (pentru austriaci), lucru de care pomeneste și Neculce: „Cît loc au luat de la turci, luat să fie.”

Dar pentru motive de oportunitate - pentru a nu exaspera pe poloni și a nu-i împinge la o pace separată cu turcii -, austriacii nu insistau pentru anexarea Moldovei în aceeași măsură în care insistau pentru a obține Muntenia. Aceasta nu înseamnă că erau dispuși să vadă pe poloni în Moldova și la gurile Dunării. Se prefăceau numai, lăsînd pe poloni să spere; mergeau pînă acolo încît pentru a cîștiga timp, condiționau eventuala cedare a Moldovei, de un vot al „dietei maghiare”!

De la începutul tratativelor cu instrucțiunile Contelui Caraffa către plenipotențiarilor germani (11 ianuarie 1689) se atrage atenția că Muntenia „a aparținut în vechime Ungariei.” În consecință „se va cere numaidecît de la turci cedarea ei.” Cu privire la Moldova se ține un limbaj mai moderat, din care rezultă că austriacii nu aveau, în fond, un interes prea mare pentru Moldova. Ai sentimentul că o cer mai mult pentru a nu lăsa drumul deschis polonilor către Dunărea de Jos.

Iată cum este prezentată problema în instrucțiunile amintite mai sus: „Cît despre Moldova, deși această provincie este cu totul ruinată și menținerea stăpînirii ei ar costa, din cauza năvălirilor tătare, pe împărat mai mult decît veniturile ei, și deci nu ar fi de un mare interes și folos a o dobîndi - totuși să se ceară, ca și aceasta să fie cedată împăratului.”

În cursul tratativelor, germanii fiind mereu victorioși, începură să manifeste pretenții tot mai categorice asupra ambelor Principate pentru a-și asigura stăpînirea Dunării („Opinteau nemții să fie Dunărea hotar...”). Polonii ridicară îndată și ei pretențiile, cerînd Moldova în întregime.⁴⁸

Disputa diplomatică pentru stăpînirea pămîntului nostru a ținut ani de zile, între cele două puteri aliate. (Din acest conflict, noi am folosit, căci turcii, profitînd de neînțelegerea aliaților, au rezistat cererilor lor.)

Vă citez un pasaj din discursul unuia din oamenii de stat poloni - rostit la 29 iunie 1690 - din care puteți vedea ce întorsătură luaseră raporturile austro-polone în perioada aceasta preliminară a tratativelor.

„Vă este cunoscut că acea gîntă (austriacii) în tratările din anii trecuți, pînă acolo merse cu aroganța ei, încît să ne refuze nouă și să-și atribuie sie Valahia și Moldova, țări în care niciodată nu i-a călcat piciorul. Aceste sînt mulțumitele pentru sîngele nostru vărsat înaintea Vienei, aceasta este răsplata pentru milioanele noastre cheltuite, pentru corpurile bravilor noștri compatrioți care zac calde încă în cîmpiile Ungariei.”⁴⁹

14 noiembrie 1939

⁴⁸ Raportul ambasadorului francez De Castagnères către rege, din 11.II.1690, Hurmuzaki, Supl. I, p. 283.

⁴⁹ Hurmuzaki, V, p. 328. Xenopol, *Istoria Românilor*, VI, p. 410.

Prelegerea a VIII-a

V-am arătat în prelegerea trecută cum evoluau tratativele de pace care se duceau - odată cu războiul - între turci de o parte și austriaci și poloni de alta. Ați văzut că între acești aliați continua cu înverșunare rivalitatea izbucnită încă din vremea asediului Vienei. Acum, această rivalitate se înăsprise din pricină că Austria victorioasă revendica pentru ea singură cele trei principate, desconsiderând cu totul doleanțele polonilor și sabotând proiectul acestora de a se coborî, peste trupul Moldovei, la Dunărea de Jos și la Marea Neagră. De conflictul dintre austriaci și poloni încearcă să se folosească în mod abil francezii.

Francezii, care doreau să izoleze pe austriaci, se silesc acum să împace pe poloni cu turcii. Ei sfătuiesc insistent pe aceștia din urmă să facă anume concesii Poloniei - să îi cedeze Moldova, sau cel puțin o parte din ea - pentru a se ajunge astfel la o *pace separată*. Dar Sobieschi urmărea cu înverșunare proiectul său de expansiune la Marea Neagră și la gurile Dunării în speranța că va pune Polonia în condițiile geo-economice indispensabile dezvoltării ei politice. El nu cedă astfel influenței franceze însă nici nu putu face progrese militare mai însemnate din pricina sabotajului exercitat de nobilimea franco-filă. (După cum veți vedea, nici după moartea lui Sobieschi, în vremea lui August al II-lea, Polonia nu a reușit să realizeze succese militare împotriva turcilor.)

Trebuie însă să recunoaștem că și turcii au avut o atitudine foarte dîrză, cu toată stăruința depusă de aliații lor - francezii. Concilianți în chestiunea cedării Cameniței - a cărei stăpînire, ați văzut, îi costa enorm, în oameni și bani - turcii se arătau intransigenți în chestiunea Moldovei.⁵⁰ Ei invocau mereu motivul că învățătura Coranului îi oprește să cedeze țările pe care nu le-au cucerit cu sabia, care li s-au închinat, în schimbul protecției lor.

Iată cum povestește Neculce faza finală a tratatelor:

„S-au strîns din toate țările acolo la Carloviț solii Europei, de la leși, de la franțuži, de la Veneția, de la Anglia, de la Olanda, de la muscali și de prin alte țări, de au șezut acolo la Carloviță două, trei luni, toată vara, de și-au așezat păcile cu toții. Numai cu franțuži, nemții nu s-au putut așeza, și au rămas tot să se bată; pentru crăia țării Spaniei, nu s-au putut învoi. Muscalul încă au dat cuvînt să-și așeze pace în al doilea an.”

Dar Neculce este foarte bine informat și asupra condițiilor în care se discută pacea turco-germană: „Cît loc au luat (nemții) de la turci, luat să fie...” De aci puteți vedea de ce Brîncoveanu a evitat - cu orice risc - ocupația militară austriacă (măcar și prietenească); și veți înțelege de ce încercase, prin Duculeț, să înlăture ocupația militară polonă în Moldova. Veți înțelege, de asemenea, de ce Brîncoveanu nu s-a dat în lături - cînd a simțit că nu mai poate împiedica intrarea trupelor austriace - să cheme pe tătari și să lovească el însuși cu toată hotărîrea, la Zărnești.

Dar să revenim la poloni. Iată ce ne spune Neculce în privința pretențiilor lor: „Leșii încă cereau tare Țara Moldovei; dară turcii au răspuns pentru Țara Moldovei, zicînd că Țara Moldovei nu pot să o dea să le fie lor podană, că este volnică, că turcilor este închinată, nu este luată cu sabia. Deci leșii, vîzînd așa, s-au așezat într-acest chip: cetățile din Moldova și mănăstirile cîte au luat și cît loc, tot, să le dea înapoi moldovenilor.” Mai departe, turcii convin ca „pre (tătarii) Nohai să-i ridice pre toți din Bugeac să se ducă la locul lor peste Don, să rămînă numai Bugegenii. Și Hotinul să nu-l tocmească turcii niciodată, nici altă cetate să nu facă în Moldova turcii, nici pașă să nu puie ...”

Așadar, cum vedeți, din concesionile ce-și făcuseră reciproc turcii și polonii - Moldova avu multe foloase.

Țin să vă atrag luarea-aminte asupra unui incident care a avut loc cu prilejul acestor discuții între ruși și turci. Aceștia din urmă refuzară să cedeze rușilor cetățile de pe Nipru, ceea ce provocă retragerea Rusiei de la Carlowitz; se încheie însă un armistițiu. Un diplomat german făcu atunci unele observații pline de interes, și care dovedesc că încă pe acea vreme spiritele clarvăzătoare se temeau de înaintarea rușilor spre gurile Dunării. Vă redau cuvintele acestui diplomat; el cată a demonstra necesitatea, pentru austriaci, de a stăpîni Ardealul: „...posesiunea Transilvaniei este un

⁵⁰ Hurmuzaki, Supl. I, p. 308.

zăvor sigur împins contra covârșitoarelor pretențiuni ale rușilor, care deocamdată amenință numai Crimeea cu înghițirea dar în cazul reușitei acestei întreprinderi ar întinde dorința ei de cucerire și asupra Basarabiei.” (...) Dar turcii nu apărară numai Moldova și Muntenia, ei apărară și Ardealul, ținând în loc tratativele de pace. În cele din urmă, sub sugestia și prin mijlocirea ambasadorului englez la Constantinopol, Lordul Pagett, austriacii cumpărară cu bani pe delegații turci - Mehmed Efendi și Alexandru Mavrocordat și astfel, Transilvania fu cedată.

În ziua de 26 ianuarie 1699 tratatul fu semnat. Prin acest tratat Austria anexa Ungaria propriu-zisă, Transilvania, mare parte din Slovenia și Croația până la râul Urma. Polonia lua Camenița, dar înapoia teritoriile ocupate în Moldova. De asemenea, turcii renunțau pentru totdeauna la Podolia și Ucraina.⁵¹

Moldova după pacea de la Carlowitz. Antioh începe refacerea țării. În executarea unora dintre prevederile Păcii de la Carlowitz, Antioh Cantemir avu un rol important. El face trecerea Cameniței din mâna turcilor în aceea a polonilor.

„Deci, atuncea în scurtă vreme, tot într-acea vară, al patrulea an al domniei lui Antioh-Vodă, i-au și venit ferman și să gătească să meargă să ridice turcii din Camenița, și să dea Camenița pre mâna leșilor...”

Această împrejurare era de o însemnătate istorică. Stăpânirea turcească la Camenița adusese Moldovei pagube mari și transformase o mare parte din țară într-un drum militar turcesc. Totodată, prin reacțiunea repetată a polonilor - care ocupaseră și ei cetățile din regiunea muntoasă - existența Moldovei fusese grav amenințată. Acum Țara se libera de poloni, de tătarii Nohai, totodată lua sfârșit acel cumplit du-te-vino al turcilor către Camenița.

Neculce redă astfel bucuria moldovenilor: „...Și purcese Antioh Vodă voios; și se învoioșia toată Țara de acea veste, unde se rădica acea nevoie de asupra Țării și a Creștinilor, și dederă slavă lui Dumnezeu. Și atunci eram și eu vel Vornic, pe acea vreme, vătav de Aprozi.” Ca totdeauna, Antioh împlini cu tact și energie însărcinarea dată de turci. Apoi se îngriji de evacuarea trupelor polone.

„Și alese Antioh Vodă pre Lupu Costaki, fecioru lui Gavriliță Vornicul și-l făcu Comisar dimpreună și cu alți boieri, și-l trimise la Suceava, și la Neamț de scoaseră pre toți leșii din Țară...” Și astfel, spune Neculce „rămase toată Țara în mâna lui Antioh Vodă: Hotinul, Suceava, Cernăuți, cât stăpânise leșii.” În sfârșit, datorită energiei arătată atunci, moldovenii realipiră Moldovei și Ținutul Orheiului unde se întinsese stăpânirea Hanului.

Numai tătarii Nohai, din Bugeac, refuzau să plece la Don, după cum se stabilise. „Antioh Vodă, însă, îndată se găti și purceasă cu frumoasă oaste.” Moldovenii risipiți sub steaguri străine, revin acum în Țară aduși de simțămîntul acestui început de eliberare. În oastea „frumoasă” pe care Antioh o pregătește pentru evacuarea tătarilor Nohai, se află acum, sub steagul țării, și vestitul căpitan Turculeț.

Dar lupta cu tătarii n-a avut loc, fiindcă s-au supus hotărîrii luate, cerînd doar să li se amîne pentru primăvară plecarea. „Și cum au venit primăvara, s-au și ridicat, de bunăvoia lor, de s-au dus la Don să trăiască.”

Ca să vă dați seama de bucuria pe care au simțit-o moldovenii prin îndepărtarea, măcar în parte, a tătarilor, cred potrivit să vă citez următorul, pasaj din cronica atribuită lui Nicolae Costin:

„Și după deșertarea Cameniței, s-a mutat și hanul de Crîm de pe locul Țării, în cea parte de Nistru, în olatul Tighinei; și tătarii care s-au fost tins, de și-au făcut Geaun-Mărzea, și cu alți Mîrzaci, sate, la ținutul Lăpușnei, din gios de Chișinău, pe de ambele părți de Bîcu, încă au lăsat locul țerei și au lipsit de aceea stăpînire; și a fost hălăduit pămîntul Moldovei de sub cumpăna paginilor puțină vreme, ca o iarbă ce este nădușită de iarnă grea, cum vedem că a căzut pămîntul Moldovei și acum subț acea nenorocire de pe acea vreme, care s-o lăsăm la mila lui Dumnezeu.”⁵²

⁵¹ Tratatul cu Polonia se află reprodus în Hurmuzaki, V, p. 524.

⁵² Pseudo Nicolae Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 44.

Acum, cînd țara s-a liberat de stăpînirea atîtor oști străine, Antioh ia măsuri de îndreptare a stărilor economice și sociale. Îl preocupă repopularea țării, și reluarea activității economice. Pentru aceasta, în al cincilea an de domnie, Antioh „a făcut cărți de slobozie pen toate siliștele.” Apoi, fiindcă țara nu mai este un cîmp militar, și pentru a lăsa deplină libertate și tîrgoveților „au mutat slujitorii de pin Peatra, și din Roman, și de prin toate tîrgurile ce erau pin mijlocul țării așezați, și i-au mutat pe la marginile țării, pe la vaduri, pe Nistru și pe Prut îi așază.” Este vorba de acea parte a Prutului de unde începea Bugeacul și sălașurile tătarilor rămași acolo. Cred că trebuie să vedeți în această trimitere a trupelor „la marginile țării” și „la vadurile” celor două râuri care îi formau hotarul către Răsărit o reafirmare a ideii de frontieră. Lucrul ne apare cu atît mai interesant, cu cît unele dintre aceste trupe sînt așezate pe Prut - e vorba de partea de jos a râului - marcînd hotarul între Moldova liberă și turci. Într-adevăr, turcii, siliți de împrejurări, își aduseseră aminte că Moldova nu este o provincie ci o țară, care li s-a închinat în anume condiții, între care ideea hotarelor și a integrității teritoriale nu lipsiseră.⁵³

Dar Antioh nu uită nici latura fiscală. El știa că văcăritul și „înmulțirea” sferturilor contribuiseră mult la depopularea țării. „Și scoase și ruptă pe Țară, de-i așază pre oameni pe puțină, cu pecetluituri roși, domnești, pe fețe, de tot omul anume, și cu giurămînt mare, că vor da de patru ori într-un an.” Impunerea cea nouă pe care o face Antioh este interesantă și sub aspectul social. Ea nu recunoaște scutiri și privilegii nici unei categorii. Măsurile sînt generale pentru întreaga societate:

„La al cincilea an al Domniei lui Antioh Vodă, scos-a uă socoteală peste toată Țara, și pe boieri, și pe mazili, și pe toate brezele și pe țărani ruptă, ca să se scie tot omul ce va da într-un an, dînd a tot omul pecetluit [Domnesc, anume și pe fața omului scris; și banii să-și dea omul în patru ciferturi, după cum ara așezat la vistieria, după tocmeala și puțința omului; eară altă peste tot anul, întru nimica să nu fie supărat la casa lui. Și cu această socoteală se vrea mai tocmi și țeara...”⁵⁴

Urmările acestor drepte rînduieli - care ne lasă să vedem un început de nivelare socială - se aratără îndată, căci „din toate țările purceseră oamenii a izvorîre și a venire cine-și la locul său, și la moșia sa.”

Curentul de reîntoarcere în patrie a tuturor celor deșărați din motive economice sau politice, prinde chiar și pe adversarii personali ai lui Antioh care „erau pribegi în Țara Muntenească încă de la mazilia lui Constantin Duca Vodă ...” Văzînd noua așezare a lucrurilor în Moldova „și-au plecat capetele la Antioh Vodă și au venit în Țară.” Domnul, înțelept, „i-a primit cu dragoste și îi ținea la mare cinste.” Astfel, s-a strîns țara toată, cu mic cu mare, în jurul tronului. N-au rămas în afara acestei mișcări de solidarizare moldovenească decît doi boieri: Nicolae Costin Hatmanul și Mavrodin Vornicul. Dar Neculce, în stilul lui pitoresc, ne explică că Nicolae Costin nu putea veni fiindcă era cumnatul lui Duculeț, iar Mavrodin „fiindcă era grec; nu avea la ce veni.”

Cele mai frumoase perspective se deschideau Moldovei și trebuie să-l credem pe Neculce cînd afirmă că „tare se bucurau oamenii atunci, și de pacea și de chiverniseala cea bună a lui Antioh Vodă; și începură boierii a-și face curți și a ezire iazuri pe la săliști, și cu toate se suiau.”

17 noiembrie 1939

⁵³ V. Papacostea, *Curs de Istoria Românilor, 1938-1939*.

⁵⁴ Pseudo-Nicolae Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 44.

Prelegerea a IX-a

Lupta lui Brîncoveanu și a lui Duculeț împotriva lui Antioh Cantemir. Mazilirea lui Antioh.

V-am înfățișat în ultima prelegere urmările fericite pe care le-a avut în Moldova tratatul de pace de la Carlowitz. Prin prevederile acestei păci, a încetat pentru Moldova una dintre cele mai triste perioade ale istoriei ei. Trupele polone au evacuat cetățile ce ocupau în partea de nord a țării (Hotinul, Suceava, Cernăuți, Neamțu). O altă binefacere a fost trecerea Cameniței și a Podoliei din mâinile turcilor în ale polonilor. Vă amintiți câte necazuri au avut moldovenii - vreme de 22 de ani, cât au stăpînit turcii această cetate - pentru a asigura drumul Cameniței și aprovizionările ei. Din pricina acestei cetăți, turcii - și mai ales tătarii - își făceau mereu drum prin țară; în felul acesta provocau reacțiunea polonilor, care organizau și ei trupe ușoare de penetrație (podghiazuri), care, sub pretextul urmăririi turcilor, călcau și jefuiau țara pînă la Iași și mai departe. În aceste împrejurări, tătarii întinseseră sălașurile lor, pe nesimțite, pînă aproape de Chișinău, ba mai ocupaseră și ținutul Orheiului. Antioh obținu, cum ați văzut, un firman pentru scoaterea tătarilor din aceste părți și altul pentru evacuarea hoardei Nogai din Bugeac și pentru trimiterea acesteia la Don. Astfel, prin pacea de la Carlowitz, Moldova a cîștigat și într-o parte și într-alta. Ați văzut apoi măsurile înțelepte luate de Antioh Vodă pentru repopularea țării, pentru refacerea vieții economice, a satelor și orașelor, pentru întoarcerea pribegilor. În scurt, ați văzut Moldova pășind, după această pace, pe un drum de refacere și consolidare politică.

Poziția din ce în ce mai fermă a Cantemireștilor, atît la Poartă cît și în lăuntru țării, nu era pe placul lui Constantin Brîncoveanu. Plecarea lui Dimitrie Cantemir la Constantinopol - curînd după căsătoria lui cu Casandra Cantacuzino, în 1700 - îl pune pe gînduri. Se pare că, într-adevăr, Dimitrie Cantemir aspira la tronul Țării Românești.⁵⁵ Prin căsătoria cu fiica lui Șerban Cantacuzino, el devenise și mai primejdios. Întîi, fiindcă urmașii fostului domn muntean considerau pe Brîncoveanu ca pe un uzurpator al dreptului lor și în al doilea rînd, fiindcă soția lui Dimitrie Cantemir era în curent cu tratativele purtate de Brîncoveanu cu austriacii.

„...s-a umplut de grijă și de frică că-l va pîrî; pentru că știa Doamna lui, din Țara Ungurească, toate tainele ce avea Brîncoveanu Vodă cu nemții.”

Temîndu-se de Dimitrie „să nu-l smintească din domnie, cu prietenul său, Cerkez Mehmet Pașa, cu Cuciuc Imbrihor Musaipul împăratului...” domnul muntean își luă măsurile sale. Reîncepu și el lupta pentru scoaterea lui Antioh din domnia Moldovei. Curînd însă își dădu seama că scăpînd de Antioh, lucra indirect pentru Duculeț care, retras la Constantinopol, uneltea, de asemenea, pentru recăpătarea tronului. Dar Brîncoveanu nu îl mai vroia pe fostul său ginere (vă amintiți că Maria, soția lui Duculeț, murise de ciumă curînd după mazilia soțului ei); iată ce spune în această privință cronicarul: „...Brîncoveanu Vodă se sfătui mult cu unchiul lui, cu Constantin Stolnicul și cu spătarul Mihai, cum ar face să se poată mîntui de Cantemirești, ca să nu vie la vreo primejdie cu Constantin Duca Vodă, să-l cheltuiască, să-l scoată din domnie; nefiindu-i ginere, îl urîse, și zicea că, cînd îi era ginere și nu-l asculta, dar acum dacă va eși la domnie, nici l-ar băga sama”.

Realitatea istorică nu este chiar așa cum o înfățișează Neculce; Constantin Brîncoveanu nu mai putea avea simpatie pentru omulețul în sprijinul carierei căruia nu jertfise numai sume mari de bani, dar și pe cel mai iubit copil al său. Apoi, cu mijloacele lui de informație, domnul muntean știa desigur cît era de detestat Duculeț în Moldova.

Trebuie să vă spun că în vremea aceasta, Constantin Duca ținea casă mare la Stambul (avea un palat frumos pe țărmul mării) și cultiva relații întinse tocmai în vederea recăpătării tronului Moldovei. Avu prilej să găzduiască astfel pe contele Oettingen, ambasadorul german față de care turcii dezvoltau o atenție cu totul deosebită. Într-un raport al ambasadorului francez De Feriol către Ludovic al XIV-lea din 26 februarie 1700,⁵⁶ citim: „Caftanele cu care fu îmbrăcat el (ambasadorul german) și compania lui erau prin excepție de ceea ce se făcea obicinuît, blănite cu blană de cacom. La audiența ce i se dădu se făcu înaintea lui plata ienicerilor, și grajdul întreg al padișahului, cu

⁵⁵ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 258.

⁵⁶ Hurmuzaki, Supl. I., p. 349.

toate hamurile cele împodobite cu pietre scumpe fu întrebuințat spre a-l aduce de la casa unui fost bei din Moldova, unde el luase gazdă când se coborîse din corabie.”⁵⁷

„Fostul bei al Moldovei” era Duculeț. El reuși să cîștige protecția ambadorului pe lîngă Marele Vizir. Dealtfel, întîmplarea aceasta este cunoscută și lui Neculce: „Nu știu ce vom zice; nenorocirea Țării Moldovei au mînia lui Dumnezeu, se tîmplasă la acea vreme de ținea gazdă solul nemțesc în casele lui Constantin Duca Vodă, și i se rugă acelui sol, ținînd gazdă la dînsul, de au grăit solul Vezirului să-l facă Domn pre Constantin Duca Vodă; și atunci Vezirul îl ținea la mare cinste pre acel sol...”

Între acestea, Constantin Brîncoveanu, dorind să scoată pe Antioh dar să evite venirea lui Duculeț, găsi un al treilea candidat care să-i servească cu energie și devotament proiectul lui de *domnie indirectă* asupra Moldovei. Din nenorocire nu avem destule știri asupra acestui candidat. Se pare însă că el nu era cu totul obscur, din modul în care ni-l înfățișează Neculce: „(Brîncoveanu) trimise pre unchiul său, pre Mihai Spătarul la Poartă, și umblă Spătarul Mihai, și cercînd și giuruind mult Vezirului să mazilească pre Antioh Vodă, și să pue Domn străin pre care au ales Brîncoveanu Vodă, și Brîncoveanu Vodă alesese pre un Toderășco de la Galați; care acel Toderășco au fost neguțător, om era și kipiș de fire, dară mai rău și mai spurcat, și mai varvar, și mai tiran nu era alt om pre acele vremi în țară; că de ar fi fost acela domn în Moldova, nici un boier pînă în două trii luni n-ar fi rămas viu în țară”.

Dar încercarea aceasta a lui Brîncoveanu nu izbuti din pricina - cum vă spuneam - a demersului făcut de contele Oettingen în favoarea lui Duculeț. În acest sens chiar, răspunde Vizirul spătarului Mihai Cantacuzino: „Au răspuns Vezirul Spătarului Mihai că nu va mai înmulți Domnii; ce, de va mazili pre Antioh Vodă, a pune pre Constantin Duca Vodă, iar pre alții nu va pune”. Când a simțit cum stau lucrurile, Mihai Cantacuzino n-a pierdut vremea ci îndată „au căutat a se lipire iar de Constantin Duca Vodă să-l scoată la domnie”. Ba mai mult: Brîncoveanu - văzînd că fostul său ginere este pe punctul să cîștige lupta - sprijini cu bani căftănirea lui Constantin Duca.⁵⁸

Astfel, fu mazilit în ziua de 12 septembrie 1700, Antioh Cantemir, tocmai cînd se aștepta mai puțin, după o domnie de „cinci ani fără două luni și două săptămîni.”⁵⁹ Vestea maziliei i-a adus-o lui Antioh Cantemir un sol rus care se întorcea de la Constantinopol prin Iași. „Numai, nici de un folos nu i-a fost lui Antioh Vodă că i-au spus ... căci a doua zi i-au și sosit cu Capegi-bașa cu mazilia”.

Scoaterea din domnie a lui Antioh Cantemir (într-un moment în care el refăcuse coeziunea societății moldovenești izbutind să readucă în țară - prin amenitatea și tactul său - pe toți răzvrățiții) cînd, în sfîrșit, cele mai frumoase perspective se înfățișau statului moldovean, prilejuiește lui Neculce amare reflexii: „Căutați acum de socotiți ce fără de noroc țară și oameni; că numai șapte-opt luni didese Dumnezeu de era răsuflare în țară, și se bucurase țara tare; dară de ar fi ținut șapte-opt ani sau zece, așa n-ar fi putut oamenii și dobitoacele încăpea în țară. Dară Dumnezeu nu va erta păcatul și greșeala acestei țări; tot mai tare și mai rău și mai amar, și mai sus-pis se adauge.”

Boierimea toată în jurul domnului mazil. Antioh Cantemir apără și scapă viața colaboratorilor săi. Capigiul a venit pe neașteptate, așa încît colaboratorii apropiați ai domnului - Iordache Vistiernicul și Bogdan Hatmanul - nu au putut fugi. Cîta ură avea Brîncoveanu pe Bogdan Hatmanul și pe Iordache Vistierul, ați văzut mai înainte, cînd făgăduise pe una din fiicele sale lui Antioh cu condiția de a-i da în mîină pe aceștia. Vă amintiți, de asemenea, că domnul moldovean refuzase un astfel de tîrg. Lealitatea lui se dovedește și cu prilejul mazilirii. Păstrîndu-și calmul, Antioh ia măsuri pentru salvarea celor doi boieri, ascunzîndu-i în apartamentul doamnei. „Iar acei doi boieri ședea în casă la doamna mistuiți, ascunși, și nu cuteza capegi-bașa să intre în casă la doamna, să-i ia de grumaz, că-i oblicise că sînt acolo.”⁶⁰

⁵⁷ Relationen des Grafen Oettingen aus Constantinopel, 23 februarie și 18 septembrie 1700. Hurmuzaki, Frag. III, p. 496.

⁵⁸ Neculce, p. 267.

⁵⁹ Pseudo Nicolae Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 42.

⁶⁰ Neculce, ed. Kogălniceanu, II, p. 268-

Autoritatea lui Antioh asupra boierimii, în împrejurări ca acelea ale mazilirii, este demnă de admirat. Ne-am fi așteptat ca tot partidul Costineștilor să se ridice în contra domnului căzut așa cum se întâmpla aproape întotdeauna la mazilirea domnilor. Ei bine, de data aceasta nu s-a întâmplat așa. Boierimea toată, inclusiv foștii săi adversari, a stat pînă la urmă în jurul domnului, sfătuindu-se împreună asupra măsurilor ce sînt de luat. Este un moment interesant din istoria acelor vremi și cred util să vă dau în întregime povestirea cronicarului: „Iar a treia zi au stătut Antioh Vodă de au mijlocit lucrul, cu boierii care fusese pibegi, care mai sus s-au scris că au venit la mila lui, și cu alți boieri de țară ce se tîmplase în Iași din capăt, anume Vasilașco Cantacuzino Spătar și cu fratele său Ilie Cantacuzino Vistiernic și cu Ioniță Sărdarul, fecior lui Miron Costin Logofătul, și Antioh Hatmanul, și Lupul, fecior lui Gavriliță Vornicul. Vorovit-au Antioh-Vodă cu toți cu acești boieri și i-au pofțit și i-au rugat pentru Bogdan și pentru Iordachi. Deci acești boieri n-au putut călca voia lui Antioh Vodă. Și măcar că avusese mult supăr de Bogdan și de Iordachi, întîi Icnită Sărdarul, feciorul lui Miron Costin Logofătului avînd mare rană în inima lui pentru tăierea capului tătîne-său, lui Miron Costin Logofătul, în vremea lui Constantin Cantemir Vodă - că mai mult era prepusul de Bogdan și de Iordachi că ar fi îndemnat ei pre Cantemir Vodă atunce, de au perit tată-seu - și acum văzînd rugămintea lui Antioh-Vodă, le-au lăsat toate gios și s-au sfătuit cu toții. Și ieșind sara la gazde, au îmbrăcat pe Bogdan și pe Iordachi în haine proaste și i-au făcut în loc de slugi, de au mers după acei boieri prin mijlocul slujitorilor, pînă au ieșit pe poartă afară.”⁶¹

Cronicarul povestește mai departe fuga plină de peripeții a acestor doi colaboratori de fiecare zi ai domnului mazilit; Bogdan, mai tînăr, „îndată au încălecat cu cîteva slugi și au fugit în Țara Leșească”; iar Iordache Ruset „n-au putut încăleca pe cal, ca Bogdan să fugă, fiind om bătrîn și slab.” Reușește însă să treacă și el în Polonia. Am insistat asupra acestor lucruri ca să vă dați seama de ce personalitatea lui Antioh Cantemir merită a fi mai mult relevată.

Din nou Neculce își exprimă durerea sa - durerea obștească putem spune - pentru plecarea lui Antioh: „Și le părea rău tutulora și-l pomenea de domn bun pînă-n ziua de astăzi. Că avea noroc la toate, bucatele de se făcea în zilele lui, nici boală în bucate nu era, și stupii nici într-o vară nu s-au făcut răi. Acest noroc au avut Antioh Vodă. Și plată de la turci pentru slujbe ce au făcut, ei i-au plătit cu mazilia.”⁶²

A DOUA DOMNIE A LUI CONSTANTIN DUCA

Începuturile domniei. Curtea, Turcii închid pe Antioh. Pe Constantin Duca îl cunoașteți din prima lui domnie. Țara îl ura, căci îl socotea străin. Apoi, nu i se putea uita introducerea văcăritului. Cuvintele amare cu care Neculce însoțește știrea că Duculeț va reveni în tronul Moldovei („nenorocirea țării Moldovei, au mînia lui Dumnezeu...”) nu exprimau numai sentimentele cronicarului ci ale întregii țări.

Cu toată intervenția ambasadorului german, totuși Duculeț a cheltuit bani mulți pentru a căpăta domnia. („Și îndatora țara și pe vaci și pe oi, și pe miere, și pe ceară, de lua bani de la neguțători...”). Ați văzut, de asemenea, că nu i-a lipsit nici sprijinul lui Brîncoveanu („cu cheltuiala și ajutorul muntenilor...”). În sfîrșit, în ziua de 12 septembrie obținu caftanul de domnie și apoi, fără a mai întîrzia prin Constantinopol, Constantin Duca plecă spre țară.

Data precisă a mazilirii lui Antioh și a căftănirii lui Constantin Duca este cunoscută dintr-un raport al ambasadorului olandez din Constantinopol, Colyer, din 13 septembrie 1700: „Ieri a fost mazilit domnul Moldovei și-i urmează domnul Constantin Duca”. Executarea mazilirii la Iași s-a făcut în ziua de 25 septembrie, după cum se poate vedea din cronica atribuită lui Nicolae Costin. (După stilul vechi, folosit în cronică, 14 septembrie.)

Urmărind după Neculce, lista boierilor lui Duculeț în această a doua domnie a lui, vedem că numărul grecilor este mai mic ca în prima domnie.

⁶¹ *Ibidem*, p. 189 - 190.

⁶² *Ibidem*, p. 391.

„După ce veni Constantin Duca Vodă cu a doua domnie în Iași, pusă boierii după obicei, anume pre Ioan Buhuș, vărul lui, vel logofăt, pre Dumitrașco Mitre, vel vornic de țara de gios, pre Pavel Ciocîrlan vel vornic de țara de sus, pre cumnată-seu Nicolai Costin hatman, pre Panaiotachi Morona vel postelnic, pre Cuza vel spătar, pre Savil Smucilă vel ban, pre Gavril Miclescu vel paharnic, pre Gheorghiță Mitre vel vistiernic, pre Pătrașco Zosin Bașotă vel stolnic, pre Manolachi Hrisoverghi vel comis. Aceștia erau boierii lui Constantin Duca în domnia a doua, iară mai ales din toți era la sfat Panaiotachi Morona, vel postelnic, că se și potrivea cu stăpînu-seu la fire.”⁶³

Temîndu-se de reacțiunea Cantemireștilor, Constantin Duca „îndată trimise boieri la Poartă cu pîră asupra lui Antioh Vodă și asupra frătîne-său, lui Dumitrașco Beizadea, cu multe năpăști și pricini fără de cale”. Bineînțeles că și de data aceasta Brîncoveanu este - după Neculce - sfătuitorul lui Duculeț („fiind și muntenii învățători și îndemnători și agiutori la pîră”).

Fiindcă ieșise sărac din domnie, Antioh nu putu rezista dușmanilor săi și astfel turcii îl închiseră. Neculce ne spune că toată averea lui Antioh nu trecea de 27 de pungi („măcar că au fost domn cinci ani...”)⁶³ și adaugă cu tristețe: „unde să se găsească altul de potrivea lui să fie!”

24 noiembrie 1939

⁶³ *Ibidem*, p. 192.

Prelegerea a X-a
A DOUA DOMNIE A LUI CONSTANTIN DUCA
(Continuare)

Politica internă. Iarăși apăsare fiscală. V-am arătat în prelegerea trecută împrejurările de ordin politic și diplomatic în care reușește Duculeț să capete din nou domnia Moldovei. (Sprijinul ambasadurului german, contele Oettingen și al lui Brîncoveanu.) Trebuie să vă spun însă că neașteptata mazilire a lui Antioh a mai avut și o altă pricină. Nu trebuie să uitați că Duculeț contractase la Constantinopol, cu prilejul primei lui călătorii la domnia Moldovei, datorii foarte mari. Garant pe lângă creditorii săi constantinopolitani era Constantin Brîncoveanu. Desigur că acești creditorii, nu renunțaseră să-și capete banii investiți în domnia lui Constantin Duca; ei se resemnaseră însă în decursul anilor tulburi de lupte și jafuri prin care trecuse Moldova, până ce se ajunsese la pacea de la Carlowitz. Își dădeau seama că țara n-ar putea plăti. Chiar turcii încetaseră cu stăruirile „fiind țara stricată și risipită.”⁶⁴

Odată cu pacea însă „turcii au început a cere toate obiceiurile din plin, cum îi Bariamlîcul, Mucareame, Cearasăul și altele multe, carele pe vremea răscoalelor le lăsase...” Acum găsiră prilejul, desigur, și creditorii lui Duculeț să-și scoată banii. Desigur, cuvîntul lor a contat mult în hotărîrea surprinzătoare luată de turci. Neculce știe că „muntenii (garanții) trimiteau totdeauna la Duca Vodă de cereau datoria cea veche și cea nouă...” - de unde rezultă cele spuse de noi, că asupra lui Duculeț apăsau și vechile datorii; aceste datorii însă au contribuit astfel ca el să recapete domnia.

Că noua domnie era în mare parte o afacere a cîtorva creditorii exasperați, se vede și din graba cu care porni Constantin Duca încasarea dărilor. *El sconta de mai înainte aceste dări, scoțîndu-le la mezat.* Introduse din nou *văcărîtul*, darea atît de odioasă moldovenilor și la care, vă amintiți, Antioh Cantemir renunțase. Nici *văcărîtul* nu avu răbdare să-l încaseze *în regie*, ci îl concesiona și pe acesta cît putu mai repede. Cum foarte bine observă Xenopol,⁶⁵ *văcărîtul* încasat în regie ar fi dat venituri foarte însemnate, dar pe Duculeț nu-l mai îngăduiau creditorii. Apoi „începu a îndesire sferturile... *din patru sferturi dederă oamenii opt într-un an*”. Asemeni mări și îndesi *dările mazililor*. Și astfel „oamenii începură a se speriere și a fugire...” Pe lângă acestea începu a storce împrumuturi forțate de la Iordachi Ruset („și înapoi nu le mai da”).

Reacțiunea boierilor împotriva lui Constantin Duca. Rolul lui Iordachi Ruset. Între acestea, Antioh Cantemir, reușind să se dezvinovătească, fu scos de turci de la închisoare. Vestea aceasta sperie pe Duculeț („îndată se îmbracă în cămașă de ghiață”⁶⁶). El începe acum să bănuiască bunacredința a vechilor colaboratori ai adversarului său, a lui Iordachi Ruset, în primul rînd. Într-adevăr acesta nu pierdea vremea. Furios pe Duculeț că-i lua banii, se folosi de marea sa autoritate asupra boierimii și începu a o ațîța.

Pe acea vreme, sistemul cel mai bun de a compromite pe un domn în ochii turcilor era fuga boierimii. Fugarii se duceau pe la vecini și umpleau lumea de vuietul nemulțumirilor lor. Țara se dezorganiza economic (căci motorul vieții economice era boierimea) și turcii nu mai primeau nici vite, nici grîne, nici bani. Planul șiretului Iordachi era de a compromite pe Constantin Duca, înfățișîndu-l ca pe un om lipsit de tact și incapabil să servească intereselor Porții. El provoacă o mișcare puternică în rîndurile boierimii, întemeiat pe Gavrilitești. Fiii lui Gavrilitești erau Vasile - vornic în divanul lui Duculeț - Lupul, Solomon și Costaki. Acestora se adăugară și alții: Mihail Racoviță Spătarul, Ilie Țipescul Frige-Vacă, „cu alți mulți boieri, ca la vr'o cincizeci și mai bine”. Trecură pe la Ivești, moșia lui Bogdan, îl luară și pe acesta cu dîșii și trecură în Țara Românească, hotărîți „să ceară pre Antioh Vodă de la Poartă să le fie domn...” Iordachi Ruset, însă, rămase la Iași „cu mare grijă, făcîndu-se bun, că nu știa nemică...” În realitate el săpa mai departe domnia lui Constantin Duca organizînd pribegirea altor grupuri de boieri.

⁶⁴ Pseudo Nicolae Costin, p. 46.

⁶⁵ A. D. Xenopol, *op. cit.*, IV, p. 470.

⁶⁶ Neculce, p. 27.

Duculeț nu apucase a-și plăti datornicii, așa încât avu sumele de bani necesare într-o astfel de împrejurare. El trimise fără întârziere daruri la Poartă, Hanului și lui Iusuf Pașa, Saraschierul de la Babadag și astfel reuși să înfrângă pe pribegi. Obținu chiar ca să i se dea în mâinile sale fugarii din Muntenia. Brîncoveanu „deodată nu-i dete”. (Domnii au ținut totdeauna să respecte tradițiile de ospitalitate.) Forțat de turci acceptă, însă în urma garantării de către Duca a vieții și bunurilor acestora. „însă Brîncoveanu Vodă nu-i dete pre toți, ce erau mai cu prepus și mai capete, ce-i mistui Brîncoveanu Vodă pre aceia de către capegibașa ce venise să-i ia, anume pre Vasilie Costachi Vornicul și pre Bogdan Hatmanul și pre Mihalachi Racoviță Spătarul și pie Ilie Stolnicul Frige-Vacă și pre Macsut Postelnicul. Pre aceștia îi popri Brîncoveanu-Vodă că se temea să nu-i omoare.”⁶⁷

Dar Iordachi - mare intrigant politic - organizează altă pribegie către Ardeal și Ungaria unde turcii nu-și puteau întinde autoritatea. „Deci Iordachi din Iași, iar pe taină au îndemnat pre alți boieri și au fugit în Țara Ungurească, anume Ilie Cantacuzino și Bals și Ursachi și Ioan Sturza și alții...”⁶⁸

O a treia emigrație e îndreptată către Polonia: „...Și pre alții îndemnă de fugi în Țara Leșească, anume pre Macri Banul, Gheorghită Comisul, Pilat Șatrarul și alții...”⁶⁹

În sfârșit, văzînd că-i fuge terenul de sub picioare („și-și aprinse poalele de toate părțile”), Duca Vodă „face și el legătură să nu mai fie văcărit...” Pentru a recîștiga încrederea boierilor rămași, ca și a celor pribegi, Duca făcu această „legătură” într-un cadru deosebit de solemn, - aș zice - spectaculos chiar. În cronica atribuită lui Nicolae Costin, sînt în această privință unele detalii interesante: „însă au făcut sobor în divanul cel mic, strîngîndu-se țara și boierimea, și s-au îmbrăcat toți arhieriei în veștmintele sale cele arhiericești, și întîi s-au sculat Domnul Constantin Vodă în picioare, luîndu-și gugiumana din cap, plecîndu-și capul cu chip smerit spre țară, de și-au cerșit ertăciune, căci în domnia lui s-au isvodit aceste obiceiuri de mare neputință a țării. Și așa, țara cu toții, cu dragoste, au strigat pînă în de trei ori: Dumnezeu să-l ierte.” Apoi în cor au rostit blestemul „asupra acelor cine s-ar ispiți să mai dezlege”.

În urma acestor legăminte, jurăminte și blesteme, începură a se întoarce în țară boierii fugiți în Polonia și Ardeal. Un simbul de opoziție rămîne însă în Țara Românească: „Dară cei cinci boieri din Țara Muntenească tot au rămas la munteni; n-au venit, nici cum nu s-au încrezut”.

Activitatea culturală. Am relevat într-o prelegere trecută, personalitatea intelectuală a lui Constantin Duca. Primise de tînar o frumoasă cultură filozofică și teologică; a lăsat - v-am spus - și scrieri cu caracter religios. Legăturile lui cu lumea bisericească a Bizanțului și influența ce a primit se văd în unele măsuri ce ia în această direcție. Astfel, în al doilea an de domnie, a zidit din temelie o mănăstire „frumoasă și foarte iscusită”, la Galați, cu hramul Adormirea Maicii Domnului. A înzestrat-o cu moșii și cu bucate, și cu veștminte scumpe; și „au închinat-o la sînta mînăstire de la Mavromol, care mînăstire este deasupra Fenariului, de unde se lățește Marea Neagră, aproape de Țarigrad.”⁷⁰

Apoi mănăstirea numită a lui Danco (care fusese înainte biserică de mir) „au făcut-o mănăstire” înzestrînd-o cu moșii și „au închinat-o la Rumeli, la o mănăstire unde este hramul patruzeci de mucenici”. A refăcut mănăstirea de la Capon (zidită de Vasile Lupu), care fusese arsă și pustiită pe vremea răscoalelor... „o au tocmit ca de isnoavă, Constantin Duca Vodă, cu de toate podoabele, și pe din întru și pe din afară.”⁷¹

A zidit case domnești „la Mitropolia din Iași, la biserica Albă”, care era zidită de mamă-sa, Doamna Anastasia. A adus meșteri din Țara Turcească să repare „feredeul cel Mare al Trei Sfetitelor”, zidit din temelie de Vasile Lupu și sfărîmat de poloni cu ocazia invaziei lui Sobieschi,

⁶⁷ *Ibidem*, p. 271.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 195.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ Pseudo Nicolae Costin, ed. Kogălniceanu, II, p. 45.

⁷¹ *Ibidem*, p. 46.

cînd „au stricat leșii și feredeul, că au rupt uă bucată din căldarea cea mare ce este zidită sub feredeie.”⁷²

Răscoala tătarilor. Turcii stabilesc saraskerlik la Tighina. În timpul acestei scurte domnii, s-au petrecut două fapte, care merită a fi menționate. Primul este răscoala tătarilor. Nemulțumiți că au fost îndepărtați din Bugeac, tătarii Nohai începuseră a se întoarce. Turcii însă, voind a păstra hotărîrile ce decurgeau din așezămîntul păcii de la Carlowitz, „îi gonea, iar înapoi nu-i lăsa.”⁷³

În ajutorul tătarilor Nohai săriră și cei din Bugeac. În fruntea acestei „zurbele” era sultanul Devlet Gherai. Arseră și jefuiră cîmpul Chiliei, arseră Renii și făcură mari neajunsuri garnizoanelor turcești. Cronicile moldovene relevă caracterul deosebit de violent al acestei răzvrătiri. „De ar fi fost înghețată Dunărea, pînă la Țarigrad ar fi fost agiuns.”⁷⁴ Constantin Duca se găsi într-o situație grea, fiind invitat de tătari să participe la această *zurbă*. Altminteri, amenințau că vor jefui țara. S-a scuzat, „zicînd că n-are cu cine să încalece, și i-au trimis sultanului (tătar) cincisprezece pungi de bani. Și așa l-au lăsat.”⁷⁵ Iusuf Pașa, Saraskierul de la Babadag, veni cu oștire în Bugeac, invitînd la rîndul său pe Duculeț să coboare și el cu moldovenii. Pe saraskier. Domnul nu-l putea refuza. N-a fost însă nevoie de concursul lui, fiindcă Iusuf Pașa reuși să potolească răscoala.

Dar de aceste împrejurări generalul turc știe să se folosească cu abilitate; el deplasă centrul militar otoman de la Babadag la Tighina „puind pricină zurbalîcul tătarilor.”⁷⁶ Manevra turcului putea trece neobservată din pricina incapacității de reacție a polonilor. Lucrul acesta îl știe și Neculce: „Și văzînd că este vrajbă în Țara Leșească, nu avea cine sta împotrivă, să nu facă saraskerlik la Tighina. Dacă s-au apucat a tocmire și a diregere cetatea și a o mai mărire. Și au lucrat cîțiva ani, precum se vede, cu aceste două țări. Și pe tătari au început a-i călca și a-i pune de a lucra la cetate de-a valma cu creștinii. Și i-au făcut de plătea toată paguba ce făcuse raialii la Tighina și la Reni.”⁷⁷

Dar acțiunea lui Iusuf Pașa se mai motivează și prin teama pe care începe să le-o inspire turcilor imperialismul lui Petru cel Mare. Și pentru noi prezența armatei turcești la Nistru și întărirea Tighinei era în realitate utilă. Simpatia generației de atunci mergea, firește, spre Petru cel Mare; dar cei prevăzători și-au dat seama că politica acestuia, oricît de sinceră și generoasă ar fi fost, era primejdioasă pentru viitorul țărilor noastre. Luați seama și asupra foloaselor ce avem noi de pe urma stăpînirii turcești. Această stăpînire împiedicase imperialismul polon să ajungă peste trupul Moldovei la gurile Dunării și la Marea Neagră. Tot ea împiedicase întinderea stăpînirii germane asupra Țării Românești și se pregătea acum să țină piept imperialismului moscovit. Că turcii căutau să cîștige din nou simpatia popoarelor supuse, se vede din măsurile ce au luat pentru a despăgubi pe cei păgubiți de răscoala tătarilor. „După isgonirea Sultanului, cîtă stricăciune au făcut tătarii în raiaua turcească, pus-au turcii bumbașiri asupra lor în Bugeac de au plătit tot, și a turc și a creștin, pre Tefter, cui ce au perit, și pînă în buțile de lemn, vase deșerte, toate pagubele au plătit cu preț.”⁷⁸

Veți cunoaște și alte împrejurări cînd turcii fac acte de generozitate sau ne apără de încălcările altora. Este bine să le cunoașteți pe toate pentru a judeca cum se cuvine, în spirit de dreptate problema suzeranității turcești asupra țărilor noastre.

O nouă acțiune a lui Brîncoveanu în Moldova. Vă amintiți că Brîncoveanu sprijinise alegerea lui Constantin Duca numai pentru a scăpa de Cantemirești. În realitate, pe fostul său ginere nu-l putea suferi. Nu avea încredere în el și nici în aptitudinile sale politice. Apoi, nu trebuie să uitați că domnul muntean era partizanul hotărît al domnilor de țară. El aparținea unei mișcări politice care lupta de mai multe decenii pentru a reda statului muntean vechea lui suveranitate. Fusesse un

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Neculce, p. 271.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 196; vezi și Pseudo Nicolae Costin, p. 47.

⁷⁵ Neculce, p. 271.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 272.

⁷⁷ *Ibidem*, p. 197.

⁷⁸ Pseudo Nicolae Costin, p. 48.

colaborator intim al lui Șerban Cantacuzino și era - sub anumite aspecte - un continuator foarte abil al tendințelor de emancipare ale înaintașului său. El încercase - dar fără succes - să ridice un domn de țară, în persoana acelui Todirașcu, din Galați; ați văzut că turcii au respins propunerea lui. Modul în care domnea Constantin Duca a întărit hotărârea lui Brîncoveanu de a face totul cu putință pentru a-l înlătura de la domnia Moldovei. Atît erau de identice interesele celor două țări încît (în grelele împrejurări internaționale de atunci) nevoia unei conduceri unitare și atente se impunea. Lui Brîncoveanu nu-i era deloc indiferentă poziția pe care o luau moldovenii între poloni, ruși, germani și turci. O mișcare greșită la Iași avea repercusiuni imediate asupra situației politice a Țării Românești. Această interdependență justifica amestecul continuu al domnului muntean în viața Moldovei. Chiar pentru turci începe să se simtă nevoia unei conduceri unitare în Principate. (Au și propus - după cum veți vedea - lui Brîncoveanu domnia ambelor țări.)

Mai decis ca totdeauna, Brîncoveanu trecu la acțiune. El „chemă pre boierii pribegi la dînsul și făcură sfat de taină, să stea să le facă domn pre unul dintre dînșii, iar nu din Cantemirești. Și se feriră de Bogdan, fiind Cantemireștilor cumnat...”⁷⁹

În realitate, lupta nu era grea cu Constantin Duca, ci cu acel vestit intrigant politic care de zeci de ani conducea din umbră Moldova, cu Iordachi Vistiernicul. Acesta trebuia cîștigat. Tratatările între Iordachi și Constantin Brîncoveanu au fost conduse de Hrisant Mitropolitul - mai tîrziu Patriarh al Ierusalimului. Pentru ca împăcarea să fie trainică, domnul muntean făgădui fiului lui Iordachi pe una din fiicele sale. Se vede că această propunere măguli mult pe Iordachi - dornic și el să adîncească legăturile cu țara și să-i dea, după strălucitul precedent al Cantacuzinilor, o „dinastie”. El părăsi astfel pe Antioh Cantemir în steaua căruia, dealtfel, nu mai credea.

Pe Neculce, fapta bătrînului Ruset de a se despărți de casa Cantemireștilor - prin care se ridicase la atîta putere și bogăție - îl dezgustă. El acuză cu asprime „trădarea” lui Iordachi și găsește un nou prilej de a denunța răul caracter al grecilor. „Deci Iordachi - măcar că era om înțelept, iară firea-i era de grec lacom la cinste - nu socoti nici la Dumnezeu, nici rușinea de oameni, nici la osîndă sau la ce va veni pe urmă lucrul, și îndată făcu logodnă și primi să se lepede de Cantemirești. Pre Antioh Vodă încă l-au rugat Brîncoveanu Vodă să-i dea fata și să se lepede de prieteșugul Cupăreștilor, și n-au primit, iar lui Iordachi cum îi veni zamanul, îndată primi cu bucurie. Ce să știți, fraților, că nu numai Iordachi, ce toți grecii, mai dreپți și mai bune slugi nu-i alt neam pe lume, pînă este stăpînul în cinste și în putere, iar cît se slăbește sau se micșorează cinstea stăpînului, îndată se și lasă și aleargă la altul, pre carele îl vede că este mai cu putere...”⁸⁰

Cronicarul face aluzie în acest pasaj la un eveniment pe care vi l-am înfățișat. Cînd a venit la tron Antioh Cantemir, Brîncoveanu i-a făgăduit pe una din fiicele sale, cu condiția de a-i da capul lui Iordachi Vistiernicul. Dar el, răzeșul de la Fălciu, renunță la această onoare pentru a nu-și pata conștiința.

După ce a rezolvat condiția matrimonială, Brîncoveanu cere un boier din țară care să fie domn. Iordachi îi recomandă pe Mihail Racoviță. (Nici aici nu era dezinteresat, soția sa fiind vară primară cu Mihail Racoviță.)

Legăturile lui Constantin Duca cu rușii. În vremea aceasta, se mai întîmplă un eveniment care, fiind exploatat cu abilitate de domnul muntean, a agravat situația lui Duculeț. Și anume trecerea contelui Golițin prin Iași, către Moscova. Domnul, care începuse să simtă politica „bizantină” a lui Petru cel Mare, încearcă să stabilească oarecare legături de prietenie cu rușii. Ambasadorul rus este oprit și primit cu onoruri deosebite. Rusul, la rîndu-i, boteză pe un copil al Domnului. Cronicile moldovene sînt de acord în a arăta că de acest fapt s-a folosit Brîncoveanu pentru a decide pe turci să procedeze la grabnica înlocuire a lui Duculeț: „...că Constantin Duca Vodă s-au încumetrît cu solul moskicesc, carele au mers la Moscu pe acolo, și-i este gîndul să fugă la Mosc, și pentru aceasta strică Țara.”⁸¹ Dar se pare că pe Constantin Duca îl interesa oarecum marea mișcare economică care sta la baza politicii de expansiune a lui Petru cel Mare. Din

⁷⁹ Neculce, p. 274.

⁸⁰ Neculce, p. 20.

⁸¹ Neculce, p. 276. Vezi și Pseudo Nicolae Costin, p. 48.

nefericire nu avem știri suficiente asupra acestui capitol. Rețineți doar informația pe care ne-o transmite Pseudo Nicolae Costin că Duculeț „au fost trimis câteva care de sare și cu vin în Țara Căzăcească făcând neguțătorie”.

28 noiembrie 1939

Prelegerea a XI-a

Mazilirea lui Constantin Duca. Ce urmărea Brîncoveanu prin unificarea acțiunii diplomatice a celor două Principate. În ultima prelegere v-am înfățișat a doua domnie a lui Constantin Duca în Moldova. Rău primit de boierime, rău privit de Brîncoveanu, rău judecat de turci pentru că „risipea” țara, și suspectat pentru legăturile lui cu rușii - neîndemînaticul fiu al lui Gheorghe Duca pierde pentru a doua oară tronul Moldovei. Cunoașteți împrejurările premergătoare acestei maziliri. Brîncoveanu obține adeziunea lui Iordachi Ruset în sprijinirea vechiului său proiect de a îndepărta de la tronul Moldovei atât pe Constantin Duca, cât și pe Antioh Cantemir și de a ridica în locul lor un domn de țară, indicat de voința boierilor. (Vă amintiți că încercase în 1700 să obțină de la turci numirea acelui Todirașcu din Galați dar nu izbutise.) Iordachi propuse acum pe Mihail Racoviță Spătarul, „că este neam de boier vechi Moldovan, și este rudă și Brîncoveanului Vodă, și este și bun, că nu-i va ieși Brîncoveanului din cuvînt la ce i-ar porunci”.

Vă întrebați desigur de ce ținea atât de mult Brîncoveanu să aibă un autohton, om de credință, pe tronul din Iași. Era firesc dacă ținem seama de împrejurările deosebit de grele prin care trecea domnul Munteniei după pacea de la Carlowitz. Într-adevăr, cu prilejul tratativelor acestei păci, manevrele domnului muntean pe lângă cercurile germane fuseseră descoperite de plenipotențiarul turci: Rami Pașa și Alexandru Mavrocordat-Exaporitul. Denunțat mereu Porții, el rezista prin risipa continuă de bani și daruri, dar nu mai puțin se temea că într-o zi va veni urgia asupra sa. Pentru această eventualitate, el intrase în legături cu Petru cel Mare. Totodată, el urma, în chipul acesta, politica lui Șerban Cantacuzino, de a contrabalansa imperialismul austriac (foarte primejdios, după încheierea păcii de la Carlowitz) prin stimularea celui rusesc. Îl vedem astfel înlesnind corespondența lui Petru cel Mare cu agentul său de la Constantinopol și obținînd asigurarea că la vreme de primejdie se va putea adăposti în Ucraina rusească. (Cantacuzinii, unchii săi, cer și ei aceeași favoare țarului.)

Am amintit anul trecut cum s-au desfășurat relațiile lui Brîncoveanu cu rușii între 1702-1703 și solia - cu caracter permanent - a ceaușului David Corbea la Moscova. Ei bine, toate aceste manevre politice erau foarte anevoioase - dacă nu cu neputință - fără concursul și discreția guvernului moldovean. Tot „sistemul” acesta diplomatic, ingenios pe care îl întocmea voievodul muntean se prăbușea dacă n-ar fi avut colaborarea hotărîită a domnului moldovean și a colaboratorilor săi. Iată de ce se străduiește el atât de mult (ca și Șerban-Vodă altădată) să aibă la Iași un om care să nu-i iasă din cuvînt.

Dealtfel, și cronica țării înregistrează grija lui Brîncoveanu că ar putea fi strivit în urma înțelegerii turco-germane și înclinarea lui către ruși. Iată care sînt cuvintele lui Radu Popescu: „...Văzînd Brîncoveanu că turcii nu stau la vorbele lor, și pre nemți că s-au împăcat cu turcii - de nu era nici un razim și nici un ajutor despre dînșii, au început a se ajunge cu muscalii”.

Vă amintiți cred, că o bună parte a societății moldovenești, exasperată de nestatornicia turcească și de slăbirea polonilor, începuse și mai de mult să caute către ruși scăparea. În ce mod se dezvoltă în Moldova această atitudine politică, și în ce măsură ea se întemeiază pe un acord cu politica mun-teană vom vedea mai pe larg atunci cînd vom vorbi despre Dimitrie Cantemir.

Odată stabilit acordul cu partidul Cupăreștilor, mai rămînea ca Brîncoveanu să ajute cu toate mijloacele ca Poarta să accepte proiectul pentru înlăturarea lui Constantin Duca și alegerea lui Racoviță.

Dar tocmai cînd solul lui Brîncoveanu și cu Iordachi Ruset puneau la cale acestea, domnul muntean fu chemat la Adrianopol, unde trebui să dea cea mai grea luptă politică din cariera sa (mai-iunie 1703). Lupta lui Brîncoveanu era cu atât mai grea cu cît adversarii săi erau, de data aceasta, Rami Pașa - ajuns acum mare vizir - și bătrînul diplomat fanariot Alexandru Mavrocordat (sfătuitoarea marelui vizir). Totuși, prin marea risipă de daruri ce făcu, Brîncoveanu ieși și de această dată biruitor. Nu mai puțin, conducătorii statului turcesc au fost impresionați de demonstrația de devotament pe care boierimea a făcut-o cu acest prilej Domnului. Reprezentanții celor mai de seamă familii l-au întovărășit cheazășuind pentru el. (Se cifrează la 800 numărul persoanelor care au alcătuit acest alai neobișnuit de pompos.)

Impresia produsă de Brîncoveanu asupra cîrmuitorilor otomani a fost atît de puternică, încît - exasperați de haosul din Moldova - ei se arătară dispuși a-i da domnia ambelor țări. Cu acel prilej vizirul l-a întrebat: „... putea-vei tu să porți de grijă acei țări, să-ți fie pre samă, să o tocmești, să fie plină de oameni.”⁸²

Brîncoveanu, spune Neculce, „foarte îi era cu voia să fie domn la două țări...” Sfătuindu-se însă „cu unchii săi” (Cantacuzinii) - cu Stolnicul mai ales - el refuză să-și ia direct răspunderea și riscurile unui atare act. În răspunsul dat vizirului se mărturisește dorința lui Brîncoveanu ca turcii să lase pămîntenilor dreptul de a-și alege domnul:

„...Să mazilești Măria Ta pre ceta domn (Duculeț) și să poruncești la Țară să-și aleagă ei pre cine va plăcea Domn; și așa, alegîndu-l cu toții, așa vor nemeri om bun, și va tocmi țara; că așa m-au ales și pre mine Țara Muntenească, de m-am învoit cu boierii și am tocmii Țara”. De asemenea, Brîncoveanu n-a uitat să adauge că Duculeț „s-au încumetrit cu solul moskicesc... și că îi este gîndul să fugă la Mosc ...” (Acuză deci pe adeversarul său de ceea ce el însuși plănuia să facă dacă soarta i-ar fi impus-o.)

Acțiunea domnului muntean fu încununată de succes. Vizirul trimise „cu taină” ordin saraskierului Iusuf Pașa să-l prindă pe Duca și să-l trimită „cu bună pază” la Poartă. Cît de mult prinsese intriga lui Brîncoveanu asupra gîndurilor de hainire nutrite de Duculeț, se vede din modul cum s-a operat mazilirea. Iusuf Pașa a dat Capigiului trimis de Vizir mai bine de 500 de spahii. (Își aminteau, desigur, de pățania capigiului ucis de Moise Serdarul în prima domnie a lui Constantin Duca.) Cînd această mică oaste s-a apropiat de Iași, au trimis șthe Domnului „să le grijească conac, că merg să hotărească la Horodincea despre Ieși, că se jeluise leșii că au strîmbătate despre moldoveni.”⁸³ În continuare, Neculce spune: „...descălecînd turcii la gazde, dimineața n-au zis nimica; iară cînd au fost pe la chindie, numai ce au umplut turcii ograda domnească de au apucat porțile și împrejurul zidului, cît se spărieșe toți cîți erau în curte, că nu aveau unde să scape. Și l-au închis pe Constantin Duca Vodă în casa cea mică, și au pus la ușe turci de pază...”⁸⁴ Odată cu demiterea domnului, capigiul puse caimacam pe Iordachi Ruset. A doua zi însă turcul ridică paza pusă în jurul domnului.

Rebeliunea boierilor împotriva lui Constantin Duca și a lui Capegi-Bașa. Văzînd boierii că turcii au schimbat purtarea față de Duculeț (căci văzu Capigiul că „fermanul nu-i scria de mazilie, numai îi scria să-l ducă la Poartă”⁸⁵) s-au temut că Duculeț se va disculpa și va reveni în scaun. Dealtfel deși demis, el începuse „a trimite arzuri la Poartă și la Hanul, și la Saraskerul Iusuf Pașa, și în toate părțile pre unde avea prieteni”.

Instigată de boierii cei pribegi în Țara Românească și desigur de Iordachi Ruset, boierimea și mazilimea se strînge la Iași „și au început a gîlceviere către Capegi-Pașa și a-i spunere că face Duca Vodă harzuri de trimite la Poartă fără de voia lor și fără de scire; iară lor nu le mai trebuie să le fie Domn”.

Turcul trece la măsuri împotriva boierilor; înlocuiește pe Iordachi în căimăcămie cu Ioan Buhuș Logofătul (care era văr primar cu Duculeț) și arestează 10-15 boieri „carii erau mai capete” crezînd că va potoli rebeliunea. Dar boierii „s-au strîns toți la mănăstire la Hadămbul, sub codrul Iașilor, și de acolo au luat pe Racova în gios, tot a se strînge boierimea și mazilimea în urma Ducăi Vodă...” Dar acesta era atît de sigur de prietenii pe care îi avea la Poartă, încît - imitînd pe Brîncoveanu - mergea către Adrianopol cu un adevărat alai domnesc. Ba avea timp să împartă pe drum și demnități: „Au pus hatman și vistiernic și comis, ca să sparie Țara că nu este mazil și este domn.”⁸⁶

⁸² Neculce, p. 27.

⁸³ Neculce, p. 276.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ Neculce, p. 277.

Înlăturarea lui Antioh Cantemir. Curînd după sosirea lui Constantin Duca la Adrianopole (urmat de aproape de adversarii săi, susținătorii lui Racoviță), izbucniră la Constantinopol mari tulburări provocate de ieniceri. Răsculații porniră către Adrianopole, răsturnară și uciseră pe sultanul Mus-tafa, înlocuindu-l cu fratele său Ahmet.

În ce măsură sporise influența elementului grecesc în treburile politice românești, s-a văzut cu acest prilej. Este semnificativ faptul că șeful partidei care sprijinea pe Mihail Racoviță era Iordachi Ruset, iar al celei ce sprijinea pe Duca era Panaiotachi Morona.

Dar la Adrianopol îi aștepta Antioh Cantemir, care, sprijinit de Aga Ienicerilor, își revendica cu stăruință tronul răpit atît de nedrept. Față de Antioh, ambii șefi ai partidelor moldovenești aveau să-și reproșeze unul trădarea, celălalt dușmănia fățișă. Era firesc să se alieze. Iordachi Ruset trimise pe de o parte vorbă lui Antioh să stea liniștit, fiindcă lucrează pentru el, iar pe de altă parte se înțelese cu Morona să-și concentreze toate puterile pentru a obține numirea lui Racoviță. Sprijiniți și de Brîncoveanu, ei reușiră. Lucrurile s-au petrecut cu mare repeziciune, iar dacă Ruset a făcut mai mult ca totdeauna dovada marilor sale însușiri de intrigant politic, în schimb lui Morona îi revine meritul unei adevărate lovituri de teatru, fără care poate că ar fi biruit Cantemireștii. Dar să-l lăsăm pe Neculce să povestească acest episod:

„Atunci, Iordachi Vornicul au chemat pe Panaiotachi Morona Postelnicul, fiind din partea Ducăi Vodă, și pe alți boieri de ai Ducăi Vodă, și le-au giurat cum că nu vor avea nici o nevoie. Și le-au spus tot sfatul, cum că le este voia să pue pe Mihalache Spătarul domn. Deci ei avînd grije de Antioh Vodă, îndată fură bucuroși să fie și ei la un cuvînt și mai vîrtos Panaiotachi Morona Postelnicul, că-i era reu greșit lui Antioh Vodă, că-i stătuse împotrivă în vremea lui Constantin Duca Vodă.

Atunce Panaiotache Morona, fiind om harnic și isteț la toate, de știa rîndul Porții turcești la toate, au și făcut un harz. Cu mîna lui l-au scris, că știa turcește bine. Și-au și purces cu toată boierimea și gloata la împăratul prin mijlocul urdiei, de nu se temea de nime. Ienicerii atunce erau dîrzi în zorbă și-l întrebau pe Panaiotachi Morona Postelnicul unde merge cu acea gloată de oameni, iar ei zicea către ienicerii că merge la împăratul să pîrască pe muftiul că le-au mîncat țara. Și ienicerii, auzind așa, le tot făcea cale. Ce împăratul văzînd acea gloată de oameni, au și trimes de le-au luat harzul. Și cetindu-l, l-au buiurdit* la vezirul, să le facă pe voe pentru tot ce ar pofti. Și atunce cu toții au rădicat pe Mihalache Spătar de l-au pus domn. Se făcea a nu-i place să primească domnia, ca și fata ceea ce zise unui voinic: «Fă-te tu a mă trage și eu oi merge plîngînd»⁸⁷

Chiar asupra căftănirii lui Racoviță se produse reacția lui Antioh Cantemir: „Atunci simți și Antioh Vodă de vicleșugul boierilor, ce i-au făcut, și alergă la Inicer Aga de-i dede de scire, și-i giurui mulți boieri...” Dar în cursa angajată Antioh sosi puțin cam tîrziu: „(Inicer Aga) apucă pe Mihai-Vodă la vizirul, încă neieșit din cort afară. Și începu Inicer-agă a grăiere către vezirul să pue domn pre Antioh Vodă. Și striga tare că dă mulți bani și trebie lefe enicerilor. Se spăriere Mihai Vodă și toată boierimea că le va strica giucăria enicer-aga, numai n-au putut că apucasă de ieșise talhîș de la împăratul și apucase de-l îmbrăcase cu caftan pre Mihai Vodă. Ce nu s-au putut; iar cu un cifert de ceas mai înainte de ar fi sosit Inicer-aga la vezirul, lua iar Antioh Vodă domnia.”⁸⁸

Tristul sfîrșit al familiei Duca. Dar lupta împotriva lui Duca a continuat, în scopul vădit de a face imposibilă o eventuală revenire a lui la tronul Moldovei. Cele două familii care dominau viața politică a Principatelor - Cantacuzinii în Țara Românească și Cupăreștii în Moldova - lucraseră cu puteri unite pentru a ruina cu desăvîrșire cariera lui Duculeț. Urmărirea a luat forme pătimașe, pe care cronicarul le-a înregistrat cu toată grija. Boierii luați pentru pîră se ținură după sultan, de la Adrianopol pînă la Constantinopol, întețind plîngerile. Ei cerură vizirului ca Duca să fie pus sub cercetare și chiar închis. Iată un pasaj din cronica lui Neculce în care se povestesc peripețiile acestei lupte: „Și se pîrîră de față înaintea vezirului la divan, zicînd boierii că au stricat țara și i-au jăcuit cu feluri de feluri de obicei, cît nu mai putea să răspundă nemică Duca Vodă înaintea vezirului și a

* a buiurdi = a da un ordin, a întări prin decret.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 210-211.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 211.

boierilor. Și de la vezirul l-au dus la cazascherul și pe la multe divanuri a cădii. Și tot așa îl purta boierii pe ulițe din giudeț în giudeț vreo două trei săptămîni, pînă cheltui Constantin Duca Vodă pe la giudețe tot ce avu. Și-l lăsară boierii acolo cu mare sărăcie și pedeapsă și închisoare purure despre datornici.”⁸⁹

Duca încearcă totuși să recapete tronul, dar nu reuși. S-au păstrat cîteva scrisori ale sale în care încearcă să se reabiliteze. Într-una se plînge că i-a murit soția, Eufrosina. Dintr-alta trimisă către Patriarh, se vede dorința de a se împăca cu Brîncoveanu. O a treia este adresată lui Hrisant Notară.⁹⁰ Iată cum sfîrșește Neculce capitolul domniei lui Duculeț: „Iară Constantin Duca Vodă, fecior Ducăi Vodă cel Bătrîn, n-au mai ieșit la domnie altă dată, ce au murit la Țarigrad cu mare lipsă. Și i-au rămas trii feciori, unul făcut cu fata Brîncoveanului Vodă și au murit, altul s-au dus la Moscali, altul au rămas în Țarigrad cu mare lipsă...”⁹¹

Doamna Anastasia trăia, dar nu-l mai putea ajuta, căci o sărăciseră aventurile ei sentimentale - îndeosebi cu ultimul ei soț, grecul Liberachi, „bei de Maina.”⁹² În rușine și sărăcie sfîrșește această familie, care, ridicată de jos, a înrîurit trei decenii viața Principatelor noastre.

Domnia lui Racoviță părea acum asigurată. Familia Ruset ajunge în culmea puterii. Mihai Vodă instalează doi frați ai lui Iordachi Vornicul capuchehaiele la Țarigrad, anume: Mihalachi și Scarlatachi, unul pe lîngă vizir și altul pe lîngă sultan.

Rolul jucat de Cantacuzini în Muntenia, îl joacă Cupăreștii în Moldova:

„...iară pre alt neam și nepoți ai Cupăreștilor, pre toți îi luă cu dînsul, de-i adusă aici în Moldova.”⁹³

Ca o încununare a triumfului, are loc căsătoria lui Nicolae, fiul lui Iordachi, cu Ancuța - fiica lui Brîncoveanu. Aceasta căsătorie era menită să aducă pacea între cele două Principate. Actul era mai mult de natură politică. Acum Racoviță este în mîna lui Brîncoveanu. Dar Cantemireștilor le era greu să treacă cu vederea farsa ce li s-a jucat la Adrianopole. Ceea ce veți vedea curînd.

5 decembrie 1939

⁸⁹ Neculce, p. 279.

⁹⁰ N. Iorga, *Documente grecești*, I, p. 318 - 319, 337, 378 - 379.

⁹¹ Neculce, p. 279.

⁹² N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 418.

⁹³ Neculce, p. 212.

Prelegerea a XII-a

PRIMA DOMNIE A LUI MIHAI RACOVIȚĂ (23 septembrie 1703-23 februarie 1705)

Domn pămîntean. începuturile domniei. V-am înfățișat în ultimele două prelegeri lupta dramatică ce s-a dat în vara anului 1703 pentru înlăturarea lui Constantin Duca din domnia Moldovei. Sincer sau nu, această luptă s-a dat în numele unei idei: revenirea la domni pămînteni, înlăturarea domnilor străini.

Cronicarii pun accentul pe calitatea de autohton a noului domn; Mihai Racoviță este înfățișat ca tip reprezentativ al boierimii pămîntene: „...neam de boier vechiu moldovean...” spune Neculce; „neam vechi din boieri de țară. . . arăta către patria sa dragoste” adaugă Amiras, iar Pseudo Nicolae Costin scrie că în arzul partidei care susținea pe Racoviță boierii au scris negru pe alb: „să le dea domn țării dintre dînșii, că s-au săturat de domni străini”.

Să precizăm acum datele urcării pe tron a noului principe.

Domnia lui Constantin Duca încetează în ziua de 26 iunie cînd începe cămăcămia logofătului Ioan Buhuș. Din pricina tulburărilor militare din Țarigrad - care au dus la depunerea și apoi la uciderea sultanului Mustafa - soluționarea succesiunii la tronul moldovean a fost târăgănată. Cronica atribuită lui Nicolae Costin afirmă că investitura lui Mihai Racoviță a avut loc în ziua de 23 septembrie 1703. Mai aproape de adevărata dată ni se pare un raport venețian din 12 septembrie, în care se spun următoarele: „Noul principe al Moldovei, anume Mihai Vodă, a sărutat poala sultanului și i s-a dat voie să plece în Moldova. Audiența a avut-o în minunata grădină zisă Sarai Bamu, care se află la capătul seraiului, deasupra mării.”⁹⁴

Deci Mihail Racoviță a fost căftănit în primele zile ale lunii septembrie. Au urmat apoi cunoscutele peripeții ale luptei duse pentru depunerea lui Duculeț, așa încît intrarea în Iași, la domnie, are loc abia în 19 noiembrie 1703.⁹⁵ Iată cum și-a întocmit Mihai Vodă curtea: Antioh Jora, logofăt; Iordachi Ruset, vornic al Țării de jos; Lupu Bogdan, vornic în Țara de sus; Lupu Costaki, hatman; Manolachi Ruset, postelnic; Ilie Frige-Vacă, spătar; Mavrodin, paharnic; Paladi, vistiernic; Dumitrașco Ursachi, stolnic și pe fratele său Dumitrașco Racoviță, vel comis. Despre personalitatea noului domn știm relativ puține lucruri. Fusesse spătar sub Antioh, care îl prețuia. Chiar după ce a murit soția lui (Safta Cantemir, sora lui Antioh și Dimitrie), Racoviță a fost păstrat și mai departe în boierie.

Sînt două izvoare de care trebuie să ții seama pentru această domnie: cronica lui Neculce și cronica zisă a lui Neculaie Muste. Primul nu este destul de obiectiv, fiindcă a fost un credincios al Cantemireștilor și urgisit de Racoviță; al doilea - Muste - este prea laudativ. Să le citiți pe ambele și veți face foarte ușor o medie între ele.

Muste spune că „...dintîiaș dată s-au arătat cu fire blîndă către toți și fără nici o mîndrie”. Un fapt asupra căruia insistă este bucuria boierilor că a încetat atmosfera de teroare în care domnise Duculeț: „Și dintre boieri nimeni nu era în prepus, sau în vre-o grijă, ce era pace și liniște între toți”. Sau „cari dintre boieri n-au încăput la boierie, pe toți îi avea la cînte și aveau trecere”. Din întregul cronicii lui Neculaie Muste se desprinde caracterul patriarhal, democratic, pe care l-a avut la început domnia lui Mihai Vodă Racoviță. „Și domnia Țara cu cumpăt bun, și la judecată foarte cu dreptate și nimănui nu-i era poprită ușa; ce care cu treabă sau nevoie ar fi avut, nu numai boieri, ce și din cei proști, prea lesne intra de-și isprăvia lucrurile lor; tutulor le zicea pre nume și judecata o cerea foarte cu de-amănuntul”.

Aspectul acesta patriarhal și democrat al domniei lui Racoviță irită pe un om ca Neculce, care aparținea vechii boierimi, dornică să-și țină rangul, să-și apere privilegiile în fața tendințelor nivelatoare ale străinilor. El vede în regimul lui Racoviță - la dreptul vorbind al Cupăreștilor și neamurilor lor - un regim de degradare a Curții și a bunelor tradiții. Este atitudinea din toate vremurile și de oriunde a vechilor artistocrații față de transformările pe care le impune înrîurirea metecilor. Iată cum judecă Neculce: „Cîneși de capul lui cum vrea, așa făcea. Și slugile lui cele din

⁹⁴ Hurmuzaki, IX, p. 203.

⁹⁵ Pseudo Nicolae Costin, p. 51.

boierie erau mari și tari și obraznici, după cum este firea mojicească. Intra în casă și cu treabă și fără treabă, și cu vreme și fără vreme, cînd le era voia, de nu sămăna curtea nimica a domnie, de atîta obraznicie ce era.

Iar Mihai Vodă, precum se arăta în boierie, iar atunci toți părea că este un om zălud. Și se mira cum a face, ca să le poată intra în voie tutulor, și nu le mai putea intra în voie.”⁹⁶

Dar Mihai Racoviță s-a arătat, după vechile tradiții ale țării, un domn gospodar cu moravuri sănătoase, cu grija sufletului și frică de Dumnezeu. El dărimă visteria de lîngă biserica cea mică din curțile domnești (zidită de Ștefan Vodă Tomșa) precum și temnița de sub ea - un fel de beci unde erau închiși tîlharii. „Ce socoti Mihai-Vodă că nu este bine și cu tihnă să fie biserica mică la curte, că mazilii și slujitorii n-au unde să încapă, nici este cu cale să fie temniță sub biserică.”⁹⁷ Mai face o biserică de lemn - cu hramul Sf. Lazăr - în ograda vămii, lîngă casele părinților săi (ale vornicului Ion Racoviță). Și Doamna Ana drege și șindrileşte Mitropolia stricînd localul de petreceri lumești care se găsea sub biserică: „Tocmit-au și Ana Doamna lui Mihai Vodă altă biserică, ce este pe ulița mare, unde au fost întîi Mitropolia, care și acuma se numește Mitropolia Veche, au tocmit-o și au acoperit-o și i-au făcut catapetiasmă și toate ce au trebuit, și au așezat preoți pentru veșnica pomenire a lor, că era de atîta vreme pustie... Ce toate acestea le-au stricat Doamna, și au rămas biserica iară în cinstea sa, ca un lucru sfințit al lui Dumnezeu...”

Despre Ana - soția lui Mihail Racoviță - știm mai mult decît trebuie, datorită indiscrețiilor lui Dimitrie Cantemir. Ura acestuia împotriva lui Racoviță se răsfrînge și asupra Doamnei. Ana era renumită pentru frumusețea ei. În *Istoria Ieroglifică*, Cantemir nu se dă îndărăt chiar de la unele grosolănii în patima sa batjocoritoare împotriva fostului său cumnat. Caricaturizează pe Racoviță și ofensează cinstea Anei. La început îi face o descriere de unde se vede că admira frumusețea ei: „Cu sulegeat trupul, cu albă pielică, cu negri și mînioși ochi, cu subțiri degețele, cu iscusit mijlocelul și cu rotun- jior grumăgiorul”. Și mai tîrziu adaugă: „pentru care multe suflete fură topite și multe inimi fură arse în zadar”.

Sub influența Vulturului (Brîncoveanu) Ana a fost măritată după Cămilă (Racoviță), care face pe Cantemir să exclame: „O, Doamne și toți cereștii, lucru ca acesta cum și în ce chip a-l suferi ai putut!”

Ni s-a păstrat o corespondență a Anei Racoviță, publicată în *Convorbiri literare* (1911) de Demostene Russo. Din această corespondență se poate reconstitui îmbrăcămîntea unei elegane din Moldova la finele veacului al XVII-lea. Dar totodată se mai poate vedea că găteala Domniței Ana costa cam mult pe bietul Mihai Vodă. Recomand, îndeosebi domnișoarelor studente - cu titlu de pură curiozitate! - lectura acestor scrisori.

Atotputernicia lui Iordachi Ruset și a neamurilor sale. Partidul. Mihail Racoviță - deși tip reprezentativ al vechii boierimi moldovene - a domnit înconjurat de cei mai reprezentativi dintre capii boierimii grecești. În mîna acestora sînt dregătoriile cele mai importante. Îndeosebi, Iordachi Ruset și neamurile sale - Cupăreștii - sînt factorii politici hotărîtori. Trebuie să recunoaștem însă că se întîmplă cu această familie un proces asemănător aceluia prin care trecuseră în Țara Românească Cantacuzinii. Pe măsură ce se înrădăcinau în țară - prin cumpărare de moșii și înregistrări autohtone - ei își însușeau sentimentele și ideile mediului moldovenesc și alcătuiau în jurul lor un partid viguros, care a făcut - pe lîngă multe intrigi pătimașe și răsturnări domnești - însemnate servicii statului. Neculce - care este potrivnic lui Racoviță - spune în cronica sa, vorbind de atotputernicia lui Iordachi Ruset.

„Iar mai ales, și mai de cinste era Iordachi Ruset Vornicul; ce vrea el și ce porunca el, aceea se făcea și de Mihai Vodă”. Și fiindcă și-a căsătorit feciorul (Nicolae) cu Ancuța Brîncoveanu, acest aventurier înzestrat cu însușiri incontestabile, s-a legat și mai mult de mediul nostru românesc. Că nutrea ambiții mari, nu mai încapă îndoială; o veți vedea și din prelegerile viitoare. Neculce ne spune - vorbind de logodna fiului său Nicolae Ruset cu Ancuța Brîncoveanu - că Iordachi era „lacom de cinste”, adică de mărire. Dar era încă mai lacom de avere. Astfel, în dieta sa, el spune că

⁹⁶ Neculce, p. 280.

⁹⁷ *Ibidem*.

a venit în țară cu 50 de pungi de bani și ajunsese destul de repede cel mai bogat om din Moldova. Avea moșii prin toate județele țării - afară de Bacău și Cernăuți. Stăpînea 82 sate întregi (fără cele 30 de sate date fiicei sale Safta), 13 jumătăți de sate și moșii în alte 71 de sate; apoi vaduri de moară în alte 7 sate și 9 vii. Și pentru ca să vă dați seama cum se realizau aceste latifundii, vă rog să rețineți că 61 din aceste moșii erau făcute de la *răzeși*. Restul au fost cumpărate de la diferiți membri ai familiilor Buhuși, Cantacuzino, Sturza, Stîrcea etc. Cele mai multe dintre aceste moșii le-a cumpărat între anii 1690-93 (sub Constantin Cantemir) și prin 1697-1700 (în vremea lui Antioh Vodă). Vedeți dară cîtă dreptate are Neculce cînd acuză „trădarea” lui Iordachi Ruset față de Cantemirești.

Judecînd atent alcătuirea curții lui Racoviță (dregătorii) îți dai seama îndată că domnul era prizonierul familiei și partidului încheiat de Iordachi Ruset. Astfel, Mihalache și Scarlatache Ruset erau capuchehaiele; Iordachi era vornic de Țara de jos (făcînd legătura cu muntenii și cu Brîncoveanu), Manolache Ruset era vel postelnic. În afară de frații, fiii - avea cinci fete și cinci băieți! - și nepoții lui, el mai avea de partea sa - prin înscrisuri - pe cele mai de seamă familii moldovenești din acea vreme. Astfel, vel logofăt era Antioh Jora, socrul lui Iordachi Ruset (fiul lui Lascarache); vel vornic de Țara de sus era Lupu Bogdan, socrul lui Constantin Ruset; hatman era Lupu Costache, socrul Ilenei Ruset; vel comis era Dumitru Racoviță.

Vă rog, de asemenea, să rețineți faptul că domnul însuși era văr primar cu soția lui Iordachi, Safta Ruset; că Manolache Ruset era cumnat cu fostul caimacam Ioan Buhuș (una dintre cele mai de seamă familii boierești ale Moldovei) și că unul dintre feciorii lui Iordachi (Constantin Ruset) ținea în căsătorie pe fiica puternicului boier Lupu Bogdan hatmanul.

În aceste condiții, îl putem crede pe Neculce cînd spune că ceilalți boieri „...nu puteau încape de Cupărești, adică de Rusetști și de neamurile lui Mihai Vodă și de slugile lui.”⁹⁸ Uzul de putere nelimitată aduce adesea abuzul. Așa s-a întîmplat și în Moldova. Caracterul domniei de partid iese tot mai mult în evidență; încep chiar persecuțiile personale, care fac pe cronicar - el însuși năpăstuit - să se teamă că familia Cupăreștilor urmărește - la adăpostul lui Racoviță - aceeași situație preponderentă și chiar exclusivistă pe care în Muntenia o aveau (prin Brîncoveanu) Cantacuzinii. „Și începură a sfătui să stingă pe boierii cei străini să rămîie numai neamul lui și cu Cupăreștii, precum au făcut Șerban Vodă și Brîncoveanu Vodă, domnii muntenești, de au stins pe cei străini, de au rămas numai neamurile lor, Cantacuzinești.”⁹⁹

Partidul și dările. Mihai-Vodă Racoviță nu era un om bogat. Cheltuiuse mult la Poartă cu domnia și se îndatorase. Pe de altă parte cererile de bani ale turcilor erau foarte mari. Trebuie să rețineți faptul că în timpul acela „*se schimbaseră trei viziri și șapte chihaiete*” - ceea ce însemna totațtea reînnoiri de fidelitate cu obișnuitele daruri. Pe de altă parte, „partidul” nu înțelegea - deși era foarte bogat, cum ați văzut - să ajute pe omul de treabă care servea drept paravan: „Țara era jumătate scutelnică tot a neamului lui (Racoviță) și a Cupăreștilor”.

Neavînd încotro, Mihai Vodă fu silit - desigur împotriva dispozițiilor sale naturale - să pună „dăjdii grele pre mazili și pre oamenii Ducăi Vodă și a lui Antioh Vodă.”¹⁰⁰

Între acești oameni ai lui Antioh Vodă trebuie să vă amintiți pe „boiernașii” și breslașii tîrgurilor - adică acele elemente aparținînd clasei mijlocii, pe care se întemeiaseră Cantemireștii și ai căror exponenți politici erau. Astfel, Mihail Racoviță - care se formase la casa Cantemireștilor, în spiritul politicii lor sociale - începu domnia în condiții patriarhale (democratice chiar) și o sfîrși în spiritul opus, acela al marii boierimi - însetată de privilegii - și al spiritului îngust de partid. Acest lucru făcu să se stingă frumoasele speranțe cu care țara îl primise pe Racoviță. Popularitatea de la începutul domniei se schimbă într-o adevărată ură; ba ceva mai mult: oamenii opuneau oarecare rezistență. Nici măsurile luate împotriva vornicilor și vătămănilor - pe care îi puneau în butuci și îi plimbau pe ulițele Iașilor - n-au dat rezultatele do rite. În cele din urmă „... Văzînd că nici cu aceea nu-i poate spăria să iasă toți la ruptă, vîndut-au toate ținuturile la Cochivechi, ciocoilor, ca goștina

⁹⁸ Neculce, p. 274.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 213.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 280.

pe oi, pre oamenii cei fără de pecetluitori de ruptă, de nu putea scăpa nici un becisnic de om pre nicăieri...”

Mihail Racoviță și Constantin Brîncoveanu. Ați văzut că domnia lui Racoviță se datorește unui acord stabilit între Iordachi Ruset și Constantin Brîncoveanu. S-a realizat astfel o veche dorință a domnului muntean (și a cercurilor politice din București) de a avea un om credincios pe tronul Moldovei. Scopul urmărit - v-am mai spus - era unificarea acțiunii diplomatice a celor două principate, comanda avînd-o Brîncoveanu. Prin Racoviță domnul muntean era la largul său. Neculce o spune limpede, că în vremea domniei lui Racoviță, „muntenii ce vreau aceea făceau”. Același lucru ne spune și cronica zisă a lui Neculaie Muste: „De-a pururea se cercau cu solii ce veneau de acolo și de aici mergeau acolo, și cu scrisori de-a pururea, că și rudă își erau amîndoi”.

Această febrilă activitate diplomatică trebuie pusă în legătură, cred, cu noua orientare politică a lui Brîncoveanu, către ruși. Domnul muntean își extinsese sistemul lui de curieri și informații și asupra Moldovei.

8 decembrie 1939

Prelegerea a XIII-a

A DOUA DOMNIE A LUT ANTIOH CANTEMIR (23 februarie 1705-31 iulie 1707)

Reacțiunea Cantemireștilor împotriva lui Mihai Racoviță. V-am spus în prelegerea precedentă că actul de trădare al boierilor ce țineau de casa Cantemireștilor, în favoarea lui Racoviță, mîniase rău pe Antioh Cantemir, pe fratele său Dimitrie și nu mai puțin pe protectorii lor din jurul Porții. Ei nu puteau ierta că - printr-o lovitură de teatru dată în zilele „zurbalei” - a fost înlăturat de la domnie (în favoarea unui necunoscut) Antioh Cantemir, fiul credinciosului Constantin Cantemir, el însuși om de credință încercat în zile grele. Apoi, nu era de neglijat faptul că Antioh făcuse ispititoare făgăduieli bănești căpeteniilor ieniceresti. Dar cînd a văzut că s-a făcut căftănirea lui Racoviță, Antioh n-a mai insistat; cunoscînd moravurile otomane, s-a tras prudent de o parte. Într-adevăr, după căftănirea unui nou domn, turcii luaseră obiceiul - stimulați de cel ales - de a persecuta pe pretendenții mai primejdioși prin închisoare, exil și, uneori, chiar prin ucidere. Antioh „văzînd așa, îndată au dorit să nu cadă la vreo închisoare, și îndată au lipsit...” Și, astfel, fulgerele persecuției au căzut numai asupra bietului Duculeț, după cum v-am arătat.

După ce noul domn a plecat către țară și vîlva procesului împotriva lui Duca s-a potolit; după ce amintirea darurilor împărțite de Brîncoveanu și de moldoveni s-a mai șters, Cantemireștii și sprijinatorii lor reîncepură intriga pentru răsturnarea lui Racoviță. Se pare că au lucrat în cea mai mare taină, iar mijlocul de căpetenie - să fi fost și de data aceasta - tot banii. Cronica zisă a lui Muste - favorabilă lui Racoviță - înregistrează faptul cu multă amărăciune: „... Pre binele cel de obște, de-a pururea îl răstoarnă nevoințele cele pre ascuns, și mai ales la turc; că ce vor să isprăvească pravilele, unde domnește lăcomia banilor? Turcul după obiceiul lui cel nestătător, au luat bani de la Antioh Vodă... și i-au dat domnia, mazilind pe Mihai-Vodă.”

Mazilirea lui Mihai Racoviță și căftănirea lui Antioh au avut loc în ziua de 23 februarie 1705 pe neașteptate. Cu toată taina în care s-a lucrat, totuși Brîncoveanu, cu faimosul lui serviciu de informații, a prins de veste și a înștiințat la vreme pe cei din Moldova („... fără de veste veni veste din Țara Muntenească cum că au îmbrăcat Antioh Vodă caftan de domnia Moldovei și Mihai Vodă este mazil”¹⁰¹).

Căimăcămia lui Lupu Bogdan (februarie-mai 1705). Vestea mazilirii lui Racoviță căzu ca un trăznet în mijlocul partizanilor lui și a Cupăreștilor. „Temîndu-se toți de Antioh Vodă, n-au mai așteptat să sosească Capegi-Bașa cu mazilia, și au și fugit în Țara Muntenească”. Primii care fug sînt Iordachi Ruset, fratele său Scarlatachi „și alți greci mai mici Cupărești și Dumitrașco Racoviță Comisul, fratele lui Mihai Vodă.”¹⁰²

Ca să apreciați o dată mai mult rapiditatea serviciului de informații și de curieri pe care, în mare măsură, se întemeia forța lui Brîncoveanu, trebuie să știți că zisul Capegi-Bașa (care aducea firmanul de mazilire) a sosit la 3-4 zile după curierul domnului muntean. Odată cu capegiul sosi și omul lui Antioh „cu cărți la Vornicul Bogdan să fie Caimacam.”¹⁰³ În această slujbă Bogdan a dovedit un tact cu totul deosebit. Între altele, el a îngrijit de retragerea netulburată a lui Racoviță și a luat măsuri să nu pribegască boierii: „Deci căzînd Bogdan caimacam, grijit-au pe Mihai Vodă cu de toate deplin. Cele ce i-au trebuit și de cîte au poftit, și-au luat cu îndestul. Și au purces cu mare cinste Mihai Vodă ca un domn. N-au lăsat Bogdan Vornicul pre nime să-i facă vreo gîlceavă sau să-i grăiască vreun cuvînt împotrivă. Pînă și bucatele ce au avut Mihai Vodă, au lăsat de și le-au luat. Și pre unii din slugi ce au avut din boierie i-au lăsat cu bună pace, de au mers în Țara Muntenească. Și i-au dat Brîncoveanul Vodă o moșie, de au ținut Mihai Vodă bucatele acolo.”¹⁰⁴

Din Muntenia, Mihai Racoviță s-a dus la Constantinopol pentru a se dezvinovăți. Dar Antioh Vodă, pentru a-l compromite cu totul în ochii turcilor, a chemat la Constantinopol cîțiva boieri

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 281.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ *Ibidem*, p. 282.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 281.

moldoveni „de au pîrît pre Mihai Vodă pentru două biruri și pentru două bairamlîcuri, că le-au luat din țară cînd au fost domn și la vistieria împărătească nu le-au dat...” Cu această pîră „l-au rămas” pe Mihai Vodă, și, astfel, turcii l-au închis. Neculce spune că pe atunci, aflîndu-se la Constantinopol, „am văzut acea pîră”.

V-am spus că în vremea aceea, se afla în solie la Iași Torna Cantacuzino, poate pentru unele proiecte politice privind Răsăritul. Și în privința aceasta Bogdan procedează cu mult tact. Trimite îndată oameni după el la Hangu, unde se refugiase, și-l îndeamnă să se înapoieze fără nici o grijă în Muntenia.

Mai fugiră și alți boieri dimpreună cu Torna (ca Ilie Cantacuzino Paharnicul, vărul său și Nicolae Costin Hatmanul). Cronica ne spune că „s-a dus (Torna) la Țara lui cu pace (...) iar ceilalți s-au întors înapoi la casele lor fără de nici o grijă.”¹⁰⁵ Chiar Panaiotache Morona, care se refugiase în Țara Leșească, este chemat înapoi, iar Bogdan îl ia asupra sa față de Antioh „că nu i-a fi nimic.”¹⁰⁶ Căimăcămia lui Bogdan a durat aproape patru luni de zile ceea ce înseamnă foarte mult pentru acele timpuri. În toate măsurile luate se vede înțelepciune și moderație. Dealtfel, instrucțiunile lui Antioh Cantemir însuși erau în același sens.¹⁰⁷

Este interesant să știți că Panaiotachi Morona (care a avut un rol așa de important la urcarea în scaunul Moldovei a lui Racoviță și la înlăturarea lui Antioh) este trimis să întâmpine pe acesta în Dobrogea! „Și atunce, puțintel l-au mustrat Antioh Vodă pre Panaiotachi și apoi l-au iertat și-l ținea în mare cinste și milă, căci era om harnic la slujbe, de știa rîndul turcilor, după cum s-au scris mai sus. Slujea și Panaiotachi ca un grec, după cum îi îmbla vremea.”¹⁰⁸

Ceea ce trebuie remarcat este imposibilitatea în care se găseau domnii de a se descătușa de înrîurirea acestor elemente constantinopolitane care, cum spune Neculce, „știau rîndul turcilor și erau harnici la slujbe”. Într-adevăr, legătura între Poartă și Principate se făcea aproape numai prin acești auxiliari greci. Ei ajung o forță permanentă în rosturile țării, în vreme ce domnii sînt din ce în ce mai trecători.

Împăcarea Cantemireștilor cu Brîncoveanu. Constantin Brîncoveanu, care sprijinise ideea domniei pămîntene în Moldova, în persoana lui Mihai Racoviță, văzînd succesul lui Antioh, face obișnuita lui politică de adaptare la realități. Trimite la Constantinopol pe vărul său, Ștefăniță Paharnicul Cantacuzino (feciorul Stolnicului Constantin Cantacuzino) spre a propune lui Antioh o împăcare a celor două familii, a Cantacuzinilor (reprezențați prin el) și a Cantemireștilor. „... De au stătut de au făcut pace la Țarigrad lui Antioh Vodă cu Brîncoveanu, cu giurămînt înaintea Patriarhului, ca să nu se mai pîrească la Poartă unul pre altul, să nu mai strice țerile cu cheltuială, și încă să se agiute unul pre altul cu prieteșug, și pentru Mihai Vodă să nu se mai pue Brîncoveanu Vodă să-l scoată la domnie, și lui Dumitrașco Beizadea, fratele lui Antioh Vodă, încă să-i dea Brîncoveanu Vodă pre an cîte zece pungi de bani pentru chiverniseala lui, ca să se odihnească în Țarigrad la casa lui cu pace și să nu mai îmbie mestecînd pre Brîncoveanu Vodă că i-au smintit Dumitrașco Beizadea domnia pentru multă cheltuială și pagubă ce-i făcea totdeauna.”¹⁰⁹

V-am spus că Brîncoveanu simțise adesea, la Poartă, loviturile lui Dimitrie Cantemir. Pentru a-l cîștiga de partea sa, el îl plătește cu bani.

Constantin Brîncoveanu mijlocește și împăcarea lui Iordachi Ruset și a Cupăreștilor cu Cantemir „ca să slujească lui Antioh Vodă cu dreptate...” Neculce privește cu mult scepticism această împăcare: „Și așa au ținut de bine această pace, precum țin cîinii Vinerile...”¹¹⁰

De data aceasta, raporturile între moldoveni și Brîncoveanu se strîng și prin încusciriri. Astfel, în mai 1705 - pe cînd Antioh Vodă sosea la Iași, Lupu Bogdan hatmanul vine la București într-o misiune de prietenească notificare a urcării lui Antioh în scaun. I se răspunde cu o solie din

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 284.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 281.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 289.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 218.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 283.

Muntenia, condusă de Șerban Greceanu, care aduce și propunerea de căsătorie între fiica lui Antioh și al doilea fiu al lui Brîncoveanu. În 20 ianuarie 1706, fiul cel mai mare al voievodului muntean, Constantin (Dinu) se căsătorește cu Anița, fiica Vornicului Ioan Balș din Moldova. Deci a doua căsătorie. Ambele aveau, firește, un tîlc politic.

În mai 1706, are loc un tratat „de dragoste și vecinătate” între Brîncoveanu și Cantemir la Focșani. Acest tratat ni s-a păstrat în copie.¹¹¹ *Delegații munteni* sînt: Ștefan Cantacuzino, mare Paharnic, Șerban Prisăceanu Comisul și Căpitanul de margine Damian. *Delegații moldoveni*: Ioan Buhuș, Mitre Apostol și Dimitrie Macri, starostele de Putna. Se fixează un hotar „pe unde a fost de vac” apa Șiretului, care va fi adusă (unde este cazul) în albia cea veche. Sînt opriți muntenii de a trece prin „pădurile Moldovei” și a tăia lemne într-însele; vitele să nu mai calce hotarul; cumpărarea de moșii dintr-o parte într-alta se oprește și nici muncitorii la vii să nu treacă dintr-o parte într-alta; oamenii care fug „pentru greul dăjdiilor ori dinspre o parte, ori dinspre alta, să fie în pace de rămășiți”; dar pe zapcii strîngători de bani domnești, care vor fugi, să-i prindă ca să înapoieze banii.

Cu bună dreptate spune d. N. Iorga, acest tratat între moldoveni și munteni „arată mai bine decît orice fraze cît de nefirește grele și de neînțeleptește ascuțite erau împrejurările la acest hotar trecător dintre două state românești, pe care nimic nu le osebia decît o întreagă tradiție de separatism și de lupte.”¹¹²

Politica internă. Curtea. Venind în Țară, Antioh a avut satisfacția să găsească toate bine rînduite de vrednicul său cumnat Lupu Bogdan. A treia zi de la sosire el își întocmi curtea, după cum urmează: Antioh Jora, vel logofăt; Lupu Costaki, vel vornic al Țării de jos; Neculaie Costin biv vel hatman, vel vornic al Țării de sus; Lupu Bogdan Hatman; Macsut, vel Postelnic; Ilie Cantacuzino, vel Spătar; Savin Smucilă, vel Ban; Dabija vel Paharnic; Lupu Colivaru, vel Vistiernic; Ion Sturza, vel Stolnic; Gheorghiță Serdaru, vel Comis.

Vă atrag luarea aminte asupra unei dregătorii al cărei rost acum se definește la curtea Moldovei. Este vorba de *bănie*. Cronicarul spune limpede: „De atunci se așează această boierie cu temei în Moldova”. Rangul ei venea după Spătarul cel Mare. Ca venit i s-a hotărît „cîte un ban de drobul de sare de la Ocnă”. Neculce adaugă că bănia mai fusese și altădată „la vreun Domn”, însă rostul ei nu era bine definit („uneori ședea mai sus, iar alteori mai jos”).¹¹³

Acela însă pe care se întemeia mai mult domnia lui Antioh era - spune Neculce - cumnatul său Bogdan Hatmanul („... toate trebile și chiverniselile țării erau după dînsul”).

Dar acest vrednic bărbat - care prin firea lui și înțelepciunea de care dădea dovadă în cîrmuire, s-a ridicat mult deasupra celorlalți contemporani ai săi din Moldova - era bolnav de luni de zile. Boala aceasta s-a agravat în timpul călătoriei lui, ca sol, în Țara Românească. După ce s-a înapoiat la Iași, „din pat nu s-au mai sculat și în scurtă vreme au murit..”¹¹⁴

Cronicarul ne spune că „la moartea lui multă jale au avut Antioh Vodă și toată boierimea și țara”. Era adevărat „boier de Moldova, cap întreg, și cunoscător la judecăți, și drept, și vrednic la toate trebile, cu înțelepciune, pentru care tuturor le-a părut rău de păgubirea ce au păgubit țara”.

Pentru Antioh Vodă, moartea lui Lupu Bogdan a fost o pierdere cu adevărat ireparabilă. Dealtfel, această a doua lui domnie se va resimți de lipsa unui atare colaborator „iară mai cu dinadinsul lui Antioh Vodă i-au rămas rană nevindecată, că i s-au schimbat lucrurile și i s-au micșurat chiverniseala, cu multe amestecături, nu precum era în domnia dîntîi.”¹¹⁵

Dar moartea lui Bogdan a însemnat totodată triumful lui Panaiotaki Morona, cunoscutul intrigant și aventurier politic - de care v-am mai vorbit - și a lui Ilie Cantacuzino, vistiernicul. Elementul autohton pierde deci unul dintre puținele elemente de elită, iar cîrmuirea țării intră pe mîinile celor doi boieri greci. Neculce spune că „se potriveau amîndoi într-o fire, după cum se zice:

¹¹¹ N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin Vodă Brîncoveanu*, București, 1914, p. 149.

¹¹² *Ibidem*.

¹¹³ Neculce, p. 284.

¹¹⁴ *Ibidem*.

¹¹⁵ *Ibidem*.

calul rîios găsește copaciul scorțos; iuți, mîndri, mincinoși, fățarnici, jurători pentru fiece, amăgitori...”¹¹⁶

Mai trist era însă faptul că acești doi venetici „îl chiverniseau pre Antioh Vodă” în așa fel că părea cu totul alt om: „îl întorsese pre Antioh Vodă de li se potrivea”. Cu multă tristețe își aduce aminte Neculce de firea și apucăturile arătate de domn în prima domnie cînd „nimeni nu-l putea întoarce din dreptate la judecată, nici iubea minciunile”. Puterea de insinuare a lui Panaiotachi Morona era într-adevăr extraordinară și se bizuia pe o mare putere de prefăcătorie, insesizabilă pentru firea dreaptă, onestă a lui Antioh. De aceea și Neculce reflectează: „Că mai toți Domnii sînt buni; numai, se întîmplă de se află de acest fel de oameni de se lipesc mai lesne mai la toți Domnii, de le strică hirea cea bună”.

Ieșirea cronicarului împotriva acestor constantinopolitani care aveau darul de a pătrunde ușor în intimitatea domnilor („se lipesc mai lesne, mai la toți domnii”) nu reflectă supărarea unui paraponisit și nici ura unui vrăjmaș al lui Antioh Vodă; dimpotrivă, Neculce era un devotat și un admirator al Cantemireștilor, iar personal avea motive să fie mulțumit, căci tocmai fusese înaintat: din Sluger fusese făcut mare Spătar.

12 decembrie 1939

¹¹⁶ *Ibidem.*

Prelegerea a XIV-a

A DOUA DOMNIE A LUI ANTIOH CANTEMIR

(Continuare)

Politica internă. V-am spus și altă dată că familia Cantemireștilor avea origini răzășești; ei nu aparțineau deci marii boierimi. Neculce, un prieten al lor, nu se sfiește s-o spună („... Au fost de oameni proști”). Lui Cantemir-tatăl i-a plăcut chiar să se înconjoare cu oameni ridicați din clasa căreia el însuși aparținea („... că erau la curtea domnească boiernași tot feciori de mojiți”). Nobilimea țării era, firește, foarte supărată de faptul acesta, dar Constantin Vodă Cantemir le-a dat faimosul răspuns, că „Domnul face neamurile, Domnul le stinge”.

Antioh Vodă a fost și el - încă din prima domnie - binevoitor față de „boiernașii tătine-său”. În a doua domnie, el făcu vistiernic pe unul dintre acești „oameni noi” anume Lupul Colivarul. Boierii însă „văzîndu-l că este de neam prost, li se strică inimile tuturor, și voia...”¹¹⁷ Pînă la urmă îl scoaseră și astfel Antioh Vodă dădu vistieria pe mîna lui Ilie Cantacuzino.

Vă spuneam și în prelegerea trecută, că moartea lui Lupu Bogdan a fost adînc simțită de Antioh. Acum nimeni nu înfrînează pe Panaiotaki Morona și pe Ilie Cantacuzino. Este adevărat că apăsarea fiscală avea și altă cauză, nu numai lăcomia celor doi dregători greci. Antioh Vodă el însuși avea nevoie acum de bani pentru a-și acoperi datoriile făcute la Stambul pentru obținerea domniei. Neculce, atît de favorabil altădată domnului, o spune: „... Scoase Antioh Vodă nevoi grele pe Țară, că avea și datorii la Țarigrad”. Între altele, el pune fumăritul „cîte un zlot de toată casa”; și mai făcu Ilie Cantacuzino „obicei în Țară care n-au mai fost... vădrărit” cîte doi bani la vadra de vin.

Cu astfel de dregători - ca Panaiotachi Morona și Ilie Cantacuzino - fiscalitatea apasă asupra păturilor de jos ale societății: „... în să (vădrărit) dau numai țărani; iară boierii cei cu boierii și alți boieri mazili, de la Agă în sus, n-au dat vădrărit.”¹¹⁸

Aceste metode erau nepotrivite cu firea lui Antioh. „Mult s-au apărat Antioh Vodă, și nu vrea să facă acel obicei; numai nu-l putea, ci-l îndemneau Panaiotaki și Ilie Vistiernicul”. Apoi au scos cornăritul, cîte un leu „de tot boul de negoț”.

Nu trecu mult și boierimea începu să simtă și ea plăcerea de a avea vistiernic de viță nobilă: „O îndesia cu dăjdi grele și cu împrumute dese, și nu le mai da, și-i cam asupria Ilie Cantacuzino, și cam pre pizmă, și nu le făcea dreptate...” Toate se făceau sub pretextul datoriilor ce avea domnul la Constantinopol, dar pînă la urmă „datoriile i-au rămas neplătite”, căci Ilie Cantacuzino mîncea tot „și fățîș și furiș”.

Neculce își exprimă credința că Antioh simțise mișeliile lui Ilie Cantacuzino însă „pentru voia muntenilor, fiindu-le rudă, îl tolera pe vistiernic și fărădelegile lui”.

Dar în celelalte izvoare narative - cum ar fi de pildă în cronica ce s-a atribuit lui Nicolae Costin - stoarcerile fiscale ale lui Antioh sînt date în vileag cu mai puțină cruțare pentru domn. Iată cum înfățișează lucrurile această cronică: „...într-această toamnă (1706) s-au izvodit și vedritul pe vin în toată țara unde sînt vii, de au dat toți cîte doi bani de vadră, care acest obicei a purces de atunce ca un pojar viilor, pe cum vei citi înainte la rîndul său; că apoi Mihai Vodă l-a adaus pînă în patru bani de vadră; doi bani cela ce vinde și doi bani cela ce cumpăra, eară carele nu vinde plătește singur acei patru bani de toată vadră”.

Aceeași cronică spune că „osebit de aceasta au mai eșit și alt obicei nou, anume fumăritul, tot într-acest an (1706) cîte duoi orți de casă, și de grajd cine avea, sau de poată iar doi orți. Iară la țară au dat oamenii fumărit cîte 1 zlot de casă.”¹¹⁹ Antioh Vodă a ocrotit, sub raportul fiscal, mănăstirile: „Le-au făcut și testament, carele l-au legat cu mare blestem, împreună cu Arhieriei țării, și cu tot sfatul său, de la mare pînă la mic iscăliți, cum să nu mai fie amestecate la dări cu țara, ci să-și plătească rupta pe sferturi...”

¹¹⁷ *Ibidem.*

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 285.

¹¹⁹ Pseudo Nicolae Costin, p. 52 - 53.

În general, Antioh Vodă a fost judecat mai aspru în a doua domnie. Tuturor cronicarilor le-a apărut schimbat, mai violent, mai supus influenței sfetnicilor răi. Într-una din cronicile scrise asupra acestei vremi se spune: „într-această domnie s-au arătat Antioh Vodă mai strașnic, care fire întâi nu o arătase, și nici pe boieri nu-i avea în cinstea și în dragostea ce arătase întâiu. Și zic unii că acest sfat să-l fi dat Panaiotaki Postelnicul și Ilie Cantacuzino Vistiernicul să-și schimbe firea, să se arate mai strașnic; dară nemic folos din sfaturile lor n-au văzut.”

Dar mai vinovate decât sfaturile sfetnicilor răi erau împrejurările. Turcii urmăreau cu îngrijorare crescândă acțiunea militară a lui Petru cel Mare și începuseră - după cum v-am mai spus - să ia măsuri pentru întărirea Nistrului. Tighina devine centrul militar de căpetenie. Acum și mutarea saraskierului Iusuf Pașa de la Babadag este un fapt împlinit.

Cronica lui Pseudo Nicolae Costin înregistrează faptul: „...Acu și-au mutat și Iusuf Pașa Saraskierul din porunca împărătească scaunul Serdariei din Babaoa la Tighina de s-au așezat”. Bineînțeles, lucrul acesta readucea Moldova în trista situație dinaintea Păcii de la Carlowitz, pe când turcii stăpâneau Camenița. „De atunci - spune aceeași cronică - au căzut mai cu dinadinsul tot greul asupra țării Moldovei, de cară în toți anii piatră și bolovani, dară fin și lemne? De le trebuie o doagă, o sită, încă aleargă la Moldova, carea vedem că nici un bine nu va fi de Moldova săraca!”¹²⁰

Cum întăririle se făceau de la Tighina pînă la Cetatea Albă, vă închipuiți cît lemn, piatră și săpătura trebuiau turcilor. Și, bineînțeles, toate trebuiau făcute, cum spune Neculce, „cu mare grabă și cu mulți zapcii”. Ca de obicei, Antioh a pus și de data aceasta multă energie pentru împlinirea lucrului. Au muncit orheienii și lăpușnenii - căroră li s-au adăugat „seimenii din curte” toată vara, pînă în iarnă la tăiatul lemnului. Silința cea mai mare se depunea la refacerea Tighinei care, în planul defensivei otomane în calea unui eventual atac rusesc, avea un rol important. Neculce observă încă o dată, în cursul povestirii sale, că Iusuf Pașa Saraskierul „îl grăbea din cale afară (pe Antioh Vodă) cu lemnul cetăților”.

Lucrările și cheltuielile ce făcea la Nistru au împiedicat pe Antioh Cantemir să-și realizeze dorința de a reface biserica domnească din tîrg de la Hîrlău, „care este zidită de Ștefan Vodă cel Bun”. Voise să o facă mănăstire, s-o înzestreze, și să o închine Sfîntului Munte. Dar greutățile ce au venit asupra sa și a țării nu i-au lăsat răgaz pentru această operă. Totuși a făcut ceva și pentru grija sufletului. A rezidit din temelie, în piatră, vechea mănăstire de lemn de la Milcov „ce se chiamă Mira”, - pe care o ridicase tatăl său Constantin Cantemir.

Lupta lui Mihai Racoviță pentru răsturnarea lui Antioh. În vremea aceasta, avu loc la Poartă primul atac al lui Mihail Racoviță împotriva lui Antioh. Din închisoare, fostul domn trimite un arz Sultanului, în care pîrăște pe Antioh Vodă că a indus în eroare Poarta prin afirmația că el ar fi luat „două biruri și două bairamlîcuri” din țară, și că Vizirul „l-au scos din domnie fără de nici o vină și au pus pe Antioh Vodă fără de voia țării.”¹²¹

Vizirul, văzînd aceasta, dă de știre lui Antioh să-i trimită oameni buni de pîră ca să nu rămînă rușinat față de împărat și să se apere de acuzația lui Mihail Racoviță.

„Antioh Vodă îndată alesă de trimisă cîțiva boieri, pe care îi știa că sînt cu împotrivire la Mihail Vodă și cîțiva breslași, megieși de ai lui Mihai Vodă, vasluieni, tot de cei buni de gură și de pîrît. Și s-au pîrît de față înaintea divanului împărătesc. Breslașii în gura mare striga: «Vîndutu-ne-ai! Vîndutu-ne-ai! Vîndutu-ne-ai la cochii vechi ciocoilor ca pre mascuri și ca pre oi.» Care numai ce huia divanul împărătesc și se mira toți pașii și agalarii de pîra ce-i dau acei breslași lui Mihai Vodă”.

Astfel, atacul lui Racoviță nu reuși, iar turcii îl închiseră din nou.

Dar curînd după aceasta vizirul Baltagi, protectorul lui Antioh, fu mazilit și în locul său fu ridicat Ciorlu-Pașa Silihtanul, „care se tîmplase de era prieten lui Mihai-Vodă”. Noul vizir scoase pe Mihai Racoviță de la închisoare. Acesta fu semnalul mișcării partizanilor săi din Moldova, mai exact a partidei Cupăreștilor. Acum intră în acțiune Iordachi Ruset. Efectele se văzură îndată; Paladi Vistiernicul - cumnatul lui Racoviță - și cu Preda Stolnicul fugiră în Muntenia unde se afla

¹²⁰ *Ibidem*, p. 54.

¹²¹ Neculce, p. 286.

Dumitrașco Racoviță, fratele lui Mihai. O bucată de vreme, Brîncoveanu rămase nehotărît, iar la cererea lui Antioh de a-i preda pe Paladi, el refuză, dar sili pe fugar să plece la Brașov pentru a scoate din bănuieli pe Antioh. Nehotărîrea lui Brîncoveanu apare lui Neculce ca duplicitate: „Muntenii erau cu două obaze; arătau prieteșug și către Antioh Vodă și către partea lui Mihai Vodă; și așa politicianau lucrurile de ambe părțile”.

În vremea aceasta, la acțiunea lui Iordachi aderă și Ilie Cantacuzino. Bătrînul intrigant politic ține corespondență cu Mihai Racoviță și cu frații săi din Țarigrad, scrie lui Paladi în Ardeal pînă ce Antioh Vodă îl simte și îl închide „la vătaful de aprozi, cu mare urgie și pază”, iar pe Ilie Cantacuzino îl scoate din vistiernicie. (Neculce spune că mai tare nu l-a pedepsit de hatîrul Stolnicului Cantacuzino din Muntenia „fiindu-i unchiu”.) După ce a plătit 10 pungi, Iordachi fu scos din închisoare; în 1707 capătă din nou încrederea lui Antioh, căci venindu-i acestuia ordin să plece la Tighina, îl lasă pe Iordachi caimacam, alături de cronicarul Ioan Neculce, Ilie Catargi și Ilie Cantacuzino.

Din aceste împrejurări vă puteți da seama o dată mai mult de atotputernicia partidei Cupăreștilor și de acordul în care lucrează acum acest partid cu partidul muntean al Cantacuzinilor.

15 decembrie 1939

Prelegerea a XV-a

A DOUA DOMNIE A LUI ANTIOH CANTEMIR (Continuare)

În ultima prelegere v-am arătat greutățile cu care avea de luptat Antioh Cantemir în a doua domnie. Iordachi Ruset și partizanii săi îl sabotau și unelteau la Constantinopol. Câtă vreme fusese mare vizir Baltagi Pașa, el domnise liniștit dinspre partea turcilor. Dar, după căderea acestuia și ridicarea lui Ciorlu Pașa silihtarul - protectorul lui Mihai Racoviță -, situația lui Antioh se înrăutăți. Iordachi Ruset, care nu se împăca cu firea autoritară a lui Antioh, înțeți intrigile.

Antioh Vodă și boierii Moldovei la Tighina. Mazilirea lui Antioh. Din cele spuse la începutul prelegerii trecute, ați mai văzut, de asemenea, temerile turcilor de un eventual atac rus la Nistru. Se pare că temerile lor crescuseră, de vreme ce în primăvara anului 1707, reluând în grabă lucrările militare pe Nistru, chemară și pe Brîncoveanu și pe Cantemir. Brîncoveanu personal reuși să se sustragă acestei obligații, trimițând însă materiale, salahori și, desigur, daruri grase lui Iusuf Pașa. Cantemir însă porni pe la finele lui aprilie cu boierimea și cu oastea - câtă avea -, așa cum făcuse ori de câte ori primea ordinul Porții. (La 15 mai judecă, împărțind dreptate, chiar în Tighina.)¹²²

Se pare că în această împrejurare Antioh Vodă, văzînd graba lucrărilor și neavînd, probabil, un număr suficient de lucrători - fiindcă ținuturile vecine fuseseră greu încercate de aceste munci îndelungate - a ordonat ca oastea și boierimea Moldovei să sape cot la cot cu turcii și tătarii. Iar cînd a văzut că mîndrii boieri moldoveni nu se îndeamnă îndeajuns, și lucrul lîncezește, a pus personal mîna pe sapă, chemînd alături de el și pe curteni. Ecoul indispoziției pe care această ofensă a produs-o în sufletul nobilimii moldovene s-a păstrat într-un pasaj al cronicii atribuite lui Nicolae Costin.

Înainte de a vă cita acest pasaj, trebuie să vă amintesc că Antioh Cantemir moștenea, cum spune Neculce, firea tatălui său, a răzeșului din Fălciu. Firește, în această privință erau deosebiri mari între domnul Moldovei - cel „de neam prost” - și aristocratul Brîncoveanu, în vinele căruia curgea sîngele vechii dinastii a Țării Românești (Basarabi) și al Cantacuzinilor. Antioh Cantemir nu avea prejudecata - caracteristică nobilimii - a disprețului pentru munca fizică. Pe lîngă aceasta, el era stăpînit de un puternic sentiment al datoriei. Cînd alții - turcii sau muntenii - au șovăit în fața greutăților de pătrundere în Camenița și au voit să se retragă, el a mers înainte și a vegheat personal trecerea convoiului - car de car - peste Nistru. Cunoașteți și alte împrejurări în care firea plină de inițiativă, cutezătoare, neșovăielnică a lui Antioh s-a manifestat în mod strălucit. Aceeași fire a vorbit și în actul de la Tighina. Cînd a văzut că lucrul merge încet și-a pus ostașii la lucru - alături de cei turci -, a pus apoi pe boieri, și, pentru a stimula zelul tuturor prin puterea exemplului, a intrat între săpători el însuși, cu curtenii săi.

Dar sîntem îndreptățiți a crede că Antioh lua o parte atît de activă și convinsă la întărirea Nistrului și din considerații politice. Cantemireștii erau partizani - cum am spus și altă dată - ai păcii turcești. Constantin Cantemir sabotase politica „liberatoare” a lui Sobieschi, fiindcă își dăduse seama că ieșirea Poloniei la Dunăre și la Marea Neagră se va face peste trupul Moldovei, cu sacrificarea existenței ei politice.

Cu prilejul Păcii de la Carlovit, Antioh a putut aprecia valoarea conservativă pentru statele noastre, a sistemului politic otoman. Într-adevăr, turcii au refuzat să cedeze polonilor Moldova, pe motivul că țara e volnică, n-a fost cucerită de ei cu sabia, ci li s-a închinat; de unde obligația de a o apăra împotriva oricui. Dealtfel, aceeași politică face în Țara Românească și Brîncoveanu; și el sabotează imperialismul austriac îndată ce își dă seama de primejdia ca Muntenia să fie înghițită.

Față de ruși, în perioada aceasta imperialistă, dominată de figura lui Petru cel Mare, frații Cantemir au avut aceleași temeri ca în fața înaintării polone sau germane. Din analiza atentă a tratatului încheiat de Dimitrie cu Petru cel Mare (trei ani mai târziu) se vede grija că rușii ar putea trece peste Nistru provincializînd Moldova.

¹²² L. T. Boga, *Documente basarabene*, XVIII, p. 26.

În concluzie, apărînd Tighina, Antioh Cantemir o făcea cu convingerea - exprimată altă dată în fața Cameniței - că apără Moldova. El nu era, cum n-a fost dealtfel nici Dimitrie, omul jocului dublu. Cum vă spuneam acum cîteva momente, întîmplarea că a pus oastea și pe boieri să sape la întărituri - dînd el însuși exemplu - a jignit mîndria nobilimii moldovene, mai ales că această nobilime, polono-filă altădată, era înclinată spre ruși acum. Ecoul acestei indispoziții s-a păstrat, cum spuneam, în cronica atribuită lui Nicolae Costin și de aci a influențat și istoriografia română. Iată acest pasaj: „Că după ce s-au așezat Antioh Vodă lîngă Tighina, văzînd pre munteni săpînd și turcii și tătarii din Bugeac, i s-au făcut rușine și zicîndu-i și singur Iusuf Pașa:

Beiu! Noi n-am venit aicea să facem zefchiuri, ce să lucrăm să plinim porunca împăratului cu o zi înainte. Ce atuncea și-a cerșut cu măsură o bucată de loc să sape; și neavînd cu ce săpa, i-au dat de la Pașa traiste și sape și hîrlețe tot cu samă, și nefiind salahori, au pus slujitori la săpat, siimenii de leafă și călărașii, și căpitanii butucbasii, carii nu erau de acea treabă. Ce văzînd că nu sporește lucrul nimica fiind oameni puțini, de aceea au pus zapcii de au scos curtea toată, și boierii cei mari și cei mici, și toate dregătoriile, și de ruși, nea boierilor, săpat-a cîteva zile și Antioh Vodă singur, îndemnînd pe boieri și alta să între în voia turcilor; care și Pașa singur trecînd pe acolo cu cercarea, și văzîndu-l săpînd l-au lăudat din gură zicîndu-o: aferim, Beiu!; iară de la inimă nu știm părutu-i-au cu dragoste, au ba. (Că turcului să-i dai bani și să-i scoți ochii.)”

Sub influența acestor rînduri, marele nostru istoric A. D. Xenopol a scris în *Istoria Românilor* următoarele: „Iată unde ajunsese reprezentanții tronurilor acelor care susținuse altădată cu atîta vrednicie numele neamului românesc! Să lucreze ca salahori la șanțurile turcilor!!”

Din cele ce v-am spus, ați putut vedea - tratatul lui Dimitrie Cantemir ne-o confirmă - că Antioh nu considera aceste șanțuri ca fiind „șanțurile turcilor”, ci frontierele Moldovei. În cronica atribuită lui Nicolae Costin, la capătul pasajului privind participarea lui Antioh Vodă la fortificarea Tighinei, stă scris: „Pe cînd însă Antioh Vodă săpa la Tighina, alții îl săpau pe el la Poartă...” Cronicarul face aluzie la acțiunea întreprinsă de Mihai Racoviță împreună cu Cupăreștii împotriva lui Antioh după căderea vizirului Baltagi.

Într-adevăr, cu ajutorul noului vizir, Ciorlu-Pașa (prietenul lui Racoviță) Cantemir fu mazilit și înlocuit cu adversarul său. Mazilirea și căftănirea noului voievod avu loc în ziua de 31 iulie 1707. Este interesant de remarcat faptul că Antioh a aflat cel dintîi de mazilire (înaintea Saraskierului). Și în această împrejurare se poate vedea firea deosebită a lui Antioh Cantemir. A doua zi (luni), după ce a aflat că este mazil, „văzînd că nu sosește nime nici cu o veste, s-au sculat singur Antioh-Vodă de au mers și au dat de scire Pașii”. Dintr-o recentă descoperire a d-lui A. Sava¹²³ se vede că „aga cu mazilia” a sosit la Tighina marți „la chindie” în ziua de 20 iulie, așa cum scrie și Neculce și Pseudo Nicolae Costin.

Dar mai semnificativ este faptul că a doua zi după plecarea domnului mazil din tabăra Seraskierului, acesta a dat drumul moldovenilor: „Și așa au hălăduit și bieții boieri și slujitorii de săpătura șanțului, că i-au lăsat pre toți Iusuf Pașa Seraskierul, de au mers la Moldova”. Acest fapt arată o dată mai mult cît de justă este interpretarea dată de noi. Antioh organizase participarea la lucrări din proprie inițiativă, fără constrîngerea Seraskierului, fiindcă avea convingerea - și instinctul sigur - că acele fortificații se fac spre folosul Moldovei.

Cronicile, și aceea a lui Neculce și aceea atribuită lui Nicolae Costin, au cuvinte de laudă pentru firea lui Antioh-Vodă. Cel dintîi l-a regretat mult: „Cam rar Domn au fost și a mai fi ca Antioh Vodă în Moldova; nelacom nici la sînge, nici la bani, nici la minciuni; ce, iubitoriu de dreptate; și belșug în țară la toate în zilele lui era”.

După ce s-a întors la Constantinopol, Antioh a avut - cum se întîmpla domnilor mazili - multe necazuri, fiind urmărit de dușmanii lui din Moldova, de partidul Cupăreștilor și de omul lor, Mihai Racoviță. „Dară nimica nu i-au putut strica”, spune Neculce. Domnia n-a mai căpătat-o însă. În urma „hainirii” lui Dimitrie Cantemir, Antioh a avut mult de suferit la Constantinopol. A murit acolo, între străini. A lăsat trei băieți: Constantin, Dumitrașco și Ioniță. Asupra ultimilor ani din viața lui Antioh, ca și asupra copiilor săi, vom mai reveni.

¹²³ Rev. Ist. Rom., VII, p. 163-170.

A DOUA DOMNIE A LUI MIHAI RACOVÎȚĂ
(20 iulie 1707 - 8 noiembrie 1709)

Cupăreștii din nou atotputernici. Mihai Racoviță a sosit cu oarecare întârziere în scaun la Iași, abia la 13 noiembrie 1707.¹²⁴ În absența lui țara a fost cîrmuită de Iordachi Ruset, căruia îi revine o parte însemnată din intriga care a dus la răsturnarea lui Antioh Cantemir.¹²⁵ Deși îl făcuse caimacam, Iordachi trădase din nou pe Antioh. A făcut-o fiindcă - cum foarte bine spune Ioana Rosetti - „toate interesele lui erau legate de ale lui Mihai Racoviță”.

Curînd după căftănire, Mihai Vodă i-a trimis lui Iordachi printr-o slugă, un izvod cuprinzînd lista boierilor ce trebuiau prinși, ca adversari ai casei lui Racoviță. În realitate cred că era vorba de adversarii Cupăreștilor. De la atmosfera împăciuitoare și - am putea spune - imparțială a domniei lui Antioh, Moldova trece acum iar prin frigurile domniei de partid. Nu este cruțat nici Ilie Cantacuzino - care denunțase, se pare lui Antioh, uneltirile lui Iordachi. L-au luat noaptea din așternut. Pe Panaiotachi Morona l-au luat bolnav, l-au închis la seimeni și după sosirea lui Racoviță „au pus de l-au sugrumat... zicînd că pre toți domnii părăște”. Crediința mea este că pe Morona l-au ucis fiindcă făgăduia să devină un primejdios rival al lui Iordachi. Într-adevăr, acest constantinopolitan dovedise o înzestrare excepțională în domeniul intrigii politice, dublată de o îndrăzneală care depășea tot ce ne trimisese Levantul pînă atunci. (Hotărît lucru, într-o țară atît de mică nu era loc și pentru Iordachi și pentru Panaiotachi.)

De persecuția Cupăreștilor n-a scăpat nici Neculce: „M-au fost pus Mihai Vodă și pre mine într-acel izvod să mă prindă, și pînă a sosi Siimenii la gazdă-mi, eu am prins de veste, și am apucat de am încălecat și am fugit în Țara Leșească...” (Mai tîrziu, Neculce, împăcîndu-se „cu domnia”, s-a reîntors, „și am avut cinste și căutare”...)

Îndată ce sosește Racoviță, se întrunește divanul, ca și în trecuta domnie, numai din rudele domnului și ale lui Iordachi. Antioh Jora e numit logofăt; Lupu Costache, care la o petrecere insultase pe Antioh, este vornic al Țării de Jos; Manolachi, Ruset, fratele lui Iordachi, vornic de Țara de Sus; Dumitrașco Racoviță, fratele domnului, hatman; Nicolae Ruset, feciorul lui Iordachi și ginerele de curînd al lui Brîncoveanu, mare postelnic; Dediu Medelniceru mare spătar; Ioan Balș mare paharnic; Paladi, cumnatul domnului, mare vistiernic; Preda mare stolnic; Iordachi Ruset nu apare deloc. I se părea că ajunsese la o situație atît de înaltă, încît depășea funcțiile existente; și dacă nu era domn, mai bine stătea la o parte. Totuși, din umbră, făcea și desfăcea totul. „... Numai chiverniseala și cinstea era tot a Țării, după Iordachi Ruset Vornicul, măcar că nu era cu boierie; ce vrea el să se facă, făcut era și de domnie și de Mihai Vodă”.

19 decembrie 1939

¹²⁴ Pseudo Nicolae Costin, p. 63.

¹²⁵ Ioana R. Rosetti, *Iordache Ruset*, în *Rev. Ist. Rom.*, p. 315.

Prelegerea a XVI-a

A DOUA DOMNIE A LUI MIHAI RACOVIȚĂ (Continuare)

Ați văzut împrejurările cu totul neașteptate în care se încheie a doua domnie a lui Antioh Cantemir. Căderea lui nu a însemnat atât triumful lui Mihai Racoviță, ci mai mult triumful acelui partid puternic și lacom, cu întinse relații constantinopolitane, al cărui șef atotputernic în Moldova era Iordachi Ruset. Atotputernicia acestui om și a „partidului” nu alcătuiește, cum s-ar crede, un simplu episod izolat în istoria Moldovei, ci se încadrează într-un mare proces de transformare politică, socială și economică menit a duce cu încetul la „modernizarea” societății românești.

Un nou regim fiscal; clerul și boierimea impuși „țărănește”. Ca și Constantin Duca, Mihai Racoviță a venit de la Constantinopol plin de datorii. Era atât de mare lipsa de bani la începutul domniei, încât Racoviță caută să poprească averea lui Antioh Cantemir și a soției sale - care, dealtfel, nu erau prea bogați. Dar trimisul turcilor se opune și decide că cine va pretinde ceva din averea domnului mazil „și va avea vreo dovadă” să se prezinte Seraskierului Iusuf Pașa. Între cei cărora Iordachi Ruset vrea să le dea vite din averea lui Antioh, sînt Dediul Spătarul - socrul lui Racoviță - și Palade Vistiernicul, tovarășul său de uneltiri „și-altor carii i-au jăcuit Antioh.”¹²⁶

Și dintr-o scrisoare a doamnei Anca se vede cît de anevoie răzbea Racoviță cu plata haraciului, a toaletelor și bijuteriilor Doamnei. S-a recurs, ca totdeauna, la o înăsprire a regimului fiscal. Pentru a spori numărul contribuabililor, acoliții săi nu s-au sfiit să se folosească de următorul șiretlic: „Și au scos de vară pecetluituri cu iscăliturile boierilor, să deie tot omul cîte un leu. Oamenii se bucurau că este ușoară dajdea și ieșea la pecetluituri, iară mai pre urmă, după ce i-au scris pre oameni și au dat tablele la vistierie, au mai ieșit să mai deie cîte cinci lei de pecetluit, cui dedese pecetluituri.”¹²⁷ Apoi se sporește vădrăritul cu doi bani de vadra de vin cu precizarea că acest spor îl vor da țărani dar nu boierii.

Curînd însă nevoile sînt atât de mari, că dările încep să apese și asupra privilegiaților. „Făcut-au și alt obicei nou, care nu mai fusese în țară, asupra boierimei și mazilimei și a mănăstirilor stinghere de au dat desetină de stupi și de mascuri cîte doi potronci țărănește.”¹²⁸ Trebuie să recunoaștem că acest sistem de a plăti cu toții țărănește anume dări, reprezintă un pas înainte în procesul de nivelare socială. Faptul acesta merită a fi relevat.

În cronica ce a fost atribuită lui Nicolae Costin, această nouă orînduială fiscală este menționată în termeni și mai preciși: „într-acestași anii, la veleatu 7217, iară de la Hristos 1708, au și stricat Mihai Vodă obiceiul desetinii, și au scos peste toată țara de au dat desătină țărănește și Mitropolitul cu Episcopii, și boierii cei mari și mici, și monastirile, și preoții, și toate brezlele, cari au avut scuteală pre obiceiul carele au fost legatu de la Domnii cei bătrîni”.

Ați văzut și pe Antioh Cantemir luînd, în prima domnie, măsuri cam asemănătoare. Cu multă amărăciune exprimă cronicarul tulburarea clasei de privilegiați (căreia el însuși aparținea) față de aceste inovații: „Și atunci au început a pricepere boierimea că Mihai Vodă nu este cum se arăta, blînd și șagaciu cu toți și moale, ce este într-alt chip, că are multe firi, nu numai o fire.”¹²⁹ Nicăieri ca în aceste rînduri nu se trădează concepția boierilor noștri despre domnie. Ei îl înlocuiseră pe Antioh cu Racoviță, fiindcă pe acesta îl socoteau „moale”, dar acum Neculce le arată că se-nșelaseră.

Procesul devine interesant fiindcă boierimea caută să reziste pe drepturile ei feudale. Este aceeași luptă care se dă în Apus între monarh și nobilime. Neculce subliniază solidaritatea și rezistența boierimii moldovenești, rolul pe care îl are, în culisele domniei, Iordachi Ruset:

¹²⁶ A. Sava, *op. cit.*, p. 168.

¹²⁷ Neculce, p. 289.

¹²⁸ *Ibidem.*

¹²⁹ *Ibidem.*

„Deci Mihai Vodă nu putea deplin să stăpânească cum se cade, că și boierii Moldovei, pre aceea vreme era niște boieri mai țăpeni, mai putincioși, se iubea unul cu altul și se învoia la sfat. Măcar că Iordachi Ruset Vornicul umbla să-i supue și să-i încalece, dar tot nu putea deplin să-i calce și să-i scoată din obiceiurile lor.”¹³⁰

Vedeți, dar, că în realitate nu Racoviță ci Iordachi Ruset lovea prin acest sistem fiscal nivelator, în privilegiile nobilimii și chiar ale bisericii. Este îndeobște cunoscută înfrîurirea dizolvantă pe care elementul grecesc a avut-o asupra vechilor noastre stări și instituții.* Acum, în secolul al XVII-lea, sîntem doar la început; secolul al XVIII-lea, al domniilor fanariote, va accelera acest proces de transformare a societății românești. În acest sens trebuie interpretată și observația lui Bălcescu că rolul regimului fanariot din principate poate fi comparat cu acela al burgheziei din Apus.

Trecerea de la regimul monarhiei feudale la acela al monarhiei moderne s-a făcut la noi - ca și prin alte țări - prin participarea largă a acestor elemente eterogene care nu resimțeau nici o durere să lovească cu toată puterea în tradițiile și instituțiile străvechi ale autohtonilor și cu atît mai puțin în privilegiile lor de clasă. Aceste elemente eterogene au găsit în Racoviță „boier vechi drept moldovean” omul care le trebuia, paravanul în spatele căruia operau. Și într-adevăr, nu era el domnul pămîntean pe care în cor îi ceruseră boierii conduși de Panaiotaki Morona și de Iordachi Ruset? Acum însă, văzînd că-i impune „țărănește” la plata desetinei de stupi și de mascuri, îl socoteau ca pe o coadă de topor întoarsă împotriva boierimii pămîntene. Boierimii celei noi, „clasei suprapuse” care începe a se forma, acest domn îi convenea. De aceea Racoviță va fi sprijinit de ei, se va consolida și la Constantinopol, va lua și a treia oară domnia Moldovei, ba va avea și urmași în acest tron; va fi, în scurt, unul dintre domnii care fac tranziția de la domniile pămîntene la cele fanariote. De unde veți înțelege că fanariotizarea tronurilor românești nu s-a făcut așa cum poate mai cred unii, la anume date precise - atît în Moldova cît și în Muntenia - ci încet, aproape pe nesimțite, cu serioase măsuri de prudență și camuflaj.

Se pare că mișcarea claselor privilegiate a fost destul de serioasă de vreme ce domnul a scris „pre la toate ținuturile tuturor că nu vor mai da la anul viitor desetină țărănește, ce vor fi cineși după statul său în scuteală ca d-intîi...” A mai făgăduit Racoviță că va face și „Testament, cu mare blestem” de revenire la vechile obiceiuri.

Lupta între formele vechi de organizare ale societății și cele noi ia în Moldova unele aspecte comice. Naivitatea unora dintre boierii noștri de țară este greu pusă la încercare de șireții constantinopolitani din jurul domnului. Cronica atribuită lui Nicolae Costin exprimă admirabil această stare de lucruri: „Și cu adevărat așa au făcut; și cu mare blestem au legat, și cu strașnică afurisenie au scris testamentul, ca să stea neclătit în veci, iară cine s-ar ispiți să mai deslege, ori Domn, ori Arhiereu, sau cine ar hi îndemnător spre stricare, unii ca aceia cu toată casa lor și cu feciorii lor împreună să fie cu Antihrist, și cu toți diavoli, să ocineze focul cel nestins, și viermii cei neadormiți, iproci”. Aluzia la cel care ar fi „îndemnător spre stricare” îl privește desigur pe Iordachi Ruset.

Se pare însă că Iordachi Ruset și partizanii săi nu s-au speriat nici de compania cu „Antihrist” și nici de „viermii cei neadormiți”, ci au scris acest înfrîurător testament cu blesteme, l-au parafat și pus în sigiliile reprezentanților puterii laice și bisericești. Cu acest mijloc au trecut domnul și acoliții săi un mement greu. Banii, firește s-au încasat; în urmă s-a văzut păcălealaș. Iată cum ne-o povestește același Pseudo Nicolae Costin: „Și așa au iscălit Mihai-Vodă acel testament, și sfinție sa chir Ghedeon Mitropolitul a toată Moldavia, și amu asceptau și pre ceilalți Episcopi viind de la țară la Iași să iscălească și ei, și aceasta fu în luna lui iulie. Ce apoi nu s-au ținut de cuvînt; ce de iznoavă au strigat la cochi-vechi; cari dacă au văzut numai ce s-au mirați: de faptă ca aceasta necuvioasă, cu atîtea blesteme ce au fost legat și apoi l-au călcat.”

¹³⁰ *Ibidem.*

* Victor Papacostea pune aici accentul numai pe una din explicațiile unui proces complex care a dus la dizolvarea relațiilor feudale. În alte studii și cursuri ale sale, el a privit fenomenul în toată complexitatea sa. Vezi și Gheorghe Zăne, *Studii*, Studiu introductiv de Costin Murgescu, Cuvîntul editorului, de Valeriu Râpeanu, Ediție îngrijită de Elena G. Zăne, București, Editura Eminescu, 1980 (n.ed. - C.P.D.).

Am insistat asupra acestei întâmplări, fiindcă ea ilustrează în termeni foarte expresivi întâlnirea între mentalitatea patriarhală, naivă chiar, a societății noastre agrariene și aceea a elementelor venite din afară aparținând unei vechi burghezii cosmopolite; în acest interval de timp pe care îl domină puternica personalitate a lui Iordachi Ruset și partidul său, se injectează într-o mare măsură societății noastre germenii marilor transformări economice și sociale prin care vom trece în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.

Sporirea pogonăritului și a vădrăritului. Fumăritul. Cronicile spun că în vremea acestei a doua domnii a lui Mihai Racoviță a fost o bogată recoltă de vinuri în Moldova. Poate acest lucru să fi sugerat domnului ideea de a spori pogonăritul la vii cu un galben de pogon. Dar „la vremea culesului” a sporit și vădrăritul de la 2 la 4 bani vadra. Abia au plătit vădrăritul și domnul scoase „peste toată țara” fumăritul, „de tot hornul câte 2 ughi”. Urmările acestor măsuri fură cât se poate de grele. Cronicarul abia își stăpânește indignarea: „...ticăloșii pămînteni, mulți și-au stricat căscioarele de le-au răsipit din temelie, alții răsipeau hornurile de pen căscioare; căci câte hornuri avea omul în casele lui, de tot hornul da câte 2 ughi; și măcar că era iarnă bieții oameni și babele și altă sărăcime pustiau casele și fugiau în lîtme plîngînd cu lacrimi suspinînd; că altă căscioară nu plătea nici doi orți...”

Dar, în aceste condiții, fumăritul n-a putut fi încasat. Știți că sistemul ce se înrădăcinase la noi pentru încasarea dărilor era vinderea lor la cochii-vechi (adică la mezat); cumpărătorii erau diferiți capitaliști (de cele mai multe ori venetici) constituiți în tovărășii. Foarte adesea acești exploataitori împrumutau bani de la uzurarii turci pentru a putea plăti mezatul. Lucrul acesta le folosea fiindcă, știindu-i țara și domnul cointeressați pe turci, le îngăduia antreprenorilor tot soiul de fărădelegi pentru scoaterea banilor. Ei bine, de data aceasta rezistența populară a îmbrăcat forme atît de deznădăjduite - prin stricarea caselor și a hornurilor - încît încasarea fumăritului a fost cu neputință. Cei ce cumpăraseră la „cochi-vechi” fumăritul, au falimentat. Iată ce spune în această privință cronicar: „Eară încă și aceia carii au cumpărat acel fumărit de la cochii-vechi li s-au stins la mulți casele, că au luat bani de la turci de au dat pentru slujbă, ș-apoi n-au putut scoate slujba la cap.”¹³¹

În legătură cu obiceiul turcilor de a finanța asociațiile cărora li se concesionau diverse dări, vă recomand să citiți în articolul d-lui Aurel Sava - pe care vi l-am citat - un caz interesant din aceeași vreme. Pogonăritul fusese concesionat sub Antioh Cantemir unei asociații de boieri în frunte cu Ilie Cantacuzino, pe care, de asemenea, o finanțau niște turci; căzînd Antioh, concesiunea a fost anulată iar turcii și-au retras banii.¹³²

Dar, în cursul acestei domnii, Racoviță a întâmpinat multe necazuri. Au năvălit lăcuste „și au mîncat roadă de pîne la multe părți”. Erau așa de multe, spune Pseudo Nicolae Costin, „cît nu se vedeau soarele de ele cînd zburau”. Aceasta a dus la scumpirea grînelor și foamete: „Ci atîta se scumpise pîinea, cît s-au adaus mare cumpănă oamenilor spre foamete.”¹³³

Dar pe lîngă lăcuste și foamete - spune același cronicar - „au mai trimis sfinția sa Dumnezeu și oști străine asupra țării... și obiceiuri izvodite din nou” Obiceiurile izvodite din nou sînt dările; cît despre oștile străine ce au venit asupra țării urmează să vorbim de aci înainte.

Relațiile lui Mihai Racoviță cu Constantin Brîncoveanu în a doua domnie. Deși Brîncoveanu sprijinise pe Racoviță să obțină prima oară domnia Moldovei, totuși mazilirea neașteptată a lui Antioh Vodă n-a putut să-i convină. Se împăcase cu Antioh, încheiase cu el un tratat de dragoste și vecinătate, și logodise unul dintre băieți cu o fată a domnului moldovean, se înțeleseseră asupra conduitei politice ce urmau să aibă între marile puteri - iată o serie întreagă de motive pentru care nu putea să-i convină noua schimbare. Mai mult ca totdeauna, Brîncoveanu dorea stabilitate în treburile politice ale Moldovei. A păstrat însă față de noua situație o atitudine de expectativă.

¹³¹ Ps. N, Costin, p. 57.

¹³² A. Sava, *op. cit.*, în *Rev. Ist. Rom.*, VII, p. 168.

¹³³ Ps. N. Costin, p. 57.

Neculce îl acuză de duplicitate: „Brîncoveanu Vodă (...) avea tot două obraze de prieteșug, de se axata unul către Mihai Vodă, și altul către Antioh Vodă”.

Dar dictatura tiranică a lui Iordachi Ruset și a partidului său exasperează într-atît boierimea și pe partizanii lui Antioh Cantemir încît încep pribegirile.

Cel dintîi care pleacă este Ilie Cantacuzino „cu toate neamurile sale”. Eliberat în urma unei intervenții muntene, el pleacă la București pentru a celebra căsătoria fiicei sale cu Ștefan, al doilea fiu al lui Brîncoveanu. După nuntă însă a refuzat să se mai întoarcă în Moldova.

După Ilie Cantacuzino se ridică Vistiernicul Catargi „cu alții mulți mai de gios, care erau de casa lui Antioh Vodă...” Este vorba, desigur, de „boiernașii” din partida Cantemireștilor. Toți acești pribegi „întoarseră pe Brîncoveanu-Vodă mai mult cu obrazul spre Antioh-Vodă, de prieteșug decît spre Mihai Vodă...” și începură o viguroasă campanie la Poartă împotriva lui Racoviță.

9 ianuarie 1940

Prelegerea a XVII-a
A DOUA DOMNIE A LUI MIHAI RACOVITĂ
(Continuare)

Vă arătasem, în ultima prelegere, că împotriva lui Mihai Racoviță și a Cupăreștilor, se pornise în Moldova o mișcare condusă de Ilie Cantacuzino și Catargi Vistiernicul, sprijinită și de „boiernașii” lui Antioh Cantemir.

Refugiindu-se în Țara Românească, nemulțumiții obținură și concursul lui Constantin Brîncoveanu. De aci înainte, intervin în istoria Răsăritului Europei evenimente mari, în vârtejul cărora vor fi prinse și principatele noastre. Pentru o mai deplină înțelegere, este nevoie deci să amintim pe scurt factorii externi care au înrîurit în această perioadă istoria noastră politică.

Factorul rusesc. Războiul ruso-suedez. Politica răsăriteană a lui Petru cel Mare. Popoarele creștine supuse turcilor încercaseră de multe ori să atragă pe ruși în lupta împotriva Islamului, dar fără să reușească. Dar cu cât „cruciada” statelor catolice (Austria, Veneția, Polonia) progresa, clerul răsăritean înțețea demersurile pentru o cruciadă „ortodoxă”. (Între acești clerici ortodocși care au stimulat zelul rușilor pentru creștinătate, trebuie socotit și mitropolitul ortodox al Ardealului, Sava Brancovici - cum vă voi arăta într-o prelegere viitoare.)

Pentru noi, factorul rusesc avea să ia locul celui polon, în politica de echilibru. În ruși vor căuta domnii noștri un reazem împotriva regimului turcesc din ce în ce mai apăsător și o contrapondere a imperialismului austriac, ale cărui poftă anexioniste nu se mai ascundeau.¹³⁴

Victoriile repetate ale generalilor austriaci au determinat pe Petru cel Mare să participe la „cruciadă”, deși nu era îndeajuns de pregătit. Se pare chiar că a regretat încheierea păcii. Neculce, atât de bine informat pentru această epocă, spune că Petru „s-a rugat mult împăratului nemțesc să nu facă pace cu turcii (e vorba de pacea de la Carlowitz), pentru că atunci se apucase să facă și el rînduială de oaste ca la nemți. ...”

Planurile lui Petru asupra Mării Negre se întrevăd în preajma aceleiași păci. Neculce, observator atent, amintind de solia lui Ucraințev la Constantinopol, „carele mersese pe la Azac pe apă, cu un galion (corabie)”, ne informează că „turcilor nu le părea bine unde l-au văzut că venia pre apă, de au deschis drumul pe apă, și au învățat (rușii) a face galioane și ei. Și mult se mirau și se strîngeau noroade de priveau acel galion moschicesc să vie la Țarigrad; și auzia mai înainte că fac moscalii galioane, dară nu credeau; dară atunci l-au văzut și cu ochii.” Știți că rușii, nemulțumiți de modul cum decurgeau tratativele, s-au retras de la Carlowitz. Abia la 25 iulie 1702, încheiară și ei pace cu turcii. Tratatul prevedea, între altele, dreptul pentru corăbiile de comerț rusești de a trece prin Dardanele și pentru cele de război de a pluti pe Marea Neagră. Turcii cedau Rusiei Azovul, cu îndatorirea de a dărîma cetățile de la Nipru. Și, pentru a impresiona popoarele ortodoxe, Petru cel Mare ceru a se stipula în mod special dreptul de pelerinaj al rușilor la Ierusalim. Cu chipul acesta, politica de expansiune a lui Petru cel Mare luă o înfățișare sacră, liberatoare. Dar contemporanii și-au dat foarte bine seama care erau, după pacea din 1702, țelurile adevărate ale acestui monarh realist.

Foarte elocvente sînt în această privință cuvintele filosofului german Leibnitz - un prieten al țarului - către Thomas Burnet: „Petru gîndește acum numai a neliniști pe turci; plăcerea lui cea mare este marina, pe care a învățat-o, fiindcă are de țintă a se face stăpîn pe Marea Neagră”.

După încheierea păcii din iulie 1702 - care făcea începutul dominației rusești în Marea Neagră, animatorul „cruciadei ortodoxe” este însuși patriarhul Dosoftei al Ierusalimului (a cărui reședință era însă mai mult la Constantinopol). Proiectul acestuia prevedea participarea la luptă a tuturor românilor, atât a celor din Principate cât și a celor din Ardeal.

În Principate, cel care desfășura o mai vie activitate în favoarea rușilor - pornită din convingerea că ceasul prăbușirii turcilor sosise - era Toma Cantacuzino. El fusese capuchehaia la Constantinopol și plecase de acolo cu o părere execrabilă asupra Imperiului otoman: „Mînia lui Dumnezeu este asupra lor - spune Toma vorbind de turci - și toți (pe aici) sînt de acord a spune că

¹³⁴ Victor Papacostea, *Cursul de Istoria Românilor, 1938-1939*. Politica externă a lui Șerban Cantacuzino.

împărăția aceasta turcească o va lua dracul în curînd”. După spaima trasă cu prilejul călătoriei la Adrianopole în 1703, pentru disculpare, Brîncoveanu era atît de dezgustat de turci, încît face apropierea de ruși. El trimite - ați văzut - încă din 1702 (după încheierea păcii) o solie, condusă de ceaușul David Corbea (în 1703 solia se repetă); acesta ajunge un fel de rezident al domnului muntean la Moscova; avea cu el și cîțiva ofițeri.¹³⁵

Solia lui Toma Cantacuzino în Moldova, în 1705 (cînd mazilirea lui Racoviță îl face să fugă la Hangul), și desele solii muntene la curtea lui Racoviță în prima lui domnie, aveau tocmai rostul - v-am mai spus lucrul acesta - de a determina și apropierea domnului moldovean de ruși. Cum Racoviță fusese adus în tron de Brîncoveanu, cu condiția de a sprijini politica sa externă, desigur că misiunea lui Toma Cantacuzino a fost foarte ușoară. De aceeași părere este și d. N. Iorga, că încă din prima lui domnie, Racoviță „a fost inițiat” în politica de apropiere de ruși. I s-a recomandat, chiar, să-și trimită și el un sol la muscali, după exemplul domnului muntean.¹³⁶

Dar aceste raporturi n-au fost adîncite. Reținut de luptele cu Carol al XII-lea, Petru cel Mare se văzu silit să amîne încă o dată proiectele sale de expansiune la sud.

Se cuvine acum să vă reamintesc pe scurt vijelioasa carieră a regelui suedez în centrul Europei. După ce învinse pe ruși la Narva, în 1701, Carol porni împotriva polonilor. El înlătură pe regele August al II-lea (de origine germană) și îl înlocui cu un polon, Stanislav Lesczynski, om foarte înzestrat. Pentru a obține renunțarea lui August la tronul Poloniei, Carol îl urmărește pînă în Saxonia (vă amintiți că August era și duce al Saxoniei) silindu-l să încheie pacea de la Alt Randstadt, în 1707. Dar dominația lui Carol al XII-lea în Polonia nu convenea deloc lui Petru cel Mare; se simțea încercuit. El începu acea operă de refacere militară pe baze moderne - cu tehnicieni germani - de care amintește și Neculce. Ceva mai mult: el cată a ridica un al treilea candidat la coroana Poloniei, pe care să-l opună lui Stanislav Lesczynski (devotatul lui Carol). Acest candidat sprijinit de Petru cel Mare, va fi principele maghiar Francisc Rakoți. După pacea de la Carlowitz, Rakoți ridicase steagul unei importante rebeliuni maghiare în contra Habsburgilor și, retras în Maramureș, rezista cu dîrzenie ocupației militare austriace.

În sfîrșit, după un an și jumătate de ședere prin centrul Europei, Carol porni din nou împotriva lui Petru, ale cărui puteri creșteau vîzînd cu ochii.

În vremea aceasta cazacii zaporojeni, nemulțumiți de regimul lui Petru cel Mare, începuseră o mișcare de separațiune. Ei aveau în frunte pe vestitul *Hatman Mazeppa*, un om inteligent și cultivat, care își dădea seama că regimul lui Petru și imperialismul rusesc vor anihila cu timpul libertatea Ucrainei. (La mișcarea ucraineană împotriva rușilor, luau parte și unii moldoveni transnistrienți; mulți ofițeri cazaci se trăgeau din rîndurile acestor frați ai noștri.)

Carol al XII-lea porni spre Ucraina pentru a-și face din această țară o bază de operațiuni împotriva rușilor. Din nefericire, mișcarea cazacilor condusă de Mazeppa fu zdrobită de ruși înainte de sosirea suedezilor. Lipsit de aprovizionări, Carol asediază orașul Poltava, unde se spunea că sînt mari cantități de hrană. Dar nici aci n-avu nevoie, căci Petru cel Mare sosi înainte ca Poltava să fi căzut în mîinile suedezilor. În lupta ce urmă, rușii ieșiră biruitori, armata suedeză fu nimicită, iar Carol al XII-lea rănit fugi întovărășit de Mazeppa.

Vă rog să rețineți faptul interesant că și în armata lui Carol al XII-lea se aflau un însemnat număr de moldoveni în soldă. De aceștia are cunoștință și Pseudo Nicolae Costin („... așijderea și o seamă de moldoveni, ce slujiau cu leafă Craiului”).

Țin să vă spun cu acest prilej că, pe acea vreme, moldovenii erau foarte prețuiți pentru valoarea lor militară. Desele risipiri ale populației făcuse pe mulți dintrei ei să îmbrățișeze meseria armelor. Ați văzut că Sobieschi avusese și el regimente întregi formate din moldoveni. Petru cel Mare a făcut la rîndul său înrolări numeroase dintre ei (în cronici se vorbește adesea de trupe de „moldoveni de a muscalilor”). Acum vedem că și sub steagurile lui Carol al XII-lea ei se găseau în număr mare. Din rîndurile acestor soldați de aventură au ieșit mulți viteji. Nu mai puțin s-au distins alături de cazaci românii de peste Nistru. Mulți dintre conducătorii militari ai zaporojenilor erau de obîrșie moldoveni. Și cronica atribuită lui Nicolae Muște arată cum se risipea energia militară a

¹³⁵ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 457.

¹³⁶ *Ibidem*.

Moldovei prin taberi străine: „Fostau la acel războiu, și mulți din moldoveni, unii la svezi, alții la moscali, cari după risipa războiului au venit aici în țară la Vodă de-i spunea pre amănunt de războiul lor precum au fost.”¹³⁷

După înfrângere, Carol al XII-lea se retrase întâi pe teritoriul polon dar urmărit și aci de inamicii săi - ruși și poloni din partida lui August al II-lea - el fugi în Moldova, la Tighina, care, cum știți, era raia turcească și se chema Bender.

Regele suedez era în legături de prietenie cu turcii; sperase chiar în ajutorul lor militar, dar turcii făcură marea greșală de a rămîne neutri.

Dealtfel, turcii se căiră curînd de faptul de a fi lăsat neajutorat pe regele Suediei. Atitudinea sovăielnică a unora dintre căpeteniile lor politice și militare fu aspru sancționată. Pseudo Nicolae Costin, scuzîndu-se că a lungit povestirea acestui război ruso-suedez („acest războiu de la Poltava”), spune că trebuia s-o facă din pricina marilor urmări pe care le-a avut pentru imperiul otoman, și deci și pentru noi românii. Iată cuvintele lui: „... Căci dintr-această întîmplare și fuga Craiului, s-au mazilit și acel Pașă de la Vozia, și Iusuf Pașa Seraskierul, așijderea și vreo doi-trei Veziri; și dintr-această pricină s-au tîmplat și mazilia lui Mihai-Vodă; dintr-aceasta s-au ațîțat și alte răutăți de s-au stricat și pacea dintre turci și muscali, și mai ales toată peirea asupra Țării Moldovei, cu pradă, cu robie, și cu multe asuprele, cît sosise lucru la cumpănă de istov...”

Deci, cronicarul ne spune că o serie de sancțiuni aplicate după Poltava de turci au atins și pe Mihai Racoviță. Desigur, legăturile și înclinarea spre ruși a acestuia fuseseră simțite la Constantinopol. Într-adevăr, lucrurile sînt confirmate de Neculce, după cum veți vedea. Petru cel Mare victorios vine la Kiev, de unde ia măsurile trebuincioase pentru a împiedica o eventuală fugă a lui Carol de la Tighina, prin nordul Moldovei, prin Polonia, spre Suedia.

„Atunce și Mihai Vodă - spune Neculce - cînd era împăratul Moscului la Kiev, se agiunsese cu împăratul să fugă la Mosk, că i se supăraseră cu închisorile din domnia dintîi; și văzînd că i se strică și lucrurile de la Poartă, și Brîncoveanul Vodă se lepădase de prieteșugul lui pentru voia lui Ilie Cantacuzino, cuscru-său, și cei trei domni mazili ce stau la Țarigrad erau asupra lui ca niște lupi, socotise să se lase de domnia Moldovei...”

În continuare, Neculce spune că Mihai Racoviță fusese impresionat de victoria rușilor și - ca și Toma Cantacuzino - credea și el acuma într-o repede prăbușire a Imperiului otoman: „... căci văzuse și țaria Moskului, și socotia că în scurtă vreme va fi biruirea și bucuria creștinătății...”

Carol al XII-lea și suedezii în Moldova. Toate cronicile Moldovei consacră capitole însemnate refugiului lui Carol al XII-lea la Tighina. S-a păstrat și o scrisoare a lui Constantin Brîncoveanu - tipărită în anexele jurnalului lui Petru cel Mare - în care se arată sosirea regelui suedez bolnav în tabăra turcească.¹³⁸ Pașa i-a trimis o charetă care să-l aducă și l-a primit cu mare cinste. I-a dat locuință la Varnița, în apropiere de Tighina; acolo s-au așezat și puținii ostași care scăpaseră vii din luptă și întovărășiseră pe rege și pe Mazeppa. (Curînd după sosire - 18 martie 1710 -, Mazeppa, hatmanul luminat care a luptat pentru independența cazacilor și a Ucrainei, a murit; a fost înmormîntat la Galați „la Mănăstirea Sfeti George.”)¹³⁹

Despre Carol, Neculce spune: „Craiul Svedului, cu acea puțină oaste ce scăpase, ședea la Tighina atuncea; și în toate zilele eșia la primblare afară, numai cîte cu cinci șase oameni, cale cîte de un ceas-două, alergînd pre cele cîmpuri, drept vînatul, că nu știa rîndul țărilor acestora să îmbie cu gloată...”

După Neculce, Carol ar fi voit să se mute la Iași, dar turcii nu s-au învoit la aceasta -, desigur, fiindcă la Tighina era în mai multă siguranță decît în mijlocul boierimii moldovene din jurul lui Mihai Racoviță.

¹³⁷ N. Muste, ed. Kogălniceanu, II, p. 39.

¹³⁸ P. P. Panaitescu, *Cursul de istoria Rusiei 1937-38*, p. 405-407.

¹³⁹

În vremea aceasta, s-a întâmplat un incident ruso-suedez pe pământul Moldovei, menit a pecetlui și soarta lui Racoviță. „Un general al Svedului”, însoțit de câteva sute de ostași, suedezi și cazaci, au cerut domnului „să ierneze în țară.”¹⁴⁰

În loc să meargă în ținutul Sucevei, unde-i recomandase Racoviță, ei s-au așezat la Cernăuți. Dar la acea margine a țării vegheau trupele rusești de sub comanda generalului Cropotov și a vestitului căpitan moldovean Turculeț, aflat acum în serviciul țarului. Aceștia nu se sfiiră să calce hotarul Moldovei, în scopul de a pune mîna pe generalul suedez și pe cei de sub comanda sa. Despre acest episod, și despre urmările lui, vom vorbi în prelegerea viitoare.

12 ianuarie 1940

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 68.

Prelegerea a XVIII-a

Mazilirea lui Mihai Racoviță. Am încheiat ultima prelegere, arătându-vă cauzele care au dus la mazilirea lui Mihail Racoviță. Între acestea, cea mai gravă era, desigur, acuzația de pactizare cu rușii. La vechile bănuieli și intrigi împotriva lui Racoviță „pentru hainlic”, se adăuga acum incidentul dintre trupele rusești de la marginea țării și soldații suedezi refugiați și adăpostiți în regiunea Cernăuților. Acest incident - păgubitor suedezilor - a avut loc pe pământul Moldovei și a compromis cu totul situația domnului moldovean. Dar, să lăsăm pe cronicar să ne povestească: „împărăția Moscului nu i-au putut răbda pre acei Svezi (bivuacați în regiunea Cernăuților), ce au scris lui Cropot Brigadiru și lui Constantin Turculeț, de au încălecat cu vro trii sau patru mii de oaste, de au trecut Cîrîmușul de ceasta parte, și au lovit prin codru, și au eșit la satu Mihalce, de i-au lovit în Cernăuți fără de veste, pre dincoace...” Cazacii, mai sprinteni au scăpat aproape toți, dar suedezii fură înconjuțați și duși peste frontieră.

Cu acest prilej, spune Neculce, „venise dintr-acea strajă moskicească, de se pusese niște steaguri moldoveni de a muskalilor, la Mănăstire la Putna și la Cîmpulung...” Aflînd Racoviță de isprava acestor trupe de moldoveni aflați în slujba țarului, „au răpezit la dînșii cu taină, să se rădicesă să se ducă, să nu oblicească tătarii și să prade țara; și îndată s-au rădicat și s-au dus în Țara leșească.

Toate aceste întîmplări puseră pe Racoviță într-o lumină foarte urîță. Deși nu existau dovezi materiale ale pactizării lui cu rușii, totuși, turcii îl acuzară de hainlic. Informatorii cei mai grăbiți erau boierii pribegi în Muntenia („... acei boieri atunce tare s-au jeluit de Mihai Vodă, și au spus cum că umblă să se hainească”),¹⁴¹ sprijiniți de Brîncoveanu. Lucrul acesta - adică participarea lui Brîncoveanu la acțiunea de răsturnare a lui Racoviță - nu trebuie să vă mire. V-am spus că după împăcarea cu Cantemireștii, domnul muntean privea cu simpatie pe Antioh Cantemir, cu care făcuse și cunoscutul tratat de dragoste și vecinătate. Aceste legături sporiseră „și pentru cuscria care făcuse și legase cu Antioh Vodă, logodind un fecior al său, anume Răducanul, cu fata lui Antioh-Vodă cea mai mare, Maria.”¹⁴²

Mazilirea neașteptată a lui Antioh contrariase deci pe Brîncoveanu. Acum, cînd Racoviță era compromis față de turci, ca și față de suedezi, Brîncoveanu - pentru a se degaja cu totul de legătura cu Racoviță - sprijină el însuși acuzația de hainlic. În felul acesta, acuzînd pe Racoviță, el acoperea pe de o parte propriul său joc cu rușii,¹⁴³ iar pe de altă parte credea că înlesnește revenirea la tron a lui Antioh Cantemir. Într-o revenire iminentă a acestuia credeau dealtfel și boierii moldoveni - mai ales pribegii din Muntenia. S-au înșelat însă. Hainirea lui Racoviță - deși nu era un fapt consumat - făcu o impresie atît de puternică la Constantinopol (dată fiind gravitatea împrejurărilor), încît turcii trecură și peste Antioh Cantemir. Atît de tare se clătina încrederea lor, încît îl preferară pe Nicolae Mavrocordat, fiul bătrînului Alexandru Mavrocordat-Exaporitul, vechiul lor diplomat.

După obicei, turcii luară măsurile pentru mazilirea lui Racoviță în cea mai mare taină. Un capegiu fu trimis cu ordine exprese la Iusuf Pașa, la Tighina.

Între timp, Mihai Racoviță, presimțind cele ce puneau turcii la cale, își pregătea fuga la ruși. Pentru aceasta, trimise pe socrul său, Dediu Spătarul, la Cernăuți; el fu silit să mai rămînă fiindcă tocmai atunci se afla în Iași un alt capegiu, cu o trupă de ieniceri, pentru ridicarea haraciului. Această întîrziere îi fu însă fatală, căci abia plecă primul capegiu cînd sosi cel de-al doilea - care aducea firmanul de mazilire. Pentru preîntîmpinarea oricărei surprize, Iusuf Pașa îi dădu acestui capegiu și o gardă de cîteva sute de spahii. Racoviță avu abia timpul necesar să scrie socrului său să fugă în Polonia. Furia turcilor împotriva domnului denunțat pentru hainie era mare: „Deci - spune Neculce - turcii cu mare strajă și groază l-au luat de l-au pornit la Tighina, și de la Tighina la Țarigrad, și l-au închis în Edicule cu mare urgie, care nime nu mai zicea că a mai vedea lumea.”¹⁴⁴

¹⁴¹ Neculce, p. 293.

¹⁴² Pseudo Nicolae Costin, p. 71.

¹⁴³ Xenopol, *Istoria Românilor*, IV, p. 482.

¹⁴⁴ Neculce, p. 293.

Și Pseudo Nicolae Costin pomenește de furia turcilor împotriva lui Racoviță: „Și așa, în scurtă vreme, au venit de la Tighina Iusuf Aga cu vreo 600 de spahii și cu un capegiu împărătesc, fără veste, și l-au rădicat pe Mihai Vodă din scaun, și cu mare mînie și grabă l-au cuprins.

Pseudo Nicolae Costin dă pentru mazilire, data de vineri 14 octombrie 1710, care, bineînțeles este greșită. Avem un raport din Bender, din 10 noiembrie 1709, de la curtea regelui suedez, care dă data de 8 noiembrie 1709. Este publicat în colecția Hurmuzaki, VI, p. 371.

În privința cauzelor care au determinat mazilirea și condițiile în care ea s-a făcut, vă semnez raportul ambasadorului francez Fériel către Ludovic al XIV-lea, din 22 noiembrie 1709.

În acest interesant raport se spune că Mihai Racoviță a fost adus la Constantinopol „în fiare, din pricina înțelegerii sale cu țarul, după cum a arătat regele Suediei”.

Teama moldovenilor că turcii vor face țara pașalic. Mazilirea lui Racoviță și zvonul că va reveni Antioh Cantemir, aruncă mare îngrijorare în rîndurile partidului Cupăreștilor. O seamă dintre membrii acestui partid, în frunte cu Dediul Spătarul - socrul domnului - și cu Manolache Ruset, vornicul Țării de sus, au fugit în Polonia îndată ce aflară de sosirea capegiului. După aceștia, „încă nepornit Mihai Vodă, au fugit și Iordachi Ruset... matca tuturor răutăților...” Acești pribegi s-au așezat la Sneatin, în apropierea frontierei.

Teama lor s-a dovedit curînd a fi îndreptățită într-o oarecare măsură, căci, îndată ce au aflat de mazilirea lui Racoviță, boierii pribegi în Muntenia, între care cei mai mulți erau partizanii Cantemireștilor („s-au și bucurat cu nădejde că este domn Antioh Vodă”), trecură în Moldova și „fără nici o poruncă au și început a prinde și a legare și a batere pre oamenii lui Mihai Vodă. . .” Persecuțiile se îndreaptă mai cu sete împotriva neamurilor lui Iordachi Ruset. Apoi, au mers la Iași „dîrzi și sumeți”, așteptînd „din ceas în ceas” să le vină cărți de la Antioh Cantemir. Dar nu le venea nimic. Mai mult: un agă împărătesc sosit din Constantinopol pentru a ancheta încălcarea frontierei de către ruși și de către oamenii lui Turculeț, întrebat de boieri „să le spună pre cine vor să pună domn aice, n-au știut nimic să le spuie”. Întîrzierea mărește teama boierilor și dă naștere la tot felul de presupuneri. Se temeau mai ales ca nu cumva mazilirea lui Racoviță sub acuzarea de trădare („cu nume de hainlic”) să nu se răsfrîngă asupra țării, și turcii, furioși cum erau, să transforme Moldova în pașalic: „Strîns-au toată boierimea atuncea la Iași și au intrat în mare grijă, să nu pue de la Poartă pre un pașă sau să mai vie să mai ieie niscaiva boieri la Poartă.”¹⁴⁵

Este interesant cum, în acele ceasuri de grea cumpănă, boierimea Moldovei a alergat la sfatul lui Constantin Brîncoveanu: „Repezit-au deodată cu rugăminte la Constantin Basarab Vodă, domnul muntenesc, să-i sfătuiască la grija lor, și mai ales să le facă știre ce ar fi întîrzierea domniei de la Poartă, de nu se aude nimic.”¹⁴⁶

Apelul la sfatul lui Brîncoveanu este confirmat și de Neculce.¹⁴⁷ În răspunsul său, domnul muntean caută să liniștească spiritele. Totodată, le scrisese că „de cele rele ce socotesc ei nu-i nici de unele, că așa are el veste de la Capi-Chihăiele lui...”. Cum vedeți, în momentele grele, solidaritatea politică a celor două țări surori funcționa destul de bine. Brîncoveanu - întemeiat pe faimosul lui serviciu de curieri - le-a comunicat moldovenilor că nu este vorba de transformarea Moldovei în pașalic.

PRIMA DOMNIE A LUI NICOLAE MAVROCORDAT (17 noiembrie 1709 - noiembrie 1710)

Venirea în tronul Moldovei a lui Nicolae Mavrocordat prezintă o însemnătate cu totul deosebită. Este prima oară cînd turcii ne trimit ca domn un funcționar al Imperiului. Într-adevăr, Nicolae Mavrocordat nu era numai un străin, un „grec țarigrădean” - în felul căruia se mai văzuseră pe tronurile țărilor noastre - ci era un om de încredere al Seraiului, un membru al corpului

¹⁴⁵ Neculce, p. 294.

¹⁴⁶ Pseudo Nicolae Costin, p. 71.

¹⁴⁷ Neculce, p. 294.

diplomatic otoman, un inițiat al intereselor și obiectivelor politice pe care le urmărea Imperiului. (Servea de 12 ani Porții.)

Dealtfel, chiar Nicolae Costin, povestind urcarea lui Nicolae Mavrocordat pe tron, pare surprins de aspectele nu tocmai obișnuite ale investiturii turcești: „... Și ducându-se la curtea cea domnească, s-au cetit Beratul cel împărătesc, întrucât erau multe cuvinte neobicinuite: că scria împăratul pentru Nicolae Vodă, că este slugă dreaptă din părinți. . . și alte laude”.

Pentru împrejurările internaționale de la începutul secolului al XVIII-lea, deplasarea acestor diplomați în tronurile de la Iași și București devine o necesitate. Cele două capitale românești deveniseră, încă din a doua jumătate a veacului al XVII-lea posturi de observație de primul rang, de unde putea fi urmărită cu succes acțiunea politică, diplomatică și militară a germanilor, rușilor, polonilor și chiar a puterilor occidentale. Turcii nu mai puteau lăsa aceste posturi, atât de importante, pe mîna românilor, fiindcă aceștia făceau foarte adesea o politică care desconsidera interesele politicii militare și economice ale Porții. Alteori, politica domnilor români se dovedise chiar ostilă acestor interese. Turcii pierduseră prin pacea de la Carlowitz o mare parte din cele mai mănoase provincii ale Imperiului lor european. Pierderea Munteniei și a Moldovei ar fi fost - privind lucrurile sub aspectul economic- un dezastru pentru ei. Lucrul acesta doreau să-l evite cu orice preț, fără a cruța, la nevoie, nici o efortare. În loc să se așeze însă pe terenul sănătos al drepturilor noastre străvechi, lăsînd liber drumul splendidelor începuturi de renaștere politică și națională, care putea face din țările noastre un prag de mare rezistență împotriva imperialismelor austriac sau rusesc, ei au crezut că prin nimicirea veleităților politice locale (aș zice prin provincializarea aproape a Principatelor) vor reuși mai repede să le păstreze. Astfel, a fost ucisă concepția statului tampon, visat de Șerban Cantacuzino și Constantin Brîncoveanu, stat care ar fi împlinit o minunată funcție izolatoare între imperiul turcesc și imperiile creștine. (Este semnificativ pentru dreptatea punctului nostru de vedere, faptul că această concepție va fi reluată în veacul al XIX-lea de către puterile occidentale care doreau în mod sincer conservarea Imperiului otoman. Ni s-a zis chiar, multă vreme, prin analogie cu anume stări din Occident, Belgia Orientului.)

Dar asupra acestor împrejurări în care își deschid drumul în viața politică a țărilor noastre, domniile zise fanariote, vom avea prilejul să revenim.

În concluzie: Nicolae Mavrocordat a luat domnia nu fiindcă Antioh Vodă n-a putut da cele 300 de pungi cerute de vizir (cum povestește Neculce); reușita candidaturii lui era asigurată în orice caz, pentru considerentele expuse de noi. Dealtfel, tot Neculce scrie, negru pe alb, că Vizirul i-a spus lui Nicolae Mavrocordat: „... Îți dau ție domnia fără de nici un ban... că tu ești Terziman, slugă împărătească, credincios...”. Cu toate acestea, nici Mavrocordat n-a scăpat neșut de turci, cu prilejul căftănirii. A dăruit sultanului 200 de pungi și alte 200 de pungi Vizirului și altor demnitari.¹⁴⁸ Neculce afirmă - exagerînd desigur - că noul domn a cheltuit 1000 de pungi! Cronica atribuită lui Nicolae Costin dă pentru căftănirea lui Mavrocordat data de 6 noiembrie, adică, după stilul iulian la 17 noiembrie. Această dată o găsim și într-un raport adresat din Constantinopol la 4 decembrie 1709 dogelui Veneției: „Alli 17 del passato, l'Illustrissimo Signor Nikolaki Maurocordato Consigliere di Stato fu fatto Principe della Moldavia, e quel medesimo giorno ne ricevette il Cafftan dal Gran Visir ed il giorno seguente dal Gran Signore.”¹⁴⁹

Neculce mai face o afirmație, pe care, de asemenea, nu o putem primi. Anume că tatăl noului domn, Alexandru Mavrocordat, auzind că fiul său a luat domnia „au și început a plîngere și a-și da palme preste obraz, și a-și smulge părul din cap și din barbă și a blestema pre fiul său, căci au primit domnia și a zicere că din ceasul aceia este casa lui stinsă, de vreme ce s-au amestecat fiul său la domnie”. În realitate, bătrînul diplomat dorea de multă vreme ca fiul său să ocupe acest tron. Încă din vremea tratativelor de pace de la Carlowitz, el îl ceruse pentru fiul său, ca o răsplătire a serviciilor ce adusese Porții. Lucrul acesta se vede într-un raport din 30 aprilie 1699, al ambasadorului francez din acea vreme, De Castagnères, către Ludovic al XIV-lea.¹⁵⁰ Curînd după ce văzu împlinită vechea dorință, Exaporitul muri. Din această pricină întîrzie și Nicolae Vodă

¹⁴⁸ Hurmuzaki, Supl. I, p. 373.

¹⁴⁹ Hurmuzaki, I, p. 446.

¹⁵⁰ Hurmuzaki, Supl. I, p. 348.

plecarea către Iași. În sfârșit, pleacă spre Moldova, având grijă a trimite înaintea lui „niste oameni ai lui, Greci” cu cărți către boierii țării. La 25 ianuarie (după calendarul iulian, 5 februarie), Nicolae Vodă intră în Iași. A ținut să dea de la început stilul unei domnii orientale, imitată după aceea a sultanilor. Subliniind pompa puțin obișnuită cu care își face intrarea în Iași, Nicolae Costin spune: „Intrat-au domnia în Iași, Genarie 25, cu mare pahală, cu alai împărătesc și cu iscusite podoabe”.

(nedatată)

Prelegerea a XIX-a

Ați văzut pînă aci împrejurările care au decis pe turci să trimită pe tronul Moldovei pe un înalt funcționar al Seraiului, pe „sluga” lor credincioasă, în persoana lui Nicolae Mavrocordat. Este un ceas politic și diplomatic greu pentru Imperiul otoman - premergător unor mari ciocniri militare, cînd se simte mai mult ca totdeauna nevoia de un om sigur și abil la Iași.

Dat fiind rolul important pe care familia Mavrocordat l-a jucat în Principatele Române în veacul al XVIII-lea, vă voi da în linii mari, generale, cîteva indicații genealogice. Mavrocordații erau originari din insula Chios. Deci nu erau „fanarioți” în înțelesul strict al cuvîntului. Despre Alexandru Mavrocordat - tatăl lui Nicolae - am mai vorbit. Pe soția sa - mama domnului - o chema Sultana. Aceasta era fiica Casandrei, care la rîndul ei era fiica lui Alexandru Ilieși, nepotul lui Petru Rareș. Astfel, după mamă, noul domn cobora din Mușatini, adică din dinastia întemeietoare.

Carra, în *Histoire de la Moldavie* (p. 102 și urm.), povestește că bunicul său, Pantiris Mavrocordat, negustor de mătăsuri, a cunoscut pe Ruxandra, fiica unui grec foarte bogat din Constantinopol (Scarlatos). Această fată fusese hărăzită a fi logodnica lui Matei Basarab, dar îmbolnăvind-se de vărsat și urîindu-se, Matei Basarab nu voi s-o mai ia de soție.

Pantiris Mavrocordat era un om frumos, elegant și foarte ambițios. El își dădu seama că la turci obții totul prin bani. Averele fiicei lui Scarlatos îl atrase. Fără a sta mult la gînduri, ceru și obținu mîna Ruxandrei. Și astfel se întemeie norocul familiei Mavrocordat. Din această căsătorie au rezultat doi fii: *Ioan* și *Alexandru*. Alexandru a făcut studii serioase de filosofie și medicină (la Padova). A ajuns în urmă, știți, mare dragoman al Porții.

Iată ce spune despre cariera lui, între altele, Nicolae Costin: „... Și pe urmă i s-au dat titlul, Ecsaporitu, adică tainicul din lăuntru la împărăție, om prea învățat în toate învățăturile, așa filosofesce, astronomesce, cum și teologesce, carele se arată din cărțile ce au făcut, și se află tipărite; om vestit și la împărățiile creștinești”.

Mai departe, vorbind de activitatea Exaporitului ca diplomat, în decursul lungilor tratative care au premers păcii de la Carlowitz, Nicolae Costin îi atribuie lui meritul bunei situații ce se creează Moldovei:

„... Acest pont numai l-au pus aice, pentru căci pe urmă seva vedea ce folos au adus după sine țarei. Era pus și acest pont: turci sau tătari în Țara Moldovei niciodată să nu se lătească cu stăpînirea, ce tot Domni trimiși de împărăție. Legîndu-se dară, pace între toți, cum s-a pomenit mai sus, înturnîndu-se și Camenița iarăși către crăiea Leșească, și Țara Moldovei care era îngiumătățită și luată de leși, iarăși înturnată de leși către stăpînirea turcului, adaosu-și-au mare veste și laudă, vei zice, la toată Europa, acest Alexandru Mavrocordat, pre carele nu-l vor uita curînd veacurile viitoare”.

Se pare însă că povestitorul nostru, client al casei Mavrocordat, trece sub tăcere defectele și păcatele Exaporitului. Este bine deci să mai cunoașteți și opinia altora asupra lui. Iată, de pildă, cum ni-l înfățișează ambasadorul francez De Feriol, într-un raport din 10 ianuarie 1720: „Monsieur Mavrocordato n'a été regretté de personne, non pas même des siens. Il a été deux fois ambassadeur et il s'était en quelque manière rendu nécessaire à la Porte, n'y ayant pas de plus habile interprète que lui. Il était médiocre politique, mauvais médecin et plus pédant que savant. Ses grands biens étaient venus de la tyrannie qu'il avait exercée sur les Grecs et sur les Latins et des pensions qu'il avait tirées de l'Empereur, du Czar et des princes de Valachie et de Moldavie.” Exceptînd tendința de a-i scădea meritele de bun om politic, portretul diplomatului francez - un contemporan care l-a întîlnit desigur foarte des pe Alexandru Mavrocordat - este demn de luat în considerație.

Din căsătoria lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul cu Sultana, s-au născut trei băieți: Scarlat, care se căsătorise cu Ilinca, fiica lui Constantin Brîncoveanu, mort de timpuriu; Nicolae, care a urmat tatălui său în demnitatea de mare terziman al Porții și Ioan, care a urmat lui Nicolae în aceeași demnitate după trecerea acestuia la tronul Moldovei. Cum era și firesc, Exaporitul a dat o strălucită pregătire intelectuală fiilor săi. Nicolae era cel mai înzestrat; pe el îl și iubea bătrînul dragoman mai mult decît pe ceilalți. Avea mai ales, o memorie extraordinară, fapt care îl ajutase să-

Politica internă. Lupta împotriva boierimii. Nicolae Mavrocordat a manifestat, în această primă domnie, tendințe autocrate. Venea parcă hotărât să îndoaie grumazul boierimii mari. Ura acesteia împotriva domnului fanariot se oglindește în cronica zisă a lui Muste: „... că precum fiesce cine de cinste nu se satură, așa și Nicolae Vodă, fiind îndemnat și de oamenii săi, greci țarigrădeni, care sînt deprinși a veni în țară să se desfăteze, unii pentru agonisită, alții pentru că au lăsat Terztimănia Porții, cu multă cheltuială și mîndrie grecească. Luatu-și-au și oaste, sîrbi, arnăuți, de i-au adus cu sine, și au venit nu ca un domn, ce ca un leu asupra tuturilor. Eșit-au boierii înainte la Galați, dară nici cu ochii asupra lor nu căuta, necum să grăiască cu dînșii sau să mai întrebe pre cineva vreun cuvînt.”

Din acest pasaj trebuie să rețineți două fapte: Nicolae Mavrocordat a venit înconjurat de un însemnat număr de străini - ceea ce nu putea fi pe placul boierimii pămîntene - și că și-a afirmat de la început tendința către o domnie autoritară. Dar creșterea influenței elementului grecesc supăra în gradul cel mai înalt pe reprezentanții boierimii de țară. Faptul că nu cunoștea nici limba română, îi irita și îi jignea. După o perioadă de largă înflorire a limbii și culturii românești (veacul al XVII-lea), le erau greu moldovenilor să primească ca domn pe un om atît de străin de sufletul țării. „Boierii și țara, dacă au văzut sălbăticia și mîndria lui Nicolae Vodă, s-au spăimîntat toți; cît nimeni nu se mai ținea cu zile, văzîndu-l domn străin; limbă românească neștiind, tot cu tîlmaci grăia. Cu mulțime de greci au venit, cît rămăsese feneriul pustiu în Țarigrad, cît numai muierile lor rămăsese; iară grec, umblai mult pînă dai de vreunul acolo. Iară aice, sosind, umplut-au curtea domnească, prin toate odăile, și prin tîrg pe la gazde.”¹⁵¹

Firește, Muste exagerează. Este însă sigur un lucru: Nicolae Mavrocordat, urmărind o politică de dizlocare a boierimii pămîntene atît din rosturile politice, cît și din cele administrative ale țării, a adus cu sine un mare număr de greci și arnăuți. El voia să-i folosească în administrația Moldovei și desigur pentru siguranța sa personală, ca unul ce se simțea cu totul străin, și într-un mediu ostil.

În al doilea rînd, Mavrocordat a înțeles să se sprijine pe țărănime, împotriva boierimii. Și astfel, începe acest cărturar lipsit de experiența țării și a domniei o luptă dură împotriva unui regim care, incontestabil, avea multe păcate, dar și rădăcini adînci în structura socială și economică a țării. Domnii fanarioți vor continua, rînd pe rînd, această luptă împotriva vechii boierimi, căutînd a ridica dintre străini și din straturile de jos ale societății o nouă clasă, care să li se supună orbește. Astfel, se va grăbi la noi - ca și în Apusul Europei - evoluția de la monarhia feudală la monarhia absolută. Cu o deosebire, însă: pe cînd în Apus transformarea se făcea prin forțele lăuntrice ale națiunii, la noi se făcea printr-o acțiune ordonată de puterea suzerană, cu elemente străine; se extindea astfel asupra țărilor noastre regimul constantinopolitan al monarhiei despotice otomane, cu singura concesie că în loc să ni se trimită un pașă mahomedan, ni se trimitea un demnitar creștin al Seraiului.

Astfel, în măsura în care misiunea domnului fanariot progresează, țara se provincializează. În aceste condiții, elementul feudal autohton, oricît de reacționar ne-ar părea judecat sub aspectul social, era acela care întîrzia topirea statului nostru în sistemul administrativ al Imperiului otoman.

Iată de ce, în izbucnirile furioase ale cronicarilor nu trebuie să vedeți numai ecoul unor nemulțumiri - și interese de clasă - cum a judecat exa-gerînd uneori Xenopol-, ci reacția firească a singurului element conștient de primejdia ce vine asupra țării a clasei care întemeiase și păstrase prin veacuri de lupte statul.

Dar nu este mai puțin adevărat că și boierii - cei „țarigrădeni” mai ales - erau de o lăccmie greu de saturat. Viața de curte, luxul și eleganța femeilor, precum și o sumă de moravuri impuse societății noastre după moda Constantinopolei, depășeau puterile financiare ale boierimii noastre. Într-o vreme în care agricultura și creșterea vitelor nu mai rentau (din pricina nesiguranței și instabilității politice), se întetește goana boierilor după slujbe, după demnități. Dar niciodată nu erau atîtea boierii cîți competitori erau.

¹⁵¹ Muste, ed. Kogălniceanu, p. 40 - 41.

Astfel au luat naștere adevărate partide - cum ați văzut - care militau pentru schimbarea domnului, pentru ca să le vină tuturor rîndul la slujbe și la venituri. Deci intriga politică și schimbarea domnilor aci își are originea, în lupta boierilor - organizați în adevărate partide și asociații - pentru dregătorii și diferite întreprinderi (concesiuni economice, încasare de dări etc.). Cei care dețineau mai multă vreme o dregătorie ieșeau mai totdeauna bogați din ea.

Nicolae Mavrocordat a luat de la începutul domniei chiar o serie de măsuri menite a-i aduce simpatiile țărănimii și a ridica pe aceasta împotriva boierimii. Iată cum s-au petrecut lucrurile. Puțin înainte de mazilire, Racoviță rînduise o dare pe țară, la care adăugase așa-numitele năpăști - adică sporuri. Cînd i-a sosit mazilirea, boierii zlotași - adică strîngătorii dărilor - începuseră încasarea, deși mulțimea murmură. Din ordinul caimacamilor puși de capegiu, zlotașii au continuat încasarea dărilor și „năpăștilor” chiar după mazilirea lui Racoviță, sub motivul că noul domn are cheltuieli grele cu începutul domniei. În realitate, boierii zlotași căutau să profite de intervalul cămăcămiei, pentru a se înfrupta din banii ce strîngeau. Nicolae Costin încearcă să-i apere spunînd: „Erau și cîțiva boieri care cheltuise în zilele lui Mihai Vodă, unii la Vistierie, alții la Sulgerie, alții la Jicnită, alții cu împrumutele care luau bieții boieri cu poruncă domnească de la neguțătorii turci, și pe urmă îi lăsau neorîn-duiți, de au venit casele boierești la mari datorii și risipă cu împrumutele”.

Nicolae Mavrocordat, „încă nesosit în scaun”, a trimis poruncă să se înceteze încasările. Ba încă, îndată ce a sosit în scaun, „invitase acum țărani de veniau la divan cu pîră asupra zîotașilor că le-au luat atîtea năpăști”. A urmat o ridicare în masă a țărănimii încurajată de atitudinea domnului.

Dar, fiindcă cel mai obiectiv dintre toți cronicarii de care ne folosim - Muste, Costin și Neculce - este acesta din urmă, vă citesc următorul pasaj, cam lung, dar edificator asupra acestei interesante și neobișnuite împrejurări din istoria Moldovei: „Iar Nicolae Vodă îndată au și dat cuvînt mojiștilor să-și ieie banii înapoi de la boierii zlotași, care-i didese înaintea maziliei lui Mihai Vodă, pecetluințele cele cîte de un leu și năpăștile cele cîte de cinci lei, ce s-au pomenit mai sus că au fost scos Mihai Vodă. Ce boierii zlotași, unii luase bani cu datorie și apucase de didese lui Mihai Vodă, iar unii din boieri luase de pe la oameni banii și-i didese la capegi-bașa ce strîngea birul, care s-au scris mai sus. Nicolae Vodă n-a vrut să ție în samă boierilor zlotași nici un ban dintr-acea orînduială, nici ce au dat la Mihai Vodă, nici ce au dat la capegi-bașa ce strîngea banii birului. Și au poruncit boierilor zlotași, cu mare groază, numai să întoarcă toți banii mojiștilor înapoi. Deci cum au purces Nicolae Vodă din Galați s-au și rădicat toată țărănimea țarei de gios cu mare jalobă asupra boierilor zlotași din toate tîrgurile, în Tecuci, în Bîrlad, în Vaslui, în Scînteie. Pe la toate conacele tot divanuri de zlotași era cu mojiștii. Și zlotașii ca vai de capetele lor îmbla, rugîndu-se țărănilor. Și le făcea și zapise că le-ar da banii, numai să-i mai aștepte, și mojiștii nicidecum nu primea.

După ce au sosit Nicolae Vodă în Iași, rădicatu-s-au tot tîrgul asupra zlotașilor, de nu putea om să răzbească pre ulițe de norod mult de oameni, după cum este rîndul prostimei. Și zlotașii apucase de didese mulți bani la vistierie și n-avea de unde întoarce mojiștilor. Ce i-au bătut Nicolae Vodă pre boieri cu buzduhanul și i-au închis în temniță cu tîlharii, pînă și-au vîndut ce-au avut și au plătit țărănilor pînă la un ban. Deci mojiștii văzînd acea voie, așa s-au îndîrjit și s-au sumețit în toată țara.”¹⁵²

(nedaiață)

Prelegerea a XX-a

Un despot luminat. Continuăm cercetarea domniei lui Nicolae Mavrocordat. Ați văzut că din primele lui manifestări, ca domn, se desprinde o anumită politică socială: lupta împotriva boierimii și reazemul pe pătura țărănească. Trebuie însă să recunoaștem că noul domn nu a luat apărarea țărănimii numai din motive tactice, pentru a lovi în boieri, ci și dintr-un sentiment de reală demofilie, care caracterizează acțiunea politică a mai tuturor Mavrocordaților. Este în fond o tendință binecunoscută a monarhilor *reformatori* sau - cum s-a zis - a „despoților luminați” din veacul al XVIII-lea.

Dar nu trebuie să vă închipuiți că toată boierimea Moldovei era vinovată de jaful fiscal amintit. Dimpotrivă, se pare chiar că o parte dintre boieri au voit să împiedice activitatea zloțașilor în lipsa domnului și mai ales acele adăugiri sălbătice căroră cronicarii le zic „năpăști”; ne-o spune Nicolae Costin în termeni destul de preciși: „O seamă din boieri socotiau să nu mai supere țara cu acele nevoi, și năpăștile acelor pecetluituri... ce n-au lăsat alți boieri din caimacami...” Același cronicar acuză îndeosebi pe „... unii din boierii lui Mihai Vodă (care), la mazilia lui, își făcuseră pecetluituri domnești, cum li s-a orînduit cîte o sumă de bani dintr-acele pecetluituri, că mai mult aceia stau să-și ia banii ce didese cu împrumut.”¹⁵³

Totodată, noul domn luă măsuri să întoarcă pe boierii care fugiseră de teama că ar putea veni la domnie Antioh Cantemir.

În divanul întocmit de Nicolae Mavrocordat intrară următorii boieri mari: Ioan Buhuș, mare logofăt; Nicolae Costin, mare vornic de Țara de Jos; Ioan Sturza, vornic de Țara de Sus; Antioh Jora, hatman; Ilie Catargiul, mare spătar; Gheorghiță Apostol, mare paharnic; Ilie Cantacuzino, mare vistiernic; Dumitraki Ramadan, mare postelnic; Gavriil Miclescu, mare paharnic. Murind Ilie Cantacuzino, Nicolae Mavrocordat a pus vistiernic mare pe Gheorghiță Mitre, iar pe Manolache Hrisoverghi, mare comis.

În realitate, mai toți acești boieri erau simpli figuranți, căci Mavrocordat guverna țara singur, sau ajutat de cîțiva consilieri intimi. Mai ușor pătrundeau la dînsul aceștia decît dregătorii legiuîți ai țării. Caracterul despotic, oriental, al domniei apare din ce în ce mai supărător pentru marea nobilime. Neculce a prins minunat sensul acestor tendinți noi: „(Nicolae Vodă) vroia să stăpînească Moldova ca Poarta turcească, cu mare mărire”.

În altă parte ni-l înfățișează introducînd un regim de curte, cu protocol sever; domnul se izolează de toată lumea, cu excepția celor 2-3 greci, consilieri intimi: „Ușa îi era închisă tare, nimenea nu intra la dînsul; a doua zi și a treia zi cînd chema cîte un boier, la două trei cuvinte, iar într-alt chip nu putea nimeni să meargă la dînsul, și din spătărie încolo mai înainte nimeni nu putea intra, nici boierii, nici mazilii, fără decît numai Ramadan postelnicul, Spandonachi Căminaru și Sculi Cămărașul, ce era și tîlmaci, că Nicolae Vodă nu știa limba moldovenească, și era un lucru prea cu necaz boierilor și țării.”¹⁵⁴

Dacă așa vorbește Neculce, vă închipuiți cum spumegă Muste, mai ales împotriva acestor consilieri intimi. Pentru Spandoni are cuvinte tari: „... Avea și sfetnic pe lîngă sine, o arătare de grec anume Spandoni, un om urît și podăgrios, carele și de mai înainte, în zilele altor domni, au șezut tot aice în țară; un blestemat și de nimica, fără de nici o meserie; numai cît își ținea capul cu minciunile și cu milosteniile ce-i dau; dară, după ce încăpuse la cinste mare la Nicolae Vodă, fiindu-i și neam de toate, el au fost sfătuit pre Nicolae Vodă, și pre sfatul lui umbla Nicolae Vodă”.

Nicolae Mavrocordat pune împrumuturi forțate asupra boierilor. Între cei fugiți în Polonia, la Sneatin, erau și căpeteniile partidei Cupăreștilor în frunte cu Iordachi Ruset și cu fratele acestuia Manolache Ruset. Deși între tatăl noului domn, Alexandru Mavrocordat-Exaporitul, și Rusetesti exista o veche dușmănie, totuși Nicolae Mavrocordat recheamă în țară pe bătrînul intrigant.¹⁵⁵ Desigur că avea nevoie, pentru greutățile financiare ce întîmpina la începutul domniei, de

¹⁵³ N. Costin, ed. Kogălniceanu, p. 74 - 75.

¹⁵⁴ Neculce, p. 296.

¹⁵⁵ Ioana Rosetti, *op. cit.*, p. 319.

experiența lui. Nicolae Costin ne spune că Iordachi Ruset „măcar că nu-l făcuse (domnul) cu diregătorie la curte, totuși era la Vistierie și la socotelile țarei deatocma cu ceilalți boieri, din porunca lui Nicolae Vodă, se afla mai înaintea altor boieri cu diregătorie”.

Vedeți dar că bătrînul om politic reușea să rămînă mereu la suprafață. Boierii îngrijați spuneau: „Săracii de noi, iar au încăput Iordachi Vornicul și la acest Domn.”¹⁵⁶ Dar Nicolae Mavrocordat se va folosi de el (ca de o coadă de topor) în lupta contra altor boieri, potrivit vechiului dicton: *Divide et impera*.

Într-adevăr, foarte curînd, Nicolae Vodă începu să simtă nevoia de bani („Fiind mai în grabă a se da o sumă de bani pe porunca împărăției.”). Cum însă el dorea să mai cruțe un răstimp pe țărani și pe breslași („năpăstuiți”), recurse la diferite constrîngeri împotriva boierilor mai bogați, pentru a le smulge sume importante, sub forma de împrumuturi.

Primii loviți sînt Ioan Stîrza Vornicul și Ilie Catargiul Spătarul cel Mare. „Cu mirare fu tuturora, cum așa curînd, la a doua săptămînă după ce i-au boierit, de au arătat această scîrbă asupra acelor boieri. . .” În cele din urmă, boierii au aflat că arestarea celor doi dregători s-a făcut după „vorbele și îndrumarea lui Iordachi Ruset”. Trecutul și incorectitudinile celor doi sînt răscolite, pînă ce se decid și ei să dea „o seamă de bani Vistieriei împrumut, fiind țara în mare slăbiciune cu vremile trecute. . .” Fără întîrziere le veni rîndul și celorlalți să contribuie la acest împrumut forțat („... Și scosese și ceilalți boieri la împrumut ce didese...”). Apoi veniră la rînd rudele și partizanii lui Iordache. Domnul dîndu-și seama că puterea acestui partid venea din încuscririle Cupăreștilor cu marile familii moldovene, încearcă să-l mai slăbească.

Astfel, s-a străduit să împiedice căsătoria fetei hatmanului Antioh Jora cu Iordachi Ruset, fiul lui Lăscărache Ruset (deci nepot al lui Iordachi Vornicul). Nereușind, a mazilit pe Antioh Jora și l-a închis. După obicei, i-a poruncit „să dea o seamă de bani pentru ținut...” Intervenind boierii ceilalți, Nicolae Mavrocordat a dat drumul lui Antioh Jora, „... zicîndu-i numai să caute dumnealui banii ce s-au rînduit a ținutului, să-i istovească...”

După o lună l-a reprimat, însă cu jurămînt că „nu se va uita la cuscrirea lui Iordache Ruset Vornicul.

Dar Mavrocordat nu scapă nici un prilej pentru a înjosi clasa boierilor și totodată pentru a-i dezbină. Astfel, primind o reclamație din partea unui grec - nepot de soră al lui Iordachi Ruset - cum că fusese prins și bătut îndată după mazilirea lui Mihai Racoviță de către Ilie Cantacuzino, împreună cu alții, domnul cercetează faptul și dă sancțiuni nu numai severe, dar și umilitoare. Pe Ilie Cantacuzino nu-l mai putea pedepsi fiindcă - v-am spus-o acum cîteva minute - murise; atunci el arestează pe „Gavril Costachi Slugerul sîn Gavriliță și Ioniță Neaniul Rață Postelnicul, carii fusese soții lui Cantacuzino la prinsoarea aceluia grec. Deci i-au pus Nicolai Vodă la scară și i-au bătut cît cu 200 toiege. . .”¹⁵⁷

Iubirea de dreptate și dorința de a introduce moravuri administrative corecte sînt întunecate astfel de unele sancțiuni pripite și, desigur, excesive. Lucrul acesta tulbură adînc sufletul întregii clase. Încep băjenirile, tot mai dese, în Polonia și în Ardeal. Limita dintre măsurile de reformă morală și cele de persecuție este sărită de domn, spre marea indignare a lui Muste: „în divan suduiau mojiicii pe boieri și cum eșiau la divan de se jeluia un țaran pre un boier, îndată da pe boier în mîna țaranului, fără de nici o judecată sau dreptate. Care de ar fi făcut aceasta cu vreo dreptate, iată că s-ar cădea a-i lauda, și a-l numi că era drept judecător, arătînd dreptate tuturor cum se cade ca unui domn; dară aceasta o făcea el, numai tot ca să defaime și să rușineze neamul boieresc, mirîndu-se ce ar mai face, să mai îngrozească pre boieri.”¹⁵⁸

Procesul împotriva lui Iordachi Ruset. Dar nu trecu mult și veni și rîndul lui Iordachi însuși. Poate că Mavrocordat l-ar fi cruțat, avînd nevoie de colaborarea lui, însă Iordachi văzîndu-și neamurile și partizanii loviți, începuse a unelti pentru mazilirea lui Mavrocordat. Venind după aceea un agă de la Poartă, Iordachi crezu că aducea ordinul de mazilire al lui Nicolae Vodă. Pătimaș și

¹⁵⁶ N. Costin, ed. Kogălniceanu, p. 80.

¹⁵⁷ Neculce, p. 244.

¹⁵⁸ Ps. N. Muste, ed. Kogălniceanu, p. 41 - 42.

nerăbdător, el se grăbi să trimită pe nepotul său, Aga Iordachi Ruset și pe feciorii săi, la curte, să vadă cum stau lucrurile. Aceștia, neținând seama de protocolul introdus de domn, intrară în palat. Mavrocordat a înțeles îndată cauza acestei navale; astfel, Iordachi s-a demască, și-a dat pe față uneltirea ce făcuse. A fost arestat imediat, și închis cu nepotul său într-un beci la curtea domnească.

După arestare, Nicolae Mavrocordat a reunit pe boieri în divan pentru a le explica motivele pentru care a întemnițat pe bătrînul și lacomul intrigant. El a rostit cu acest prilej un aspru rechizitoriu împotriva-i. Între altele, l-a învinovățit de faptul că a pîrît pe rînd pe toți boierii ceilalți, că apoi i-a îndemnat să pibegească (pe cînd el rămînea la adăpost în Iași), că a îndemnat pe turcii ce nu voiau să plătească dări țării să pîrască pe domn la Poartă, că și-a însușit 15.000 de ughii din vistieria țării și că, în sfîrșit, a purtat corespondență cu Mihai Racoviță pentru răsturnarea lui Mavrocordat.

Cu prilejul acestei impresionante judecăți, boierii au întocmit o carte pe care au semnat-o cu toții, și în care se spunea: „Scria în carte cu jaloabă, cum fiind Iordachi Vornicul, străin cu frații săi, cu vremea au supus toate casele boierești și au stins cîteva case boierești; fiind frații lui capuchehaie la Poartă atîta vreme și el vreme îndelungată puternic aici în țară, învrăjbitor de domni, de nu se mai sătura de domni. De cunoștea pe vreun domn să nu-i umble în toate în voia și plăcerea lui, cerca mijloace de se mazileau domnii aceia, de alegea pre alții să-i intre în voie, și să fie toată puterea în mîna lui, și acelea se făceau cu mare cheltuială țării.”

Deși faptele acestea sînt povestite de Nicolae Costin, fiul aceluia care și-a pierdut viața datorită intrigilor lui Iordachi, ele nu pot fi puse la îndoială. Fondul este adevărat.¹⁵⁹

Nicolae Mavrocordat a trimis cartea cu acuzațiile aduse lui Iordachi Mitropolitului Ghedeon pentru ca acesta să caute în pravile și să hotărască pedeapsa. Mitropolitul „a scris cu slova lui din dosul cărții cei de pîră asupra lui Iordachi Vornicul, cum pravila scrie: dovedindu-se aceste asupra lui Iordachi Vornicul, moartea!”

Dar Iordachi nu s-a lăsat impresionat. Citindu-i-se atît cartea cît și sentința, el arată multă bărbăție. „De ar hi răspuns cu blîndețe - spune Nicolae Costin - ar fi ieșit de la închisoare; ce au răspuns împotriva, cu semeție, zicînd că-s minciuni acelea toate...” Aflînd domnul de vorbele rostite de Iordachi („semețe și fără socoteală”) a chemat pe Baș-Buluc Baș poruncind „să-i taie limba”. A scăpat totuși de „acea sluire” prin intervenția boierilor. Nu cunoaștem însă cărui fapt se datorește că a scăpat cu viață. Foarte probabil că a tras mult în cumpănă cuscria lui cu Constantin Brîncoveanu și, nu mai puțin, cele 12 pungi de bani pe care le-a vărsat în vistieria țării.¹⁶⁰ A rămas însă închis pînă la mazilirea lui Nicolae Vodă.

Nicolae Mavrocordat impune neguțătorilor turci să plătească dări Moldovei. Foarte semnificativă pentru o bună și mai completă judecată asupra domniei lui Nicolae Mavrocordat este purtarea acestuia față de neguțătorii și cămătarii turci care se aflau de multă vreme, în număr mare, în țară. El se poartă cu autoritate și față de aceștia; îi urmărește de aproape și în cele din urmă îi supune și la plata dărilor legate de îndeletnicirile lor. Dealtfel, fiind se pare informat din vreme despre reaua purtare a acestor turci, Nicolae-Vodă se înarmase cu un firman special împotriva lor. A reușit astfel să-i disciplineze.

„Iară neguțătorii turci, ce erau și aici în oraș, și pe la alte tîrguri în țară, încetase a face supărări pentru datoriile sale, cum deprinsese mai înainte la alți domni, a face și a supăra cu carnetele. Nu-i încungiura nimica cu voroavă Nicolae Vodă, nici le da obraz, avînd și ferman împărătesc la mîna sa pentru carnetele lor. . .” Administrația și cîrmuitoarii nu mai sînt la dispoziția acestor aventurieri și nici nu mai le este îngăduit să persecute populația țării: „... Nici se pomenea de camătă, nici cărți de plinit cu armași, cu copii din casă, sau cu aprozi, nu dau; ci cărți pe la scaune, la pîrcălabi, să chime fața pe cutare, cu turcul, să stea să le ia seama, și ce ar fi drept pe zăpis cu zi să-i plătească, iară nu cu plineală sau cu închisoare”.

În afară de cămătărie, turcii făceau în Principate și întinse afaceri comerciale.

¹⁵⁹ Ioana Rosetti, *op. cit.*, p. 320.

¹⁶⁰ *Ibidem.*

Iată ce ne spune în această privință Nicolae Costin: „Aice în țară, de la o vreme deprinsese neguțatorii turci, neîndestulați cu miera, cu ceara, cu alte negoate ce precupiau, cu dughene prin târguri, văzînd și țara și boierimea lipsite, de-și făceau cirezi de boi de negoț”. Pentru toate aceste afaceri, turcii nu plăteau nimic statului moldovean. Nicolae-Vodă se hotărî să-i supună la plata cornăritului. (Această dare fusese introdusă într-a doua domnie a lui Antioh Cantemir „pe boii de negoț, deosebi de vamă, de bou cîte un leu”.)

Firește, turcii s-au opus cu îndîrjire. Pînă la urmă a fost necesară o intervenție a lui Mavrocordat la Poartă.

„Stau împotriva turcii tare să nu dea, zicînd că ei vamă și plătesc, iară cornăritul nici cum nu vor da cu altă țară. Trăgănatu-s-au această gîlceavă cîtă-va: turcii să nu dea, oamenii domnești ce erau pe această slujbă, să ia; pînă iată, ce și-au scos Nicolae Vodă și ferman de la împărăție, să-și plătească turcii boii de cornărit; de vreme că ei neguțătoresc și cu boi de negoț.”

Cînd li s-a citit turcilor adunați la Spătărie ordinul împărătesc, au rămas uimiți: „... .îndată au amorțit și s-au mîhnit, unii scrișnind în dinți au eșit din spătărie”.

23 ianuarie 1940

Prelegerile XXI - XXII

Ați văzut cu câtă energie a pășit din primele zile în treburile domniei Nicolae Mavrocordat. Cu toată asprimea sa împotriva clasei care întemeiase și susținuse statul moldovean în decursul veacurilor, trebuie să recunoaștem că această domnie reprezintă în ordinea socială, în administrație ca și în justiție, împărțirea societății moldovene dintr-un spirit nou, aproape revoluționar. Este poate întâia oară - de la Ioan Vodă cel Cumplit - când se încearcă în Moldova nu numai o mai dreaptă rânduială socială și administrativă, dar și o reformă în moravuri.

Nicolae Mavrocordat ajută pe orășeni. Îndreptări administrative. Întărirea spiritului de justiție. Ați văzut solitudinea domnului pentru țărănime. Și țărgoveții s-au bucurat de sprijinul său. În vremurile acestea de atotputernicie boierească în veacul al XV-lea și al XVII-lea, asistăm la o creștere disproporționată a proprietății mari, de pe urma căreia a suferit nu numai răzeșimea dar și orășenii. Într-adevăr, multe dintre imășurile din jurul țărgurilor fuseseră înghițite încetul cu încetul, *fie de boieri, fie de mănăstiri.*

Iată ce ne spune în această privință cronicarul: „De la o vreme, deprinsese domnii cei mai de curînd a da și la boieri și altora, așa încît n-au răsmas loc deosebit pentru hrana și agonisita, pe dînsul, țărgurilor.”¹⁶²

Mai departe, același cronicar adaugă că „Domnii cei vechi” respectaseră hotarele orașelor, ferindu-le de aservire către cler și nobilime („nesupuse zeciuielilor a boieri și a călugări”). Tot Nicolae Costin ne informează că domnul primise plîngeri „de la cîțiva țărgoveți a cîtorva țărguri, cum că n-au unde se hrăni”. Indignat, Mavrocordat a luat măsuri pentru curmarea răului și a intenționat chiar „să strice daniile cele ce s-au făcut de domni mai decurînd”; în cele din urmă a renunțat din pricina rezistenței celor două categorii de privilegiați („socotind să nu-i mîhnească”).

Dar Mavrocordat încearcă și o adevărată reorganizare administrativă a statului moldovean. Știți că administrația în Principatele noastre era un apanaj rezervat boierimii. Din această pricină, prea adesea se găseau în slujbe însemnate oameni incapabili sau necinstiți, dar pe care îi recomanda poziția lor socială. Nicolae Mavrocordat a încercat să înlăture elementele rele. O recunoaște și Neculce: „Iară pe la toate marginele (țării) alesese boieri de cinste, capete, de le didese în seama lor ținuturile, pîrcălăbiile și stărostiile...”¹⁶³ Ați văzut că mazilește dregători de seamă, îndată ce se îndoiește de corectitudinea lor. Și în strîngerea dărilor, Nicolae Vodă caută a înlătura anarhia „... Că nu se amesteca nime să umble alți zlotăși de la curte, fără de cît boieri acei ce le erau date în seama lor, ținuturile, de erau capete pe margine...”

Concepția onestă și rigidă a domnului în administrație nu se împiedică de nici o considerație personală. Lovește fără cruțare pe cei incorecți, chiar dacă sînt apropiații săi. Sînt numeroase cazurile de acest fel. Tipic este acela al vistiernicului Gheorghiță Apostol „pre carele îl avea Nicolae Vodă aproape”. Acesta s-a dovedit neglijent, foarte curînd după ce i s-a încredințat grija vistieriei (...nu-și lua seama cu diecii de vistierie”). Domnul însă, care îl ținea sub observație, l-a luat prin surprindere și a instituit o cercetare. A numit în comisia de cercetare pe Marele Logofăt Ioan Buhuș și pe Ioan Paladi, care fusese Mare Vistiernic sub Mihai Racoviță.

„Stătut-au acei boieri cîteva zile în Vistierie, luînd seama lui Georgiță Vistiernicul, fiind isvoadele din lăuntru scoase să potrivească cu isvoadele din vistierie; că avea Nicolae Vodă toate orînduielile cîte se strîngeau din țară, așa pre țărani cum și pre mazili, isvoade grecești, pe seama lui Sculi cămărașul din năuntru. Aflatu-l-ar acei boieri pe Georgiță vel vistiernic dator vistieriei cu cîteva pungi de bani; și atunce, după seama și socoteala acelor doi boieri, scîrbindu-se Nicolaie Vodă pe Georgie vel Vistiernicul, l-au aruncat la siimeni, la lefe, de l-au închis la odăile sele...”

V-am reprodus acest pasaj, ca să vă dați seama de metodele administrative ale lui Nicolae Mavrocordat. Vedeți din acest citat că el urmărea, prin-tr-un intim al său, toate operațiunile pe care trebuia să le facă vistieria, așa încît, în orice moment, controlul era ușor de făcut.

¹⁶² N. Costin, ed. Kogălniceanu, p. 85.

¹⁶³ Neculce, p. 297.

Dar supărarea lui Nicolae Vodă în cazuri ca acestea nu se oprea la pedeapsa cu închisoarea. Pe „Georgiță Vistiernicul” l-a supus și la grele pedepse fizice („... De-l legau slujitorii, și-i puneau pușcele cele mari preste dînsul”).¹⁶⁴ Chiar Neculce, de obicei puțin favorabil grecilor, recunoaște că, sub raportul administrativ, țara progresa: „și făcuse mulțime de cărți de slobozii, de le didese la mîna boierilor de strigau milă; și făcea sate; și începuse a se face multe sate pe margine... Și s-ar fi fost întemeiat țara de oameni, numai n-au ținut mult domnia. . .”¹⁶⁵

Și Nicolae Costin amintește, în termeni mai amplii - firește - de această acțiune energetică întreprinsă de Mavrocordat pentru refacerea Moldovei: „Trimisese cărțile sale pe la margine de slobozii, de curiau oamenii în țară de peste Nistru, și din țara muntenească, și de preste Dunăre, din țara turcească”. V-am spus și altădată că sloboziile erau sate noi, scutite un număr de ani de orice dare pentru repopularea țării și mai ales a marginilor.

Boierii voră să profite de această mulțime de oameni, care își căutau un refugiu în Moldova sub oblăduirea domniei lui Mavrocordat; ei socoteau să-și înmulțească numărul servilor și cerură domnului să-i mute și mai înlăuntrul țării „pentru ca să nu poată lesne a trece iar preste Nistru.”¹⁶⁶ Dar domnul, simțind care era dorința acelor boieri, le răspundea „că pe om nu-l ține locul, ci mila”.

Ideile noi care se desprind din spiritul reformist al timpului străbat în măsurile administrative pe care le ia Mavrocordat. El caută să înfrîneze și abuzul pe care îl făceau agenții cîrmuirii prin întemnițările arbitrare. „Poruncise pe la giudețe la țară, pe la Pîrcălabi, să nu închiză oamenii pentru fiece vină”.

Pentru preîntîmpinarea abuzurilor, el întărește dreptul de recurs la judecata Divanului domnesc: „... care ar fi mai grele giudecăți, să-i orînduiască la Iași la divan, cu soroc de la Pîrcălabi” - și își făcuse obiceiul de prezida el însuși judecățile.

Spiritului de justiție - după care era însetată obștea Moldovei - datorește îndeosebi Nicolae Mavrocordat buna amintire pe care a lăsat-o, de la prima domnie chiar, poporului moldovean. Nicolae Costin spune în această privință următoarele: „Și erau veseli toți pămîntenii, mulțumind lui Dumnezeu că ne-a trimis domn bun și milostiv, că era liniște mare și pentru dări și de cai de olac; nime boul omului sau carul sau pîinea să ieie cu sila la jicnită, cum lua la alți domni; ba sta tîrgul fainei ieșit de pîne din toate părțile; efinătate și bielșug în toate bucatele. Numai mîncătorii aveau voie rea, că nu puteau mînca cum în zilele de mai înainte altor domni; ci în puțină vreme au fost acea bucurie bieților pămîtenii moldoveni, că s-au mazilit Nicolae Vcdă, după ce a domnit un an.”¹⁶⁷

Relațiile cu străinii. V-am spus de la începutul prelegerilor consacrate lui Nicolae Vodă că turcii l-au trimis pe fostul dragoman în Moldova pentru siguranța că nu vor fi trădați în raporturile cu vecinii. Ei sperau ca prin tactul său, Nicolae Vodă să cruțe totodată Poarta de noi conflicte. După lungul și greul război dus împotriva Ligii Sfinte și încheiat cu dezastruoasa pace de la Carlowitz, Imperiul otoman avea nevoie de o perioadă de refacere. Iată de ce, în acest interval, turcii țineau din răspuseri să rămînă în afara oricărui conflict, mărginindu-se doar la lucrări de caracter defensiv.

Dar menținerea acestei neutralități era cît se poate de grea. Diplomația franceză desfășura o activitate extraordinară pentru a arunca pe turci fie împotriva Austriei - și în ajutorul lui Francisc Rakoți, șeful rebeliunii maghiare din Ardeal - fie în contra Rusiei, și deci în ajutorul lui Carol al XII-lea, regele Suediei care, cum știți, se găsea refugiat la Tighina. Ați văzut că Mihai Racoviță a avut mult de suferit cu prilejul retragerii pe pămîntul Moldovei a trupelor suedeze și căzăcești; rușii lui Kropotov și polcurile viteazului Turculeț au călcat frontiera Moldovei, lovind resturile armatei lui Carol al XII-lea. Turcii, pentru a împăca pe regele suedez și pentru a pedepsi înclinarea spre ruși a lui Racoviță, l-au mazilit.

Vedeți dar cît era de grea situația pe care o moștenește Nicolae Mavrocordat. Un rege glorios, înfrînt și fugar acum, pe pămîntul Moldovei, însoțit de trupe flămînde și dezordonate; un rege

¹⁶⁴ *Ibidem.*

¹⁶⁵ *Ibidem.*

¹⁶⁶ *Ibidem.*

¹⁶⁷ Nicolae Costin, ed. Kogălniceanu, p. 89.

irascibil, bănuitor, în dosul căruia manevra diplomația franceză. O însemnată emigrație ardeleană („boieri și nemiși unguri, pribegiți de frica nemților, încă din domnia lui Mihai Vodă și o sumă de la Antioh Vodă, anume Mihai Mikiș, Petko David, Lazar Ferent etc.”), a cărei adăpostire putea dăuna bunelor raporturi cu Austria, după cum adăpostirea suedezilor irita pe Petru cel Mare. Și, ca și când toate acestea n-ar fi ajuns, în vara anului 1710, Moldova trebui să primească și un corp de oaste polon, care luptase sub Iosif Potocke (din partidul potrivnic regelui saxon), pentru rebelul ardelean Francisc Rakoți. Iată ce ne spune în această privință Nicolae Costin: „Iosif Potocki, Voevodul Halițkii, în scurtă vreme petrecînd în slujba lui Racoți, au eșit peste munți și fără veste, prin Cîmpulungu rusesc, aice în țară, și lăsîndu-și oamenii în urmă pe la Cernăuți, ca la 3.000, el singur cu 40 de oameni ai săi, cu Gruginskie, Starostele de Rava, și cu alți ofițeri ai săi, au venit aice în Iași...”

Vedeți dar cîte dificultăți are de învins Nicolae Mavrocordat, în afară de cele strict interne. Țin să vă atrag luarea-aminte îndeosebi asupra necazurilor care le-a avut în acest timp Moldova de pe urma trupelor polone. De la început el a căutat să fie agreabil lui Potočki, „trimițîndu-i la gazda lui de toate ce i-ar fi trebuit” și pe Nicolae Costin „pentru limba leșească”.

Pentru ca lucrurile să decurgă cît mai normal, el a făcut prințului polon o primire strălucită la curte, cu un ceremonial deosebit. Domnul s-a întreținut cu Potočki în latinește, spre plăcuta surprindere a moldovenilor „Cine s-au tîmplat cu mare mirare au fost a înțelege limba latinească din cuvintele alese și împodobite, către Voevodul de Kiev...”¹⁶⁸

Cu toate acestea, Potočki nu și-a dat prea mult osteneala, sau n-a reușit, să-și țină trupele în frîu. Acestea au făcut „mare nevoie și mare pradă și nespuse supărări bieților locuitorilor.”¹⁶⁹ Ba, polonul a mai cerut domnului să-i împrumute și o sumă de bani, prea mare pentru starea vistieriei în acea vreme. Această împrejurare a contribuit, de asemenea, la înăsprirea raporturilor. („... și aceasta au fost pricina la neprieteșugul lui Halițkie Voevodul cu Nicolae Vodă”). Astfel, cei 3.000 de oameni „au rămas de au vârat și peste toamnă aice în țară la Cîrligătura, cu colibi pe văi; nu rămînea nime, nici cu bou, nice cu vacă, nice cu stup, nice cu fînațe, nice cu pîne, că călcau țarinele cu caii lor, ce-i lăsase slobozi neîmpiedicați; hăleșteele săci de pește vînîndu-le ei, iară tot muriau de foame, și acumu și boala intrase într-înșii.”¹⁷⁰

Mavrocordat era mereu în legătură cu Poarta pentru a-și acomoda măsurile cu interesele imperiului. Curînd, polonii începură să vină și prin orașe, ba și la Iași. Umblau „pe la crîșme de se îmbătau, umblau cu săbiile smulte, răniau, băteau pre mulți și omorau pen tîrg. Nu era zi să nu vie plîngere, vaete pe la divanuri, oameni răniți.”¹⁷¹ Dar Nicolae Mavrocordat apăra cu toată energia populația. „Sta tare Nicolae Vodă pentru pămînteni” - spune Nicolae Costin.

Prezența acestor trupe polone lîngă Iași ne este confirmată și de un document francez din 16 august 1710, în care citim: „Lesgens du palatin de Kyovie campent à une heure de Iassy, entre Iassy et Krasnetarg” (Tîrgul Frumos).¹⁷²

În cele din urmă s-a instituit o instanță de judecată mixtă. Alături de „giudecătorul oștii leșești”, domnul numi „despre partea sa” pe Nicolae Costin, fiindcă știa - cum ați văzut - limba polonă. Dar nici întemeierea acestui tribunal nu potoli anarhia („mai multe bătai și morți se făceau”).¹⁷³

Exasperat, Nicolae Mavrocordat se văzu silit să organizeze apărarea *manu militari* a țării și a populației împotriva acestor bande. „De la o vreme au dat voie și poruncă Nicolae Vodă Hatmanului de au poruncit slujitorilor de umblau tot cu beldii, și acmu și tîrgoveții umblau cu bețe; poruncă era să umble și singur Hatmanul, să nu lase unde are a vedè că se fac gîlceve...” în aceste condiții, constată cu plăcere cronicarul, „de la o vreme îi băteau și ai noștri pe leși” (Nicolae Costin).

¹⁶⁸ *Ibidem*, p. 78.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ *Ibidem*.

¹⁷¹ *Ibidem*.

¹⁷² Hurmuzaki, Supl. I, p. 73.

¹⁷³ *Ibidem*.

În vremea aceasta Potoțki se găsea la Tighina, la regele Suediei. De aci el va merge la Constantinopol, ca sol al lui Carol al XII-lea pentru a stăruie pe lângă turci să declare război rușilor. Misiunea lui Potoțki a fost încununată de succes, căci a făcut ca ideea războiului împotriva lui Petru cel Mare să fie acceptată de cercurile turcești. Nicolae Costin ne mai spune că ofițerii poloni din Iași ațîțară pe Potoțki împotriva lui Mavrocordat („... au scris în cîteva rînduri la Tighina la Voevod Halițkii, și acolo fiind și Craiul Svediei, s-au ațîțat neprieteșugul asupra lui Nicolae-Vodă”).

Conflictul lui Mavrocordat cu regele suedez și cu principele polon ne este confirmat din multe acte contemporane; s-au împăcat însă prin intermediul ambasadorului francez Des Alleurs cu care domnul moldovean era în relații recente de bună prietenie. Iată în ce împrejurări se împrietenise Nicolae Mavrocordat cu ambasadorul francez. Acesta trecuse prin Maramureș și intrase în Moldova pentru a merge la Constantinopol să-și ia postul în primire. El avu de întâmpinat mari greutăți la trecerea prin munți. Iată cum înfățișează el regelui Ludovic al XIV-lea această călătorie: „Înainte de a trece din Maramureș în Moldova, am văzut dispărind din ochii mei un car cu 6 cai sub ghiața unui rîu, care avea 12-15 picioare adîncime. Despre acest car n-au mai putut afla niciodată nimic, deși aveam în el tot ce posedam mai bun, astfel că echipamentul meu se redusese prin această întîmplare doar la 4 valize. Am fost silit să plătesc 300 de țărani, din care 200 deschideau drumul, iar ceilalți sută purta hrana pentru mine și finul pentru caii mei, din care mai mulți au rămas prin zăpadă. În timp de 5 zile n-am văzut nici cer nici pămînt. A șasea zi le văzui împreună precum și alți oameni decît acei de pe lângă mine, anume acei pe care domnul Moldovei îi trimetea în ajutorul meu.” Totodată Des Alleurs spune regelui său că nu poate decît „să se laude de buna primire pe care i-a făcut-o domnul Moldovei.”¹⁷⁴

Și cronica lui Nicolae Costin amintește trecerea prin Moldova a lui Des Alleurs și buna primire făcută de Mavrocordat: „Trecut-au la Poartă pen țară și un sol franțuzesc, anume Marchez Dezalor, înaintea căruia, din porunca lui Nicolae Vodă, i-au eșit Nicolae Vornicul cel mare de Țara de jos (Costin), și pentru limba latinească, eșindu-i mai sus de Copou, înainte, cu slujitori, de l-au petrecut pînă aice, în oraș la gazdă.”¹⁷⁵ Văzîndu-și situația primejduită din pricina conflictului cu Potoțki și Carol al XII-lea, Mavrocordat ceru concursul lui Des Alleurs pentru a se reconcilia cu ei. Dintr-o corespondență purtînd data de 3 și 26 august 1710, se vede că diplomatul francez împlini dorința lui Mavrocordat.¹⁷⁶

Mazilirea lui Nicolae Mavrocordat. La dreptul vorbind, cuvîntul *mazilire* nu se potrivește împrejurărilor și condițiilor în care Nicolae Vodă părăsește domnia Moldovei. Turcii nu aveau, în fond, nici un motiv de supărare împotriva lui. L-au rechemat pentru anume motive de oportunitate. Să reținem în primul rînd acțiunea regelui suedez. Acesta își dăduse seama că mai mult decît moldovenii, muntenii erau aceia care cultivau raporturile cu rușii. Cînd cronicarii spun „muntenii”, știți că este vorba de acel puternic partid al cărui exponent era domnul însuși, adică Brîncoveanu. Împotriva acestuia va duce Carol al XII-lea, ca și diplomații francezi, o luptă necruțătoare acum cînd războiul mult dorit putea să înceapă dintr-o zi într-alta. Li s-a sugerat turcilor ca înainte de a porni campania împotriva rușilor să fie scos din domnie Brîncoveanu. Era de dorit însă ca lucrul acesta să se facă prin surprindere, ca nu cumva domnul muntean să reacționeze, fie cu mijloacele sale (căci Brîncoveanu făcuse la acea dată pregătiri militare), fie prin ajutoare germane venite din Ardeal.

De această împrejurare știu să profite Dimitrie Cantemir. Învățătul principe moldovean era bun prieten cu un anume Ismail Efendi, om de casă al Sultanului și capuchehaie al Hanului din Crîm. Iată cum ne înfățișează Neculce amicitia lui Cantemir cu Ismail Efendi: „Că mergea de multe ori acel turc la gazda lui Dimitrie Beizadea, și-l cinstea Beizadea, că poate fi bea acel turc și vin, și-i zicea Beizadea în tambură, că așa scia zice de bine în tambură, cît nici un țarigrădean nu putea zice bine ca dînsul; și-i era foarte drag Beizadea acelui turc.”¹⁷⁷ Ismail puse pe Han - care tocmai atunci

¹⁷⁴ Hurmuzaki, Supl. I, p. 376-377, raport din 25.III.1710.

¹⁷⁵ N. Costin, ed. Kogălniceanu, p. 76.

¹⁷⁶ Hurmuzaki, Supl. I, p. 382-384.

¹⁷⁷ Neculce, p. 300.

(toamna lui 1710), fusese chemat la Constantinopol pentru sfat - să vorbească sultanului de necesitatea înlăturării lui Brîncoveanu și a înlocuirii lui cu Cantemir.

Într-adevăr, Hanul vorbi în acest sens sultanului: „că Brîncoveanu Vodă, domnul muntenesc, este un om bogat și puternic, are oaste multă, și-i de mult prea bun prieten moscalilor. Nu trebuie la această vreme lăsat să fie domn, că poate să se hăinească și a face sminteală oștii împărătești. Ce trebuie prins, că el de bună voe n-a veni la Poartă. Și nime nu-i harnic nici poate să-l prindă, fără cât socotesc că Beizadea feciorul lui Cantemir Vodă cel mai mic. Este om mai sprinten decât fratele său Antioh-Vodă. Ce să-l pue împărăția Ta domn în Moldova, că el va chivernisi lucrul din Moldova și-l va prinde. Că Nicolae Vodă, care este domn în Moldova, este grec și n-a putea să facă această slujbă. Nici mie nu mi-e drag să slujesc cu grecii.”¹⁷⁸

Deci e clar: lui Dimitrie Cantemir i se încredințează domnia cu misiunea ca el să prindă pe Brîncoveanu care era socotit de partea rușilor. Vă citesc un pasaj din *Istoria Imperiului Otoman*, ca să vedeți chiar din scrisul lui Cantemir, motivul rechemării lui Nicolae Mavrocordat și al întronării lui: „în luna Scheral al anului Hegirei 1122, Cantemir a fost trimis în Moldova cu ordinul de a prinde pe Brîncoveanu, prefăcîndu-se de prieten al său, sau în vreun alt chip, și să-l trimită viu sau mort la Constantinopol, și cînd va pune stăpînire pe principatul Valahiei, să ia în mîini guvernarea acelei țări, iar pentru Moldova să propună un alt principe, a cărui aprobare rămîne păstrată curții otomane. Pentru împlinirea mai grabnică a acestui plan, sultanul dă ordin hanului de a pune în slujba lui Cantemir atîtea mii de tătari, cîți va fi de nevoie. Pe lîngă aceasta sultanul făgăduiește lui Cantemir că-i dă principatul pe viață și nu-i va cere nici tribut, nici peșcheș, cît timp va sta în Moldova”.

Împăratul trimite să aducă pe Dimitrie Cantemir. Îl îmbracă cu „babaniță, cu spinări de soboli, în loc de caftan”. Totul se face fără știrea Vizirului. După aceea, noul domn e adus la Vizir, care îl îmbracă cu obișnuitul caftan și îi dă firmanul. Turcul care a adus la Iași firmanul de mazilire, fiind prieten cu Mavrocordat - spune Nicolae Costin - „nu s-au cetit la iveala tuturor; ce l-au dat lui Nicolae Vodă de l-au văzut, și l-au cetit singur, de nime auzit”. Mazilirea a avut loc în cursul lunii noiembrie 1710. La 21 noiembrie, de Fériol, ambasadorul francez, scrie în raportul său: „Nicolae Mavrocordat beiful Moldovei, a fost depus; Cantemir a fost pus în locul său.”¹⁷⁹

(nedatate)

¹⁷⁸ *Ibidem*, p. 252.

¹⁷⁹ Hurmuzaki, Supl. I, p. 380.

Prelegerea a XXIII-a

DOMNIA LUI DIMITRIE CANTEMIR
(Noiembrie 1710-iulie 1711)

Reacția pămîntenilor împotriva grecilor la plecarea lui Nicolae Mavrocordat. Am arătat pe larg loviturile pe care le-a primit boierimea Moldovei în timpul domniei lui Nicolae Mavrocordat. Unii pribegeau, alții erau închiși, între care și Iordachi Ruset. (Pe acesta îl scoaseră din închisoare oamenii lui Cantemir chiar în ziua mazilirii lui Mavrocordat.) Era firesc deci ca la plecarea domnului mazil să izbucnească unele tulburări „precum este obiceiul moldovenilor celor necăjiți de strîmbătăți.”¹⁸⁰ Ura pămîntenilor se îndrepta, îndeosebi, împotriva grecilor din jurul domnului mazilit. Aceștia, speriați „începură a se ascunde în casă despre Doamna”.

Caimacamii însă reușiră să păstreze ordinea „că scria Dumitrașco Vodă la caimacami să nu se atingă nime de cinstea lui Neculaie Vodă sau de oamenii lui, ce cu mare cinste, ca pre un domn, cu de toate ce i-ar trebui la pornitul lui, să-l grijească, nimic să nu-i lipsească”. (Trebuie să știți că trimisul lui Cantemir adusese și decizia prin care noul domn numea caimacami pe Iordachi Ruset, pe Antioh Jora Hatmanul și pe Dabija Paharnicul.)

În privința tulburărilor ivite cu prilejul plecării lui Mavrocordat, Muste dă unele detalii pline de haz: „Grecii lui Nicolaie Vodă s-au vîrît toți prin casele domnești, și nici unul afară nu cuteza să iasă; iară acea poghibală spurcată Spandoni, sfetnicul lui Nicolaie Vodă, s-au îmbrăcat muiereste, cu torpuz în cap, cum poartă muierile grece, și au intrat într-un rădvan cu doamna, într-un loc cu muierile pentru să nu-l cunoască nime, pre carele cu ochii mei l-am privit, arătîndu-l alt grec. Și așa au eșit din Iași, cu acea cinste, acel grec cinstit, și sfetnic ce era; că într-alt chip de ar fi eșit la iveală, ales acela, pre loc îl vrau fi omorît dinaintea lui Neculaie Vodă fără de nici o frică. Așa s-au mîntuit țara și boierii de Nicolaie Vodă și de grecii lui.”

La Galați, domnul mazil se întâlnește cu Dimitrie Cantemir. între cei doi principii cu cultură atît de strălucită, are loc o întrevedere - să-i zicem cordială - în cursul căreia se înțeleg a păstra o atitudine leală unul față de celălalt în raporturile cu Poarta. Cantemir promite lui Mavrocordat să nu-l pîrască (cum era obiceiul noilor domni) iar acesta din urmă îi jură că „de a îmbla pentru domnie, a îmbla pentru domnia Țării Românești, iar nu pentru a Moldovei.”¹⁸¹

La 10 decembrie 1710, Dimitrie Cantemir își face intrarea în Iași. Nicolae Costin spune că a făcut călătoria în condiții de extremă simplitate „în cai de menzil, fără tuiuri, fără sangeac, fără tabulhanaca împărătească”.

La intrarea în Iași însă „i-au ieșit boierii țării și cu slujitori și cu tabulhanaca țării de i-au făcut alai, după obicei”. Au mers apoi cu toții la biserică la Sf. Nicolai, unde mitropolitul Ghedeon „i-au cetit molifta de domnie” și de acolo la Curte, „în divanul cel mare” unde s-a cetit firmanul Padișahului.

Date biografice. Personalitatea lui Dimitrie Cantemir. Vă spuneam anul trecut, vorbind de Constantin Cantemir, că impunătoarea figură de soldat politic a tatălui a fost pusă oarecum în umbră de celebritatea intelectuală a fiului. Dar, bineînțeles, Dimitrie Cantemir are și o deosebită însemnătate politică. Înainte însă de a cerceta activitatea sa ca domn al Moldovei, cred că este bine să vă dau unele informații de ordin biografic.

Distingem în viața lui Dimitrie Cantemir trei faze distincte: anii petrecuți la Constantinopol (22, cu oarecare întreruperi); domnia și refugiul său în Rusia. S-a născut la 26 octombrie 1673. Asupra familiei și ascendenților v-am vorbit anul trecut, cînd am tratat pe Constantin Cantemir. Se trăgea din ținutul Faldului, din Silișteni (pe valea Elanului), dintr-o familie de răzeși, categorie socială năpăstuită; dar aceștia erau de două ori năpăstuiți, fiindcă locuiau în preajma raialelor turcești și a Bugeacului.

¹⁸⁰ Neculce, p. 301.

¹⁸¹ *Ibidem*, p. 302.

Din această regiune a „Josenilor” - iuți, viguroși și răzvrătiți - se trăgea familia lui Dimitrie Cantemir. Cunoașteți ascendența militară dinspre tată. Am făcut anul trecut o schiță de portret lui Constantin Cantemir (întemeindu-ne mai ales pe Neculce), din care ați putut vedea o puternică constituție fizică și sufletească, un adevărat întemeietor de neam; avea chiar veleități dinastice pe care le va moșteni - cum știți - Dimitrie. Dar dacă tatăl său venea de jos, dintre țărani, în schimb, mama noului principe, Ana Bontoș, făcea parte dintr-o familie veche moldovenească, înrudită cu cele mai alese neamuri. (După mamă, Ana era nepoata doamnei Anastasia Duca.) Dimitrie Cantemir vorbește într-un loc de mama lui în termeni de caldă admirație, îndeosebi pentru distincția ei intelectuală: „Mulier inter mulieres, illius secuii imprimis recensenda, litteris optimis instructa, rei aeconomicae peritissima et prudentissima”.

De mic copil, Dimitrie Cantemir arată o natură excepțională. Cu prilejul călătoriei lui Șerban Cantacuzino la Iași, el face domnului muntean o frumoasă primire în lipsa tatălui său, aflat cu oastea la Boian împotriva polonilor. V-am citat pasajul din *Vita Constantini Cantemiri*, în care se vede cât de mult i-a plăcut încă de atunci lui Șerban. (I-a făcut pe loc, „mai în glumă, mai în serios”, propunere de a-i da pe Casandra, în căsătorie !) Însă, se pare că n-a fost o glumă, fiindcă în anul 1688, după moartea lui Șerban, doamna Maria, care se retrage în Ardeal cu fiul său de frica lui Brîncoveanu, repetă lui Constantin Cantemir propunerea. Acesta răspunde că găsește nimerită căsătoria, însă tînărul să-și termine studiile, iar fata să mai crească. (Nu avea decît 7 ani, băiatul 15.) Între 1688 și 1691, Dimitrie studiază la Constantinopol. Se întoarce în țară la 1691, luna noiembrie; ca zălog în locul său este trimis Antioh. Cu acest prilej încearcă și Brîncoveanu să-l capete ca ginere, dar Dimitrie refuză. În decembrie este martor la tragica execuție a lui Velicico Costin Hatmanul. În septembrie-octombrie, ia parte cu tatăl său la asediul Sorocei. Prin cunoștințele cu care se întorsese de la Constantinopol, aducea multă mîngîiere bătrînului său tată: „Dimitrie citea tatălui său uneori istoriile celor vechi, uneori îi traducea în românește Sfînta Scriptură din slavonește, ori îi citea cuvintele lui Ioan Gură de Aur.”¹⁸²

La 13 martie 1693 - avea 20 de ani -, îndată după moartea tatălui său, este ales domn de o parte din boieri și de trupe. Știți că turcii reacționează împotriva acestei alegeri, sub îndemnul lui Brîncoveanu, care pregătea pe Duculeț. Este trimis un agă, care îl aduce din nou la Constantinopol. La 18 decembrie 1695, Duculeț e mazilit datorită, între altele, și acțiunii lui Dimitrie pe lîngă cercurile turcești. La 1697, din porunca marelui vizir, ia parte la lupta de la Zenta (Ungaria). A fost o înfrîngere dezastruoasă pentru turci; Dimitrie Cantemir a fost puternic impresionat și înrîurit în gîndirea și acțiunea sa politică de această înfrîngere. O spune în *Istoria Imperiului Otoman*: „De cîte ori îmi aduc aminte de vîlmășagul jalnic de atunci, totdeauna mă cuprinde o groază în taină”. De aci înainte el începe să creadă în curînda prăbușire a Imperiului otoman.

După acest eveniment se întoarce iar la Constantinopol. În 1699, Antioh, ca domn, îi pregătește căsătoria. Vă citez din Neculce un pasaj în care ni se arată peripețiile aducerii Casandrei din Ardeal: „Antioh Vodă atunce, tot într-acea iarnă (1699-1700), trimis-au pe Vasilie Purice Vornicul, despre Doamna, cu taină, în țara Ungurească, la Doamna lui Șerban Vodă, de au dat Doamna pre fică-sea, Domnița Casandra, de a adus-o s-o ia frate-său Dimitrașco Beizadea; că era logodită cu dînsul. Era și cu scirea generalului de Brașov; numai generalul se feria, că se temea de Brîncovanul Vodă; că Brîncovanul Vodă avea mare cinste și trecere la Leopold, împăratul nemțesc, și nu-i era cu voia Brîncovanului să o ia Dimitrașco Beizadea. Și după ce au adus-o la Iași, i-au dat gazdă la Iordachi Ruset Vistiernicul, fiindu-i neam; ... și a trimis Antioh Vodă la Țarigrad de a făcut scire de a venit frate-său, Dimitrașco Beizadea; și după Ispas, atunce, în al patrulea an al domniei lui Antioh Vodă în anul 7108 (1700) a făcut nuntă domnească în tîrg în Iași, după obiceiul domnilor; și au șezut în Iași în nisce curți a lor, ce le cumpărase tată-seu Cantemir Vodă de la Ghiculeasa Visterniceasa, și acolo au șezut în gazdă, pînă s-au dus mai pe urmă la Țarigrad, cu Doamna lui și cu tot agarlîcul ce au avut.”¹⁸³

¹⁸² Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemiri*, p. 12.

¹⁸³ Neculce, p. 263.

La Constantinopol, Dimitrie Cantemir pătrunde din ce în ce mai adânc în societatea turcească. Inteligența, umorul său, cultura aleasă ce poseda și nu mai puțin talentul său muzical, îl fac să fie foarte căutat.

Iată ce relatează Nicolae Costin: „Fiind om isteț, știind și carte turcească bine, se vestise acum în tot Țarigradul numele lui, de-l chemau agii la ospetele lor cele turcești pentru prieteșug ce avea cu dînșii. Alții zic, știind bine din tambură, îl chemau agii pentru zicături.”¹⁸⁴

Prin intrigi și bani, Constantin Brîncoveanu reușește să aducă a doua oară pe Duculeț și la 14 septembrie 1700 Antioh este scos din domnie. Urmează apoi Racovița la 23 septembrie 1703-23 februarie 1705.

Ridicarea din domnie a lui Antioh a trezit reacția puternică a fratelui său împotriva domnului muntean: „Că se spăriase Brîncoveanu Vodă că i-a smintit Dumitrașcu Beizadea domnia”.

Ceea ce nu i s-a întâmplat lui Constantin Brîncoveanu de la alții, i se întâmplă acum de la acest om tânăr dar foarte talentat și înzestrat cu un spirit de intrigă puțin obișnuit. Speriat, Brîncoveanu trimite pe Ștefan Cantacuzino - feciorul Stolnicului - la Constantinopol. Acesta stăruie pe lângă Cantemir să facă pace cu Brîncoveanu. Au jurat înaintea patriarhului, spune Neculce „ca să nu se mai pîrască la Poartă unul pre altul (...) și lui Dumitrașco Beizadea încă să-i dea Brîncoveanu Vodă pre an cîte zece pungi de bani pentru chiverniseala lui.”¹⁸⁵

Astfel, acțiunea lui Dimitrie Cantemir fu încununată de succes; Antioh obține din nou tronul la 23 februarie 1705 și domnește pînă la 31 iulie 1707 cînd este înlocuit iar cu Mihai Racovița (13 nov. 1707-14 oct. 1709). În total, Dimitrie Cantemir a stat la Constantinopol douăzeci de ani cu unele mici întreruperi. (Una singură a fost mai mare: nov. 1691-aprilie 1693.)

În capitala Imperiului otoman, tînărul principe a dus o viață aleasă, în tovărășia intelectualilor și a artiștilor. Avea la început un palat la Ortochior „foarte elegant, împodobit cu păduri și apeducte”. Îl cumpărase de la comandantul marinei turce, fiul lui Iusuf Efendi. Avea o perspectivă frumoasă către mare. Tot el declară că l-a mai lărgit și împodobit. Mai tîrziu i se ia înapoi. Probabil îl cumpărase în împrejurări nu prea limpezi. După 1700, își construiește singur un alt palat, pe dealul Sangiakdar Iokusi, cu priveliște admirabilă spre Constantinopol. Pe acesta îl avea moștenire de la socrul său.

„Socrul meu Șerban Cantacuzino, domnul Munteniei, a început acest palat sub Mahomed IV (1649-1687) ridicînd pereții din fundul văii pînă la înălțimea de 25 de coți nivelînd terenul și făcînd o padină. În sfîrșit ridicase și pereții principali ai casei foarte înalți. Cheltuielile se suise deja la 35.000 galbeni, cînd deodată îi veni porunca ca să înceteze cu clădirea, deoarece ar putea deja să privească în interiorul palatului împărătesc numit Terhane Serai. Din fericire, prin intervenția marelui Vizir Ali Pașa, împăratul mi-a dat voie pe urmă a continua clădirea palatului meu pe temelia cea veche, dar abia mîntuit și deodată am și fost alungat din Țara Moldovei.”¹⁸⁶

Era cunoscut pentru modul ales cum știa să primească. A trăit înconjurat de personalități diplomatice ca Feriol, Petre Tolstoi, și de reprezentanții intelectualității și aristocrației turcești. În palatul său avea o colecție de manuscrise și cărți rare. Iar în *Istoria Imperiului Otoman* scrie că poseda „mai multe colecții despre trebile și datinile turcilor”. Avea, de asemenea, copii unice după portretele sultanilor aflate în biblioteca imperială și pe care le obținuse prin „mari daruri și cu ajutorul unor buni prieteni de la curte”. (Aci se referă la pictorul șef al Curții, Celebi, care i-a procurat tablourile.)

Toate izvoarele narative subliniază faptul că tînărul principe moldovean cucerise prin farmecul personalității lui pe unii dintre căpeteniile politice ale statului otoman. Printre acestea se număra Cerkez Mehmed Aga, mai-marele grajdurilor imperiale, despre care spune în *Istoria Imperiului Otoman* că era „un intim prieten al meu”.¹⁸⁷

Despre Daltaban Mustafa Pașa, fost agă al Ienicerilor, seraschier de Baba, Beglerbei de Anatolia și mare vizir, ne spune: „Patru ani de zile cît a fost seraskier la Baba, a făcut cunoștință cu

¹⁸⁴ N. Costin, ed. Kogălniceanu, p. 89.

¹⁸⁵ Neculce, p. 283.

¹⁸⁶ Dimitrie Cantemir, *Istoria Imperiului Otoman*, p. 145, nota 22.

¹⁸⁷ *Ibidem*, p. 237, nota 51.

tatăl meu, s-a făcut prieten intim cu dînsul, prietenie pe care a păstrat-o și pentru fiii săi”. Defterderul Fivari Hasan Paşa era „un bun prieten al meu.”¹⁸⁸ Cu Feriol, ambasadorul francez „vechi prieteşug avea”. Cu Emerik Tokoly „am stat de vorbă adeseori,”¹⁸⁹ în ceea ce priveşte legăturile cu Ibrahim Paşa, vă citesc un pasaj mai mare: „Ibrahim Paşa, fost vistier sub Cara Mustafa Paşa, apoi beiu la o galeră, după aceea ambasador al Porţii otomane pe lângă împăratul Austriei şi în urmă guvernator în Belgrad, cu trei tuiuri. Acesta a fost de faţă la toate sfaturile de pe acel timp şi dacă se lua vreo hotărîre secretă, vizirul i-o descoperea, ca unuia pe care-l stima foarte mult pentru mintea lui ageră.

Pe cînd eram încă în Constantinopol, îl chemam de multe ori în casa mea fiindcă totdeauna îl înbiam cu cîte un pahar de vin care, deşi în secret, îi plăcea foarte mult, prin aceasta într-atît îi câştigasem afecţiunea, încît îşi descoperia înaintea mea toată inima lui.”¹⁹⁰

Din toate acestea vă puteţi face o idee de mediul şi atmosfera în care a crescut şi s-a desăvîrşit personalitatea lui Dimitrie Cantemir. Şi apoi de încrederea cu care îl trimit turcii să fie domn Moldovei. Vom vorbi în prelegerea viitoare de atitudinea pe care o va lua în grelele împrejurări în care îi este dat să cîrmuiască.

13 februarie 1940

¹⁸⁸ *Ibidem*, p. 734.

¹⁸⁹ *Ibidem*, p. 315.

¹⁹⁰ *Ibidem*, p. 229, nota 38.

Prelegerea a XXIV-a

DIMITRIE CANTEMIR
(Continuare)

Ați văzut motivele pentru care a fost mazilit Nicolae Mavrocordat. Turcii fuseseră cîștigați de diplomația franceză și de Carol al XII-lea pentru ideea războiului împotriva Rusiei. Acum starea de spirit din Principate - din Moldova mai ales - avea o deosebită însemnătate. Dacă în condiții de pace domnia reformatoare a lui Nicolae Mavrocordat putea să se desfășoare în voie, în timp de război ea reprezenta pentru turci o adevărată primejdie, într-adevăr. Politica lui socială - persecutarea nobilimii și a clerului - lipsa oricăror afinități cu țara și cu societatea moldovenească (nu cunoștea nici limba!), guvernarea într-o prea mare măsură *prin greci* - au înverșunat pe boieri nu numai împotriva domnului, dar și împotriva regimului turcesc, care le impunea o atare umilire. Curentul filo-rus creștea văzînd cu ochii, pribegirile sporeau neconținut - multe îndreptîndu-se acum către Rusia, așa cum altă dată mergeau spre Polonia.

Noul domn avea deci în primul rînd obligația să refacă solidaritatea „țării” cu Imperiul otoman. În al doilea rînd, să observe de aproape mișcările lui Brîncoveanu - din ce în ce mai suspectat - și la nevoie să-l prindă.

Ați văzut împrejurările în care are loc căftănirea lui Dimitrie Cantemir. A fost, se poate spune, o lovitură de culise. Ahmed al III-lea i-a arătat de la început multă afecțiune și un tratament excepțional. I-a dat în dar un hilat de samur, onoare - spune însuși domnul în *Istoria Imperiului Otoman* - care se refuzase lui Feriol ca și lui Petru Tolstoi, ambasadorii Franței și Rusiei. Lui i s-a dat însă „pentru motive particulare care nu se pot spune.”¹⁹¹

Deși în întîlnirea de la Galați, Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir s-au înțeles să nu se pîrască unul pe altul, totuși, abia ajuns la Stambul, cel dintîi pîrăște pe cel de-al doilea că „el cînd au venit în Țara Moldovei, au găsit mai bine de jumătate de boieri haini la muscali, și prinzîndu-i i-au închis, iar Dumitrașcu Vodă cum au luat domnia a și repezit de olac înainte și i-au slobozit pe toți, și încă pe care era mai mare hain l-au făcut caimacam”.¹⁹²

Este vorba de Iordachi Ruset, pe care însă noi știm că Mavrocordat nu l-a închis pentru hainire la ruși, ci pentru a-l pune în imposibilitate să mai uneltească. Totuși pîra fostului domn cuprindea un adevăr: în Moldova, printre boieri, curentul de simpatie pentru ruși și de încredere în forța lor era mare la sosirea lui Dimitrie Cantemir. La rîndu-i, acesta se răzbună, trimițînd și el o delegație de boieri la Constantinopole, care să se plîngă împotriva lui Mavrocordat pentru „jafurile” ce ar fi făcut în Moldova. Bineînțeles, plîngerea aceasta nu avea nici un temei. Mavrocordat se temu de urmări - căci turcii primeau cu multă ușurință pîrile fără a discerne adevărul de minciună și se ascunse în casa ambasadorului francez Des Alleurs, cu care - v-am spus - avea bună prietenie. Într-un raport către regele său, din 10 mai 1711, Des Alleurs spune că a fost silit să-l primească, dar crede că lucrul nu va avea altă urmare decît un număr de pungi pe care domnul mazil va trebui să le plătească.¹⁹³

Dar să urmărim acum pe Cantemir în domnia Moldovei. A treia zi de la sosire și-a întocmit curtea. S-a înconjurat de oameni culți. Astfel a luat pe Nicolae Costin ca mare logofăt și pe Ion Neculce ca mare spătar. Urmară apoi: Lupu Costache vornic mare al Țării de Jos, Ion Sturza vornic mare în Țara de Sus, Antioh Jora hatman, Spraioti Dracomana mare postelnic, Gheorghită mare paharnic, Dabija mare han, Ilie Catargiul mare vistiernic, Sandu Sturza mare stolnic și Constantin Costache mare comis. În puține zile (la 23 decembrie) sosește și doamna Casandra.

Cantemir a făcut o bună impresie asupra boierilor. Trebuie să vă spun cu acest prilej că înfățișarea lui Dumitrașcu Vodă cunoaște două faze. O fază „țarigrădeană” (cînd poartă barbă și costum oriental) și o altă fază - corespunzătoare refugiului său în Rusia - cînd se rade și îmbracă

¹⁹¹ *Ibidem*, p. 229, nota 38.

¹⁹² Neculce, p. 304.

¹⁹³ Hurmuzaki, Supl. I, p. 395.

costume și armuri de modă apuseană, potrivite regimului instaurat în Rusia de Petru cel Mare. Avem portrete de ale domnului scriitor din ambele faze; desigur că le-ați văzut cu toții.

Din tinerețea sa, Dumitrașco Vodă lăsase boierilor moldoveni amintirea unui om nestăpînit și iubitor peste măsură de petreceri cu vin. Acum el caută să apară într-o ținută potrivită misiunii sale.

Iată cum ni-l înfățișează Neculce: „Și atunce dîntîiu, erau boierii cam îngrijați de numele lui Dumitrașco Vodă, de pre cînd era mai tînăr, Bei-zade, la domnia frăține-său lui Antioh-Vodă, că era atunce nerăbdător și mînios, slobiv la beție, și-i eșise numele de om rău. Eară acum venind cu domnia, șciu să-și peardă numele cel rău, au doară mai la vîrstă venise, au doară chevernise viața lui unde nu era pace, că așa se arîta de bun și de blînd, că tutulor le era ușile deschise și nemăreț, de vorovia cu toți copiii.”¹⁹⁴

Neculce ne spune că Dimitrie Cantemir se resimțea de lunga lui ședere între străini, la Constantinopol: „Era om învățat, numai la giudecăți nu prea putea lua sama bine, poate și unde fusese trăit mult la Țarigrad în străinătate, lăcomie nu avea mare, lucrurile lui pofta să fie lăudate”.

Că Stambulul și societatea turcească îl înrîuriseră, se vede și dintr-o plîngere pe care o vor face mai tîrziu contra lui, la Petru cel Mare, unii boieri. Ei spun împăratului „să nu-l crează pe Cantemir, că el este ca și un turc și ține cu turcii”.

Semăna leit cu tatăl său, Constantin Cantemir. Aceasta o știm din următoarea împrejurare, povestită de Neculce. În timpul luptei de exterminare pe care Brîncoveanu a purtat-o împotriva Cantemireștilor, domnul muntean dorind să suprima pe Dumitrașco - care era ostatec pe atunci la Poartă - a spus turcilor că Dimitrie Cantemir n-ar fi cu adevărat fiul domnului, ci un tînăr de rînd, pe care Constantin Vodă îl folosea pentru rolul de ostatec la Țarigrad. Un mare dregător turc care cunoscuse pe bătrînul Cantemir spuse cu acest prilej: „Au spus minciuni aceia care mi-au zis că fiul lui Cantemir îi fals, căci dacă de cel mai mare s-ar îndoii cineva, dacă n-ar ști, de cel mai mic el însuși ar putea fi martor, deoarece, deși prin vîrstă diferă de tatăl său, poartă încă bine chipul tatălui său”.

Avem și din vremea refugiului în Rusia multe izvoare privitoare la Dimitrie Cantemir. Mulți străini a cunoscut el în saloanele societății moscovite, dintre care unii au lăsat însemnări prețioase în legătură cu învățatul nostru principe.

¹⁹⁴ Neculce, Letopis. II, p. 302,